

NÉHAI

DR.

BACHER
VILMOS

KÖNYVTÁRA

2148

Dr. Baskay V.

MAGYAR-ZSIDÓ SZEMLE.

SZERKESZTI

DR BLAU LAJOS.

MTA KÖNYVTÁRA

SCHEIBER

GYŰJTEMÉNY

TIZENNYOLCZADIK ÉVFOLYAM.

MTA KÖNYVTÁRA

SCHEIBER

GYŰJTEMÉNY

BUDAPEST

AZ ATHENAEUM R. TÁRS. KÖNYVNYOMDÁJA.

1901.

A Magyar-Zsidó Szemle tizennyolczadik évfolyamának munkatársai,

a mennyiben dolgozataikat és közleményeiket aláírták.

	Lap
DR. BACHER VILMOS, Budapest	61, 339
DR. BALASSA JÓZSEF, Budapest	291
BATÓ J. LIPÓT, Ó-Buda	148, 159, 291, 358
DR. BERNSTEIN BÉLA, Szombathely	318
DR. BLAU LAJOS, Budapest	39, 69, 121, 147, 172, 260, 367
DR. BÜCHLER SÁNDOR, Keszthely	141
DR. FRIEDLIEBER P. Budapest	392
DR. FRIEDMANN GYULA, Budapest	313
GALGÓCZI ÁBRAHÁM, Lipótvár	81, 291
DR. GRÜNHUT LÁZÁR, Jeruzsálem	67, 88, 136, 387
DR. HIRSCHLER IGNÁZ, Budapest	226, 327
DR. KRAUSZ SÁMUEL, Budapest	68, 275, 345, 370
KUN LAJOS, Baja	157, 289
DR. LEIPNIKER MÁRK, Budapest	144
MANDEL BERNÁT, Budapest	389
DR. NEUMANN EDE, Nagy-Kanizsa	293
DR. POLLÁK MIKSA, Sopron	286
DR. ROSENBERG EDE, Ó-Kanizsa	155
DR. ROSENSPITZ SÁNDOR, Alexandria La	43, 103, 162, 274
DR. SCHWARZ GÁBOR, Zágráb	43, 103, 162, 274, 342
DR. T. R.	105
DR. VAJDA BÉLA, Losoncz	166
DR. WEISZ MÓR, Budapest	58

TÁRSADALOM.

A VÉR.

Nincs vallás a világon, a mely a vér használatát annyira tiltaná, mint a zsidó vallás és nincs nép a földön, a mely a vérontástól annyira borzadna, mint e vallás hívei és még sincs sem vallás, sem nép, melyet a vér örve alatt annyira üldöz-
nének, mint bennünket. Nemcsak a zsidó vallástörvény, mely senki előtt nem titok, ki a bibliát ismeri és a rabbinikus iro-
dalomban olvasni tud, tiltja az állatvér élvezetét, hanem a zsidó
vérebe átment évezredes szokás is, és minél jámborabb a zsidó,
annál erősebb vériszonya, úgy hogy az élvezetre megengedett
húsról is leáztatja, lemossa és lesózza. A vad gyűlölet logikája
tehát az, a mely azt állítja, hogy a *fanatikus* zsidó szomjazik
a vérré. Holott a tény az, hogy minél fanatikusabb, annál
erősebb vériszonya.

A fanatikus zsidógyűlölet saját képmását keni rá a
zsidóra. A tizparancsolat azt hirdeti: ne ölj; a rabbinikus
törvény a vérontást azon három főbűn közé számítja, a mely
miatt a zsidó köteles magát megöletni, semhogy elkövesse; a
a bűnügyi statisztika fényesen igazolja, hogy a gyilkolás a zsidó
vérrel nem fér össze. E közismert tényekkel szemben a vad
gyűlölet logikája az, hogy a zsidó keresztény embervért használ
pászkaájához. Pápák, egyházfejedelmek, orientalisták, jámbor
keresztényekké lett zsidók, minden rendű és rangu férfiak
nyilatkoztak a vérvád ellen; a történet sok vérpereivel meg-
czáfolja és az ókori pogányok és a jelenkori khinaiak által
a keresztények ellen emelt vérvádak valóját meglepően illusz-
trálták. Mindez nem némítja el véglegesen ezt a pokoli rágál-

mat, mert a gyűlölet szomjuhozza a vért — a zsidó vért. Nincs a kereszténységnek annyi vértanuja, a hány zsidó vérébe ez a hamis vád került. A kereszténység a zsidóság szülöttje, de a gyűlöletnek saját logikája van.

A magyar nép józansága és igazságossága ezt a mérget, bár ostyában is kínálták, nem vette be és el kell ismerni, hogy az utóbbi időben Ausztriában és Németországban felmerült egy-egy eset alkalmából a bíróságok nem engedték magukat semmiféle terrorizmus általa a törvény útjáról leterelni. A németországi esküdtek sem. De jellemző maga a tény, hogy vádakat lehet fabrikálni és a máról holnapra élő hazai zsidóság is jól tenné, ha a jövő esélyeivel előre számolna.

A jelek nem biztatók, hisz hazánkban is beszélnek már a vérről. Nem arról a vérről, melyet zsidók lecsapolnak, hanem arról, a mely ereikben folyik. Némely magukat jámbornak valló körök, melyek minden akatholikus ellen állig felfegyverkeznek, a zsidó vér inferioritását hirdetik. És ezt az inferioritást nem Kongtse vagy Buddha, hanem Jézus és az apostolok hívei vallják. Ugyanazok a honfiak, kik hazánkat mint »Regnum Marianum«-ot reclamálják, lenézik a zsidó vért. A zsidó szent iratokat tisztelik, a zsidó zsoltárokat éneklük, a zsidó főpap köntösét viselik, de a zsidó vért megvetik. A zsidó felebaráti szeretetet hirdetik, a zsidó felebarátot üldözik. Az oktalán gyűlölet logikája!

A zsidó vér gyűlölete mozgatta azt a világdrámát is, mely Dreyfustól kapta nevét és főbősei ugyanazok a körök voltak, melyek a keresztény vallás legforróbb híveinek vallják magukat. Ha van még gondolkozó ember a világon, a ki kételkedik abban, hogy a nevezett perben a zsidóság volt a vádlott és hogy benne a sötét középkor szellemei és eszközei működtek, meggyőződhetett róla az utolsó felvonásból: a törvényhozás az összes szereplőknek amnestiát szavazott meg. Nem a vádlottnak, hanem a vádlóknak. Talán voltak már büntető perek, melyekben a vizsgálatvezetők, tanúk, bírák stb. valamennyien amnestiára szorultak, de hogy azt megkapták volna, olyanok a jelenkorban még nem voltak. Analógiát csak a középkor zsidóüldözései szolgáltatnak. Ha valamely város polgárai a zsidókat kirabolták, lemészárolták, a fejedelemtől amnestiát kértek és kaptak. Senkit se legyen szabad büntetni, sem adóssága miatt perelni. A városok archi-

vumaikban őrizték ezeket a drága okmányokat, honnan a történet buvárai napfényre hozták. A zsidókat érte a szenvedés, de kit ért a szégyen? A két eset úgy hasonlít egymáshoz, mint az egyik tojás a másikhoz. A zsidó vér sem hiányzott; ha nem folyt Párisban, folyt Algirban.

Ha évezredek mulva a történész kutatni fog felvilágosodott korunk eseményei után, tagadni fogja a józan ész nevében azon akták hitelességét, melyek arról mesélnek, hogy a biblia népének vértét lenézték azok, kikre az üdv e nép kebeléből sugárzott ki, és tagadni fogja ugyancsak a józan ész nevében azt is, hogy a zsidóságot, az uralkodó vallás szülőanyját, saját leánya, saját hívei bármely töredéke részéről vérváddal illetni engedte volna. Mi azonban, kik e való világban élünk, zsidó ügyekben a józan ész nevében semmit sem tagadhatunk — csak épen a józan ész.

AZ EGYHÁZI HÁZASSÁGKÖTÉS.

A polgári házasság ellen a rabbik nem harcoltak, mert a zsidó vallás nem tiltja azt, hogy a házasulandók az állam képviselője előtt kijelentsék, hogy egymással házassági frigyvet kötnek. A zsidó vallás továbbá elismeri, hogy a világi törvény világi ügyekben kötelező erővel bír és ennek szellemében az 1896. évi rabbigyűlés kijelentette, hogy a polgári házasságot *polgári* vonatkozásaiban elismeri. Elismerheti ezt oly esetekben is, midőn a vallási törvények szerint házassági akadály forog fenn, a mi elég gyakori. Hisz a polgárilag felbontott házasság nem követel getlevelet, e nélkül pedig a vallásilag megkötött házasság fel nem bontatott, és mégis gyakori eset, hogy a világi bíróság által elválasztott asszony újra polgári házasságra lép. Az ebből folyó bonyodalmakkal nem kívánunk foglalkozni, nem is volna könnyű idevágó tanácsesal szolgálni, mert ezek az ügyek nem függenek a rabbitól.

De igenis a rabbitól függ az, hogy milyen szimben tün-tesse fel az egyházi esketést. Maga az anyakönyvvezető figyelmezteti a házasulandókat, hogy az előtte kötött házassággal vallásos köteleimnek még nem tettek eleget. A törvény tehát

nem kívánja, hogy az ő nevében kötött frigy vallásos érvényességének tekintessék. Ha a zsidó paptól kérdeznék — más papokról nincs jogunk szólni — hogy szabad-e egyházi esketés nélkül házasságban élni? azt fogja felelni, hogy nem, mind a mellett, hogy a polgári házasságot polgári vonatkozásaiban elismeri. Ez az alap, a melyből ki kell indulni.

Kérdés már most, hogy melyik formula az, a melyik ezt az álláspontot a legszabatosabban fejezi ki és nem kelti sem a jegyespárban, sem a násznépben azt a benyomást, hogy a jegyespár tulajdonképen már *minden* tekintetben érvényes házasságot kötött, mielőtt a pap elé járult. Az úgynevezett műveltek között ez a felfogás kezd terjedni és feltétlenül szükséges, hogy ennek eleje vétessek. Nem tudjuk, hogy az egyes községekben milyen szavakkal hirdeti ki a rabbi a házasságkötés befejezéseül az egyházi házasságkötés megtörténtét, de azt tudjuk, hogy a zsidó vallás a házasságot nem tekinti sacramentumnak és ép oly kevésbé ismeri a házasság megszentelését, mint a halottak beszterelését vagy a papok felszentelését. A kiddusin, a mely a házasságkötési formula »mekuddeseth« szavából vétetett, nem szentséget jelent, hanem azt, hogy a nő a férjen kívül mindenkire nézve szent, azaz mindenkitől el van tiltva. Nem szükséges bőven fejtegetni, hogy a kedusa régi értelmében rég megszűnt.

Ebből a felfogásból és a fent kifejtett álláspontból mi helyesnek azt tartjuk, ha a rabbi az úgynevezett esketés megtörténtét e szavakkal fejezi ki: Az N. N. és N. N. között az állam törvényei szerint megkötött házasság ezennel a zsidó vallás törvényei szerint is megkötöttet. Ebben a formulában benn van az, hogy a törvény által követelt polgári házasság az egyházi házasságot megelőzte, tehát kötelező ereje, és benn van az is, hogy a zsidó vallás szerint csak azoknak a házastársaknak szabad házasságban élni, kik ezt a zsidó vallás törvényei szerint is megkötötték. Más szóval a házasulandók köteleességeiket mind az állam, mind pedig a vallás törvényeivel szemben teljesítették. Ezt pedig, mint kiemeltük, maga az állami törvény kívánatosnak jelzi, ha nem is követeli.

AZ IZB. KÖZSÉGKERÜLETI ELNÖKÖK GYÜLÉSE ÉS AZ IZRAELITÁK ORSZÁGOS IRODÁJÁNAK JELENTÉSE.

Az izraelita községkerületi elnökök 1900. nov. hó 1-én a pesti izraelita hitközség üléstermében tartott rendes évi gyűlésén jelen voltak: *Deutsch* I. M. (Szombathely), *Leopold* Sándor (Szegzárd), *Lippe* Vilmos kir. táblai bíró (Szolnok), *Neumann* Náthán (Trencsén), *Pfeiffer* Fülöp dr. (Győr), várhelyi *Rósa* Izsó dr. (Szeged), *Schul* Győző dr. (Szászváros), *Schweiger* Márton (Budapest), *Sternthal* Salamon (Temesvár), *Wertheim* Ármin (Székes-Fehérvár). Az előző gyűlés elnöke, *Schweiger* Márton, üdvözlőlvén a megjelenteket, tudatta, hogy gelsei *Gutmann* Vilmos, *Schreiber* Ignác kir. tan., *Politzer* Bernát és *Horovitz* Sámuel elnökök elmaradásukat kimentették. Ezután felkérte a gyűlekezetet, hogy a kongr. szerv. szab. értelmében jelen gyűlés tartalmára elnököt és elnökhelyetteszt válasszon, mire az elnökök a gyűlés elnökéül ismét *Schweiger* Mártont, elnökhelyettesül pedig dr. várhelyi *Rósa* Izsót választották. Ennek megtörténte után *Simon* József dr. kir. tanácsos, ki a gyűlésen mint előadó vett részt, előterjesztette az Izraeliták Országos Irodájának az utolsó évi működéséről szóló következő jelentését.

Tisztelt Gyűlés!

Mély tisztelettel üdvözlöljük az elnök urakat, kik költséget és fáradságot nem kimélve, meghívásunknak engedni szívesek voltak. Annnyival nagyobb hálára kötelez bennünket jelenlétök, mert tudták, hogy autonomiánk terén nem elért eredmények fölötti öröm az, a miben Önöket részesíthetjük, hanem hogy annak a súlyos gondnak a megosztása vár rájuk, mely fardozásaink eredménytelenségének láttán bennünket megszáll.

Már négy éve mult, hogy egy újabb zsidó kongresszusnak a törvényhozás hozzájárulásával való egybehívása iránt előterjesztésünket a magas kormánynak átnyújtottuk. Ekkor a nagyméltóságú vallás- és közoktatásügyi miniszter úr természetesen találta, hogy a recipiált zsidóság a vallás autonómiáját szervezni s biztosítani iparkodik; kijelentette, hogy e

törekvéshez a kormány is hozzájárul, de segédkezését csak a millenniumi év utáni időre helyezte kilátásba. Alig hogy a millenniumi év letelt, másodizben tettünk előterjesztést autonomiánk ügyében és azóta nem mult el év, hogy 1896. évi emlékiratunk elintézését meg ne sürgettük volna.

Utoljára mult évi május havában tisztelegtünk a magas kormánynál. Az a válasz, melyet ekkor nyertünk, nem helyezte autonomiánk szabályozását közel kilátásba. »*Ha kongresszust hívunk egybe, akkor az minden valószínűség szerint a siker biztosítékát is hordja magában.*« Megnyugvást találtunk a vallásügyi miniszter úr e szavaiban, valamint azon további kijelentésében miszerint »*a kongresszust megelőzőleg bizonyos ideiglenes intézkedésekre lesz szükség*«, mert hittük, hogy haladék nélkül fognak megtéetni ezek az intézkedések, melyeket mostani zilált felekezeti ügyeink oly sürgősen megkívánnak.

Mint a kerületi elnökségekkel f. évi márczius hó 7-én tudatni bátorkodtunk, e szükséges *ideiglenes intézkedések* megtétele iránt a tárgyalások megindultak, de — a miniszter úr közbejött gyengélkedése és elutazása folytán — fennakadtak. A miniszter úr ő nagyméltóságával — április havában történt visszatérése után — volt alkalmunk érintkezni s ennek utána f. évi május hó 16-án kelt átiratunkban arról értesítettük Önöket, hogy tekintettel ő nagyméltóságának sokoldalú elfoglaltságára, nem várhatjuk ugyan, hogy szervezeti ügyünk végleges szabályozását ez időben eszközölje, de bizhatunk a miniszter úrnak ügyünk iránt táplált jóakarátában, valamint abban is, hogy a kilátásba helyezett »*ideiglenes intézkedések*« megtétele iránt megindított tárgyalásoknak az elutazásával megszakított fonalát ismét felveszi és befejezésre juttatja. Egyben azt javasoltuk, hogy ez évben a »kerületi elnökök gyűlése« csak az őszi ünnepek után tartassék meg. Eme javaslatunk megtételekor azt reméltük, hogy e gyűlésünkön legalább a várva-várt »*ideiglenes intézkedések*«-et fogjuk már előterjeszthetni, de legnagyobb sajnálatunkra, most még ezekkel sem számolhatunk be.

Ne méltóztassék ennek okát laza eljárásunkban vagy mulasztásunkban keresni. Részünkről minden alkalommal rámutattunk annak szükségességére; hogy autonomiánk szabályoztassék és biztosíttassék; és hogy addig is, míg ez meg-

történhetik, az administráció számára oly irányelvek állapíttassanak meg, melyek felekezetünk szervezetének újabb és sikerebb módon való megállapítására az útat egyenetni alkalmasak. Meggyőződhetik erről a t. Gyűlés, ha végig tekint utolsó évi működésünkön, melynek főbb mozzanatait a következőkben van szerencsénk előadni:

I.

Egyetlenegy felekezeti ügyünket szabályozta csupán a kormány utolsó együttletünk óta: a *circumcisio ügyét*, de kénytelenek vagyunk bevallani, hogy az erre vonatkozó szabályrendelet kibocsátása nem nekünk tudható be érdemül. A szabályozás előzményei a következők:

Fejérvármegye területén 1898. évi márczius havában egy gyermek a circumcisio folytán elvérzett és ennek következtében a vármegye közigazgatási bizottsága a körülméletési ügy szabályozása végett a nagyméltóságú belügyminiszter úrhoz felterjesztést intézett, mely véleményadás végett onnét a kultuszminiszter úrhoz és ennek 1898. évi június hó 18-án 36897. sz. a. kelt rendeletével hozzánk lett küldve. Az 1898. évi június hó 28-án 21549. sz. a. kelt jelentésünkben a következőképen nyilatkoztunk:

»A magyarországi izraeliták országos irodája. — 21544. sz. — Nagyméltóságú vallás- és közoktatásügyi Miniszter Úr! Fejérvármegye közigazgatási bizottságának felterjesztését, melyben az izraelitáknál szokásos körülméletelés körüli eljárás szabályozását kérelmezi, Nagyméltóságod f. évi június hó 16-án 36897. sz. a. kelt rendelete mellől a következő jelentéssel van szerencsénk mellékelten visszaterjeszteni: Budapest főváros tanácsa is fölvetette egy ízben azt a kérdést, hogy miképp lenne a körülméletelési eljárás szabályozandó és akkor Nagyméltóságod minisztériumának 1879. évi október hó 25-én 29861. sz. a. kelt rendeletével nyert felhívás folytán ugyanaz évi november hó 27-én 5810. sz. a. kelt felterjesztésünkben volt szerencsénk ez ügyben körülményesen nyilatkozni. Ennek utána Nagyméltóságod minisztériuma 1880. évi január hó 24-én 434. sz. a. kelt rendeletével értesíteni méltóztatott bennünket arról, hogy egyetértve a belügyminiszter úrral, utasítva lett a főváros közönsége, hogy ezen tisztán vallásszertartásos ügynek általa kivánt rendezésétől tartózkodjék és vegye egyszerűen tudomásul a pesti izr. hitközségnek azt a nyilatkozatát, miszerint a hozzátartozó tagok fiúgyermekéin minden körülméletlő, a ki

nem orvos, csakis orvos jelenlétében viheti végre a circumcisio műtétét. Nagyméltóságod minisztériuma e rendeletének megfelelően intézkedtünk, hogy a hatóságunk alá tartozó hitközségeinkben a körülmetélés a közegészségügyi érdekek megóvása szempontjából ott, ahol csak lehetséges, orvosnak jelenlétében vitessék véghez. *Fordulhatnak ugyan elő a körülmetélés körül egyes kifogásolható esetek, amelyek azonban az eddigi tapasztalatok szerint korántsem oly számosak, hogy általuk a közegészségügynek komoly veszélyeztetésétől tartani és e miatt rendkívüli intézkedések által a felekezet vallásos szertartásába belemenyelni kelljen.* A nagyméltóságod minisztériuma által az 1880. évi 434. sz. a. kelt rendeletben elfoglalt álláspontot tehát Fejérvármegye közigazgatási bizottságával szemben is fenntartani kérjük. Kik is stb. Budapest, 1898. június hó 28-án. *Az izraeliták országos irodája.*

Nemsokára ezután a horvát-szlavon-dalmát kir. országos kormány intézett átiratot a magas kormányhoz az iránt, hogy ismertesse vele azokat a szabályokat, a melyek izr. vallású fiúgyermekek körülmetélésénél Magyarországon fennállanak. Megint hozzánk fordult a nagyméltóságú vallásügyi miniszter úr azzal a kérdéssel, vajjon nem kellene-e mégis a körülmetélési ügyet szabályozni és mi az ez érdemben 1898. évi szeptember hó 21-én 64380. sz. alatt hozzánk intézett rendeletre ugyanaz évi október hó 31-én 21691. sz. a. kelt tiszteletteljes válaszukban körülmenyes és beható megokolás mellett *ennek az ügynek a szabályozását ismét elleneztük.* Azt hittük, hogy ezzel az ügy teljesen befejezést nyert. Nem csekély volt tehát a meglepetésünk, midőn a nm. vallás- és közoktatásügyi miniszter úr 1899. évi április hó 1-én 23122. sz. a. kelt rendeletével egy a körülmetélési ügyet szabályozó *körrendelet tervezetét* közölte velünk azzal a felhívással, hogy: »mielőtt a kérdéses körrendeletet a belügyminiszter úrral egyetértőleg kibocsátaná, az ügyre, jelesen a kibocsátandó körrendelet tervezetére nézve kimerítő véleményes jelentést» tegyünk. Erre a felhívásra a következő felterjesztéssel adtuk meg a választ:

»A magyarországi izraeliták országos irodája Budapesten. — 22044. sz. — Nagyméltóságú vallás- és közoktatásügyi Miniszter Úr! Az izraelita körülmetélési ügy rendezése tárgyában a f. évi április hó 1-én 23122. sz. a. kelt rendelettel leküldött iratokat a következő jelentéssel van szerencsénk mellékelten Nagyméltóságod elé vissza terjeszteni: Hivatkozni bátorkodunk az 1898. évi június hó 28-án 21544. sz. a. kelt

alázatos felterjesztésünkön kívül még a múlt évi október hó 31-én 21691. sz. a. kelt tiszteletteljes jelentésünkre, melyet Nagyméltóságod múlt 1898. évi 64380. sz. a. kelt rendeletében nyert felhívás folytán felterjesztettünk. Az ezekben az alázatos felterjesztéseinkben elfoglalt álláspontunkat most is fenntartjuk. Az a meggyőződésünk, hogy oly kényes rituális ügyben, minő a circumcisio, az államhatalomnak csak végső szükség esetén szabadna avatkoznia. Már pedig, tudomásunk szerint, korántsem oly számosak e téren a panaszok, hogy általuk a közegészségügyi ügynek komoly veszélyeztetésétől tartani lehetne. Amennyire lehetséges, az izraelita hitközségek megteszik a szükséges óvintézkedéseket; hisz első sorban megkívánják ezt maguk a zsidó szülők is, akikről nem mondhatni, hogy gyermekeik iránt elég gyengéd szeretettel ne viseltetnének. Bizonyosan egyöntetűbb szabályozást fog még nyerni ez az ügy akkor, ha felekezetünk abba a helyzetbe jut, hogy önkormányzati hatáskörébe tartozó összes ügyeit hűveire kötelező módon rendezheti. Mint tudni méltóztatik, léteznek e tárgyban előterjesztéseink, melyek tanulmány tárgyát képezik. Tény azonban az, hogy három év óta szorgalmazza a hazai zsidóság, hogy vallásának az államhoz való viszonya szabályoztassék és hogy e téren eddigelő még kezdeményező lépések sem tétettek. *Nem lehetünk szószólói annak, hogy az első kormány intézkedés, a mely a recepczió után kibocsájtatik, épp a körülmetélés szabályozását tárggyazza, mely ügy legkényesebb vallásügyeink egyikét képezi.* Ennélfogva tisztelettel kérjük Nagyméltóságodat, hogy a körülmetélési ügynek körrendeletileg való szabályozásától eltekinteni méltóztassék. Kik is egyébiránt stb. Budapest, 1899. június hó 9-én. *Az izraeliták országos irodája.*

E jelentésünk felső helyen nem lett kegyesen fogadva. Folyó ügyekben közbeeső intézkedéseket »a miniszter meghagyásából« a miniszteri tanácsos szokott mindig kiadni. Még az érdemleges intézkedéseket is rendszerint a miniszteri tanácsos, kivételes esetekben az államtitkár ő méltósága és csak nagy ritkán a miniszter ő excellentiája írja alá. De most az idézett jelentésünk folytán egy csomag tárgyirattal a nagyméltóságú *miniszter* úr által aláírt leirat érkezett hozzánk, mely szokatlan erőlyes hangon azt a felhívást tartalmazza, hogy a körülmetélési ügyre vonatkozó iratokat még egyszer nézzük át és az ügy szabályozásának kérdésében újabban nyilatkozzunk. Az irritatiót felső helyen az okozta, hogy többszöri határozott ellenzésünk folytán, melyet a körülmetélési ügy szabályozásával szemben elfoglaltunk, a nagyméltóságú vallás-

ügyi miniszterium az *orthodox közvetítő bizottsághoz* is fordult vélemény végett és ez a bizottság azzal a készséges nyilatkozásával felelt, hogy »a rituális körülmetélés körüli eljárás szabályozása ellen hitvallási szempontból észrevétele nincsen«.

A miniszter úr ő nagyméltóságának 1899. évi szeptember hó 15-én 42490. sz. a. hozzánk intézett leirata a következőképen hangzik:

»Magyar királyi vallás- és közoktatásügyi miniszter 42490. sz. Az izraeliták országos irodájának F. évi június hó 9-én 22044. sz. a. kelt felterjesztésére hivatkozással, az izraelitáknak szokásos rituális körülmetélés szabályozása tárgyában az összes iratok leküldése mellett a következőkről értesitem az irodát. Igaz ugyan, hogy a körülmetélés rituális szertartás, melyet a kormány, mint szertartást, rituális részében nem szabályozhat, de tekintve, hogy a körülmetélésnél közegészségügyi tekintetek is érintettek, az általam a belügyminiszter ural egyetértőleg kibocsátani szándékolt körrendelet pedig a körülmetélést csakis közegészségügyi oldalról kívánja szabályozni, a nélkül, hogy magát a rituálét csak érintené is, tekintve továbbá azt, hogy a belügyminiszter urnak, ki e kérdés közegészségügyi oldalról leendő szabályozását szintén tervbe vette, s a kinek e részben kéréssel fordulván hozzám a kibocsátandó körrendelet megküldését kilátásba helyeztem, de tekintve különösen a körülmetélés avatatlan kezelése folytán országszerte mind sűrűbben mutatkozó baleseteket és annak következtében történt elhalálozást, elodázhatlan feladatommak tartom, hogy a körülmetélést a belügyminiszter ural egyetértőleg közegészségügyi oldalról körrendeletileg szabályozzam; azt pedig az izr. iroda is el fogja ismerni, hogy a közegészségügyi kérdések szabályozására és vezetésére a kormánynak törvényben biztosított joga van. *Annál inkább feltűnőnek látszik előttem az a körülmény, hogy e kérdésben az izr. iroda tartózkodó álláspontot foglal el, mert az orthodox közvetítő bizottság a rituálét legalább is éppoly szigorral betartja és védi, mint azon része az izraelita felekezetenek, mely az izr. iroda által van képviselve — nem zárkozik el érdemleges véleményének nyilvánításától, sőt az általam közegészségügyi tekintetekből tervbe vett szabályozást óhajtja is, mint az idezárt jelentéséből kitűnik.* Felhívom ennél fogva ismételtlen az izr. irodát, hogy f. évi április hó 1-én 23122. kelt rendeletem értelmében az ez ügyben kibocsátandó körrendelet tervezetere nézve, a most beküldött összes iratok visszaküldése mellett, hozzám kimerítő sürgős érdemleges jelentést tegyen, vagy tartózkodást legalább is elfogadható érvekkel indokolja, mert ellenkező esetben kénytelen lennék ez ügyben az izraelita iroda meghallgatása

nélkül intézkedni, annál is inkább, mert a belügyminiszter urhoz mind sűrűbben érkeznek az egyes vármegyék részéről feljelentések, melyek a körülmetélés avatatlan és könnyelmű kezelése folytán bekövetkezett elvérzésekről és ragályozásokról tanuskodnak és ez képei tulajdonképeni indító okát a kormány tervbe vett intézkedésének. Budapest, 1899. szept. 15. *Wlassics* s. k.«

E rendelet folytán az 1899. évi szept. hó 29-én 22282. sz. a. kelt felterjesztésünkben fejtettük ki álláspontunkat, melynek szövege a következő:

»A magyarországi izraeliták országos irodája Budapest 22282. Nagyméltóságú vallás- és közoktatásügyi Miniszter úr! A rituális körülmetélés szabályozása tárgyában a f. évi szeptember hó 15-én 42490. sz. a. kelt rendelettel Nagyméltóságod újabb jelentéstételre méltóztatott bennünket felhívni, annak hangsúlyozása mellett, miszerint »feltűnő, hogy e kérdésben az izraelita iroda tartózkodó álláspontot foglal el, mert az orthodox közvetítő bizottság, a mely a rituálét legalább is éppoly szigoruan betartja, mint azon része az izraelita felekezetenek, mely az izraelita iroda által van képviselve, nem zárkozik el érdemleges véleményének nyilvánításától, sőt a közegészségügyi tekintetekből tervbe vett szabályozást óhajtja is, mint az iratok mellett fekvő jelentéséből kitűnik«.

Nem első eset ez — Kegyelmes Urunk! — hogy mi az orthodox közvetítő bizottsággal egy nézetben nem vagyunk. Nagyméltóságod miniszteriumának irattára tanuskodik arról, hogy korántsem szabadabb értelmezése, vagy kevésbbé szigorú alkalmazása a vallástételeinknek az, a mi bennünket egymástól megkülönböztet. A főkülönbség köztünk az, hogy más a mi fogalmunk az autonómiairól, mint az övé. Harminez éve már, hogy felekezetünk ügyeinek szolgálatában állunk. Ezen idő alatt még egyetlenegyszer sem fordult elő, hogy Nagyméltóságod miniszteriumától akár karhatalmat, akár távirati intézkedést kártnánk; a felmerült hitközségi viszályokat, mostani fogyatékos autonómiánk mellett is, mindig saját hatáskörünkben intéztük el, a nélkül, hogy a hatóságok segélyét igénybe vettük volna. Es ha Nagyméltóságod előtt megjelenünk, akkor sincs más előterjesztésünk, mint csupán az a kérelmünk, hogy a hazai zsidóságnak mielőbb lehetővé tenni méltóztatassék, hogy önkormányzati jogkörébe tartozó ügyeit sikeresen szabályozhassa. Vajjon ugyanez az eljárási mód észlelhető-e az orthodox közvetítő bizottságnál is? E kérdésre megadják a választ az akták, melyek Nagyméltóságod miniszteriumának irattárában számos orthodox hitközség ügyeiben felhalmozódtak. Ne méltóztatassék tehát — Kegyelmes Urunk! — feltűnőnek tekinteni, ha bár-

mely kérdésben a mi véleményünk össze nem vág az orthodox közvetítő bizottság nézetével. *Feltűnő lehet csupán az, hogy a kongresszusi alapon álló izr. hitközségekben lehetőleg rend uralkodik, melyet felekezetünk hatáskörében létesített és e mellett mégis azt hangoztatjuk, hogy fogyatékos autonomiánk törvényes biztosításra szorul, holott az orthodoxok minden ügyükben a kormányt zaklatják és e mellett mindig féltékenyen őrzött autonómiájukra (!) hivatkoznak.* Így vagyunk az orthodox közvetítő bizottsággal a körülméletési ügy szabályozásának kérdésénél is. A mikor a körülméletési ügyben az első panaszok felmerültek, minden igyekezetünket arra fordítottuk, hogy hitközségeink ezt az ügyet saját hatáskörükben szabályozzák. Ez a szabályozás meg is történt és meg is említettük azt a mult évi 64380. sz. és f. évi 23122. sz. a. kelt rendeletekre tett alázatos felterjesztéseinkben, a melyekben arra kértük Nagyméltóságodat, hogy a körülméletési ügynek körendeletileg való szabályozásától eltekinteni méltóztassék. Minthogy azonban most újabban szükségesnek vált, hogy e tárgyban nyilatkozzunk, nem tartottuk feleslegesnek, hogy immár ne csak állítsuk, hanem bizonyítsuk is, hogy az említett ügy a kongresszusi alapon álló hitközségekben tényleg rendezve van. E végből Nagyméltóságod utolsó rendeletének beérkezése után nyomban megkeresést intéztünk a hozzánk legközelebb eső pesti izr. hitközség előljáróságához, a mely f. évi szeptember hó 25-én 1180. sz. a. kelt jelentésében, melyhez egy nyomtatott »utasítás« is van mellékelve, a körülméletési ügy történet szabályozásának módját velünk körülményesen tudatja. Mellékelten N. B. alatt bátorkodunk felterjeszteni a hitközség jelentését és annak csatolmányát képező »Utasítás«-t, melyek szerint a fennálló szabályok a következők: I. A körülméletést csak az az egyén végezheti, a ki a hitközségtől arra engedéllyel bír. II. A ki a körülméletési engedélyért folyamodik, annak tekintélyesebb szakorvos, vagy hatósági orvos bizonyítványával kell igazolni azt, hogy egészséges és hogy a circumcisio végzésére tökéletes jártassággal és megbízható gyakorlottsággal bír. III. A körülméletelő, ha nem orvos, a műtétet csakis ellenőrző orvos jelenlétében végezheti és ennek feladata szigorúan felügyelni, hogy a legpontosabban elég tételessék azoknak a rendelkezéseknek, melyek a körülméletelő számára kiadott utasítás 1—8. pontjaiban foglaltatnak. (Ez a nyomtatott »utasítás« a pesti izr. hitközség N. B. a. csatolt jelentésének mellékletét képezi.) Tisztelettel megjegyezni bátorkodunk, hogy a zsidó közönség oly körülméletelőket kíván, és pedig joggal, kik nemcsak a körülméletelés műtti végzésében járatosak, hanem a kik rituális életmódjuknál fogva ezen vallásos műtét végzésére a zsidó közönség bizalmát bírják és a kik a műtéten kívül

még a szertartásos imádságokat is végezni képesek. Minthogy pedig ritkán fordul elő, hogy orvos a rituális cselekedetek végzésére is képes legyen, meg kellett engedni, hogy a körülméletést laikusok is eszközölhessék, de annak általuk való végzése a felsorolt óvintézkedések megtartásához lett kötve. Ily módon szabályozta a pesti izraelita hitközség a körülméletési ügyet, de rendezve van az más hitközségekben is. Minthogy azonban az orthodox közvetítő bizottság ennek az ügynek a szabályozását is a m. kormánytól várja, valószerű, hogy a circumcisio ügyének rendezése iránt az orthodox hitközségek egyikeben sem történt még intézkedés. Nagyméltóságod legutóbbi rendeletéből tudtuk csak meg, hogy »mind sűrűbben érkeznek az egyes vármegyék részéről feljelentések, melyek a körülméletésnek avatatlan és könnyelmű kezelése folytán bekövetkezett elvérzésekről és ragályozásokról tanuszkodnak.« Átlátjuk tehát, hogy addig is, a míg az izraelita vallásfelekezeten abba a helyzetbe nem jut, hogy önkormányzati úton híveire kötelező módon intézkedhetik, szükségessé válik, azokat a hitközségeket, melyek a circumcisio ügyét még nem rendezték, szintén a körülméletésnél bizonyos szabályok megtartására szorítani. Minthogy azonban tényleg léteznek már izr. hitközségekben körülméletési szabályok, melyek közegészségügyi tekintetben teljesen kielégítőnek mondhatók, a felekezet decorumának leginkább megfelelő rendelkezési mód az volna, ha elrendeltetnék, hogy a tekintélyes számú izraelita hitközségben érvényben levő szabályok minden izraelita hitközség által megtartassanak. Egész alázattal kérjük tehát Nagyméltóságodat, méltóztassék a nmszü belügyminiszter úrnál oda hatni, hogy a körülméletési ügynek tervbe vett szabályozása akképen eszközöltessék: hogy a kibocsátandó szabályrendelet annak konstatalása után, hogy a körülméletési ügyet számos izr. hitközség már saját hatáskörében szabályozta — kötelességévé tegye minden hazai izraelita hitközségnek, hogy a körülméletési ügy kezelésénél a tekintélyesebb izr. hitközségeknél már érvényben levő, fentebb az I—III. pontokban összefoglalt szabályokat szigorúan szem előtt tartsa s azoknak saját területén érvényt szerezzen. Kik is egyébiránt kitűnő tisztelettel vagyunk Nagyméltóságú Miniszter Úrnak alázatos szolgálai »az izraeliták országos irodája.« Budapesten, 1899. szeptember hó 29-én.

E jegyzékváltás előzte meg a körülméletési ügy szabályozását és ha összehasonlítjuk a körülméletési ügyet szabályozó 1899. évi november hó 25-én 113831. sz. a. kibocsátott belügyminiszteri körendeletet azzal az állásponttal, melyet a fent közölt legutóbbi felterjesztésünkben elfoglaltunk, el kell ismernünk, hogy a magas kormány intencióinknak teljesen

megfelelt, de azért mi *ennél az ügynél semmiféle érdemet igénybe venni nem kívánunk, mert azt a tényt, hogy a m. kormánynak ez ügy szabályozása által legkényesebb vallásügyeink egyikébe belenyúlnia lehetőségessé vált, részünkről csak fájlatthatjuk.*

A körrendeletet különben volt szerencsénk kellő számú példányban a kerületi elnökségek rendelkezésére bocsátani, hogy azt a hitközségekkel közölhessék.

II.

Még egy ügyünk iránt mutatkozott a magas kormány-nál kiváló érdeklődés és ez: *a kóserhús árusításának ügye.* Mint tudni méltóztatik, a fennállott földművelés-, ipar- és kereskedelemügyi minisztérium 1888. évi szeptember hó 18-án 48151. sz. a. vallás- és közoktatásügyi, valamint a belügy-minisztériummal egyetértőleg kibocsátott szabályrendeletében a kóser húsneműeknek az izraelita hitközségi tagok részére való szolgáltatását az illető izraelita hitközség kizárólagos jogának deklarálta. A rendelet e jog biztosítását célzó többrendbeli intézkedést tartalmaz. Fordulnak elő gyakrabban panaszok a rendelet szigora ellen. De a gyakorlati élet oly eseteket is mutat fel, hogy egyesek a hitközség privilegiumát megcsönkítják a nélkül, hogy a rendeletnél fogva kártérítésre szoríthatók lennének. A nméltóságú kereskedelmi miniszter úr tehát indítatva érezte magát arra, hogy a fent idézett rendelet módosítását hozza javaslatba és e végből átiratot intézett a nméltóságú vallásügyi miniszter úrhoz, a ki azt az összes ügyiratokkal f. évi április 18-án 27620. sz. a. kelt leiratával hozzánk véleményes jelentéstétel véget leküldeni méltóztatott. Folyó évi június hó 6-án 22630. sz. a. kelt jelentésünkben volt szerencsénk a hozzánk intézett felhívásnak megfelelni. Álláspontunk itt is az volt, hogy ez az ügy azok közé tartozik, a melyeknek végleges rendezése a felekezet autonóm hatásköréhez tartozik. Ha autonomiánk szabályozva lesz, és ez már soká nem késhetik, akkor a felekezet egybebe közt a kóserhús árusítási intézményt is az eddiginél tán célszerűbb alapokra fogja fektetni. Addig azonban, a míg ez be nem következik, a fennálló szabályrendeletnek változatlanul való fentartását kértük, és a mint tudjuk, a minisztérium a szabályrendelet megváltoztatásától el is állott.

Az iránt is merült fel kérdés, hogy *füstölt kóserhús* elárusítására a házalási engedély az illető izraelita hitközség beleegyezése nélkül megadható-e vagy sem. A kérdés tárgyában a nagyméltóságú kereskedelemügyi miniszter úr f. évi június hó 10-én 36009. sz. a. intézett átiratot a nagyméltóságú vallás- és közoktatásügyi miniszter úrhoz, a ki ennek folytán f. évi június hó 24-én 44202. sz. a. kelt leiratával kért tőlünk véleményt. Jelentésünkben a következőket fejtettük ki: A fennállott földművelés-, ipar és kereskedelemügyi minisztérium 1881. évi 48151. szám alatt kiadott szabályrendeletének 1. §-a szerint a kóser »húsneműeknek« szolgáltatása az izr. hitközség kizárólagos jogát képezi. Mindaz tehát, a mi húsból készül és »kóser«-nek jeleztetik, csak a hitközség felügyelete alatt állítható elő és ennek folytán kétséget nem szenved, hogy a kóserhús egyforma tekintet alá esik, akár füstölt, akár nem füstölt állapotban képezi a forgalom tárgyát, a miből önként folyik, hogy füstölt kóserhús elárusítására a házalási engedély az illető izr. hitközség engedélye nélkül ki nem adható. *A nagyméltóságú kereskedelemügyi miniszter úr f. évi október hó 11-én 71229. sz. a. kiadott rendeletével ebben az értelemben intézkedett.*

III.

A mint már említettük, nem sikerült az *ideiglenes általános intézkedések* kieszközlése, melyek az *izraelita hitközségi rend* megszilárdítására szolgálnának, de megelégedéssel kell konstatálnunk, hogy felső helyen az adminisztráció a felferült konkrét esetekben nem tért el egyszer sem attól az iránytól, melyet az 1885. évi 1924. és az 1888. évi 1191. eln. sz. a. kiadott kultuszminiszteri szabályrendeletek kijelöltek. Ennek az iránynak az alapeszméje az: hogy az *egység*es izraelita hitfelekezet kebelében minden rítus szabadon érvényesülhessen, az egyének lelkiismereti szabadsága sérelmet ne szenvedjen, de e mellett ügyelet legyen arra, hogy minden egyes területen az izraeliták anyagi ereje vallásos testületeink magasztos céljainak elérésére lehetőleg együtt tartassék. Hogy e célzt a minisztérium szám előtt tartja, annak igazolására szabadjon a sok közül néhány esetet felemlítenünk:

1. Csáktornyán, Zalamegyében, izraelita anyahitközség

áll fenn, melynek rabbisági kerületéhez a csáktornyai és perlaki járás területén fekvő összes községek tartoznak. Perlakon izraelita fiókhitközség létezik, melynek tagjai a kérelemmel járultak felső helyre, hogy megengedessék, mikép a perlaki járás izraelita lakosai, a csáktornyai rabbisági kerületéből kilépve, Perlak székhelyrel új rabbisági kerületet képezhessenek. Főindokul azt hozta fel a perlaki izr. fiókhitközség, hogy *a csáktornyai hitközség kongresszusi alapon áll, holott a perlaki izraeliták status-quo-ante alapon kívánják hitközségüket szervezni.* A vallás- és közoktatásügyi miniszter úr ő nagyméltósága ebben az ügyben, melyet a vármegye közigazgatási bizottsága pártolólág terjesztett eléje, bennünket is meghallgatott és a IX. izraelita községerület elnökségének bekívánt jelentése alapján tett felterjesztésünk értelmében akképen intézkedett, hogy f. évi márczius hó 22-én 1948. sz. a. kelt rendeletével kijelentette, hogy *a perlaki izr. fiókhitközségnek ama kérelmét, miszerint a csáktornyai izr. anyaközség kerületéből kiléphessen és külön anyahitközséget képezhessen, nem teljesítheti.*

2. A soroksári és alsó dabasi izr. rabbisági kerületek 1886. év elején történt megalakulásuk óta *egy* rabbi-val bírtak, kinek Soroksáron volt a székhelye. Ennek a rabbinak mult évben történt elhalálozása folytán feléledt mindkét rabbisági kerületnek az a joga, hogy külön-külön rabbit választ-hasson. Pest-Pilis-Solt-Kis-Kun-vármegye közigazgatási bizottságának jelentése alapján a nagyméltóságú minisztérium el is rendelte, hogy a nevezett rabbisági kerületek mindegyike hat hó alatt rabbit válasszon és egyuttal megjegyezze, hogy nem lesz kifogása az ellen, ha mindkét kerület megint egy és ugyanazt az egyént fogja rabbijává választani. A rendelet folytán a soroksári izr. hitközség új rabbit választott, az alsó-dabasi rabbisági kerület azonban a nyert meghagyásnak nem felelt meg. Erről a vármegye közigazgatási bizottsága felső helyre jelentést tett, a mire a nagyméltóságú miniszter úr folyó évi 303. szám alatt kelt rendeletével kijelenteni méltóztatott, hogy: *nem tűrhető, hogy az alsó dabasi izraelita hitközség rabbisági kerületének rabbija ne legyen, mert az állami anyakönyvekről szóló 1894. évi XXXIII. t.-cz. 94. §-a szerint az ezen törvény életbelépte előtt vezetett felekezeti anyakönyvekből közhitelességű kivonatok »az eddigi módozatok mellett«*

szolgáltatandók ki, az állami anyakönyvek életbelépte előtt pedig az izraelita anyakönyvek csak szabályszerűen képesített rabbi által voltak vezetendők, mely szabály most is fennáll. Elrendelte tehát a nm. miniszter úr, hogy mindaddig, míg az alsó-dabasi rabbisági kerület szabályszerűen képesített rabbit nem választ, ennek a rabbisági kerületnek az anyakönyvei az 1894. évi XXXIII. t.-cz. 94. §-ában előírt jog gyakorlása végett a soroksári rabbinak átadandók. Az alsó-dabasi izr. hitközség, mint rabbisági kerület e rendelet előtt meghajolt és a soroksári rabbit — a vele történt megállapodás értelmében, — saját rabbijává is megválasztotta.

3. A székesfőváros pesti részén lakó összes izraeliták betegápolási és temetkezési ügyeit egy évszázad óta kizárólág a pesti Chevra Kadisa kezelte 1890. évig, a mikor is a Budapestben alakult *orthodox* Chevra Kadisa engedélyt nyert egy külön temető megnyitására, de azzal a korlátozással, hogy ebben a temetőben csakis saját tagjait temetheti el. Ez az orthodox-egylet a mult évben hatáskörének oly módon való kibővítését kérte, hogy a temetőjében ne csak a saját tagjait, hanem minden »orthodoxot« eltemethessen, a halotti szertartásokat ne csak egyleti tagjainál, hanem másoknál is végezhesse nemkülönbön holttetemetek esetleg vidékre is elszállíthasson.

A kérelem főindokálul természetesen itt az a régi jelszó szolgált, hogy az »orthodoxok« nem kényszeríthetők arra, hogy a »neolog« pesti Chevra Kadisa szolgálatait vegyék igénybe, a mely tényleg a temetkezési jogot minden oly esetben gyakorolja, a hol ki nem mutatható, hogy az illető az orthodox Chevra Kadisa tagja volt. Beható vizsgálat és meghallgatásunk után a *vallás- és közoktatásügyi miniszter úr ő nagyméltósága f. évi április hó 6-án 25532. sz. alatt kelt rendeletével* az orthodox Chevra Kadisát összes kérelmeivel a leghatározottabb módon elutasította. *»Semmiféle közérdek nem kívánja — így szól egyebek közt a rendelet — a budapesti orthodox Chevra Kadisa hatáskörének bővítését, a mi által a pesti Chevra Kadisa versenytársává válhatnék. Ellenben emberbaráti tekintetek és közérdekű jótékonyági célok parancsolóan követelik, hogy a pesti Chevra Kadisa régidők óta kifejtett üdvös működésében meg ne béníttassék, ami pedig bekövetkeznék, ha az orthodox Chevra Kadisa hatásköre kibővítést nyerne.«*

4. Nógrádvármegye közigazgatási bizottsága — egy megyebeli rabbiállás megüresedése alkalmából — azzal a kérdéssel fordult a nagyméltóságú vallás- és közoktatásügyi miniszter úrhoz, vajjon az 1885. évi 1924. eln. sz. alatt kiadott izraelita anyakönyvi szabályrendelet az állami anyakönyvek életbelépése után is érvényben levőnek tekintendő-e, vagy sem? A miniszter úr f. évi 43515. sz. alatt kelt leirata folytán f. évi szeptember hó 9-én 22692. sz. alatt kelt jelentésünkben terjesztettük fel a válasz tervezetét. Ennek alapján a miniszter úr ó nagyméltósága f. évi 67021. sz. alatt Nógrádvármegye közigazgatási bizottságához rendeletet intézett, a mely a következő fontos kijelentéseket tartalmazza:

»Az állami anyakönyvvezetés életbelépésével az 1895. évi október hó első napja óta bejelentett születéseknek és halálozásoknak, nemkülönbén ez időponttól kezdve kötött házasságoknak felekezeti anyakönyvekbe való bevezetésére vonatkozólag az állami felügyelet feleslegessé vált és ennek folytán az 1885. évi 1924. eln. sz. a. kiadott szabályrendeletnek ama intézkedései, melyek az említett tényeknek az izraelita felekezeti anyakönyvekbe való pontos bejegyzésére, valamint az ehhez kötött büntető határozatokra vonatkoznak, hatályukat veszítették. Ellenben továbbra is érvényben maradnak az idézett szabályrendeletnek, valamint az 1896. évi 113357. sz. belügyminiszteri rendeletben felsorolt egyéb rendeletnek az anyakönyvvezetésre vonatkozó azon intézkedései, melyek az 1895. évi október hó elseje előtt vezetett izraelita anyakönyvekbe eszközlendő utóbejegyzéseket és kiigazításokat, valamint ezen anyakönyvekből kiállítandó kivonatokat tárgyzazzák. Kettős szempont teszi továbbá szükségessé, hogy úgy a fentidézett 1885. évi 1924. eln., valamint az 1888. évi június hó 21-én 1191. eln. sz. alatt kiadott (az izraelita hitközségek ügyeit szabályozó) rendeletek továbbra is érvényben maradjanak annyiban, amennyiben azok a rabbik alkalmazására, ezek jogainak biztosítására, továbbá az izraelita anyahitközségek alakulási módjának, területköreinek és a fiókhitközségekhez való viszonyuk megállapítására vonatkoznak. Az 1894: XXXIII. t.-cz. 94. §-a szerint ugyanis az ezen törvény életbelépte előtt vezetett felekezeti anyakönyvek továbbra is a felekezeti anyakönyvvezetők őrizete alatt maradnak, kik jogosítva és kötelezve vannak azokból közhitelességű kivonatokat az eddigi módozatok mellett kiszolgáltatni. Ennek folytán súlyt kell helyezni arra, hogy az izr. anyakönyvek kezelői ezentúl is az 1885. évi 1924. eln. sz. a. kiadott itteni szabályrendelet 2. §-ában előírt képesítéssel bírjanak. Továbbá az izraelita vallásról szóló 1895.

évi XLII. t.-cz. nem terjesztette ki az izr. felekezetre az 1868. évi LIII. t.-cz. 24. §-ában foglalt rendelkezés hatályát, mely szerint »uj egyházgyülekezetek alakítása, a leánygyházaknak anyaegyházakká, vagy viszont ezeknek leányegyházakká történt átváltoztatása a vallásfelekezetek kizárólagos jogai közé tartozik«. Mindaddig tehát, míg a recipiált izraelita vallásfelekezet abba a helyzetbe nem jut, hogy az önkormányzati jogkörébe tartozó ügyeit önmaga szabályozhatja, gondoskodni kell arról, hogy az idézett két szabályrendelettel létesített hitközségi rend fennmaradjon. És minthogy a többi törvényesen bevett felekezet lelkészeinek a hatáskörükhöz tartozó jogok kizárólagos gyakorlása biztosítva van, az izr. felekezet pedig azt ezidőszert nem eszközölheti, szükségesnek mutatkozik az is, hogy az anyakönyvvezető rabbik és rabbihelyettesek a hatáskörükbe tartozó funkciók kizárólagos gyakorlásában továbbra is megvédessenek. »Ezek folytán az 1894. évi XXXIII. t.-cz. életbelépése után is érvényben levőnek tekintendők az 1885. évi 1924. eln. és az 1888. évi 1191. eln. sz. alatt kiadott szabályrendeletek, mégis azoknak az intézkedéseknek a kivételével, melyek az 1895. évi október hó első napja óta bejelentett születéseknek és halálozásoknak, nemkülönbén az azon időponttól kezdve kötött házasságoknak az izr. felekezeti anyakönyvekbe történő bevezetése feletti hatósági ellenőrzésre és az ezzel kapcsolatos büntető határozatokra vonatkoznak.«

Méltóztassék ezeket a miniszteri intézkedéseket tudomásul venni s nyilvántartani, hogy hason esetekben azokra hivatkozás történhessék.

IV.

Már mult évben bátorokdunk megjegyezni, hogy a »lelkési jövedelem kiegészítéséről« szóló törvényből felekezetünkre nagy előny nem háruul. Rámutatunk arra is, hogy a törvény sok oly intézkedést tartalmaz, a melynek csak az a felekezet felelhet meg, mely az ügyeit ezen a téren oly módon kezelte, hogy az 1898. évi XIV. t.-cz. az ő viszonyaira mintegy rászabottnak tekinthető. A tények az ezen ügyben nyilvántított felfogásunknak igazat adnak.

A minisztérium azokról a lelkési jövedelmekről, melyeket megállapított és kiegészítendőkné tart, felekezetenként külön-külön törzskönyvet vezet. Azokat a rabbiságokat, melyeknek a megállapított jövedelme és már engedélyezett kiegészítési összege az izraeliták törzskönyvébe eddigelé bevezetve lettek, a túloldalon levő jegyzék tünteti fel:

Rabbisági székhely	Törvényhatóság	Megállapított	Kiegészítésre már utalványozott összeg
		jövedelem	jövedelem
		korona	korona
Driethoma	Trencsén vármegye	394.—	—
Biharudvar	Bihar »	491.—	109.—
Város-Szalonak	Vas »	1356.—	—
Déva	Hunyad »	1126.—	—
Köpcsény	Moson »	292.—	308.—
Kápolnás-Nyék	Fehér »	600.—	—
Kemenceze	Szabolcs »	402.—	198.—
Moson	Moson »	400.—	—
Vármező	Szilágys »	454.—	146.—
Balatonfőkajár	Veszprém »	591.60	—
Hidalmás	Kolozs »	402.10	197.90
Pétervásár	Heves »	769.—	—
Kajászó-Szt.-Péter	Fehér »	591.—	—
Jablonicz	Nyitra »	433.60	166.40
Kántor János	Szatmár »	399.—	291.—
Modor	Pozsony »	480.92	119.08
Nagy-Halász	Szabolcs »	394.20	205.80
Nyir-Acsád	»	100.—	—
Nyir-Megyes	Szatmár »	393.—	207.—
Alsó-Lendva	Zala »	1125.68	74.32
Balászfalva	Alsó Fehér »	236.—	364.—
Dombrád	Szabolcs »	392.40	207.60
Nagy-Czigánd	Zemplén »	293.—	307.—
Oroszvár	Moson »	300.—	300.—
Tóth-Györk	Pest »	491.20	—
Bajka	Moson »	300.—	300.—
Erdőd	Szatmár »	411.—	—
Hajdu-Hadház	Hajdu »	491.—	—
Muraszombat	Vas »	1181.80	18.20
Nádas	Pozsony »	400.—	—
Rohonc	Vas »	987.60	—
Forró	Abauj-Torna »	246.—	354.—
Tass	Pest »	396.—	—
Gávad	Szabolcs »	392.48	206.52
Mindszent	Csongrád »	293.—	—
Bezdán	Bács-Bodrogh »	1231.60	—
Seps-Szt.-György	Háromszék »	246.—	—
Szabolcs-Berczel	Szabolcs »	669.48	—
Zala-Mihályfa	Zala »	985.26	—
Lovas-Berény	Fejér »	210.41	389.59
Avas-Felsőfalva	Szatmár »	649.—	—
»	»	669.—	—
Nyírbátor	Szabolcs »	788.58	—
Vértés	Bihar »	651.—	—
Szászváros	Hunyad »	600.—	600.—
Kapolcs	Zala »	408.—	192.—
Bellatince	»	506.—	94.—

Összesen: 5355.41

E szerint még csak 47 rabbiság jövedelme van megállapítva és ezek közül csupán 21-nek a jövedelme részben kiegé-

szítve. Ezek közt csak két rabbi van, a kinek a kongrua törvény 4. §-ának megfelelő képessége el lett ismerve és ennek folytán jövedelme már is 1200 koronára kiegészítve; a többi 19 rabbi azonban a magasabb képesítéssel nem bír és emélfogva jövedelmük csupán 600 koronáig nyert kiegészítést. *Jövő évben még a folyó évi összegek utalványoztatnak, de az 1902. évtől kezdve az összeg évről-évre fokozatosan emelkedni fog, míg az 1600 illetve 800 koronát el nem éri.*

Mint látni méltóztatik, a jegyzékben felsorolt 47 rabbiság közül csupán 21-ben történt már utalványozás, 26-nál pedig nem, jöllehet, a jövedelem itt is véglegesen meg lett állapítva. Ennek az oka abban rejlik, hogy ott, a hol az utalványozás még meg nem történt, a rabbiság hivatalt vagy *rabbihelyettes*, vagy pedig oly egyént tölti be, a kinek felsőbb képesítését a minisztérium még el nem ismerte.

Ami a *rabbihelyetteseket* illeti, a törvény szellemének megfelelő elvi megállapodás, hogy sem segédlelkész, sem rabbihelyettes a lelkési jövedelem kiegészítésére igényt nem tarthat. Ha azonban a hitközség a rabbihelyetteset — habár az eddigi jogaival, kötelelességeivel és illetményeivel, tehát változatlan feltételek mellett is — rabbijává megválasztja, az erről szóló hitközségi közgyűlési jegyzőkönyv felterjesztése elégséges arra, hogy a ministerium a megállapított jövedelemnek megfelelő kiegészítést kiutalványozza. Erről az érdekelteket értesítettük már és elő is fordult, hogy egy hitközség a rabbihelyettesét rabbijává megtette, mire azután az illetőnek a minisztérium a felterjesztett hitközségi közgyűlési jegyzőkönyv alapján a kiegészítést már tényleg ki is utalványozta. Kiváncsinos, hogy e példát minden hitközség kövesse, hogy ezáltal a szerény viszonyok között tengődő rabbihelyettese jövedelmének az állam által való kiegészítését elérje.

Ami az *alkalmazott rabbi magasabb képesítését* illeti, a minisztérium szigorúan ragaszkodik az 1898. évi XIV. t.-cz. 4. §-ának szövegéhez, mely szerint »jövedelmének kiegészítését 1600 koronára csak azon lelkész igényelheti, aki igazolja, hogy az illető hittudományt valamely *hittani intézetben*, a hazai középiskola 8 osztályának elvégzése után nyilvánosan vagy magán uton, legalább 3 évig tanulta és ez utóbbi esetben valami hittani intézetben vizsgát tett, továbbá hitfelekezete

részéről szabályszerű lelkészi képesítést nyert. « Vannak rabbik, akik hivatalba lépésük után szerezték csak meg a 8 gymnasiumi osztályról a bizonyítványt, és ezeknek a magasabb képesítéshez kötött nagyobb kiegészítési összeget a miniszterium engedélyezni nem hajlandó. De vannak olyan rabbik is, akik korábban végezték ugyan a 8 gymnasiumi osztályt, azonban nem képesek beigazolni, hogy a 8 gymnasiumi osztály bevégezte után valamely hittani intézetben 3 évig tanulnak. Minthogy a törvény csak általánosságban »hittani intézetről« szól, az a véleményünk, hogy egy *külföldi hittani intézet vagy egy jesiba látogatásáról szóló bizonyítvány is elégséges a magasabb kvalifikáció megállapítására*, ha hitelesen beigazoltatik, hogy a hittani intézet látogatása a 8 gymnasiumi osztály elvégzése után történt. Hisszük, hogy tárgyalás alatt levő néhány figyelemre méltó esetben e nézetünknek érvényt szerezni sikerül. Az a két rabbi, akinek magasabb kvalifikációját a miniszterium akadálytalanul elismerte, a budapesti orsz. rabbiképző-intézetben nyert képesítő oklevelet.

A fent közölt jegyzékben felsoroltakon kívül még vannak kongrua-ügyek, amelyeknek tárgyalása azonban még annyira sem nyert befejezést, hogy az illető rabbiság *jövedelmé* lett volna megállapítható. A rabbiság jövedelmének megállapítására minden egyes esetenél nagy súlyt helyezünk. Fontosnak tartjuk ezt azért, mert, ha a miniszterium a rabbiság jövedelmét megállapította és ennek utána a hitközség magasabb képességgel bíró rabbit választ, akkor annak idején csak a választási jegyzőkönyv és a rabbi okmányainak bemutatására lesz szükség, hogy azok alapján a miniszterium a megállapított jövedelemnek megfelelő kiegészítési összeget haladéknélkül folyósítsa.

Az állami költségvetésben a folyó évre a lelkészi jövedelem kiegészítésére *egy millió korona* volt előirányozva és ebből az összegből a mi felekezetünk a fenti jegyzék szerint csak 5355 korona 41 fillért vett igénybe. Köztünk és a többi felekezet között ez az arány meg fog maradni akkor is, ha a még folyamatban levő valamennyi ügy letárgyalva és a *teljes* kiegészítési összegek folyósítva lesznek. Vajmi csekély és elégtelen az a segély, mely felekezetünkre a kongrua-törvény alapján jut. Amint a viszonyokat ismerjük, a keresztény

felekezetek mindegyike sem tekinti igényeit a kongrua-törvény által teljesen kielégítettnek. Hangsúlyozta is legutóbb már az ágostai hitvallású evangélikus egyház egyik püspöke, hogy az *állami dotációnak a többi egyházak dotációjára arányában való felemelése és törvényben biztosítása nemcsak törvényes követelménye, de életfeltétele az egyháznak*. Ez a mi nézetünk is az izraelita felekezet szempontjából. Csak néhány ezer forintba rugott az az összeg, mely még két évvel ezelőtt, szegényebb sorsu lelkészek segélyezésére rendelkezésünkre állott és ezzel az összeggel is sok szűkölködő rabbi helyzetén birtunk segíteni. A kongrua-törvény életbeléptetése óta a rabbiknak azelőtti segélyezési módja megszűnt, pedig hány rabbi létezik, aki az egyházpolitikai törvények életbeléptetésével jövedelmének tetemes részétől elesett és ezért kárpótlást nem kapott. Sajátos felekezeti viszonyainknál fogva a kongrua-törvény által nem látjuk beváltva azokat a komoly ígéreteket, melyeket az egyházpolitikai törvényeket tárgyalató kormány annak idején tett. Ezen ígéretet folytán a lelkészek teljes kártérítést vártak az államtól és e várakozásuk nem teljesült.

De egyébként is rászorult felekezetünk az államszegélyre, mert mindaddig, míg az autonómiánkkal a hűvekre kötelező módon nem élhetünk, nem teremthetünk intézményeket szegény hitközségek és hitközségi alkalmazottak szorult helyzetének szükséges javítására. Arra kérjük tehát a tisztelt Gyűlést:

Méltóztassék az országos irodát megbizni azzal, hogy a m. kormányhoz előterjesztést intézzen, melyben tényleges viszonyainkat kifejtve, azt a kérelmet terjeszse elő, hogy legszükségesebben segélyek megadhatására az állami költségvetésbe az *izraelita egyházi célokra* megállapított javadalmi összeget végre már a többi egyházak dotációjára arányában emelje, mely esetben felekezetünkre e czimen legalább *százezer korona* jutna.

V.

Feltettük, hogy a t. Gyűlést érdekelni fogja az *Országos Magyar Izraelita Közalap* állapota s ezért megkerestük a Közalap elnökségét, hogy a tisztikar működését velünk megismertetni sziveskedjék. A beérkezett értesítés alapján közöljük a következőket:

A közalap tisztikara működésének ideje alatt első sorban a jegyzett összegek részleteinek behajtásával, a kötelezettségek rendszeres nyilvántartásával és a befolyt összegeknek czélszerű kamatoztatásával foglalkozott.

A pozitív működés tekintetében a tisztikar a közalap bizottsága által számára megjelölt utra lépett és ehhez képest hazánk északra dülő megyéiben az iskolák alapításának ügyével foglalkozott.

Máramarosmegye Kőrösmező községében Groedel testvérek a célra való tekintettel 6400 korona előnyös áron voltak szivesek ottani házukat átengedni. E házban már a legközelebbi napokban fog megnyitni a közalap első iskolája egy tanítóval és egy kézimunka tanításával foglalkozó tanítónővel. Bizvást hisszük, hogy ez iskola ottani hitfeleinkre igen áldásos lesz és reméljük, hogy annak tapintatos és czéludatos működése a környékbeli hitsorsosaink körében is megkedveltetni a kulturát.

A közalap vagyoni helyzetét a következő adatok tüntetik fel:

	Korona.
Jegyzések összege: 2—10 évi törlesztésre ...	715.762*54
alapítványok, melyek után az illető testületek évi kamatot fizetnek	164.200'—
Összesen:	879.962*54
Törlesztések fejében eddigelő befolyt:	495.374*86
A Magyar általános hitelbanknál van elhelyezve készpénzben	47.467'—
értékpapirokban	364.600'—
Összesen:	412.067'—

Igyekezni fogunk oda hatni, hogy a kerületi elnökök legközelebbi gyűlése alkalmával a közalap bizottsága is ülést tartson, hogy a ker. elnököknek alkalma legyen nevezett alap kezelésére, esetleges gyarapítására és hova fordítására nézve nézeteiket nyilvánítani.

VI.

Az izr. községkerületekkel, hitközségekkel és egyesekkel élénk érintkezésben álltunk, szintúgy a *ministerium* is állandóan véleményező közegeül tekintett bennünket.

A községkerületek saját hatáskörükben is figyelemreméltó tevékenységet fejtettek ki.

A IV. izr. községkerületben nemcsak az elnökök, aki felekezeti érdekeinkre példás figyelemmel és szorgalommal ügyelt, hanem a *községkerületi bíróságnak* is jutott munkája. A turóczt.-mártoni izr. hitközség tisztújító közgyűlése ellen merült fel panasz, melyben hosszas tárgyalások után a kerületi bíróság hozott döntő ítéletet. Ezen ítélet ellen a turóczt.-mártoni izr. hitközség néhány tagja semmiségi panasszal élt, minek folytán a kerületi elnök az összes iratokat hozzánk bementatta, mi pedig azokat a nm. vallás- és közokt. ministeriumhoz felterjesztettük. A semmiségi panasz azt a kérelmet tartalmazza, hogy a bírósági határozat megsemmisítésével az ügy újabb elbírálására a VI. izr. községkerület bírósága delegáltassék. A miniszterium mult évi december hó 6-dikán 92.212. sz. a. kelt rendeletével a kérelmet elutasította, mert a folyamodó fél semmiségi okot fel nem hozott, a községkerületi bíróság eljárásában pedig szabálytalanság felfedezhető nem volt.

A III. és VIII. izr. községkerületekben is akadt a bíróságoknak dolguk. Első helyen egy adóügy, utóbbin pedig egy rabbi özvegyének nyugdíj-ügye nyert elintézt. Az ítéletet a vesztes felek semmiségi panasszal támadták ugyan meg, minélfogva az iratok felső helyre lettek terjesztve, de itt is a semmiségi panaszok elvetését helyezhetjük biztos kilátásba, mert a bíróság eljárása ellen panasz felhozva nem lett, az ügy érdemében felhozottakat pedig a miniszterium érintetlenül hagyta.

A XXI. izr. községkerület f. évi április hó 22-én tartotta tisztújító közgyűlését és ez alkalommal elnökül ismét dr. *Berkovics Ferencz* urat választotta meg. A terhes és egyelőre nem nagy reményekkel kecsgettető munkára gondolva, melyet kerületi elnökeink magukra vállalnak, a fölötti örömnünknek kell kifejezést adnunk, hogy dr. *Berkovics* ur az elnökséget ismét elvállalta és ezzel számunkra továbbra is egy munkatársat biztosított, kinek tanácsait további teendőinknél nehezen nélkülöztük volna.

A hitközségek, azoknak alkalmazottjai, egyes hitrokainak, de *törvényhatóságok* és különösen *szolgabírói hivatalok*

is bizalommal fordulnak folytonosan hozzánk, valahányszor utmutatásra van szükségük. A különböző miniszteriumokhoz beérkező ügyek, melyek a felekezeti érdekeket csak a legtávolabbról érintik, szintén leküldetnek hozzánk, véleményünk nyilvánítása végett. Igyekezetünk oda irányul, hogy felekezeti ügyeink terén minden viszály lehetőleg békés úton elintézését nyerjen és a hatóságok legalább azt a fokát az önkormányzati jognak, mely testületeinket a jelen állapotban is megilleti, kellően respektálják. Általában az az öröndetes tapasztalatunk, hogy a hitközségekben felmerülő egyenetlenségek száma évről-évre apad és hogy azok elükből sokat veszettek. Kívánatos, hogy a hitközségekben a viszályok teljesen megszűnjenek és ez maga után vonja az egész hazai zsidóság békés összetartását, amely a legbiztosabb alapját képezné autonóm szervezetünk sikeres kiépítésének.

VII.

Nem zárhatjuk be jelentésünket anélkül, hogy meg ne emlékezzünk arról a sajnos körülményről, hogy a hozzánk érkező jelentések szerint az egyházpolitikai törvények életbe lépte óta az izraelita hitközségek évről-évre nagyobb nehézséggel fedezik szükségleteiket. Az anyakönyvi bejegyzések utáni díjakról teljesen le kellett mondaniok, nehogy a híveket a felekezeti anyakönyvvezetéstől távol tartsák; az esketési díjak tetemesen le lettek szállítva, nehogy a magasabb díjak folytán a felek a vallásunk szerinti házasságkötéstől eltekintsenek és a mostani viszonyok mellett a kultuszadó kivetésénél is a legnagyobb kimérettel kell eljárni. Ezenfelül szomoruan tapasztaljuk, hogy veszteségünk, melyet az áttérések által szenvedünk, szintén évről-évre emelkedik. Az ország közállapotairól legújabbán megjelent kormányjelentés kapcsán közzétett »statisztikai évkönyv« szerinti az áttérések folytán az izraelita felekezet vesztesége volt:

1896. évben	...	97 lélek
1897. »	...	178 »
1898. »	...	221 »
1899. »	...	308 »
Összesen		804 lélek.

Aki a »statisztikai évkönyv« adatain végigtekint és a hazánkban létező törvényesen bevett felekezetek beléletét éber figyelemmel kíséri, az csakhamar meggyőződhetik annak valóságáról, hogy az egyházpolitikai törvények a legnagyobb kárt, minden tekintetben, az izr. felekezetnek okozták. Nem panaszképen említjük ezt fel, hanem egyszerűen a tényt kívántuk konstatálni s hozzáteszük, hogy a liberáлизmus diadalra jutását, felekezetünk még áldozatok árán is örömmel üdvözlö.

Ami azonban méltán aggodalommal tölt el bennünket, az a jelen tespedő állapot, melyben minden intézményünk lézeng és hitközségeink fejlődni nem képesek, a közművelődés és közjótékonyosság terén felmerülő azoknak a kötelességeknek a teljesítésére pedig egyáltalán képtelenek vagyunk, melyek a hazai zsidóságot, mint törvényesen bevett felekezetet, megilletik. Ennek láttán teljesen el kellene csüggednünk, ha nem volna rendületlen a hitünk, hogy — amint a törvényesen bevett keresztény felekezeteknél történt — a mi felekezetünk is a kellően szabályozott és biztosított autonómiában leli majd meg azt az életforrást, melyből az intézményeinek, valamint a hitélet és vallásos érzületnek fejlesztésére szükséges erőt és tehetséget merítheti.

Midőn tehát szomorú hitügyi viszonyainkra rámutatunk, azok orvoslására más módot meg nem jelölhetünk, mint amelyet előadtunk abban az előterjesztésünkben, melyet az 1896. évi január hó 6-án tartott gyűlésünkől a nagyméltóságú vallás- és közoktatásügyi miniszter urhoz autonómiánk tárgyában intéztünk. Minthogy pedig ez az emlékiratunk — amint jelentésünk kezdetén megjegyeztük — még semmiféle elintézésben nem részesült, arra kérjük a t. Gyűlést:

Méltóztassék a m. kormánynál — tarthatatlan viszonyaink leplezetlen feltárása mellett — a most említett előterjesztésünk kedvező elintézését alkalmas módon megsürgetni. Hadd váljék végre lehetővé, hogy a törvényesen bevett izraelita felekezet a reá háruló kötelességeknek önkormányzati úton megfelelően,

Ezekben adván elő jelentésünket, tisztelettel kérjük a t. Gyűlést, hogy azt tudomásul venni s az abban előadott javaslatokat elfogadni méltóztassék.

A kerületi elnökök a jelentést nagy tetszéssel fogadták és behatós eszmecsere után összes javaslataihoz hozzájárultak. Jelesül megbízták az elnökséget, hogy az *izraelita* egyházi czélokra megállapított állami dotáció felemelése iránt a kormányhoz felterjesztést intézzen és hogy újabb felterjesztéssel a vallás- és közoktatásügyi miniszternél az autonómia tárgyában átnyújtott 1896. évi előterjesztés elintézését megsürgesse. A gyűlés ezután az Országos Iroda elnökségének czéltudatos és körültekintő működéséért szavazatot; különös elismeréssel adózott Dr. Simon József kir. tanácsosnak, a ki a gyűlés egyhangu határozata folytán ezentul hivatalos működésénél az »Országos Iroda főnöke« czímet fogja használni.

IZRAELITA MAGYAR IRODALMI TÁRSULAT.

A Társulat a kipróbált uton serényen halad előre. Idei tagilletményül az *Évkönyv* mellett dr. Büchler Sándor pályanyertes művét fogja adni, a mely a főváros területén fennállott zsidó községek történetét beszéli el. A felolvasások, mint a mult évben, a hónap minden második keddjén tartatnak. Felolvastak eddig dr. Ágai Adolf elnök, dr. Eisler Mátyás, dr. Heller Bernát, Palágyi Lajos, dr. Venetianer Lajos, dr. Bacher Vilmos, dr. Feleki Sándor és Timár Szaniszló. Január 8-án méltóságos dr. Neumann Árminné és dr. Blau Lajos fognak olvasni. A többi felolvasó esték is el vannak már látva. A folklóre számára folyóiratunk külön rovatot nyitott, hogy az érdeklődést felébreszse. Reméljük, hogy e paragon heverő mező megművelésére hivatott munkások fognak jelentkezni. Az oklevéltár szerkesztésével dr. Frisch A. és dr. Weisz M. bizattak meg.

November hó 19-én dr. Weinmann Fülöp kir. tanácsos elnöklete alatt választmányi ülés volt, melyen számosan jelentek meg. *Székely Ferencz* bankigazgató mint pénztáros bemutátja az elmúlt év zárszámadását, mely szerint a kiadás és bevétel 15.000 korona volt. Ezután előterjesztette a folyó évi költségvetést, a mely kiadásra és bevételre 10.697 koronát

irányoz elő. A társulat működéséről dr. Bánóczi József a következő nagy tetszéssel fogadott jelentést olvasta fel:

Tisztelt választmány!

Erdeményes munkában és erőteljes fejlődésben telt évről van alkalmam beszámolhatnom. Társulatunk érdekeit több kéz munkálja, mint eddig, czéljait többen szolgálják, mint valaha, s ha a széles alapon nyugvó működésben a jövőnek biztosítékát láthatni, akkor az Izr. Magyar Irodalmi Társulat további föllendülését örömmel várhatjuk.

Tavalyi tagilletményünk egyik kötete az *Évkönyv* volt, mely változatos tartalmával elődeinek színvonalán maradt. Különösen a mi viszonyaink között teljesít hivatást az ily összefoglaló szempontokból szerkesztett kötet, mely a tudomány problémáit és eredményeit népszerűsíti; történetünk kérdéseit tárgyalja és megvilágítja; a nemzeti és felekezeti kultúra érintkezéseit föltárja és ezzel megsokasítja s azonfelül a szépirodalom és a költészet termékei elől sem zárkózik el — szóval, tért enged mindannak, ami érdekel és tanít, művel és nemesít.

Tagilletményünk másik kötete a Szentírás második része volt: *Az első próféták*. Mig Mózes öt könyvét többször ültették át héberből hazai nyelvünkre, az e résznek első teljes fordítása, mely amazzal egyező elvek és szempontok szerint készült. E kötettel előbbre vittük egy lépéssel a Szentírás ügyét, törlesztvén Társulatunk tartozását a felekezet és a nemzeti irodalom iránt. Nem reánk, munkásokra, tartozik a siker mértékének megállapítása. Azt jó lélekkel mondhatjuk, hogy lelkiismeretes, gond és szorgos fáradozás gyümölcését nyújtottuk közönségünknek.

Örömmel jelentem, hogy módosított *alapszabályaink* beváltak: a bizottságok megalakultak és működnek. A dolog természetében van, hogy nem mind egyforma eredménnyel, de bizva bizunk benne, hogy a kezdet nehézségeit valamennyi hovahamarább le fogja győzni s évről-évre fokozódó sikert aratni.

A *biblia-bizottság* folytatja dr. Bacher Vilmos elnöklete és kitünő vezetése mellett a Szentírás fordítását, melynek 3-ik kötetét készíti elő. A munka nehézségei olyneműek, hogy

a sokfelé elfoglalt bizottsági tagok csak két év múlva ígérhetik ez újabb rész közzéadását.

Az *oklevél-bizottság* serényen dolgozik. Dr. *Acsády* Ignác elnök buzgóságának és energiájának sikerült e fontos vállalkunkat, melyet oly régóta tervezünk, a megvalósulás biztos útjára terelni s már 1902-ben »Oklevéltár a magyar zsidók történetéhez 1000—1540« czímen megjelenik az első kötet, melynek szerkesztését a bizottság javaslata alapján az igazgatóság dr. *Frisch* Ármin és dr. *Weisz* Mór szakértők kezeire bízta.

A *folklore-bizottság* százával küldötte szét kérdő ivateit, de eddigelé csekély sikerrel. Kétségtelen, hogy az illetékes körök nem méltányolják kellően a bizottság célját s hosszabb időre lesz szükség, míg e téren az érdeklődés a kérdés fontosságának magaslatára fog emelkedni. De bizunk dr. *Blau* Lajos elnök és dr. *Balassa* József előadó tetterejében és munkakedvében, hogy a közömbösség kergét idővel megtörniök sikerül.

A *felolvasó bizottság* tavalt megkezdte működését és a felolvasások előre kitűzött időben és program szerint egész télen át rendszeren folytak. Nyolcz estén 21 író és tudós mutatta be dolgozatait a nagy közönségnek — igazán a nagy közönségnek. Oly számos volt a hallgatóság, oly állandó a figyelem, oly fokozódó az érdeklődés, hogy csak örömmel gondolhatunk a felolvasások első évadjának páratlan sikerére. A bizottság elnökei dr. *Agai* Adolf és *Tenczer* Pál, valamint előadója *Lenkei* Henrik részolgáltak meleg és őszinte köszönetünkre. De hálát mondok a Társulat nevében az összes felolvasóknak is, kik megerősítettek bennünket abban a hitünkben, hogy a magyar Izrael mindennemű kulturális és hazafias célra számos és előkelő intelligenciával rendelkezik.

A *propaganda bizottságnak* talán valamennyi között a legnehezebb és legkeményebb feladat jutott. Változó és sokszor kedvezőtlen viszonyok közt anyagi hozzájárulásra — számosak szerint »áldozatra« — birni a közömbös távollót, ki Társulatunk céljairól csak elvétve hajlandó tudomást venni. E bizottság azonban dr. *Stiller* Mór és dr. *Kohner* Adolf elnökeiben, id. dr. *Glass*, *Izor* és dr. *Heller* Bernát előadóiban oly kiváló tagokat nyert, hogy a propaganda sikerében nincs okunk kételkedni.

Még egy örvendetes tényről számolhatok be: *legelső pályakérdésünk* a zsidóság szervezetéről, melyet 1895-ben és azóta újra meg újra kitűztünk, szerencsés megoldóra talált dr. *Venetiáner* Lajos upesti rabbi személyében, ki dr. *Bacher* Vilmos, dr. *Bloch* Henrik és dr. *Mezey* Ferencz bírálók egyhangu ítélete szerint igen derék munkát végzett. Legelső kísérlet ez az annyiunkat érdeklő feladat megoldására, melylyel nemcsak felekezetünknek s nemcsak a mi irodalmunknak tettünk szolgálatot. S nagy elégtétellel utalhatunk arra is, hogy ámbár a Társulat — kivételesen — más kulturnyelveken is megengedte a pályázást, azt hívén, hogy inkább külföldi erőttől várhatja a megoldást: a koszorúzott munka, ime, magyar elme terméke.

Az igazgatóság a t. választmány helybenhagyása reményében a zsidó irodalom történetét tárgyzó új pályakérdést tűzött ki, melyhez ezennel az Önök hozzájárulását tisztelettel kéri. E munka, mely fajunk szellemének történetét van hivatva bemutatni, egyuttal a hazai irodalom egy hézagát fogja betölteni.

Ime, egy év munkája és tervezése, melyet jóakaró bírálóink elé terjesztünk.

A választmányi ülés ez évi jelentése tudomásul vételének megtörténtével elhatározta, hogy 2000 koronás pályadíjat tűz ki a zsidó irodalom történetének megírására. A munkának a görög kortól napjainkig terjedő időt kell felölelnie. A pályázó az egész mű tervezetét és egy öt ívnyi terjedelmű próbadolgot tartozik benyújtani, még pedig 1901. évi május hó 3-ikáig. A társaság a próbadolgot alapján bizza meg a pályanyertes szerzót az egész mű elkészítésével és az egész mű beszolgáltatásának határidejét is akkor fogja megszabni. A választmány az elnöknek és a tisztviselőknek buzgó működésükért köszönetet szavazott.

TÁRSADALMI SZEMLE.

Főnt közöltük az országos iroda jelentését 1899. évi működéséről, a mely a tények halmazával bizonyítja a jelenlegi állapotok tarthatatlanságát. A legeklatásabb példát a circumcisiót szabályozó rendelet szolgáltatja, melyet a kormány azóta visszavont. Ezzel a ténynyel maga is arra az álláspontra helyezkedett, hogy a vallásos ügyek sikeres szabályozására csak az autonóm testületek képesek. Az akatholikus kongrua-törvény bizvást viselhetné a protestáns kongrua címet, mert csak ennek a felekezetnek a szükségleteire alkottatott. Az igénybe vett összegek aránya jövőben valószínűleg még a mostaninál is kedvezőlenebbé fog alakulni, ha azok a protestáns cikkek, melyek a hivatalosan bevallott lelkészi jövedelmek kijavítására buzdítanak, hatásukat megteszik.

*

A román hitrokonok ügye lekerült a közvélemény magas pódiumáról és átalakult azzá, a mi a zsidó sorsa szokott lenni, csendes szenvedéssé, a mely nem lesz sem enyhébb, sem elviselhetőbb az által, hogy most már nincs a nagy világnak tudomása róla. A nyugateurópai zsidóság azonban, a mely a zsidó üldözésekkel, fájdalom, állandóan kénytelen foglalkozni, a román hittestvérek ügyét is szívében hordja, az Alliance és egyéb testületek mellett Berlinben, Frankfurtban, Amsterdamban és több nagyobb centrumban külön bizottságok alakultak, melyek a segélyactiót egyesült erővel és előre megállapított terv szerint akarják keresztül vinni. A nyomorba jutott román zsidók száma eléri a 100,000. Egyelőre arról akarnak gondoskodni, hogy ezek éhen ne vesszenek, a míg vagy hazájukban vagy a tengeren túl munkához jutnak. A frankfurti bizottság külön felhívásban világítja meg a román zsidók helyzetét és az emberbarátok hathatós támogatását kéri, mivelhogy milliókra van szükség. A magyar fővárosban is létezik egy »román bizottság.« Azonban a román zsidókérdést véglegesen csak a román kormány oldhatja meg az által, hogy a berlini kongresszuson elvállalt kötelezettségét, a zsidók emancipációját, loyálisan végrehajtja. Ez irányban is tétettek lépések, a melyek kétségtelenül nem maradnának hatás nélkül, ha a zsi-

dók az antisemiták által rájuk fogott hatalomnak egymilíomod részével rendelkeznének. A zsidóüldözések alatt természetesen a román állam is szenved, a mely sok munkáskéztől és vállalkozó törekvéstől fosztotta meg önmagát. Meg is fogja még banni, a nóta itt is azzal végződik majd — de már akkor késő lesz. Mindkettőre, az elnyomóra és elnyomottra egyaránt, de az oktalan gyűlöletet természeténél fogva vakság jellemzi.

*

Egy tanító megverte az iskolában egy jeles írónak a fiát, a miért az apa az ujságban kiverselte, egy másik jeles író pedig »kiszkeresztette.« Beszéltek »tanbetyár«-ról, a testi fenyték kizárásáról az iskolából stb. A tanítók háborogtak, megsértetett az egész tanítótság, gyűléseztek, tiltakoztak, bojkottáltak, cikkeztek és előkerült az »íróbetyár« is. Az írók védekeztek, hogy csak egy tanítót bélyegeztek meg; rájuk sem hederítettek: az egész tanítói kar becsülete lett meghurczolva. Mindkét részről patakokban folyt a ténta és a napi sajtó sok organuma a tanítók pártjára állott. Nekünk az egész ügyszemmi közünk és a világért sem akarnánk ebbe az azóta amúgy is lezajlott szóharczba elegyedni. Csak egy kérdést bátorkodunk felvetni. Mi történt volna, ha a hivatolt versben és prózában a tanító helyett más szó állott volna, pl. ez: zsidó? kinek let volna igaza? Tegyük fel azt a lehetlenséget, hogy a zsidók gyűléseztek, tiltakoztak, bojkottáltak volna, kinek pártjára állott volna a napisajtó? Minő felháborodás zúgott volna végig az országon; egy bűnös zsidóért az egész zsidóság száll síkra! Az írók kijelentették volna, hogy csak azt az egyetleny, magáról megfélekedett zsidót gondolták, a többi mind tisztességes és becsülni való hazafi és polgártárs; de a zsidók tovább gyűléseztek, határozottak, nyilatkoztak, cikkeztek volna. Kinek állott volna feljebb? Pedig a tanító és zsidó közt a punctum saliensre nézve lényeges különbség van. Ha egy tanítót támadnak meg, a többinek egy hajszála sem görbül meg; 1 tanító mindig csak 1 tanító. Ki merné azonban állítani, hogy 1 zsidó mindig csak 1 zsidó? Kívált, ha zsidják? Sőt merjük állítani, hogy a »tanítótság« sem minden egyes tanító, de a »zsidóság« legalább is minden egyes zsidó. Még tovább is mehetünk. Szidhatják a tanítósa-

got holnapután kiskeddig, akkor sem esik baja egyiknek sem. Állíthatja ezt józan eszű ember a zsidóság szidalmazásáról? És mégis a zsidók érzékenyek. Ha védekeznek érzékenyek, ha nem védekeznek gyávák. Egy szóval grassál az igazság a kulturvilágban.

*

A zsidóság társadalmi és gazdasági helyzete egyre súlyosabbá alakul némely állami intézkedések és főképp klerikális agitációk által, melyeknek levét a *szegény* zsidók iszszák meg. November 20-án a katolikus körök nagygyűlésén a vezető gróf az országos szövetkezet szükségességét így motiválta: »A szövetségnek két főcélja van, az egyik: a benne levő erkölcsi erő által mentől több katolikus kört létesíteni, — a másik: az egyesült társadalmi tényezőket állandóan irányítani. De akadályozzák ezt maguknak a katolikus hitfeleknek közönyössége, és az ellenkező elveket valló társadalmi tényezők. Föl kell hát ébreszteniünk a szunnyadó erőket, hogy aztán elsőpörhessük a fölmerülő akadályokat.« Egy másik szónok még nyitabban beszélt, mondván: »A városok és községek ügyeit felekezetenküli kaszinók intézik. A katolikus körök ép így alkalmasak volnának erre az akcióra.« Prózában ez azt jelenti: tegyük tönkre a zsidó boltost és a hivatalokból szorítsuk ki a protestánsokat. A hazai zsidóság zöme gazdaságilag mindig nehéz helyzetben volt, a társadalmi üldözés hiányzott még, hogy e szorgalmas és munkásnép adófizetéből koldussá változzék. Kinek lesz ebből haszna? Az osztrák gyöz.

*

Az orsz. izr. Közalap első iskoláját november hó 19-én avatta fel a Közalap képviselője Dr. Mezey Ferencz Kőrösmezőn, az ország galicziai határszélén fekvő helységben. Az ünnepély a felekezetek papjai, a városi és közigazgatási hatóságok és a nép meleg részvétele mellett folyt le. Dr. Mezey Ferencz, felekezetünk minden árnyalatának kiváló ismerője, hazafias és tapintatos avató beszédével az egybegyűltekre mély hatást tett. A római kath. és a görög kath. papok lelkes szavakban üdvözölték a Közalapot és annak küldöttét és támogatásukat ígérték az emberbaráti és hazafias műhöz, úgyszintén a város jegyzője. Az iskola máris szüknek bizonyult, mert 105 jelentkezett és csak 75-nek van hely. Dr. M. még hely-

ben ígérte, hogy jövő nyáron az iskolát kibővítik és egyszersmind 1600 koronát adott át a szegény iskolásgyermekek felruházására. A nagy jelentkezés és a lelkes fogadtatás fínyes czáfolata annak az állításnak, hogy a határszéeli megyék zsidósága a kulturának és a modern zsidóságnak ellensége. Biztosak vagyunk benne, hogy azok a határszéeli községek, melyek a Közalap tervbe vett iskolái elé akadályokat gördítettek, nem távoli időben könyörögni fognak iskoláért.

*

A budapesti m. k. tudományegyetem jogi fakultása azt a véleményt adta, hogy az egyetem dísztermében, hol az avatások tartatnak, és még valamelyik teremben a keresztet függeszték ki, mert ez vallásos jellegű aktus. Ha ez igaz, akkor az összes felavatók a rector magnificussal az élükön papok, mert más mint pap csak nem végezhet — katolikus felfogás szerint — vallásos aktust? Még pedig különb papok, mint a felavatott papok, mert ők minden vallásfelekezethez tartozó egyéneket avathatnak vallásosan. Hátha vannak közöttük felekezetenküliek? Mi történik akkor, ha a m. kir. egyetem rectora Darwin lesz? Ha ez a feltevés merész, nem merész az a feltevés, hogy valamennyi avató a Darwin hitét, illetve nem hitét fogja vallani. Ez a felfogás tullicizálja a legsötétebb középkort, akkor sem avattak más vallásukat a katolikus vallás nevében. Az érintett vélemény azt is javasolta, hogy a bölcsészeti fakultásnak a katolikus vallásbölcsészettnek állítsanak külön tanszéket. Kérdezzenek meg bárkit, hogy melyik felekezet kebelében termettek eddig legsűrűbben vallásbölcsészek és kik ennek a szaknak tudományos képviselői: vajjon a protestánsok vagy a katolikusok? De nem akarunk erről szólni, mert azt talánánk mondani, hogy zsidó vallásbölcsészett létezett, még mielőtt a jelenleg uralkodó felekezetek megszülettek és bölcsészettük a zsidó Philótól tanult először, kinek hatása az evangéliumokon is meglátszik. Aquinói Szent Tamás Maimonides zsidó bölcsész befolyása alatt áll és Albertus magnus is zsidó gondolkodók emléiből táplálkozott. A javasolt tanszékre, tehát a bölcsészeti fakultás egyik bölcsészeti tanszékeire, különben Kant nem volna kinevezhető, mert protestáns volt. Némi következetességgel dogmatikai tanszék felállítását kellene javasolni, mert a »jelleg« a dogmatika

adja meg. Nincs egyetlen a világon, melyen ilyen javaslatokkal előállanak. Az egyetemi tanács le is szavazta a teológiai és jogi fakultást, mibe ezek hir szerint nem fognak belenyugodni. Az egész harc az idők szomorú jele és szomorú jel az is, hogy egy ugynevezett liberális napilap azon a jogon, mert sok zsidó előfizetője van, már kész volt az alkura és a *zsidók nevében*, mint más alkalommal is, beleegyezett a »keresztény jelleg«-be. A zsidók ilyen nyilatkozatra senkit fel nem hatalmaztak és sohasem egyeztek bele abba, hogy az állam és intézményei valamely felekezet tulajdonát képezik és maga az állam törvényei sem alkottattak meg ezen az alapon. Isten mentse meg bennünket az ilyen barátoktól.

*

A pesti Chevra Kadisa az utolsó tagfelvétel alkalmából 1322 taggal szaporodott, a mely szám a kedvezőtlen gazdasági viszonyok mellett meglepő. Minthogy a Chevrának csak az lehet tagja, ki előbb a hitközség kebelébe felvétetett, a hitközség 885 új taggal szaporodott. Felvételi díjából és adományokból befolyt 112,212 korona, a hitközség bekebelezési díjai 27,570 koronára rugtak. A felvételi díjakat 49-nek engedték el. A legkisebb díj, melyet a legtöbben fizettek (354), 36 kor., a legnagyobb, melyet csak 1 fizetett, 800 kor. volt. Foglalkozásra nézve az új tagok között a legtöbben vannak az iparosok (262), a köz- és magánhivatalnokok (243) és a kereskedők (207). Ugynevezett diplomás pályákon az új tagok közül több mint 100 működik. Az öröndetes eredmény a Chevra és a hitközség buzgó vezetőinek, barátainak és tisztikarának érdeme. Nagy tevékenységet fejtettek ki *Ehrlich* Mózes, *dr. Weinmann* Fülöp és *Köhner* Zsigmond elnökök, *Sternthal* Adolf ellenőr, *dr. Mezey* Ferencz titkár, *Glück* Tivadar központi hivatali főnök, *Mandel* Mór, *Kohn* Arnold, *Herzfeld* Zsigmond és mások, kik mindnyájan a legszebb jutalmat láthatják a közjóra irányuló fáradozásuk fényes sikerében. Felekezetünkre nézve az 1322 új Chevra-tag és a 885 új hitközségi tag az anyagi eredményt messze túlhaladó vallásos sikert jelent, mert ez a tény a felekezeti érzés éber voltát tanúsítja, melyet az új kötelékbe való felvétel csak erősíteni fog.

*

Az »Izr. Tanügyi Értesítő«, az orsz. izr. tanító-egyesület hivatalos közlönye, 1900. október havában töltötte be pályafutásának 25. évét. Ez ünnepélyes alkalom számára jubiláris Emléklap jelent meg, a melynek gazdagsága és változatossága Barna Jónás szerkesztésének dicséretére válik. Az üdvözeteket Wlassics Gyula vallás- és közoktatásügyi miniszter emléksorai nyitják meg, melyek így hangzanak:

»A magyar tanítószózatot kell, hogy erős testületi érzés hassa át, ha nagy feladatának meg akar felelni; minden egyes tagjának éreznie kell, hogy része lesz neki Magyarország fényes jövőjének meghódításában.

Nagy szolgálatot tesznek a testületi érzésnek ápolása körül tanügyi lapjainak és igaz örömmel tölt el, hogy szerencsekívánataimmal részt vehetek egy oly lap ünnepén, a mely a magyar izr. tanítószózatot a nagy nemzeti munkára már egy negyed század óta tömöríti és lelkesíti.

A miniszteren kívül az Emléklapot soraikkal díszítették Berzeviczy Albert, Dr. Axaméty Lajos, Molnár Viktor, Verédy Károly, Tóth József, az egyesület vezetői, sok tanfelügyelő, rabbi, író és tanító. Az izr. népnevelés organumának, mely sok viszontagságon ment át, míg mai szilárd alapjához és színvonalához eljutott, sok szerencsét kívánunk jövő pályafutásához, hogy a felekezeti és nemzeti művelődést mindenha sikerrel szolgálja és egyre magasabb és magasabb tőkélyre emelje.

*

A czionizmus alvezére, *dr. Nordau M.*, halálosan kompromittálja az eszmét, melynek szolgálatába szegődött. Romániából egy keresztény politikus, ki belátta, hogy hazája a zsidó üldözések alatt mélyen szenved, a zsidó kérdés megoldása végett több államférfi és író véleményét kérte ki, közöttük Nordauét is, ki a zsidóság ügyét felkarolta. Nagyon meg volt lepve, midőn N-től és az antisemitáktól egy választ kapott. Unisono azt felelték, hogy a zsidókat nem kell egyenjogósítani. N. sensatiós író és kitünő stilista és azt hitte, hogy sensatiós és kitünően stilizált feleletre van szükség. A román zsidók az orgyilkos kését érezték és felháborodásuk leirhatatlan. N. érezte, hogy a filiszterek előtt igazolnia kell magát és bekövetkezett az, a mi rendesen történik, hogy az egyik bűn a másikat

szüli. N. tanulmányt írt a zsidó emancipációról, a mely telve van tudatlansággal és az emancipatiót kivívott ősök gyalázásával. Treitschke jeles stilista és még jelesebb antisemita eszméit és jargonját reprodukálta. A »tanulmány« a *Welt*-ben jelent meg és a cionisták maguk kénytelenek voltak ellen-cikkeiket cionista ellenes lapokban közzé tenni, mert a hivatalos *Welt* szive csak Nordauért ver. A cionizmus vezérei hírlapírók, kik a zsidóság ügyét úgy kezelik, mint valami tárczára való anyagot, mely annál értékesebb, minél eredetibb. Eredetibbet pedig, mint azt, hogy a zsidóknak nem kell az egyenjogúság, zsidó harczos, pláne vezér, nem produkálhat. A ghettóért való lelkesedés s a többi bohóság a főtétel mellett csupa gyerekjáték. A cionizmus ereje mellett tanuskodik, hogy a zsidó polgárok e veszélyes megtámadása, melylyel a vezetők szolidaritást vállaltak, sem képes a sírba dönteni. Még megérhetjük, hogy a néppárt cionista mozgalmat indít hazánkban, melynek élére cionista cikke miatt megrendszabályozott papját fogja állítani. A cionizmus ma-holnap az antisemitizmussal egy csapáson fog haladni.

*

A bécsi zsidó muzeum örvendetesen gyarapszik műtárgyakkal, kéziratokkal és könyvekkel. A legujabb jelentés szerint halmazával érkeznek az ajándékok és talán nincs távol az idő, midőn a művészet e szerény hajtását egy központban lehet majd megtekinteni és tanulmányozni. Az ajándékozók között magyarok is vannak, a mi természetes. Ideje volna már hogy megalapítsuk mi is legalább a magyar-zsidó néprajzi gyűjteményt, mielőtt az e körbe tartozó tárgyak a gyorsan változó kor folytán végleg eltűnnek és szakítsunk azzal a gyakorlattal, a mely a felekezetért csak vezércikkeket áldoz.

TUDOMÁNY.

ZSIDÓ ANGYALTAN.

(Mutatványul az amerikai Zsidó Encyclopädiából.)

Angyalok földfölötti lények, kiknek lakóhelye az ég és a kik alkalmilag Isten szavát és akaratát tudatják vagy parancsait végrehajtják. Izraél történetének már legrégebb korában jelennek meg és a mai napig élnek a zsidó nép képzeteiben, továbbá azon népek képzeteiben, melyek a zsidóságból eredő két vallás, a kereszténység és az iszlám, hívei. Ezzel természetesen nem állítjuk, hogy más népek nem ismertek és nem ismernek angyalokat. Azonban az angyalokban való ősi hit daczára sem szólhatni a zsidóságnál meghatározott és rendszeres angelológiáról, a minőt pl. a *katholicismus* hívei számára megállapít (lásd *Oswald*, *Angelologie, die Lehre von den guten und bösen Engeln im Sinn der katholischen Kirche*. Paderborn, 1883). Izraél-Juda 3000 éves multja folyamán oly sokfélekep gondolkoztak és képzelődtek az angyalokról, hogy az angyaltanról megfelelő kép csak a történelmi adatok bemutatása által vázolható. Az anyag azonban oly gazdag, hogy a kijelölt határok között csak a főmomentumok adhatók elő. Az áttekinthetőség céljából és a történelmi fejlődésnek megfelelőleg az angelológiát három korszakra osztjuk. Ezek: a *bibliai*, *talmudi* és *középkori*.

I.

Bibliai korszak.

Az angyalt rendszeren מַלְאָכִים-nak nevezik, a mely szó úgy az etymologia mint a nyelvhasználat szerint minden követet, küldöttet jelent és csak az Istennév hozzátevése vagy az összefüggés által kapja az angyal jelentését (pl. מַלְאָכֵי יְהוָה; מַלְאָכִים).

Találjuk még a következő neveket: בְּנֵי אֱלֹהִים vagy בְּנֵי אֱלִים istenfiak, rövidítve אֱלִים , későbbi időben קְדָשִׁים szentek, עֲרֹן örök (Gen. 6, 2, 4; Jób 1, 6; Zs. 29, 1; Gen. 35, 7; Birák 9, 9, 13; Zech. 12, 8; Jób 5, 1; Zs. 89, 6, 8; Daniel 4, 10 s más helyen).

Az angyalok az embereknek emberi alakban jelennek meg, jönnek és mennek, ülnek és esznek, rendkívül szépek, de nem ismerhetők fel első tekintetre mint angyalok (Gen. 18, 2; 19, 5; Bir. 6, 17; 13, 6; I. Sám. 29, 9). A levegőben repülnek, eltűnéskor azonnal láthatatlanokká válnak, az áldozat, melyhez nyulnak, lánggra lobban, az a maga a lángban száll fel, mint Ilés próféta tüzes kocsin az égbe, a csipkebokor lángjában is megjelenhetik (Gen. 16, 13; Bir. 6, 21. 22; 15, 20; II. Kir. 2, 11; Ex. 3, 2). Tiszták és világosak, mint az ég, tűzből alkotvák és fényártól övezettek (Jób 15, 15), a zsoltárköltő is azt mondja (104, 4), hogy Isten szolgálói: a lángoló tűz. Bár az ember leányaival vegyülhetnek (Gen. 6) és égi kenyeret esznek (Zs. 78, 25), még sincs bennük semmi anyagiasság, minthogy tevékenységükben az idő és tér korlátai nem akadályozzák őket.

Emberi alakot öltenek, de nem emberek. Ez a legrégebbi felfogás. Az idők folyamán azonban, különösen az exilium után, különböző alakban képelték őket, azon megbízásnak megfelelően, melyben eljárniok kellett. De többnyire emberalakban látták őket. Angyalok kivont kardot vagy romboló eszközöket tartanak kezükben; az egyik csipőjén tentatartót hord; lovakon lovagolnak (Num. 22, 22; Józsva 5, 13; Ezek. 9, 1 s köv.; Zech. 1. fej.) Rettenetes az I. Kr. 21, 16. 30 említett angyal, ki kivont karddal ég és föld között lebeg. Dániel, ki 165-ben ante irt, angyalt lát, ki lenruhába volt öltözve, arany övvel, teste mint a chrysolith, arca mint a villám, szemei tűzfáklyák, karjai és lábai tiszta ércz, szavának hangzása hatalmas dörgés (10, 5. 6). Vajjon már ebben az időben szárnyakkal képelték-e őket, kétékes (Dan. 9, 21).

Az a hatalmasak és rettenetesek; bölcsék és tudnak mindent, a mi a földön történik; ítéletükben igazságosak és szentek, de azért nem mentesek minden hibától. Jelesül vetélkednek és Istennek kell a békét helyreállítani. Az ember iránt, ha nincsenek kiküldve, hogy büntessenek, jóakaratot tanusi-

tanak (Zs. 103, 20; 78, 25; II. Sám. 14, 17. 20; 19, 28; Zech. 14, 5; Jób 4, 18; 25, 2).

Számuk igen nagy. Jákob angyalcsapattal találkozik; álmában azt látja, hogy égig érő létrán fel- és alászállanak; Józsvának megjelenik az isteni sereg vezére; Isten trónon ül, jobbján és balján az ég serege áll; az istenfiak Isten köré csoportosulnak; említetik a »szentek serege« és az »Isten tanácsa«; szó van ezerszer ezer és tizezerszer tizezer angyalról (Gen. 32, 2; 28, 12; Józsva 5, 14; I. Kir. 22, 19; Jób 1. és 2. fej.; Zs. 89, 6; Jób 33, 23; Zs. 68, 18; Dán. 7, 10). A legnagyobb számot a legkésőbbi író, t. i. Dániel, említi; Jób 25, 3 általában szól: van-e száma az ő csapatainak? A régibb iratokban rendszeren csupán »az Örökkévaló angyal« szerepel, holott az emberek követése rendszerint több tagból áll. De ebből a tényből nem következik, hogy יְרֵדָה מִלְאָכֵי alatt Isten maga értendő, ki angyali alakot vett fel, vagy pedig egy külön angyal, ki e nevet viseli; hanem e névvel csak Isten mindenhatósága van jelezve, ki egyetlenegy angyal segítségével bármely csodás tettet véghez visz.

Nem jelzik sehol, hogy a különböző tevékenységre különböző angyalosztályok rendelvek, de azért az egyes esetekben cselekvéseik szerint nevezik el őket, mint pl. a megváltó, szószóló, pusztító, szövetséget kötő, Isten színe előtt szolgáló, büntető angyal (Gen. 48, 16; Jób 33, 23; II. Sám. 24, 16; Mal. 3, 1; Ézs. 63, 9; Zs. 78, 49). Ha azonban az égi sereget legtágabb értelmében vesszük, megkülönböztethetők: *Kherubok*, *Szeráfok*, *Erelek*, *Chajjóth* és *Ófanok*. E nevek közül az Erel jelentése ismeretlen, Kherub talán az őskori griff (Greif), Szeráf 6 szárnyu angyal (Ézs. 6. fej.), Chajjóth (élők) és Ófan (kerék) pedig Ezekiel csapongó képelete szerint oly angyalok, kik Isten trónját viszik. A Kherubon is bejárja Isten a világot, sőt a »Kerubon ülő«-nek is nevezik; ezek az angyalok a paradicsom kapuit őrzik stb. (Ezek. 1. 2. és 10. fej.; I. Sám. 4, 4; Zs. 80, 2; Gen. 3, 21 s más helyek). Gazdagabb tagolást mutat az ég serege a biblia utáni korszakban (talán már Zakhariásnál 3, 9, biztosan Dánielnél), hol különféle fajtájukra bukkanunk és a hol egyesek tulajdonneveket kapnak, a mint a II. szakaszban majd bemutatjuk.

Mínt hogy az angyalok az embernek csakis miut Isten

batalmának, akaratának és üzeneteinek közvetítői válnak láthatókká, főképen tetteik és cselekedeteik vannak leírva. Megjelennek mind egyeseknek, mind az egész népek mint jó és rossz események hírnökei, melyek egyeseket vagy az egész népet érni fogják. Ábrahámnak egy fia születését jelentik, Manoachnak Sámson születését, Ábr. és Lótnak Sodoma pusztulását stb., a mit Mózes 1. könyvének elbeszéléseiből mindenki ismer. Találunk védő angyalokat, persze nem a szó későbbi értelmében: egyesek és népek védő szellemeit. Angyalt küld J., hogy az Egyiptomból kivonult népet az uton megőrizze, az ígért földjére vezérelje és a pogány népeket előtte kiirtsa (Ex. 23, 20; Num. 20, 16). Egy isteni angyal az egész népet megszólítja és igéri, hogy biztosan a szent földre kíséri (Birák 2, 1). A hoz Illés prófétának ételt és italt; mint Jákobot, minden jámbort, angyallal őriztet Isten; minden utjukon megvédi őket (Zs. 34, 8; 91, 11). Vannak hadi angyalok, melyek közül egyetlenegy a 185,000 katonából álló assyr sereget egy éjszaka alatt pusztítja el (II. Kir. 19, 35; Ézs. 37, 36). Angyalok Istentől hajókon vonulnak ki, hogy Ethiopiót rettegésbe ejtsék; az ellenség előlük szétszóródik mint a polyva (Ez. 30, 9; Zs. 85, 5. 6). Említenek büntető angyalokat, mint pl. II. Sám. 24. fejezetében, hol egy angyal ezreket pusztít el. Ugy látszik, hogy a pestist személynek képelték. Ily értelemben veendő a Zs. 78, 49 nevezett »gonosz angyalok«, a mi a szerencsétlenség véghezvitelével megbízott angyalokat jelenti, de természetüknél fogva az emberek irányában jóakaróknak gondolták őket. Nem emberi viszonyokra, hanem I. fenségére vonatkoznak a dicsőítő angyalok, kik I-t dicsőítik (Zs. 29; 103, 20; 148, 2; v. ö. Ézs. 6). Az angyalok I. királyi udvarát alkotják, kikkel tanácskozik (I. Kir. 22, 19; Jób 1. és 2.), mely okból »I. tanácsa« nevént is viselik (Zs. 98, 8). Ide tartozik az is, hogy theophaniáknál, mint I. udvartartása, ők is megjelennek (Dent. 33, 3; Jób 38, 7). Az exilium után ezt a felfogást tovább fejlesztették és Zakhariásnál azt látjuk, hogy az angyalok különféle alakban bejárják az országokat, hogy lássák, mi történik a földön és hogy tapasztalataikról referáljanak. Ugyanennél a prófétánál az angyalok mint a prófétai szellem képviselői is megjelennek, kik a prófétának I. szavát közvetítik. Chaggai próféta maga I. küldötté-

nek nevezetik és Maleáki, mint ismeretes, nem egyéni név, hanem a küldött héber neve, a hogy az angyalokat jelölik. Említést érdemel az is, hogy I. Kir. 13, 18 szintén angyal közvetíti az isteni szót.

Arra a fontos kérdésre, hogy az angyalok mikép keletkeztek? a bibliai iratok nem adnak feleletet. A világ teremtetésekor mindenesetre léteztek már (Gen. 1, 26; Jób 38, 7). A régiebb bibliai iratok nem speculálnak az angyalok fölött, csupán az emberekhez való viszonyukkal törődnek. Ép ezért még nem individualizálják őket és nem adnak nekik külön neveket. Az angyal arra a kérdésre, hogy mi a neve? kitérő választ ad (Birák 13, 18; Gen. 32, 30). Az angyalok ugyanis nem egyének, hanem I. eszközei. Dánielnél azonban már találjuk a Michael és Gabriel neveket (10, 13. 21; 12, 1; 8, 16; 9, 21), az első Izraél képviselője az égben, a hol más népeknek is, pl. a perzsáknak, megvan a maguk képviselője, a miről még szó lesz. De már 300 évvel Dániel könyvének szerzése előtt individualizálta és rangfokozatba sorolta az angyalokat Zakhariás, neveket azonban még nem adott nekik. A 7 szemről vett képre (3, 9; 4, 10) valószínűleg a 7 arkangyal és a perzsa 7 Amesha Spenta volt befolyással.

(Folytatása következik.)

Budapest.

DR. BLAU LAJOS.

A HALÁLBÜNTETÉS A HAGYOMÁNYBAN.

A zsidó törvényhozásnak azon része, mely a halálos bűntényeket tárgyalja és melynek alapját a bibliában egy előbbi cikkben fejtettük ki,¹⁾ nem indulhatott nagy fejlődésnek. Épen abban a korban, a melyben a bibliai törvény fejlődése lendületet vett, a midőn a hagyomány első hajtásait kezdte növeszteni, megszakította egy vis major a törvényhozás eme válfájának továbbképzesét, a zsidó nemzet elvesztvén függetlenségét, kénytelen volt a legfőbb törvénykezési hatalmat a rómaiaknak átadni, a szanhedrin jogát a prokurator vette el. Ha a prokurator

¹⁾ M.-Zs. Szemle 1900., 39. II. Ott helyreigazítandók a köv. hibák: 41. l. 3. sor alulról felakasztatik helyett megfojtatik, ugyanígy 47. l. felakasztás h. megfojtás (= חָנַק).

hatalma nem is terjedt tovább mint odáig, hogy elébe kellett terjeszteni minden a szanhedrin hozta halálos ítéletet megerősítés vagy megsemmisítés végett, már ezzel is elveszett a szanhedrin tekintélye, hatalma és joga csak névleges, igazságügyi eljárása hiábavaló volt, mert a döntő szó többé nem illette. A modern igazságszolgáltatás parancsolja fellebbezési eljárás nem hasonlítható össze ezzel a helyzettel, a prokurator usurpálta privilegiummal, mert amabban jogi felfogás tükröződik vissza, ebben pedig hatalmi kérdésről van szó, a zsidó nemzet szabadságainak és jogainak megcsönkítéséről. A Kr. utáni első században tehát már megszűnt a zsidó főbenjáró törvénykezés, legyen, hogy azonnal az első prokurator jöttével, legyen, hogy a talmud adatait követve, 20 évvel később, azaz 40 évvel a templom elpusztulása előtt.¹⁾ Szem előtt tartva ezen határozott történelmi tény, a legnagyobb óvatossággal és bírálattal fogadhatjuk ama hosszú fejtegetéseket és vitákat, a melyekben a misna és gemára élénk tárják a halálos bűntények lajstromát, a törvénykezési eljárást, a kivégzés sorát és menetét. Ezen adatok melyike alapszik hiteles tudósításon, megbízható hagyományon, melyike írja le a tényleges gyakorlati igazságszolgáltatást, ez a nehéz kérdés, mely választ kér. Mi emléke, hű emléke a régi, pl. a hasmoneus-kor capitalis igazságszolgáltatásának és mi csupán elméleti írásmagyarázat, mi valódi, eleven hagyomány, létezett körülményeknek és fennálló viszonyoknak ismertetés és mi későbbi tudományos fejtegetés, midrás? A meglevő bő és terjedelmes adathalmazból ki kell válogatni azt, a mi adat, régi idők bizonyítéka és ezzel megalkotni a hagyomány büntető törvénykezésének épületét.

Mindaz, a mit a hagyomány a bálványimadás bűntényéről tartalmaz, elméleti dolog. A bibliai törvényhozásnak eme nevezetes és jelentékeny része a II. templom korában elvesztette

¹⁾ Szanh. 41a 40 évvel a templom lerombolása előtt elköltözött a szanhedrin a *templom csarnokából* (ott székelt l. 86b) ... és nem ítélkezett többé halálos bűnök fölött. Ugyanott 37b a templom lerombolása vétetik általánosan a halálos törvénykezés végének. A fönti 40 év már kerekége miatt kelt gyanut, növelik a gyanut a mellette levő kerek számok. Hasonlóan Ab. zára 8b. — De a 40 év nem redukálendő, mert az összes evangéliumok szerint Pilatus ítélte halálra Jézust, a mi 33-ban történt, tehát 35—36 évvel a templom elpusztulása előtt.

értékét, fölöslegessé vált. A babyloni fogságból visszakerült új zsidóság Ezra és Nehemiás működése után, tehát az V. században, már úgy szólva immunizálva volt a bálványkultusz ellen. Ha pedig beállt oly idő, mint a hellenisztikus, a midőn a görög kultusz hódított tért, ismét lehetetlen volt a törvény alkalmazása, mert a nép zöme hódolt az új iránynak. Tényleg a bálványimádási törvény soha sem birt reális értékkel, mert vagy visszaesett az egész zsidó nép a bálványimadásba, pl. a Bírák és Királyok korában, vagy pedig az egész nép elfordult tőle. Nem a törvény vetett véget a bálványimadásnak, hanem az járta le magát.

Hasonló sors érte az »elcsábított városról« szóló törvényt. Az említett okoknál fogva nem volt gyakorlati értéke, és a misnának idevágó vitái tisztán elméleti természetűek. Biztosággal állítható, hogy ily eset soha sem fordult elő. Hatálytalan volt továbbá a »hamis prófétá«-ról szóló törvény is, mert a hagyomány korában többé valódi próféták sem éltek.

Mindamellett kulturhistóriai értékkel bír ezen bibliai törvényeknek fejtegetése. Vegyük a legérdekesebbiket, a bálványimadásra csábítót. A szentírás kétféle csábítót ismer *a)* hamis prófétát és *b)* közönséges embert, az elsőnél használja להדריך, a másodiknál להדריך és יסית kifejezést. A misna ellenben a közönséges embernél is kétféle esetet állapít meg מסיית és מדיה és a talmud kénytelen ezt a különbséget megállapítani: מסיית az egyes embert elcsábító, מדיה egész várost elcsábító.¹⁾ Feltűnő már most, hogy a מסיית, a ki pedig csak utal a bálványra,

¹⁾ Szanh. 67a. Mind a kétféle csábítót a megkövezés illette, melyet a szentírás második esetében világosan ír ki V. Móz. 13, 11. míg a szentírásban említett csábító prófétát a misna nem veszi külön esetnek, hanem a hamis próféta kategóriájába sorozza, halálneme pedig vita tárgyát képezi, a szerint a mint ידריך szó alapján az analógiát a מסיית-szal (ריבן) vagy יומת szó alapján az analógiát a megfojtással büntetett hamis prófétával ismerjük el (ר' שמעון). Szanh. 89b. Egyik vitaközö fél sem hivatkozik tényre, előfordult esetre. Érdekes mindenesetre itt a különbség a szentírás és a hagyomány között, hogy ez utóbbi úgyszólván eliminálja a szentírásban hosszan tárgyalt מדיה-ת. de másrészt megtoldja a מסיית-ת מדיה esetével és kénytelen állítani את ההדריך את הריבוי מסיית-ת az utóbbi nem fordulhat elő egyes számban, mert támaszkodva a szentírás szavára ידריך V. Móz. 13, 14 az elcsábított városnál több csábítónak kell lenni.

ismerteti, míg a מדיח egyenest felszólít a bálványimádásra, a legveszedelmesebb embernek jelentetik ki,¹⁾ a kinél rendkívüli, sőt törvényellenes rendszabályok is meg voltak engedve, hogy in flagranti rajta kappják a csábításon. Egyedül a ממסית-t meg kellett lesni, ha pl. egy embert akart elcsábítani, úgy hogy két embert helyeztek el az előszobájában, a kik őt láthatták és hallhatták és ekkor az első felszólította, hogy ismétlje csábító beszédjét, a melyet most már az előszobában várakozó kettő is hallott, meg volt tehát a törvény értelmében szükséges két tanu. Ezen a talmud által is elismert szigorított eljárás fényt vet az akkortájt keletkező, a zsidóságot veszélyeztető szektákra. Az egész nagyon hasonlít a középkori »delator«-ral szemben gyakorolt szigoru elbánáshoz. Bizonyára a hagyomány is ehhez hasonló veszedelmes személyre gondol, mert különben a törvény a maga ridegségével teljesen érthetetlen.

Kimerítően tárgyalja a misna a vizsgálat lefolyását, illetve a tárgyalás menetét, az ítélelhozatal módozatait és a kivégzést.

A halálos büntény feltétele a megelőző megintés, az ítélet jogérvényességének feltételei: a büntény elkövetését bizonyító tanuk, a kivégzés feltétele, a büntetés kihirdetése az elítélt előtt és végül módja a nyilvánosság előtt való végrehajtása.²⁾ Az illetékes bíróság a másodfoku, azaz a 23 bíróból álló, de egyes esetekhez, mint a hamis próféta és az elcsábított város, a 70 tagból álló harmadfoku bíróság elé tartoztak.³⁾ A bíróság köralakban ült, előttük állt a két jegyző és ezek mögött ültek

¹⁾ Szanh. 67a כל חיבי מיתות שבתורה אין ממניעין עליהן הויך מו. De a törvényes eljárást még az ilyen veszedelmes embernél sem volt szabad mellőzni. Két tanunak kellett lenni és ezeknek látniok és hallaniok a csábítót, hogy a személyazonosságot bizonyíthassák.

²⁾ Szanh. 80b ושאר חיבי מי תות (הויך ממסית) שבתורה אין ממניעין וישאר חיבי מיתות ביד. A megintést illetőleg 40b. De ez nem látszik hitelesnek és reálisnak, valamint a gemára azon nézete sem, hogy megintetvén, magára veszi a halálos büntetést az elcsábító. Szanh. 41a, mert ez feltételezi az elkövetendő büntény előzetes bevallását, a mi ritkán fordul elő. Tényleg a misna szerint a megintés csak oly kérdés, mely némi felvilágosítást nyújt, de nem tartozik szorosan a vizsgálathoz, mert a tényállás felderítéséhez nem járul, l. Maimunit.

³⁾ Szanh. 2 a.

a pótbírók három sorban, mindegyik sorban 23-an.¹⁾ A tárgyalás tartamának maximuma két nap volt, ha a vádlottat nem lehetett az első napon felmenteni, de marasztaló ítéletet nem volt szabad az első nap hozni, szintűgy nem volt szabad a tárgyalást elhalasztani egy egész nappal, csak a két nap közbeeső éjszakával, a miért is pénteken nem kezdték a tárgyalást. Éjjel nem volt szabad halálos ítéletet hozni, mert nem lehetett azonnal végrehajtani.²⁾

Szóval a törvény a vádlottat és az elítéltet mindennemű a várakozásból folyó kintól meg akarja óvni.

A tanuk kihallgatása, a kik egyszersmind vádlók gyanánt szerepelnek, a legparányibb részletekre terjedt ki,³⁾ első sorban a hely és idő és a személyazonosság megállapítása. Legalább kettőnek kellett lenni és vizsgálatuk külön-külön folyt mindig a másik távollétében. Érdekes, hogy a tanuk megfélemlítése nem a nyilvánosság előtt történt, hanem külön szobában. Szívökre kötötték, hogy ne tanuskojanak hallomás vagy saját kombinációjuk szerint, sem más tanuk vagy szavahihető emberek beszédjéből kifolyólag. »Gondoljátok meg, hogy hamis esküvel saját életeketek és ivadékaitok életét kárhoztatjátok, mint Kainnál írva vagyon: »bátyád vére hozzám kiált« (I. Móz. 4, 10.). Az ember azért teremtettet egynek, mert a ki csak egy izraelita lélek vesztét okozza, olybá veszi az Irás, mintha az egész világot tette volna tönkre, és a ki egy izraelita lelket ment meg az élet számára, olybá, mintha az egész világot mentené meg. De másrészt köteleességtek tanuszkodni, mert írva van: »ő tanuja volt, látta vagy hallotta, de nem akar szólni, bűnt viselje (III. Móz. 5, 1.), köteleességtek tanuszkodni vesztére is, mert írva van: »ha a gonoszok pusztulnak, ujjongás van.« (Péld. 11, 10.).⁴⁾

Ha a két tanu között ellenmondás nem volt, a bíróság felmentő körülményeket keresett és maga a vádlott is szót

¹⁾ Szanh. 36b és 37a. Az egész bírósági személyzet 120 tagból állott 2a és Mainumi Misna-kommentárját.

²⁾ Szanh. 32a.

³⁾ Jellemző a R. Jochanan b. Zakairól tradált eljárás, hogy egy alkalommal a füge tövéből is intézett kérdéseket a tanukhoz. Szanh. 40a. A gyilkosság ugyanis egy fa alatt történt.

⁴⁾ Szanh. 37ab.

kérhetett védelmére. Ha aznap lehetetlen volt felmentő ítéletet hozni, a tárgyalás holnapra halasztatott. A közbeeső éjjelen a bírák párosával vitatták meg az esetet. A tárgyalás menete tehát körülbelül ez lehetett: a tanuk kihallgatása után meghallgatták a vádlottat, az esetleges felmentő tanukat (legalább is kettőnek kellett lenniök) vagy a hallgatóság, illetve a pót-bírók valamelyikének védelmi bizonyítékait, azután a bírák mondták el sorban véleményüket és ennek alapján adták szavazataikat. Kezdődött a szavazás a legifjabbiknál és így ment a legöregebbig. Ha a szavazás nem eredményezett felmentést, a következő napon ismét kezdődött a bírák szavazása, az a ki tegnap felmentő szavazatot adott, azt megismételte, hozzátevén »megmaradok felmentő véleményem mellett« és ép így a ki elítélő szavazatot adott tegnap. Ez ugyan megváltoztathatta véleményét és a második napon a felmentés mellett szólhatott, de nem az, a ki tegnap felmentően szavazott. Ezután megszámláltatták a szavazatok. A felmentéshez elegendő volt egy szavazatnyi többség (12:11), de ha csak egy szavazatnyi többség volt az elítélés mellett, vagy ha a szavazatok bármily megoszlása mellett egy semmilyen szavazatot sem adott be, tehát a bírók száma az előirt 23-nál kisebb, a bíróság kiegészíti magát a pót-bíróságból kettő-kettővel, addig, a míg az elítélők száma legalább *kettővel* meghaladja a felmentőket. A pót-bíróságból való kiegészítés csak addig tartott, míg a bíróság 70 főből állott. Az elítéléshez mindig két szavazatnyi többség volt szükséges és ha véletlenül a pótagok hozzávetésével a bíróság úgy oszlott meg, mint 36:35, akkor addig kerestetett enyhítő körülmény, míg az elítélők egyike csatlakozott a felmentőkhöz (35:36).¹⁾ A res iudicata meg volt újítható felmentés érdekében, de nem elítélés céljából.²⁾

Az ítéletet a vádlott jelenlétében hozták,³⁾ kihirdette pedig neki az elnök.⁴⁾ Azonnal hozzáfogtak az ítélet végrehajtásához.⁵⁾ A bírák, a kik halálos ítéletet hoztak, aznap

¹⁾ Szanh. 40a.

²⁾ Szanh. 32a, 42b.

³⁾ Szanh. 80a.

⁴⁾ Szanh. 29a.

⁵⁾ Szanh. 42a.

bőjtöltek.¹⁾ A kivégzés helye a városon kívül volt. A bíróság még együtt maradt a kivégzés végrehajtásáig, hogy a tárgyalást esetleg megújíthassa, ha valaki jelentkezék, a ki felmentő tanuságot akar tenni. E célból az elítélő előtt hírnök ment kiáltva: »x. y. halálra ítéltetett eme és eme bűntény miatt ezen és ezen tanuk alapján, a ki mentségére valamit felhozhat, jelentkezék!«²⁾ Ha ilyen volt, az a törvényszék előtt álló szolgánál jelentkezett, a ki kendővel jelt adott, a mire egy másik szolga, nem messze tőle, az elítélő után vágatott és visszahozta a bíróság elé.³⁾ A kivégzés helyéhez közel felszólítják az elítélőt a bűnvallomás elmondására,⁴⁾ valamint tovább levetkeztették ruháit, csak a szeméremrészeket takarva be,⁵⁾ azután bódító italt adtak neki, a melyet jeruzsálemi nők szoktak volt hozni.⁶⁾ Az elítélőt tehát eszméletlen állapotban volt a mikor kivégezték.⁷⁾

A misna a halálos bűntényeket négy csoportba osztja a halálnem szerint, a melylyel sújtattak. Ez a beosztás írásmagyarázaton alapszik. A kövezést a hagyomány a halottidézőből (Ob) konkludálja בם דמירם kifejezés alapján⁸⁾ és a 8 a szentírásban említett eseten kívül⁹⁾ még 8 bűnre alkalmazza és pedig a vérfertőzés és fajtalanság 6-féle esetére, a szülőkáromlóra és a varázslóra.¹⁰⁾ Elégetés csak két, a szentírásban is említett bűnténynek jutott, a hagyomány nagyobb

¹⁾ Szanh. 63a.

²⁾ Szanh. 43a.

³⁾ Szanh. 42b.

⁴⁾ Szanh. 43b.

⁵⁾ Szanh. 44b.

⁶⁾ Szanh. 43a.

⁷⁾ Az igazságügyi eljárásra nézve érdekes a Joab tárgyalása kétszeri gyilkosság miatt. Szanh. 49a. E helyen Tószafóth is megjegyzi, hogy Joabot e két rendbeli gyilkosság miatt nem lehetett halálra ítélni, mert hiányzott a megintés. Mint gyakran, e kérdésben is nyilvánul a Tószafóth kritikai érzéke, a mely cserben hagyja a válasznál.

⁸⁾ Szanh. 54a. Osupán a varázslónál nem alkalmazható ezen analogia, l. Szanh. 67a, hanem más keresendő. Azért erre nézve a tannák tényleg eltérnek. De ebből látszik, hogy a hagyomány régi és az analogiára alapuló motiválás későbbi, a régi hagyomány ama módszeréből kifolyólag, minden fennálló hagyományt a szentírásból ki-, illetve belemagyarázni.

⁹⁾ V. ö. M.-Zs. Sz. XVII. évf. (1900) 47. l.

¹⁰⁾ Szanh. 53a.

bítnya »az asszony és leánya« (»asszonyt és anyját« (IV. Móz. 20, 14) körét. Lefejezésre ítéltetett a gyilkos és az elcsábított város,¹⁾ az utóbbinál a Szentírás mondja maga »a kard élére«, az elsőnél pedig וַיִּבְרַח ige áll, a mely rendes emberölést jelent, azaz vaseszkőzzel.²⁾ A többi büntényre, számszerint hatra, megfojtást szab meg a hagyomány, mert halál általában megfojtást jelent.³⁾

I. A megkövezésre ítélt 17-féle bűnös közül elhagyjuk a bálványimádás több fajait, a fajtalankodókat és a csábítókat, mert ezek nagyrészt elméleti törvények. Figyelmünket megérdemlik az istenkáromló és az engedetlen fiu, míg a bűvészek kulturhistóriai jelentőségük.

Az istenkáromló elítéltetett, ha a négybetűs istennevet káromolta. Ezért a tárgyalásnál a tetragramatort körülírták, de nem az itelethozatalnál és a tárgyalás nem volt nyilvános.⁴⁾ Az egyedüli példák rá az evangéliumban találatnak. Az apostolok cselekedeteiben el van mondva, hogy Istvánt istenkáromlás miatt a szanhedrin elé vitték (6, 11—12.), a mely őt elítélte⁵⁾ és azután megkövezték (VII. 59.). De ide tartozik maga Jézus is, a ki istenkáromlással vádoltatik, majd azon mondása alapján »Isten fia vagyok« (János 19, 7.), majd hasonló kifejezések miatt (Máté 26, 63. 65.;⁶⁾ Márk 14, 61—63.; Lukács 22, 67—71.).

Az engedetlen fiu esete a hagyományban annyi megszorításhoz kötve, oly kivételes feltételekhez, hogy lehetetlen volt a valóságban. Már magában véve is ki van zárva az a feltevés, hogy szülők gyermeküket úgy szólva a vágóhídra vigyék, a bíróságnak adják át, hogy az ártalmatlanná tegye. De ha ezen majdnem képtelen feltevés is megvalósulna, a

¹⁾ Szanh. 76b.

²⁾ Tehát törlendő M.-Zs. Sz. XVII. 47. l. 1. »a ki állattal közösül« a hol ugyan szintén וַיִּבְרַח áll, de azután בַּחַיִּים III. M. 20, 16.

³⁾ Szanh. 84b מִיתָה כְּתִיב בְּהַרְגוֹתָם.

⁴⁾ Szanh. 56a.

⁵⁾ Nem vitatjuk e helyen az evangéliumok ellenmondásait. János 18, 32-ben világosan mondják a zsidók »nincs jogunk embert megölni« és mégis István elítélése és megkövezése csak a szanhedrin rovására íratik, a mely egyedül nem hozhatott ítéletet.

⁶⁾ A főpap e szavak hallatára ruháit szétszaggatja, épúgy Mark. d. helyen. V. ö. a misna idevágó határozatát Szanh. 56a.

hagyomány a bűnösséget kivételes cselekedetekhez kötötte. A hagyomány megmarad a szentírás megállapította tények mellett, úgy, mint a falánkság és iszákosság mellett és megállapítja a mértéket, mikor sorozható ezen kategóriák alá, mily mennyiség ételt és italt kell hogy elfogyaszson,¹⁾ de ez még magában véve nem képez büntényt. Büntényvé válnak az említett tulajdonságok az esetben, ha az engedetlen fiu szenvedélyeinek kielégítésére szülei vagyonát tékozolja el, még pedig tudtuk nélkül, hogy meglopja őket és másoknál költi el, bizonyítva ezzel, hogy szüleitől nem fél.²⁾ Szükséges továbbá mindkét szülő beleegyezése ahhoz, hogy fiokat feljentsék, sőt az is, hogy mindkét szülő ép testü legyen, egyenlő termettel, arczkinézéssel és hanggal birjon.³⁾ További megszorítás serdülő kora, mely egészében csak három hónapig tart.⁴⁾ Ezen rövid idő alatt kell engedetlen fiuvá válnia, feljelentetnie és elítéltetnie. Hozzáveendő még a bírósági eljárásból származó megszorítás. Az első foku bíróság a feljelentés alapján meginti és megrendszabályozza 39 botütéssel. Ha azután megmarad gonoszságában, a másodfoku (23) bíróság elé hivatik, de itt szükséges az első bíróság (3) jelenléte.⁵⁾ Ha tehát R. Juda és R. Simeon azt állítják, hogy soha nem volt és nem lesz engedetlen fiu, implicite elismerik, hogy a törvénynek elretentési ezélya van és a hagyomány is úgy interpretálta, hogy lehetetlenné tegye. Ezzel szemben R. Jonatan szemtanúsága, a ki állítólag ült engedetlen fiu sirján, vajmi kevés hitelre tarthat igényt.⁶⁾ A néphit talán valami gonosz embert elnevezett »engedetlen fiunak« és mutogatta sirját. R. Simon különben ama nézetet sem fogadja el, hogy a törvény praeventív rendszabály volt, meggátlandó, hogy az engedetlen fiu előbb-utóbb utonállóvá és rablóvá ne fejlődjék,⁷⁾ mert jogi szempontból azt a kérdést veti fel, »a miért faló és iszákos — vezessék-e apja és anyja a megkövezéshez?« ő tehát nem fogadja el a

¹⁾ Szanh. 70a.

²⁾ Szanh. 71a.

³⁾ Szanh. 71a.

⁴⁾ Szanh. 68b, 69a és 71b.

⁵⁾ Szanh. 71a.

⁶⁾ Szanh. 71a.

⁷⁾ Szanh. 72a.

»vessen büntetlenül és ne vessen mint bűnös« féle elvet, mert halálos büntetés elkövetett büntényt tételez fel, a falás meg iszákosság nem nevezhető ilyennek. Az analógia a rajtakapott rablóval teljesen elüt ezen esettől, mert itt az önvédelem kényszerít a rabló megölésére, a mi végre okvetetlenül nem is szükséges, ha más módon lehet értelmetlenné tenni, de a törvény felteszi a legrosszabb eshetőséget, hogyha a rabló önvédelem közben megöletik, ez nem büntény. De míg a rabló gyilkos szerszámmal tör be, evvel dokumentálja gyilkossági szándékát, tehát kihívja az önvédelmet, addig az engedetlen fiúnak rablóvá való fejlődése csupán valószínű hipotézis.

A bűvészetnek három neme kövezéssel sujtatott: 1. a varázsló vagy varázslónő¹⁾ abban az esetben, ha valamely cselekedetet vitt véghez, de nem abban az esetben, ha csak szemfényvesztéssel dolgozott.²⁾ Ámde az idézett példákából kiviláglik, hogy az amorák maguk nem vették oly szigoruan a varázslást, sőt állítólag maguk is életek vele.³⁾ De az előbbi korban *Simon ben Setach* egy alkalommal 80 varázslónőt végeztetett ki.⁴⁾ 2. és 3. Az *Ob* és *Jidoni*, a mint rendszeren magyarázzák, a halottidéző és jelmagyarázó. Mesterségüket a hagyomány így mutatja be. A halottidéző felszállatja a halottat, a mely az idéző valamely testtagjának csúcsára ül és onnét beszél, míg a másik egy bizonyos csontot vesz szájába és ez magától szól.) Bizonyos, hogy Saul nem irtotta ki a bűvészetet teljesen (Sam. 28, 9.) és hogy később a babyloni befolyás révén még nagyobb virágzásnak indult.⁵⁾

A szombat megszegésének büntetésére van példa a

¹⁾ Nagyjában nők foglalkoztak e mesterséggel. Szanh. 67a.

²⁾ Szanh. 67a **חַוּתוֹ אֵת הָעֵינַיִם**.

³⁾ Pl. R. *Chanina* türte, hogy egy nő hamuval varázsoljon neki. Egy másik *Chanina* R. Osájával együtt minden pénteken kabbalával foglalkozott **הַלְלֵנוּת יְיָ**-val és egy borjut teremtett, a melyet meg is evett. Sőt R. Asi egy híres varázsló nevét is megőrizte számunkra: **אֲבוֹהוּ דְקַיִנָּה**, a ki verte az orrát és azután ruhadarabokat vett ki belőle. Szanh. 67b. Ilyenhez *Raba* is értett, a ki R. *Zeirahoz* küldött ilyen varázslattal teremtett embert (Szanh. 65b).

⁴⁾ Szanh. 45b.

⁵⁾ Szanh. 65a és b. A bűvészetet illetőleg l. *Kecskeméti* idevágó beható értekezését az I. M. I. T. Évkönyvében, 1900., 100 II. és kimerítően *Blau*: Az ó zsidó bűvészet (német kiadás) 23 II.

hagyományban. A hellenista korban exemplum gyanánt,¹⁾ halállal büntettek egy embert, a ki szombaton lovagolt, minthogy ez nem képez halálos bünt.²⁾ II. Az elégetésre is volt példa a hagyományos időben a paráznalkodó kohanita leány esetében.³⁾

III. Legtöbb érdeklődést érdemel az egyszerű emberölés vagy gyilkosság, mely lefejezéssel sujtatott. A hagyomány felfogása értelmében emberölésnek minősítetik minden oly szándékos ellenséges cselekvés, mely másnak élete ellen tör, az emberölés tehát kell hogy tervben volt, szándékolva, a mi vagy az eszközből vagy a módból világlík ki. E szerint ha valaki a vízbe dobatic vagy tűzbe, a honnét megmenekülhetne, de nem menekült meg (miért?), a hagyomány szerint nem forog fenn emberölés.⁴⁾ Hasonlóan vassal vagy kővel történt ütés következtében beállott halál emberölésnek minősítetik, mert itt az ölési szándék igazoltatik a bekövetkezett tény által,⁵⁾ sőt még ha a halál egy pár nappal később következett is be, az is emberölés.⁶⁾ Nem emberölés, ha tévedett a személyben,⁷⁾ így pl. egy gyermeknek szánt halálos csapással felnőtten őt meg, mert itt ugyan fennforog a szándék in abstracto, de nem a megölt emberrel szemben, továbbá elhez mérten a csapás nem volt halálos, de ha tévedett a személyben felnőtteknél ez emberölés.⁸⁾ A gemára továbbá még különbséget tesz közvetett és közvetlen halálhozási ok között.⁹⁾ Nem emberölés életképtelen embernek (**טְרֵפָה**) megölése, valamint hogy ily

¹⁾ Szanh. 46a.

²⁾ Sabb. 73a.

³⁾ Szanh. 52b.

⁴⁾ Szanh. 76b.

⁵⁾ Szanh. 76b.

⁶⁾ Szanh. 78a.

⁷⁾ Szanh. 79a. A misna is sok elméleti magyarázatot tartalmaz e helyen, mert eltekintve, hogy mindig kívánja a megintést. különbséget tesz a test egyes helyei között, a melyekre az ütés méretett, úgy hogy belőle látható, hogy megkívánatik halálos büntényhez, hogy úgy mondjuk halálos csapás vagy ütés, tehát oly eshetőség, mely általában halált von maga után, de a szándék is, azért pl. különös ha valaki halálos ütést akart mérni a másik szívére, de a csipőjére talált, ez nem emberölés, mert a szándék **נִתְכוּן** a szív ellen irányult, a mely gemesebb rész és kisebb ütés következtében is beállhat a halál.

⁸⁾ Szanh. 79b, l. első cikkünköt 45. l.

⁹⁾ Szanh. 77b **כּוּהַ רֵשׁוֹן** és **שְׁנֵי כּוּהַ**.

ember טרפה nem büntethető halállal, ha valakit megölt, mert lehetetlen a meghazudtolt tanuk megöletése.¹⁾

A dolus indirectus elkövetője a misna szerint az asylumba menekült. Nagy valószínűséggel állítható, hogy ezen szentirási törvény mindig elméleti, a hagyomány legalább híjában van pozitív adatokban e tárgyról. A misna a népítéletet (lynch) is ismeri kohannitánál, a ki tisztátlan állapotban szolgált a szentélyben.²⁾

Az elcsábított város is lehetetlen volt. Az elcsábítóknak — legalább kettőnek — a városból kellett lenniök, sőt ugyanazon törzsből (?) és férfiak, és elcsábítani a város többségét.³⁾ Ha csak egy mezuzá is volt található benne, nem lehetett עיר הדרה.⁴⁾ Ezek a megszorítások ugyan midrásan alapszanak, ámde azért nyilvánvaló, mert nem fordult elő ilyen eset a hagyomány, a midrás a posteriori motiválni kívánja dialektikus argumentumokkal. R. Jonatan ugyan azt állítja, hogy ő ült ily város romjain,⁵⁾ de ez ép oly kevésbé hiteles, mint az ő látta engedetlen fiu sirja.

IV. A megfojtásra ítélték között legérdekesebb az engedetlen tanító (vén) esete. Kétkedünk benne, hogy ilyen eset előfordult, de a hagyomány idevágó adatai igen tanulságosak. Ha egy bíró ellentétbe helyezte magát társaival a gyakorlatot érintő dologban, döntés végett a szomszéd bírósághoz (23) fordultak. Ha ennek döntésébe sem nyugodtak bele, a templom

¹⁾ Szanh. 78a. Csupán ha maga בדר előtt történt a megöletés, a mikor tanukra nincs szükség és nem állhat be a meghazudtolás esete, halállal sújtatott. Mindamellett sofisztikus Rábának ezen véleménye (l. Rasi e helyhez), mert ha igaz is hogy דנברא קטילה בעי למיקטל, mert a טרפה nem számítatik élő embernek, ennél fogva halálos büntetése nem büntetés és ilykép a tanukat, ha meghazudtoltattak, nem érheti ugyanaz a sors, azaz halálos büntetés, mindamellett ez csak ama szabályból צריך צדוק להיזמה folyik, de ezzel szemben áll már most az anomalia טרפה הורג תהא כפי חייב בדר חייב a büntetés valódi és ő nem tekintetik קטילה-nak, míg דנברא קטילה a büntetés nem volna valódi, mert lehetetlen a meghazudtolás. Tehát nem a halálos büntény képezi a halálos büntetés kritériumát, hanem egy elméleti szabály (a הורג-ról) fennforgása vagy hiánya.

²⁾ Szanh. 81b.

³⁾ Szanh. 111b.

⁴⁾ Szanh. 113a és 71a.

⁵⁾ Szanh. 71a.

hegyén székelő 23-as bírósághoz fordultak, mint második forumhoz az előcsarnokban székelő bírósághoz és végre az utolsóhoz, a »liskat hagázit« 71-es szanhedriumához.¹⁾ Ha valaki ennek határozatába sem nyugodott bele és továbbra is fenntartotta ellenkező véleményét, illetve magándöntését és így járt el a gyakorlatban maga vagy utasított másokat, akkor a 71-es szanhedrin ítélte halálra és várt a kivégzéssel ünnepig. Ilyen »zákén mamre« volt Akabja b. Mahalalél, a kiről a misna beszéli, hogy átokkal (עירוי) sújtották és állítólag halála után koporsóját megkövezték.²⁾ A hagyomány kihasználja ezt az esetet, hogy az »engedetlen tanító« bűnét megszorításokkal vegye körül.³⁾

A kivégzés négyféle módját csupán hírből ismeri a misna és idevágó adatainak egy része találgatás.

A kövezés így történt. Két ember nagyságu magas helyről a földre taszította a delinquent az egyik tanu (a tanuskodásnak tehát hőhémunka volt a következménye), ha ez nem volt elegendő, a másik egy hatalmas követ dobott rá, a melyet csak két ember emelhetett fel (?) ? ezután, ha még nem halt meg, a nézők dobálták meg kövekkel, de erre soha nem volt szükség.⁴⁾ A fentemlítt kövezési esetben (István) nincs a kövezés ily részletesen leírva.

Az elégetés ilyen volt: Az elítéltet térdig trágyába sülyesztették, nyaka köré két kendőt huztak, a melyet két tanu ide-oda huzott, a mig az elítélt a száját kinyitotta, azután a szájába tettek égő kanócot, a gemára szerint ólom-ból volt, a mely elégette belsejét és halálát vonta maga után. Ezen különös elégetési módra nincs példa, de van példa egy másik természetesebb módra, hogy t. i. a delinquent körül-vették szőlőtőkkel és ezeket gyújtották meg. A hagyomány két ily példát ismer kohannita paráználkodó leányról és egy harmadikat Chanina b. Teradjon kivégzését.⁵⁾

A kövezés látszik mindenesetre a megölés legrégibb ter-

¹⁾ Szanh. 88b. Nyilvánvaló, hogy משרבו rossz helyen van beszúrva, mert zavarja az összefüggést.

²⁾ Edujot V, 6 és 7.

³⁾ Szanh. 88a és b.

⁴⁾ Szanh. 45a és b.

⁵⁾ Szanh. 52ab és Abóda Zara 18b.

mészetes módjának. Az afrikai mahdi fogságban volt utazó Neufeld beszéli, hogy a házasságtörő asszonyt a földbe ásták (mint fent a trágyába sülyesztették) és kövekkel megdobálták míg meghalt.¹⁾

A lefejezést illetően is két vélemény van a misnában. Az egyik szerint a delinquensnek álló állapotban ütötték le a fejét karddal, így történt a lefejezés mindenütt, a másik szerint a fejet fatörzsre tették és így vágták el.²⁾

A megfojtás így történt: az elítéltet trágyába sülyesztették térdéig, nyaka köré kendőt kötöttek, a melyet két ember addig húzott ide-oda, míg az elítélt megfult.³⁾

Ha ezek a kivégzési módok nekünk tán nem látszanak szépeknek, a hagyomány abbéli többször hangoztatott véleménye »válassz számára szép halálnemet«,⁴⁾ azaz olyat, mely megfelel az ember méltóságának és nem gyalázatos (מנוולת), mutatja, hogy azon korban ezek a kivégzési módok az illedelmesekek közé tartoztak. A szentírás parancsolja, hogy minden kivégzett embert még fel kellett akasztani (V. Móz. 21, 23.), ámbátor ezt a törvényt úgy is lehet értelmezni, hogy a felakasztás külön kivégzési mód nem volt. Midőn a Gibeoniták Sául 7 fiát felakasztják, nincs említés arról, hogy előbb más módon végezték ki.⁵⁾ De a hagyomány a felakasztást a kövezéssel büntetett istenkáromló és bálványimádó férfi kivégzésének súlyosításaként tekinti.⁶⁾ A felakasztásról is két vélemény

¹⁾ Ezt a N. Fr. Presse egy tárczájában olvastam magától Neufeldtől 2—3 évvel ezelőtt.

²⁾ Szanh. 52b. Az utolsó R. Jehdaa nézete, mely, a mint gomarából látszik, nem alapszik hiteles tudósításon, míg az első az általában divó lefejezési módra hivatkozik כדרך שהמלכות עושים.

³⁾ Szanh. 52b.

⁴⁾ Szanh. 45a.

⁵⁾ II. Sám. 21f.

⁶⁾ Szanh. 45b. Itt látható a magyarázat következménye. ובי ידוהו והומת והלית אחרו igit fordítható egyszerűen: »ha valaki halálos büntényt követ el és megöletik, t. i. felakasztod«, de így is »megöletik, akkor akaszd még föl«. Az idézett hely Sámuelből az első magyarázat mellett szól, de a hagyomány a másodikat fogadja el, de alapul véve כבוד ביעקר בעיקר (és bálványimádónál כבוד בלית אחרים תלוי) találja alkalmazandónak és férőre (אורו), azért a Simon b. Setachról tradált eljárás, hogy 80 varázlónót felakasztatott, statarium volt.

van. Az egyik szerint a bitófa a földbe nyult és a csúcán elágazott, ezen ág köré kötötték a két kezét, a testet pedig a bitófára, a másik szerint a bitófa a falhoz volt támasztva és a felakasztás úgy történt mint a levágott marhánál.¹⁾

Nagyon jellemző, hogy mind a 4 kivégzés módozataira nézve eltérések vannak, némelyek világosan az írásmagyarázat alapján keletkeztek.

Szándékosan kihagytuk eddigi tárgyalásunkból az עדים וזמין a meghazudtolt tanuk esetét (V. 19, 19.). Ha ezen törvény drakonikusnak is látszik szemünkben, szem előtt kell tartanunk, hogy előttünk van az igazságszolgáltatás ugyszóllván pályában, a melynek első követelménye az emberélet védelme. Halálos büntetés szabott ki a tanuk tanúsága alapján és nincs ebben semmi szőrszálhasogatás, hogy hamis tanúság eredményében nem más mint szándékos emberölés és ezért így is büntetett. A hagyomány is megtartja ezt a törvényt, de csak akkor véli halállal büntetendőnek a hamis tanukat, ha tanúságuk alapján már halálos ítélet hozott, de nem hajtattott végre. De a kivégzés után meghazudtolt tanuk nem büntetettek halállal. A szadduceusok a megfordított nézetet vallották, a mi természetesebb.²⁾

A meghazudtolás nem lehetett más módon, mint hogy blibit bizonyítottak a tanukra, még pedig úgy, hogy azon időben, a melyre tanúságuk vonatkozik, a meghazudtoló tanukkal voltak más helyen, tehát nem lehettek szemtanui a szóban forgó halálos bünténynek.³⁾

A legrégebbi tannák állításai, hogy a szanhedrin, mely 7 évben egyszer, vagy akár 70 évben egyszer halálos ítéletet hozott, romlást okozónak (חיבלות) neveztetett, nem hyperbolikusok. mert kiderült eddigi tárgyalásunkból is, hogy a hagyomány törekvése is odairányul lehetőleg megmenteni a delinquent részint a bizonyítás szigorával, részint megszorító intézkedésekkel, habár Gamliel jogosan vissza is utasítja R. Akiba és R. Tarfon egész modern színezetű, habár jogi szőrszálhasogatással támogatott véleményét, hogy ők soha se engedtek volna

¹⁾ Szanh. 46a.

²⁾ Makot. 5b.

³⁾ Ibidem. 5a.

meg halálos ítéletet, mert enyhítő körülmény gyanánt mindig fel lehet hozni »hogy a megölt ember nem volt életképes (מֵתִים) 1) és hasonló ellenvetéseket. 2)

Valóban oly kevés kivégzési esetet ismer a hagyomány, hogy ezen negatív bizonyíték is támogatja az állítást, hogy a szigorú bibliai törvényhozás a hagyomány által nagyon enyhítve lett, hogy halálos büntetés a ritkaságok közé tartozott. 3) a mi természetesen a zsidó nép morális állapotára is fényt vet.

Károlyváros.

DR. SCHWARZ GÁBOR.

KATHOLIKUS FŐPAPOK ELHUNYTÁT GYÁSZOLÓ ZSIDÓK (V. SZÁZADTÓL XII. SZÁZADIG).

»A zsidók csak *eltévelyedett testvérek*, a kik előbb vagy utóbb a keresztényekkel egyesülnek«, ezt tanította az őskeresztény egyház. 4) Ebből az általánossá vált felfogásból mintegy természetszerűen folyt az, hogy az őskeresztény egyház a zsidókkal, mint *testvérekkel* szemben, a türelmes, várakozó szeretet álláspontjára helyezkedett. 5) De ez a felfogás és így a belőle leszűrődött tanok is gyökeresen megváltoztak, a mikor a kereszténység az egyes országokban államvallássá lett. Az egyház a zsidókat már nem eltévelyedetteknek, hanem makacsoknak tekinti. Makacsságuk abban rejlik, hogy nem akarnak az egyedül üdvözítő egyház kebelébe térni. A testvér elnevezést pedig az egyház hivatalos nyelvében a *perfidus* — vagyis, a ki sem hűséget, sem hitet nem érdemel — váltja fel. 6)

1) Ibidem 7a. R. Eleiezer b. Azarja az első században élt még, tehát elég hiteles tradens.

2) Ibidem דעה נקב היה במקום סיף igen jellemző, mint hatott a talmudi dialektika az igazságügyre is.

3) Érdekes a halálos ítéletek országos publikálása, t. i. 4-féle elitelt זקן ממתים és ממתים וזממין kivégzésének elodázása a következő zarándokló ünnepig, a mikor ki lett hirdetve és végrehajtvá דצריכין דמריה Szanh. 89a.

4) Ez a felfogás különben az egyházban, némi módosulással, még napjainkban is uralkodik.

5) L. Döllinger I.: »Akademische Vorträge«. Nördlingen, 1888. I. kötet, 213.

6) U. o. 216. A nagypénteki liturgiában az a passus is foglaltatik: »Oremus et pro perfidis judaeis«.

Mindamellett, hogy az egyház mint olyan, ellenséges indulattal viseltetett a zsidók iránt, mégis akadtak a régi barbár korban is számosan az egyház magasabb állású férfiai között, a kik a vallásukhoz való rendületlen hűséget igazi emberszeretettel párosították, a mennyiben szívjóságukat és tetteikben nyilvánuló szeretetüket más hitűekkel, jelesen pedig a zsidókkal szemben is tanusították. 1)

S ezek a férfiak nemes cselekedeteik által oly hálaérzelmeket ébresztettek a zsidók szívében, a melyek még ezen főpapok elhunytá után is megnyilatkoztak. Ez a következőkben felsorolandó példákbl is kiténik.

A 449-ik évben szállott nyugvóra *szent Hilarius* arlesii püspök életének napja. A nemesszívű és erényekkel ékeskedő főpapban a zsidók is nagy barátot vesztek. 2) Hálás kegyeletük és hűséges szeretetük jelölül tömegesen vettek részt temetésén. Sőt, a mit különben a zsidók csak hittestvérük temetésén szoktak tenni, az elhunyt iránti nagy tiszteltetlenségén héber imákat is mondtak. 3)

1) Sok esetben maguk a pápák voltak a zsidók oltalmazói és pártfogói. Így pl.: Nagy Gergely pápa (596—610) és még mások is.

2) Névrokona, a körülbelül száz évvel előtte élt poitiersi szt. Hilarius másképen gondolkozott a zsidókról. Dicsőítésére és magasztalására *Venantius Fortunatus*, a kiről szintén nem állítható, hogy a zsidók barátja lett volna, azt is felhozta, hogy ez a szentéletű pap nemcsak a zsidókkal való együttes étkezést, hanem még a köszöntésüket is kerülte. »Adeo vir sanctissimus hostes catholicae religionis abhorruit, ut non dicam convivium sed neque salutatio fuerit cum his (sc. judaeis et haereticis) praetereunti communis.« *Venantius Fortunatus* vita s. Hilarii, cap. III. Monum. Germ. auct. ant. IV. 2. 2. Idézi Aronius: »Regesten zur Geschichte der Juden im fränkischen und deutschen Reiche.« 5. sz. A zsidókkal való lakomázást kikerülni pedig — s ez fényes bizonyítéka a keresztények és zsidók között fennállott barátságos viszonyoknak — ebben az időben nem volt könnyű, mert a mint említett V. F. mondja: quod inter mortales valde videtur difficile tam cautum esse, qui se a Judaeis vel haereticis cibo suspendat. V. ö. még Aronius »Regesten« 30. sz. Szt. Ferreolus uzesi püspöknek (553—584) is az volt a bűne, s ezért Childbert király előtt is bevádolták, hogy a zsidókkal és saracénokkal étkezett. L. még Hefele: Conciliengeschichte 2., 593.

3) ... non solum fidelium sed etiam Judaeorum concurrunt agmina copiosa: omnium lacrymae invicem se superare certabant. Deficiente voce gemitus incresebant. *Hebraeam concinentium linguam exequiis hono-*

Az 551-ik év május havának második felében fejezte be *Gallus clermonti* püspök földi pályáját. A zsidók a keresztényekkel egyetemben fájdalmasan siratták elhalálozását¹⁾ és temetésénél felgyújtott fákllyákkal követték jótévőjük koporsóját.

Adalbert, a kiváló és híres metzi püspök, a ki életében a zsidók irányában táplált jóindulatának számos tanujelét adta, oly népszerű volt székhelyének zsidói előtt, hogy ezek halála után (1005) hosszabb időn át őszintén siratták és gyászolták.²⁾

Hasonló tiszteletnek örvendett a zsidóknál *Walthard*, a nemeslelkű magdeburgi érsek. Ezt bizonyítja az a körülmény, hogy mikor az említett főpap 1012. aug. havában jobb létre szenderült, a halottas menethez a zsidók is csatlakoztak. Elvesztek fölött érzett fájalmuknak pedig hangos zokogásban és jajveszékélésben adtak kifejezést.³⁾

Megható módon nyilatkozott meg a zsidók gyásza 1051-ben *Bardo* mainzi érsek és választófejedelem temetésénél.

A ravatal láttára, melyen a főpap hült tetemei nyugodtak, földre borultak és mély gyászuk jeléül port hintettek fejükre, sóhajtozva mondogatván: Oh jámbor atya, óh jámbor atya! hozzáfűzve, így jegyzi meg életírója, azt is: »ha keresztény lelke valaha nyugalmat érdemelt, a tied méltán fog békében nyugodhatni.«⁴⁾

randis aulisse me recolo. L. Honorati vita Hilarii, cap. 22. V. ö. még Mencken »Scriptores« I. 154. Aronius: »Regesten« 9. sz.

¹⁾ »*Gregorius Turon*« vit. patr. 6—7. Mon. Germ. SS. I. 686. Aronius: »Regesten« 29. sz., ipsi quoque Judaei accensis lampadibus plangendo prosequerantur.

²⁾ Monum. Germ. SS. IV. 661. Judaeis etiam dilectissimus erat ita, ut usque hodie, praetermittam christianos, ab ipsis nostrae etiam religionis infestissimis Judaeis cotidianis luctibus et gravibus suspiriis defaatur. V. ö. még *Güdemann* »Geschichte des Erziehungswesens u. der Cultur der Juden in Frankreich und Deutschland«. Wien, 1880. p. 22.

L. m. Klein: »Jahrbuch für Israeliten«. (XVII. Jhg. 1859.) Dr. M. Wiener cikkét: »Humanes Benehmen von Christen gegen Juden während des Mittelalters«. 56. l.

³⁾ Mon. Germ. SS. 3. 827. Aronius: »Regesten« 143. V. ö. még *Güdemann* i. m. 108. és 294., a hol tévesen állítja, hogy ugyanakkor (1012 aug.) egy merseburgi érsek is meghalt, a kinek elhunytát a zsidók szintén gyászolták volna.

⁴⁾ Mon. Germ. SS. 11. 341. Aronius: »Regesten« 155., »Judaei etiam, quibus nulla curae sunt, ei obviam facti, ut venerandi viri feretrum

Az imént felsorolt esetekhez hasonló tudunkkal a közép-korban még csak egy fordult elő s ez a következő: 1075 decz. 4-én egy pénteki nap estéjén lehelte ki *Anno* kölni érsek nemes lelkét. Ez a gyászeset az egész város lakóit megrendítette. A zsidókra is oly lesújtó volt e halálhír, hogy szombaton reggel a zsinagógában hangos jajgatásba törtek ki és ugyanott meg is siratták e főpap halálát.¹⁾

Ezek a felsorolt példák fényes bizonyítékai annak a barátságos viszonyoknak, mely a régi időkben egyes főpapok és a zsidók között fennállott. Fényes bizonyítékai egyúttal annak is, hogy miképen járt ezeknél a főpapoknál szelidség és humánus érzés, mely nem ismer felekezeti különbséget, karöltve az igazi vallásossággal és hithűséggel. S mai napig azok a papok az őszinte jámborak, kik emberszeretet hirdetnek és gyakorolnak.

Budapest.

DR. WEISZ MÓR.

SALAMON B. SÁMUEL SZÓTÁRÁHOZ.

A Salamon b. Sámuel héber-perzsa szótárában tartalmazott »ismeretlen szók« felismeréséhez és magyarázatához több oldalról igen figyelemre méltó adalékokat kaptam, melyeket itt lajstromom (Héber függelék IV. szakasz, 44—76. l.) számai sorrendjében összeállítok, minden megjegyzést azon tudós nevének kezdőbetűjével jelölve, ki azt velem közölni szíveskedett. E tudósok nevei: Dr. *Baneth* Eduard, a berlini Lehranstalt für die Wissenschaft des Judenthums tanára; dr. *Fraenkel* Zsigmond, a boroszló egyetemen a sémi nyelvek rendes tanára; dr. *Horn* Pál, a strassburgi egyetemen a perzsa nyelv tanára; dr. *Lewy* Izraél, a boroszlói rabbiszeminárium tanára; dr. *Nöldeke* Tivadar, a strassburgi egyetemen a keleti nyelvek

viderunt, terrae consternati caput pulvere consperserunt et dicerunt: Heu, heu pie pater! heu pie pater! Addebantque: Si christiani anima unquam requiem meruit merito tua requiescere poterit.

¹⁾ L. Mon. Germ. SS. 11. 503. Vita Annonis III., cap. 15. Aronius: »Regesten« 165. »... etiam in ipsis inimicarum Christi Judaeorum synagogis primo mane clamor et tumultuatio frequens exurexit. Annonis nomen, Annonis probitatem et vitae sinceritatem singuli clamabant, mortem eius et ipsi deplorantes.

tanára; dr. Perles Félix, rabbi Königsbergben, Poroszországban (bold. Perles Józsefnek jeles fia), *Simonsen* Dávid, kopenhágai főrabbi. Megjegyzem, hogy Perles az ő megjegyzéseit az »Orientalistische Litteraturzeitung« cz. folyóirat novemberi számában tette közzé.

12. A perzsa szó így olvasandó אַנְדֵּוּאָן (ה helyett ה), növény neve (lat. laserpitium, silphium, Vullers I, 134a) N. — A vele magyarázott szó: אַנְדֵּוּאָן épen a perzsa szóból származtatható le, ha אַנְדֵּוּאָן-nak olvassuk.

17. אַדְרֵא. L. Bába Bathra 73a, hol אַדְרֵא így magyaráztatik; אַדְרֵא, a müncheni kéziratban és régi kiadásokban אַדְרֵא; egy kéziratban אַדְרֵא (F. L.).

20. אַתְפִּקוֹפָא, v. ö. arab אַתְפִּקוֹפָא (ittafakú). (F.).

26. A perzsa נִיאִישׁ talán melléknév; az egész jelentése: a tálú-fához hasonló, kis datolya palma. (H.)

31. A p. נִימְאָה בְּדֵרָא talán a fürdő gazdáját jelenti; a vele ford. אַשְׁפָּתָא második része p. *pat*, úr, gazda. (H.)

42. אַ אַרִיאַן egy szónak olvasandó, a. m. *λάριον*, *λάριον*, rozsdá (l. Du Cange s. v.). (P.)

43. אַ אַיִבֵּי azonos az arab אַיִבֵּיהֶם-val (tű), melylyel magyaráztatik. (P.)

44. L. Bába Bathra 13a. (L.)

48. אַ אַיִתוֹס talán *αὐθύντης*-ra megy vissza, ezt »zsarnok« jelentésében véve; valamint *τύραννος* és *δεσπότης* eredetileg uralkodót, később kényurát, zsarnokot jelentenek. (P.)

57. A p. אַ אַיִבֵּיהֶם növényt jelent, a. m. *יענע*, l. Löw, Ar-Pflanz. 259. l. (N.)

69. אַ אַמְסֵרָה a misnában: Demái II. 5, Maaszér séni IV, 2 (Levy I, 77a). A magyarázó perzsa szó *נווארי* igen jól adja vissza a misnai szó értelmét: megméretlenül. (F.)

73. אַ אַלְקִימִין = אַלְקִימִין, a mi variánsa אַ אַלְקִימִין-nak (Sabbáth VI, 8), l. Levy I, 114b. (F.)

76. אַ אַלְיוֹסְטִין romlás ebből: אַ אַלְיוֹסְטִין, l. Krauss, Lehnwörter II, 54. (P.)

77. אַ אַלֵּי talán a. m. *ἄλει* (ἄλει) Sabbáth 108ab. (F.)

123. A perzsa szó talán így olvasandó *יוואס* (herbá quaedam tinctoria. arab. *פודה*, Vullers II, 80b). (H.) — Az e perzsa szóval magyarázott *אפואה* tehát nem más mint a misnai *פואה* (l. Levy IV, 11ab, Löw, Aram. Pflanz. 311).

131. אַ אַפְלִיחָא = אַפְלִיחָא, Bába Kamma 113b. (F.)

195. אַ אַבְרָהָא harsona jelentésében találatik Kalirnak Sófároth-költeményében az Újév első napjára. A »R. Eleázár«, kit S. b. S. itt idéz, tehát nem más mint R. Eleázár Kalir. (S.)

223. אַ אַבְרָהָא = אַ אַבְרָהָא, Negaim IV, 4. A magyarázó szó arab אַ אַבְרָהָא, fehérlés. (S.)

255. אַ אַבְרָהָא a. m. אַ אַבְרָהָא, pók (Szanh. 59b, Szukka 52a: *חוש של כוכיא*). Szírban: אַ אַבְרָהָא. A S. b. S. nyújtotta szó eredetileg talán אַ אַבְרָהָא volt, a mi a talmudi és a szír alakok közt áll. (P.)

258. אַ אַבְרָהָא a. m. אַ אַבְרָהָא (variánsok: אַ אַבְרָהָא, אַ אַבְרָהָא, אַ אַבְרָהָא). (l. Krauss, Lehnwörter II, 179). A S. b. S. által idézett hely nem Sabbáthban áll, hanem Érubin VIII, 8. (B.)

289. Ugyanaz. C. Sabb. XI, 2. Érubin, VII, 4. (B.)

343. A Vullersből vett »colocythis« helytelen. A perzsa אַ אַבְרָהָא soha sem jelenti ezt; mindig ugyanazt teszi mint az arab *دفلها*, nerium oleander. (N.)

344. L. Érubin 51a. Maimóni is אַ אַבְרָהָא pad jelentésében veszi (l. Hilch. Sabbáth XXVIII, 9); másutt אַ אַבְרָהָא-t teszi helyébe (H. Érubin IV, 16, V, 24). (B.)

352. אַ אַבְרָהָא a perzsából való: *dârišn* (= *dâriš*, *cus todia*). (H.)

355. אַ אַבְרָהָא a. m. *δρόμων*, hajó. L. Perles, Monatsschrift 37. évf. 10. l. (P.)

368. אַ אַבְרָהָא megvan Vullers szótárában (I. 380a: *tritus*, *putridus*). (H.)

373. Helyes az A¹ kézirat olvasata: אַ אַבְרָהָא; ez egyes száma a misnai אַ אַבְרָהָא-nak (Jóma III, 7). (P.)

384. L. Halach. Gedol. ed. Hildesheimer, 475. l. hol אַ אַבְרָהָא romlás אַ אַבְרָהָא-ból. A szót és jelentését fejtegette Perles, Monatschrift, 37. évf., 361. l. (L. P.)

407. אַ אַבְרָהָא (v. אַ אַבְרָהָא) talán lat. *sagum*, byzant. *σάγην*, *σάγην*, *σάγιον*. De ez nem valószínű, mert אַ אַבְרָהָא alakban (= *σάγιος*) misnai szó. (P.)

421. אַ אַבְרָהָא, *apritani*, szétzúzni, *תריכידן*, *repedni*, *causativuma*. (H. N.)

439. אַ אַבְרָהָא-ból képezett melléknév. V. ö. ar. *אכטס*. hosszú orrú. S. b. S. magy. nem pontos. (P.)

441. אַ אַבְרָהָא »nagyot halló«, talán אַ אַבְרָהָא. Dan fiának nevéből képezett melléknév. Mert ez Szóta 13a szerint »nehéz fülű«

volt, יקרן ליה אנדנה. Vagy pedig הייש (ebből: הוש) euphemismus a süketről, mint סני נהר a vakról. (P.)

444. L. Hal. Gedol. (ed. Hildesheimer), 70. l.; Harkavy Responso der Gaonim 275. l. (P.)

455. L. M. Tebül Jóm I, 1, 2. (B. P.)

462. הם, úgy látszik, nem más mint הניסניס (המנים, Jes. 17, 8 targuma) első része. (P.)

488. L. Nedarim VI, 1: ביצה טרומיטס (τρομητή), l. Levy II, 193a; Krauss II, 270b. (P.)

513. perzsául יפתקא, okirat. L. Harkavy, Resp. der Gaon., 355. l.; Perles, Monatschrift, 37. évf., 362. l. (P.)

522. ייקריקא a targumban (Lev. 11, 18, Deut. 14, 17) tisztátalan madár. (P.)

560. L. Harkavy, Resp. der Gaon., 209. l.: תיכה קטנה יתירה שנמצאת על לב של כבשים קטנים שיונקים הלב ונקרא אלבלבא (P.)

583. alkalmasint מאליל-ből származik »bálvány« jelentése, a perzsa szókban, ördög jelentésébe ment át; מגבורין hely. talán מגננין olvasandó. (S.)

619. V. ö. משהוה, Érábin IV, 11. (L.)

630. Talán javítandó מקדח-ra, Ohálóth II, 3. (B.)

633. körömvágó, arabul בקץ, mely szóval Hâi gáon magyarázta ננסט talmudi szót, l. Áruk h e cz. alatt. (P.)

635. A jegyzetben »lana, granum« h. olv.: lanae arboreae granum. (H.)

640, 641. Romlás ebből: מנרופות = מנרופת, l. Levy III, 22a. (B.)

642. המריש h. olv. המריש, Zábim IV, 2. (B.)

654. talán romlás היש-ből; ez Kalirral a. m. השורה, ajándék. (B.)

659. V. ö. Kélim XIV, 4, 5. (S.)

699. Talán ebből: כסול, Bekhóróth VI, 7. (B.)

701. Talán = סתנית, Sebiith IX, 4. (B.)

710. בשכבא v. בשכבא perzsában a sórnek egy neme, tulajdonképen »árpa vize«, árpalé. (N.) — E szerint סבריאות összefügg שכר-al.

715. L. Pára XII, 9: הסלים שנכתל. (S.)

716. סלפין a. m. σιλφιον; אננודאן h. olv. אננודאן, L. Löw. Aram. Pflanz., 36. l. (N.)

725. romlás ספיטון-ból. ספיטון lótakarót jelent. l. Kélim XXIII, 2. Szifrá ed. Weiss 76c. Más két alakban hozza a szót még a Héber Függelék III. szak., 104. és 109. sz. a. (P.)

734. סקטיקון származik סקטיוն-ból, melynek jelentése: merda; *סקטיוն nem fordul elő. (P.)

740. סר פיור perzsa kifejezés, »fejktő«. Vullers nem ismeri. (H.)

751. עגלה h. olv. עגלה, Sabb. V, 4. (S.)

754. A fordítatlan maradt p. גוראב a. m. גוראב, saru. (H.)

762. בן בן itt házat jelent. (H.)

767. L. Péa VI, 7: של שערים (ענה var.) ענבה. (L.)

774. עכוו nyilván a. m. עכוו, Bekhóróth VI, 6 (más olv. עכוו, l. Érábin 53b, Levy III, 608b). Maimóni, misna kommentárjában e h., így olvassa a szót: היינו; ebből az olvasatból érthető S. b. S. fordítása. (B.)

845. A perzsa szó jelentése: diszítették. l. Vullers I, 210a. (H.)

857. talán aram. többes szám (szírban סצין, részek, darabok). (P.)

884. mellékalakja פיסכין-nak; arabul פיסכ, baraczk. (P.)

901. A perzsa kifejezés így olvasandó: גון פוסתי, bunda-féle. (H.)

924. és 962. Romlott írásai ennek: קולן של סופרים, Peszáchim III, 1. alkalmasint קולה-ból lett, az a. m. ζόλλα, szírban is קולה. L. Krauss. Lehnwörter II, 507a. (P.)

930. קנדרה u. m. ζόνδροι, tesserae. V. ö. סקנדרה vagy אסקנדרה, Kidd. 21b, Sebióth 29a, Levy I, 131a és Fleischer ugyanott 281b. (P.)

935. A jegyzetben »quadrupes« helyett olv.: quadrupedis. (H.)

947. קטמטיות a. m. ζήματα, specialis jelentésben. (P.)

959. קישתא h. olv. קישתא; v. ö. קישת, Chullin 51ab. (P.)

960. קומין áttétel utján lett קמין-ból; ez a. m. קומין, ζόμιον, Levy IV, 258a. (P.)

978. Értendő קמין שלה (Kélim XVI, 7, XVIII, 2). (P.)

984. L. Chullin 92a: קנקנת שבה אילו ריקנס שבישראל. (B.)

1001. קפ"י a. m. קפ"י, Bécza 28a, Peszáchim 85b stb. Levy IV, 271b. (S.)

1009. L. Menáchóth VIII, 6: קרוחים וחטלים, a Lowe-féle misna-kiadásban: קרוחים וחט. (S.)

1020. Talán *ἀθροισμα* »ülés«, specialis jelentésben. (P.)

1066. שקוטפ"י h. olv. שקול טופ"י. L. Háï gáón adatát az Árukhnban, נוסטר cz. a. (P.)

1080. Talán olvasandó תורביא és ez θορβη = θόρβος; θορβος találtatik a jer. talmudban, Peszáchim 41b, l. Levy IV, 66b. (P.)

*

A Héber Függelék egyéb helyeihez.

A 26. l., 55. sz. L. Kélím XIII, 7. (L. S.)

27. l., 68. sz. L. Kélím XI, 3. (L.)

30. l., 106. sz. L. Kélím XXI, 1. (L. S.)

U. o., 114. sz. L. Kélím II, 4. (L.)

31. l., 121. sz. L. Kethúbóth, 59b. (L.)

34. l., 160. sz. L. Sabbáth 138b. Hal. Ged. ed. Hildesheimer. 58b. (L.)

35. l., 174. sz. L. Kélím XIV, 3. (L.)

U. o., 183. sz. L. Menáchóth 37a. (L.)

36. l., 196. sz. L. Kélím XII, 3. (L.)

38. l., 80 sz. L. Harkavy, Resp., 53b, 4. j. (P.)

*

Munkám főrészeire vonatkozó megjegyzések.

A II. fejezet elejéhez. Kremer tévedett, midőn Isztachri adatát a Chwárizm tartomány lakóinak saját nyelvéről török nyelvjárásra magyarázza. Iráni nyelvjárásra kell gondolni. Mert az oda való nagy Birúni egy szót sem tudott törökül. Más-kép volt ez Salamon b. Sámuel korában. Akkor azon a vidéken a török nyelv is honossá lett. (N.)

A III. fejezethez.

A fejezet 2. jegyzetében említett perzsa szó Richardson-Johnson szótára szerint teve-nyerget jelent. (S.)

A fejezet végén álló román szavakhoz.

A 8. számhoz: ארמוניוללה-nak második része nem más mint ol. pagliuola, szalmaszálcseka; az egész szó aranszálkát jelent (S.) — A 10. sz.-hoz: Spanyol és portugall nyelven senteio (centeio) a. m. rozs. (S.) — A 16. sz. alatt álló szó

nem román, hanem görög: *πιδόσιον*. Arab alakban használja Maimóni Kélím XII, 4 kommentárjában (ed. Derenbourg, p. 116): *פיסאר* (= *ניוסית*). S. b. S. a névelővel idézi: *אלפיסר*. (P.)

A IV. fejezethez.

A D. alatti szakaszhoz: A Chullin 55b-ből idézett בקולשה tényleg az epére és nem a vesére vonatkozik, mert e tétellel van összefüggésben: *לית הילכתא כרב עוריא*. S. b. S. tehát nem tévedett. (B.)

A V. fejezethez.

Az 51. l. 2. jegyzetéhez. *אני נפיה* helytelenül kiszakított szócsoport ebből a mondatból: *אני לי אני נפיה דעובדא היכי הוה*. Kethúbóth 69a. S. b. S. *אני-ת-אול*-ból származtatta. (B.) U. o. *ני* nem a. m. *ניר*, hanem a. m. *ניקון*, l. Bába Kamma VIII, 1. (B.)

A VIII. fejezethez.

A 2. szakasz 257. sz. a. adatához. A szó helyes alakja, *גנדרין*, megvan a jer. talmudban, Peszáchim 29c, mint a misnai *המכה* magyarázata. (B.) — A 6. szakasz 718. sz. a. adatához. A második magyarázat helyes, és a szó így olvasandó: *תפיקה* tekintettel *תפיקי*-ra, Én. éneke 2.5. (B.)

*

Utólag Dr. *Perlestöl* még a következő két megjegyzést kaptam: Az »ismeretlen szók« 877. száma nem más mint *פרהנבנא*, Érubin 36b, Bába Meczia 83b. — Az 1081. sz. a. *תירפוס* talán ebből lett: *תירפוס*, ez pedig a. m. *טירפוס*. Azonkívül dr. *Löw Immanuel*, szegedi főrabbi úr, szíves volt velem igen hosszú sorát a legbecsesebb megjegyzéseknek közölni, melyeknek közlétevést más alkalomra és más helyre tartom fenn magamnak.

Budapest.

DR. BACHER VILMOS.

KÉT MEGJEGYZÉS A HÉBER-PERZSA SZÓTÁRHOZ.

Dr. Bacher tanár úr legújabb igen tanulságos munkájában »Egy héber-perzsa szótár stb.« a 18. l. 2. j.-ben a szerző nép-és ország-nevek fordításai között *תפיקה דמיא* idézi. Erre vonatkozólag megjegyzendő, hogy már Szaadja gáon *תפיקה*-t (Gen. 10, 14.) *אלדמיא*-nal fordítja (L. ספי, r. Szaadja gáontól ed. Jerusalem 1894. e. helyhez).

Továbbá u. o. מִיִּשְׁךְ כְּוִרְאִסְאָן לֵ, a mihez B. tanár úr megjegyzi zárjelben »talán מִיִּשְׁךְ helyett«. A bibliai מִיִּשְׁךְ-nek (Gen. u. o. 2.) ez a fordítása szintén előfordul Szaadjánál u. o. (וּפְאִרְס וְאֶלְצִין [China =] וְכִרְאִסְאָן : וְהַבֵּל וּמִשְׁךְ יִתְרוֹס) Mindenesetre a לֵ betű כְּוִרְאִסְאָן után a mi szerzőnkénél érthetetlen.

De nem szenved kétséget, hogy ő, (S. b. S.) bár más források is állhattak rendelkezésére, sok idetartozót vett át Szaadja gaöntől.

Jeruzsálem.

DR. GR. L.

HELYREIGAZÍTÁS.

Az I. M. I. T. Évkönyvében (1900. 204. l.) tett azon állításom, hogy *Abutalib* disputációjá nincs meg Steinschneider művében, mint most magától az ősz mestertől tudom, téves, mert igen is meg van Apolog. u. Polem. Litteratur p. 137. Egyuttal kiderül ebből, hogy a szóban forgó Sámuel zsidó nem magyar, hanem marokkói. Ugyanez a helyreigazítás szól a *Magyar könyvszemlé* re is, ahol szintén megjelent a cikkem, VIII. 190—197.

A szóban forgó budai kéziratot, mint utóbb rájöttem, Fabricius maga még egyszer említi (Fabricius-Harless, *Bibliotheca Graeca* az új-testamentomi apocryphék között) azzal a megjegyzéssel, hogy a disputatio nyomtatott példányát azóta látta, de ítéletét, hogy t. i. a mű értéktelen, föntartja.

Budapest.

DR. KRAUSZ SÁMUEL

FOLKLORE.

VÁZLATOK A ZSIDÓ VARÁZSLÁSBÓL.

I.

Semmi sem oly otthonos minden földrészén és minden éghajlat alatt, semmi sincs annyira elterjedve és a nép lelkéhez növe, mint a babona, és ha van valami a világon, a mi nem ismer nyelv-, faj- és valláskülönbséget, akkor az nem a hazai jogegyenlőség, hanem az őskorból eredő babona. Mérhetetlen a birodalma. Az övé nemcsak ez a földgolyó, melyen ideig-óráig mi tartózkodunk, hanem az egész csillagos ég és minden, a mit az ég és föld határol. Sőt az egész mindenségnél is nagyobb a birodalma, mert féktelen képzelettel alkot és épít, lát és hall.

Babyloni nagykirályok, római caesarok, olasz rablófejedelmek a csillagokat vizsgáltatták, mielőtt hadba vonultak. A háború és béke kérdése fölött nem a hadügyminiszterrel, hanem az udvari asztrológussal tanácskoztak, ki a csillagokban tudott olvasni. Sokszor történt ez Európában még a XVII. században is, Kinában és Perzsiában pedig mai napig. Midőn Wallenstein, híres hadvezér, nem akart csatába bocsátkozni a csillagok állása miatt, a hol minden meg van írva szépen, panaszkodott, hogy alárendeltjei nem akarnak az ész szavára hallgatni. Kepler, kinek a csillagászat alapvető felfedezéseket köszön, a csillagvizsgálóba sietett, hogy a horoszkop segítségével a csillagok egymáshoz való állásából olvassa ki újszülött gyermekének jövődő sorsát és Faber, jeles csillagász, még 1818-ban két kötetes munkát tett közzé az asztrológiáról.

Az aranyszomj minden időben nagy volt a jog- és igazságért lelkesedő halandók között, de nem keresték mindig ágyúkkal és golyósórókkal, hanem a csendes laboratóriumok-

ban lombikokkal és kohókkal, melyekben a földi elemeket bon-
togatták és kötözgették. Az *alchemy* hívei, királyok és tudó-
sok, kalandorok és világosalók, addig keresték az aranycsiná-
láshoz szükséges bölcsék kövét, míg belebolondultak, addig
kutattak az örökéletet biztosító elixir után, míg belehaltak.

A szabadságot és egyenlőséget kedvelő emberfia nagyon
szeret felebarátain uralkodni; embert és természetet egyaránt
szolgáltatába akar hajtani. De ezt nem eszközölték mindig
gyilkos fegyverek, gőz és villam segítségével, hanem minden-
ható szellemek idézésével, melyek a föld felett és alatt, az
ásvány- és növényvilág, a levegő és a csillagos égbolt minden
egyedében és jelenségében lakoznak és működnek. Az egész
természet tele van lelkekkel, gondolta még Leibnitz, német
bölcész is. A *mágia* ezermesterei ismerték azokat a füveket
és gyökereket, köveket és fémeket, állat- és emberhullarésze-
ket stb., melyeknek alkalmazása az előirt napokon és órákban
bizonyos előkészületek betartása és hagyományos formulák
mormogása mellett csalhatatlanul előidézték a kívánt ered-
ményt, mivelhogy a szükségelt szellemeket a kellő irányba
terelték.

Az asztrológia, alchemia és mágia, melyeket egy-egy
vonással vázoltunk, oly mesterségek, melyeket nem a tudatlan
nép, hanem nagyfejű tudósok műveltek és oly nagyarányú
irodalmat teremtettek össze, hogy e tágas terembe bele sem
férne. A mágianak egyik ága, az ördögökben való hit, a mely
évszázadokig tartotta fogva a lelkeket és mai napig sem szűnt
meg, annyi könyvnek adott életet, mint a világirodalom összes
klasszikusai; a boszorkányperek aktái pedig felülmúlják a
biróságok összes restanciáit. A mérhetetlen szenvedés, melyet
ez az örület az európai népekre hozott, túlszárnyal minden
képzéletet. 1485-ben Como olasz helységben 41 boszorkányt
égettek el; ugyanott egy kerületben egy év alatt ezernél
többet fogtak perbe és száznál többet vetettek máglyára.
Remigiuss, főbíró Lotharingiában, 15 év alatt 900 személyt
ítélt el varázslás címén; a szabad Svájc francia részében
három hónap alatt 500 embert marasztaltak el e gyilkos
gyanu miatt; Svédországban egyetlenegy boszorkányper 72 nő
és 15 gyermek életébe került. Hazánkban csak a múlt szá-
zadban játszódtott le a híres szegedi boszorkányper és Lengyel-

országban 1793-ban elégettek két asszonyt, mert a szemük
vörös volt, a mi az ördöggel való czimborálás csalhatatlan
jele. Pfeiderer Ottó, nagynevű keresztény teológus, az európai
újkor varázshitéről a következő képet festi:

»A katona ellentáll kardnak és golyónak, a leány ellen-
állhatatlan bájt nyer, a kapzsi kincseket képes felásni, az
irigy ellenség, a gonosz szomszédnő a szomszéd házát fel tudja
gyújtani és képes a szomszéd földjére jégesőt zudítani, a szom-
szédnő teheneinek tejét elapasztani, az ellenséges ház családi
boldogságát érzékenyen megkárosítani, a gyarapodó gyermeket
elsorvasztani, sőt a távolból jövő titkos varázshatással hirtelen
halált előidézni. Nemsokára hozzászoktak ahhoz, hogy minden
rendkívüli és káros eseményt, mely egyeseket vagy egy közös-
séget sújtott, boszorkányságra vezessenek vissza: sőt még a
rendkívüli magában véve, ott is, a hol senkinek sem ártott,
mint testi és szellemi sajátosság, feltűnő kénygyűesség, már
szokatlan magaviselet is elegendő volt ahhoz, hogy valakit a
boszorkányság gyanujába keverjen. Fiatal leányok, kik szép-
ségük, s öreg asszonyok, kik rütságuk által tüntek ki, deákok,
kik gazdag tudást tanusítottak és zenészek, kik ügyesen ját-
szottak, a szorgalmas kézműves, ki munkáját előrevitte és a
szegény ördög, a ki mint ágról szakadt idegen gyanus és
félelmetes színben tünt föl. — valamennyien a boszorkányság
gyanujának és vádjának eshettek áldozatul. Hogy állam és
egyház mily féktelen módon dühöngött ezekkel a szerencsét-
lenekkel szemben, hogyan kényszerítette őket vallomásra, min-
den emberiességet és jogérzetet gunyoló borzalmas inquiziczió
által, s azután hogyan szolgáltatatta át az állítólagos bűnöst a
máglyának, ha ugyan még nem adta ki lelkét a kínszenvedé-
sek alatt — minderről inkább hallgatni akarok. Három teljes
évszázadig tartott az emberi nemnek ez a legnagyobb meg-
érvélyedése; csak a XVIII. század enyhébb erkölcei és vilá-
gosabb nézetei vetettek neki véget.»

Látjuk ezekből, hogy az ó- és újvilág minden népei, a csillag-
vizsgáló babyloniak és a halottimádó egyiptomiak, a művészl-
lelkű görögök és a hadverő rómaiak, a vad törzsek és a civilizá-
lalt európaiak, az ó- és újkor világhódító és kultur-nemzetei
valamennyien hitték a varázslás erejében. A nép mai napig hisz
benne és titokban gyakorolja. Ebben a világban él 3000 év óta

a zsidó nép, 1000 esztendeig saját hazájában, a mely az ókori világhódítók országútja volt, és 2000 év óta az egész földön elszórva. Minden világhódító rátette vasmarkát, minden hatalmas nép rábocsátotta eszmevilágát. Nagyon természetes, hogy az uralkodó eszméket magába felvette, ezek pedig a régieknél bűvészkedésből és csillagjósáslásból állottak. Hasztalanul hirdetik a próféták: ne féljete az égi jelektől; hiába menydörögnek a varázslás ellen; az ajtón kidobottak az ablakon jöttek be. És az évezredes zsidó irodalomban meg is találjuk rendre a változó népek és korok ebbe a körbe tartozó nézeteinek nyomait: a babyloni astrológiát, az egyiptomi mágiát, a hellenista gnosticizmust, az arabs alchemiát, az európai boszorkányságot. Ebből a gazdag anyagból kiválasztom a varázslást, melyből bemutatok önöknek, hölgyeim és uraim, néhány jellemző részletet, még pedig a legrégebb és a legújabb korból.

II.

Mint minden időben és minden népnél, a zsidóknál is első sorban az asszonyok foglalkoztak varázslással. A legjamborabbat is gyanúsították, különösen az özvegy és magányos nőt, és kimondták a szentenciát, a ki szaporítja feleségeit, az szaporítja a varázslást. A fiatal asszony még hagyján, de az örege mind varázsló. A bölcs Szirach ekkép nyilatkozik: Hamis kincs a leány az apának, gondjában nem alszik éjjel; ha fiatal, talán elcsábítják; ha eladó, talán nem kap férjet; ha férjhez ment, talán nem ad gyermeknek életet; ha megöregedett, talán varázsol. A varázslás gyanuja felhatolt egész a királynékig. De a férfiak sem voltak jobbak a deákné vásznánál, és ők is varázsoltak. Nagynevű rabbik is gyakorolták, de csak szükségből vagy a közjó érdekében. Egy zsidó-keresztény a közös fürdőben rólvasással egyszerre három nagy rabbít *kötött le*, úgy hogy nem tudtak helyükből kimozdulni; erre az egyik közülük, a szegyet-szeggel elvénél fogva, a varázslót magát is lekötötte. Persze kiegyezkedtek — quóta nélkül. Ugyanaz a bűvész a tengert is kettéhasította és dicsekedett, hogy Mózes csodatettét vitte véghez. De pórul járt, mert a rabbi ellenvarázssal élt és a jeles férfit a tengerbe fult. Ugyancsak zsidó-keresztények úzték leginkább az úgynevezett exorcizmust,

a mi azt jelenti, hogy az emberből a belé bujt ördögöt, ki ily módon örülést és más betegségeket okozott, kiűzték. Ez a gyógyítás, melyről még szólunk, mai napig dívik, de nem zsidóknál. A római császár leányát megszállotta a Ben-Temalion nevű démon és csak a »csodákban próbált« Simon ben Jóchai rabbi tudta onnan kicsalni, mire a császár hálából visszavonta a zsidókat sújtó rendeleteit. Lehet, hogy más oka volt rá, de ilyen legendák keringtek zsidó körökben a talmud idejében.

A varázslás mozgó ereje gyűlölet és szerelem, hatása halál és házasságtörés. A második templom időtartama alatt azért működött 80 főpap, mert az utódok az elődök varázslással ölték meg. Egy tekintettel az embert csonthalmazzá lehetett átváltoztatni. »Egy római vezér varázslók, házasságtörők és gyilkosok felett ítélkezett és így szólt tanácsosához: mindezeket a bűnöket magam is egy éjszaka alatt követtem el.« A tiltott szerelemre irányuló varázslás, mely napjainkban is virágzik, erősen el volt terjedve. Már a soknejűség maga ösztökélte a nőt, hogy vetélytársnőik ellen a maguk számára nyerjek meg a férj szerelmét. A szerelmi varázshoz sokszor a mandragora növényt használták, melyet már a szentírás említ és melynek szerelemkeltő erejében egy lélek sem kételkedett. Hogy hatásosabbá tegyék, bibliai verseket mormogtak fölötte, a mit a talmud eltilt.

Egy pillanatra elhagyjuk Palesztinát és merész ugrással Afrikában termünk, a régi Karthago környékén, Hadrumethum halottvárosában, melyből egy olomtáblát ástak ki, a melyet egy szerelmes nő helyezett el a sírban, a hol a szellemek tanyáznak, oly célzattal, hogy ezeket segítségül hívja szerelmi epekedésében. A görög nyelven irt formula, melyből a forró szerelem lehellete még másfélezer év után is kiérezhető. zsidó eredetű és szóról-szóra így hangzik:

»Megeketlek démoni szellem, ki itt nyugzol, a szent névvel Aóth Abaóth, Ábrahám, Izsák és Jákob istenénél Jaó Aóth Abaóth Izraél istenénél. Hallgass a dicső és rettenetes és nagy névre és siess Urbanoshoz, kit szült Urbana és hajtsd őt Domitiánához, kit szült Kandida, hogy szerelmesen, örülten, álmatlanul szerelemtől iránta és vágtyól kérje őt, hogy térjen vissza az ő házába, hogy hitvesévé legyen. Megeketlek a

nagy Istennél, az örökkévaló és több mint örökkévaló és mindenhatónál, ki fenségesebb a fenséges istenneknél. Megeskettek arra, a ki az eget és tengert teremtette. Megeskettek arra, ki a jámborokat különválasztja. Megeskettek arra, a ki kettéválasztotta a pálczával a tengert, hogy vezesd és kösd össze Urbanost, kit szült Urbana, Domitíanához, kit szült Kandida, hogy szerelmesen, kinezva, álmatlanul utána való vágytól és szerelemtől, hogy hitvesül vezesse őt házába. Megeskettek arra, ki az öszvért meddőnek teremtette. Megeskettek arra, ki elválasztotta a világosságot a sötétségtől. Megeskettek arra, ki a sziklákat szétmorzsolja. Megeskettek arra, ki szét-tépte a hegyeket. Megeskettek arra, a ki összetartja a földet alapzatain. Megeskettek a szent névre, mely nem ejtetik ki az emberek között. Megnevezem azt és a démonok felzavartatnak iszonyodva és rettegve, hogy vezesd el és kösd össze hitvesül Urbanost, kit szült Urbana, Domitíanával, kit szült Kandida és ő szerelmesen kérje őt; már, gyorsan! Megeskettek arra, ki világítót és csillagokat tett az égre szavának parancsa által, hogy világítsanak az összes embereknek. Megeskettek arra, a ki az egész lakott földet megrendítette és a hegyeket meghajlítja és felemeli, ki az egész földet megreszketteti és összes lakóit meg-újítja. Megeskettek arra, ki jeleket mutatott az égen és a földön és a tengeren, hogy vezesd el és kösd össze hitvesül Urbanost, kit szült Urbana, Domitíanához, kit szült Kandida, hogy ő szerelmesen és álmatlanul az utána való vágytól kérje őt és könyörögjön, hogy házába visszatérjen, mint hitvese. Megeskettek a nagy Istenre, az örökre és mindenhatóra, kitől félnek a hegyek és a szakadékok az egész földön, ki által az oroszlán elbocsátja zsákmányát és a hegyek reszketnek és a föld és a tenger, ki által bölcs lesz mindenki, kit megszáll félelme az Urnak, az örökkévalónak, halhatatlannak, a mindenhatónak, a rosszatgyűlölőnek, ki tud minden jó és rosszat, mely történik a tengeren és a folyókon és a hegyeken és a földön, Aóth Aboóth, Aóth Ábrahám, Izsák és Jákob istenére, Jao Aboóth Izrael istenére: vezesd el és kösd össze Urbanost, kit szült Urbana, Domitíanával, kit szült Kandida, szerelmesen örülten, kinezva szerelemtől és vonzalomtól és vágytól Domitiana után, kit szült Kandida. Kösd össze őket házassággal és szerelemmel együtt-élőkként életük egész idejére. Csimáld, hogy ő mint rabszolga

szerelmesen engedelmeskedjék neki és sem más asszonyt, sem más leányt ne kívánjon, hanem csakis Domitíanát, kit szült Kandida, bírja feleségül élete egész idejére; már, már, gyorsan, gyorsan!»

A legveszélyesebb szerepet játszotta a varázslás a betegségek gyógyításában, minthogy az orvostudomány az újkor küszöbéig alig volt egyéb bűvészetnél, melynek maradványa a napjainkban is divó kuruzslás és a sok házi szer. A súlyosabb betegségeket általában a gonosz szellemeknek tulajdonították, melyek az embereket megszállják. Az epilepsia nevét a démon megragadásától vette és újhéber neve szintén ezzel a jelen-téssel bír. A gyógyítás e felfogásnak megfelelőleg szelleműzésből vagy varázstörő szerből állott. Josephus, zsidó történetíró, ki a római császári udvarnál ennek kegydjából élt, görög nyelven írt »Zsidó Régiségei«-ben azt beszéli, hogy egy bizonyos Eleázár a szent földön Vespasianus, a későbbi császár, és vezérei jelenlétében megszaadtotta mindazokat, kiket a gonosz szellemek megszállottak. Ezt a következő módon vitte véghez. Gyűrűje alatt volt egy növénygyökere azokból, melyeket bölcs Salamon ily célra megjelölt. Ujját a megszállott orrához tartotta, hogy ez a gyökeret megszagolja és a gonosz szellemet az orron keresztül huzta ki és megparancsolta neki, hogy a beteg elé helyezett pohár vizet döntse fel, hogy a körülállók kiszállásáról meggyőződjenek. Az eb veszettsége vagy a boszorkányok tréfálkozásából vagy pedig a démonok megszállásából ered. Az ilyen eb marását úgy gyógyították, hogy a betegnek az eb májából adtak enni. Ezt a gyógy-módot a római világbirodalom összes Pasteurei gyakorolták. A rabbik többsége ellenezte, mert nem kipróbált szer. Ha az ember torkán megakadt egy csont, ugyanaból a fajtából egy másik csontot tettek a fejére és így szóltak: »Egy, egy, lemegy, nyeld; nyeld, egy, egy, lemegy.« A vakság démonát ezzel az abracadabrával riasztották el: »Sabriri briri riri iri ri.« És szokott. Se szeri, se száma az e fajta varázsszereknek, de azért rendes esetekben a zsidó orvos, köztük sok tal-
mudteknély, pusztán diétát rendelt, sebeknél pedig operált. A gyógyíthatatlannak tekintett betegségek azonban, mint manapság is, a csodatevők varázskörébe kerültek. Az örültséget nem az elme betegségének, hanem szintén a démonnak

tulajdonították, a mely az emberbe belébujt. Minthogy pedig a szellem szellem marad, még ha gonosz is, és az égiekkel összeköttetésben áll, azt hitték, hogy az őrült beszéde prófétia. És a futó bolondot Keleten mai napig szentnek tekintik.

Hogy lehet ezeket a mindenütt jelenlevő, de láthatatlan szellemeket színről színre látni? Erre van egy babyloniai recept, a mely így hangzik: »Végy egy elsőszülött fekete macskát, a mely egy elsőszülött fekete macska leánya, és esd el méhét, dörsöld szét, a hamuból tégy a szemedbe és meglátod a gonoszokat. Szádat tartsd csukva, nehogy valamelyik berepüljön, a hamut pedig tedd vascsőbe, pecsételd le vaspecséttel, különben ellopják tőled.« A vasnak általában démonűző és varázstörő erőt tulajdonítottak, a mely körülmény arra vall, hogy ezek a babonák abból a korból származnak, a melyben az ember a vasat még nem ismerte.

Hagyjuk el e borzalmas vidéket és keressünk fel derültebb tájakat. A régiek kincseiket az ellenség elől a föld gyomrába ásták, vagy a ház falába rejtették, a hol aztán a tulajdonos elhalálózásával meg is maradtak, míg véletlenül rá nem bukkantak. Természetes, hogy az emberek nem elégedtek meg a jószerencsével, hanem mindenféle varázseszközökhöz folyamodtak. Így keletkezett a korunkban is dívó kincskeresés, a melyhez a zsidók is értettek. Ez a hit szülte a következő legendát. Simon ben Jóchai egyik tanítványa külföldre ment és gazdagon tért haza. A mester észrevette, hogy tanítványai szívóknak boszankodnak és arra gondolnak, hogy ők hasonlóan fognak cselekedni. Elvezette őket egy völgybe és szólott: »Völgy, völgy, telj meg aranydenárokkal!« És így lőn. Ekkor így szólt tanítványaihoz: »Ki aranyat akar, vegyen magának, de tudjátok meg, menybéli jussotokból vesztek.« Egy se vett. Két tudós a világteremtés tudományával minden pénteken jó kövér borjut teremtett, melyet jó egészséggel el is költött. A görög Asclepiades még különbet hirdetett. Azt, hogy ismer füveket, melyek segítségével képes tengereket és folyókat kiszárítani, minden zárt felnyitni, ellenséges hadakat megfutamtani és magának mindent bőségben megszerezni. Egy híres egyházatya azt hiszi, hogy varázslással lakomákat lehet készíteni. Ideális bankettrendezés!

A szemfényvesztés szintén virágzott és mulattató köklerek-

ben nem volt hiány. A csepürágó már akkor mulattatta az embereket, addig kalapált az orrán, míg szallagokat huzott ki belőle. Egy arabs kardjával darabokra vagdalta tevéjét, aztán dobolt előtte és felkelt. Zeiri szamarat vásárolt az egyiptomi Alexandriában. Midőn a folyóhoz vezette, hogy megitassa, pallódeszkává változott. Visszament a jeles kupeczekhez, a kik tudós voltára való tekintettel visszaadták pénzét és azt mondták neki: hát szabad itt valamit vásárolni, mielőtt vizpróbát csináltak? A viznél ugyanis minden varázs szétfoszlik mint a buborék és marad mint volt volt a pusztaság. Egy pogány szemfényvesztő embert vágott le, persze nem történt semmi baja.

Büvös ereje van az emberi szónak, azért az ember óvatosan válassza meg szavait és ne nyissa ki száját a rosszra. A kimondott átok a levegőben repdes és a jelenlevők közül bárkire rászállhat. A varázsszó pedig ellenállhatatlanul hat. Az asszony rákiáltott a kemenczére, hogy a kenyér jól süljön és a darára, hogy gyorsabban főjjon. — Ellenben csendet kívánt, hogy a lencse jól főjjon és tánczolt, hogy a mártás sikerüljön. A rabbik ezekben a mesterkedésekben pogányságot láttak. De nem volt kifogásuk az ellen, hogy az ittas ember tenyerét és térdét olajjal és sóval kenjék és így szóljanak: »A mint elillan ez az olaj, úgy illanjon el erről az emberről a részegség«. Ha ez nem használt, a mi végre megeshetett, beáztattak vízbe egy hordódugót és így szóltak: »A mint elillan erről a dugóról, úgy illanjon el a bor erről az emberről.« A hideglelés sokféle orvosságaiból mutatoul idézzük ezt a kettőt: Végy új cserépedényt és menj a folyóhoz és szólj: »Folyó, folyó! Kölesönözz nekem egy korsó vizet a vendég számára, ki hozzám érkezett.« Ezután forgasd a korsót hétszer fejed körül, öntsd hátra és szólj: »Folyó, folyó! Vedd a vizet, melyet adtál, mert a vendég, a kít kaptam, azon a napon, melyen érkezett, el is utazott.« A másik recipe rövid, de velős. Így hangzik: Végy hét ágat hét fából, hét forgácsot hét gerendából, hétféle port hét sírból, hétféle szurkot hét hajóból, hét keménymagszemet, hét hajszálat egy vén kutya szakállából. Mindezt kösd egy hajfonattal az ing nyaknyílásába.

Az emberi szó mellett különös büverővel bír az emberi szem. Hiszen mai napig beszélünk a büvös szóról és az igéző szemről. A régi népek azt hitték, hogy némely személyek,

családok és törzsek tekintete életben és vagyonban kárt okoz. És ez a hit ma is el van terjedve. Míg a németek azt tartják, hogy a vén asszonyok és a zsidók tekintete károsan hat még az állatra is, az olaszok azt hiszik, hogy a pápa tekintete magikus. A mi a németeknél a »böser Blick«, az olaszoknál a »malocchio«, az a magyaroknál a szemverés. A zsidó »ajin hóra« a talmudból származik, hol jelentékeny szerepe van. Némelyek azon nézeten voltak, hogy 100 ember közül 99 a szemmel való megbabonázástól hal meg. A gonosz szemet különösen nagy embertömegek ingerlik. Oly férfiak, kik állásuk vagy egyéb tulajdonságaik folytán embertársaik közül kiválnak, ki vannak téve a gonosz szemnek. De leginkább a gyermekek és állatok, minthogy ezek tehetetlenül állnak vele szemben. Különbözőkép védekeztek ellene. A férfiak füget mutatnak, mint az olaszok manapság. A legáltalánosabb védőeszköz az amulett volt. A nők és gyermekek a nyakukon vagy a karjukon gyökércsomót, vagy fémtáblát, vagy irott czédulát viseltek. Az ékszerek eredetileg ily amulettek voltak, és mint-egy használtak, felvilágosodott korunkban is kedvelik.

III.

Elhagyjuk most a talmudot, melynek varázshitéből a bemutatott részletek csupán csekély töredékek, és egy újabb ugrással, melyet a csodakedvelőkkel az összegöngyöltített föld könnyű átlépésével tehetünk meg, Bokharában termünk. Tesz- szük pedig ezt nem abból az okból, mert a bemutatandó varázsfogások csak ott divatosak, hanem azon véletlenség folytán, mert ilyen kéziratos mű Bokharából hozzánk került. Ha nagyon keresnénk, nem kellene oly messze fáradsunk, megtalálhatnánk közelebb is, a hol még a zónajegy sem ér véget. Mutatóul szolgáljanak a következők.

Ha az ember bármely bajában meg akarja tudni, vajjon nincs-e megbabonázva, menjen el valamely hangyafészekhez és üljön rá. Ha a hangyák rámásznak, nincs megbabonázva, ha nem másznak rá, meg van babonázva. — Az anya, kinek gyermekei meghalnak, menjen az anyakutyához, tegye jobb lábát az egyik kölyökre és szóljon háromszor: »vedd magadnak a holtat és add nekem az élőt«. Azután vegye a kölyköt az

ölebe és csinálja úgy, hogy magától essék bele a folyóba és mondja a folyónak: »Vedd magadnak a holtat és add nekem az élőt«. Probatum est, bevált szer. — Ha a gyermek meg- némult, végy sőt és a kemenczéből kormot, törd jó apróra és tedd a gyermek nyelve alá. — A síró gyermek fülébe, a jobba is, meg a balba is, sugj 20-szor egy bibliai verset. Ha ez nem használ, végy egy új kést és vágj le vele a szamar nyergéből, midőn először találkozol vele, egy darabot és csem- pészd a gyermek feje alá. — Kipróbált szer hideglelés ellen: Végy három mandulát, ird fel az elsőre ezt a három betűt: ם, a másodikra: ם, a harmadikra: ם. — A három szó közös betűje ם = kert vagy védelem, az első betűk együtt Áment adnak rá.

A legtöbb szer, közöttük némely józan is, a gyermekek gondozására, betegségek gyógyítására és a szív ügyeire vonat- kozik, a mi a mellett tanuskodik, hogy ezek az iratok némtől erednek és nők számára készültek. De a férfiak, miént minden jogot, ezt is elrabolták tőlük és visszaéltek vele. Kieszelték módokat a leányoknak magukba való bolondítására, az ellenség súlyos beteggé tételére, sőt megölésére. Ezeket és a többi veszélyes varázslatokat azonban nem árulom el, hanem meg- tartom magamnak, hogy féljenek tőlem, mint a párbajhóستól, a modern kor e fővarázslójától.

Ezek a tények a legjellemzőbbek a nép lelki és gondolat- világára és mi felvilágosodottak mosolygunk az elmaradottakon, kik okozati kapcsolatot keresnek cselekvések és tárgyak között, a hol ilyenek nincsenek. Gondolkozunk egy kissé. Az ok és okozat törvénye ellen nemcsak az együgyű falusiak, hanem a művelt fővárosiak is vétenek, ők is áldoznak a babonának. Tanu reá: a szerencsétlen 13-as szám; az utcasarkok jós- madarai szerencsezéduláikkal; a sorsjegyárus szerencseszámai és kirakatának nem tiszta, de szerencsés állatai; az el nem bocsátható első reggeli vevő; az ingyen ebédelő első vendég; a szerencsepénz; a küszöbbe vert rézkrajczár az esküvőről hazatérő jegyespár belépése előtt; a le nem ülő vendég, ki az álmodat viszi el; a szerencsétlen pénteki nap; az elátkozott ház; a tenyérfó; az álomfejtő; a gondolatolvasó; a szellemidőző; az asztaltánczoltató és sok egyéb. Az indiánusoktól átvett spiritizmus nagyhatalommá női magát és a művelt Nyugat

némely városában a lakosság 105 perzentje spiritista. E veszedelmes babonák ellen úgy vértethetjük fel magunkat, ha divatos köntösükből kivetkőztetjük és a mult idők meztelenségében szemléljük őket. A legbiztosabb páncél azonban a szív és elme minden eltévelyedése ellen a gondolkodással párosult Istenhit.

Budapest.

DR. BLAU LAJOS.

KÉT MAGYAR NÉPDAL ZSARGON FORDÍTÁSBAN.

A zsidók magyarosodásának általánosságát semmi sem jellemezheti mélyebben, mint az a tény, hogy zsidó betűs magyar feliratok léteznek, mert ez arra vall, hogy a magyar szó az elmaradottakhoz is elhatott és hogy azt vallásos jellegűnek tekintik. (Példákat l. Ethnographia 1890. évfolyam 7. szám és M.-Zs. Szemle VII. 575.) A magyar élethez való simulást látunk abban is, hogy egyes népdalokat a zsargonba ültettek át. Ezek közül bemutatjuk a következő kettőt. Az első híven adja vissza a magyar szöveget, a másik átalakítja. A zsargon-szavakat a kiejtés szerint írtuk le.

I.

Sárga csikó, sárga csengő rajta . . .
Az én rózsám hej! de nagyon árva.
Nem sokáig lesz már árva:
Szüret után én leszek a párja.

Gelb Fillele, gelbe Glecklech
Dész Mádl iz e Jószem, nebech.
Nist lang werd zi zajn e Jószem
Nóch de Wájnlez wer ich zajn ihr Chószem.

2.

Komámasszony, ne mondja meg az urannak
Hogy eladtam a kakasom a zsidónak.
Ha megtudja, jól megver,
Úgy köszönt majd jó reggel.
Komámasszony.

Balbószlében, thün ze majn Món nist zógen
Dasz ech ho verkáft den Genzokrógen
Wenn er frégt, gebn ze Tsüwe keck,
Dasz der Kélev hot e wek — e wek getrógen.

ZSIDÓ KOZMONDÁSOK.

A következő két közmondásgyűjteményt, az egyiket magyar nyelven, a másikat német-zsidó zsargonban adjuk. E mutaványok nem nyújtják a zsidó népbölcsesség javát — a gyűjtők úgy állították össze, a mint eszükbe jutott, mi pedig szándékosan nem rostáltuk meg — de ép ezért alkalmasak képet adni a népies gondolkozásról és beszédmódról. Így egymás mellé állítva, azt is mutatják, hogy a zsargon mondásai egészen jól festenek, ha magyar ruhában és kifésülve jelennek meg az olvasó előtt. Meg kell még jegyeznünk, hogy az első cikk hosszú évek óta hever szerkesztőségünknel és szerzőjének nevét nem tudjuk.

I.

Közmondások a zsidó zsargonból.

- Hol Isten kitüzi a czégért, ott korcsma van.
(A testben hibás ember lelke se ép).
- A ki nekem rosszat kíván, annak legyen egy szeme és egy gyermeke.
- Mesterség — herczegség.
- Kis gyermekek, kis bajok, — nagy gyermekek, nagy bajok.
- Ha a gazdagnak nincs pénze, inségben él a szegény.
- Egész éven át részeg, — farsangban józan.
- Tetü is jobb a káposztában, mint semmilyen hús.
- Az igazi szegénység nem Istentől jó.
- Isten mentsen keresztény kéz- és zsidó fejtől.
- A mely krajczár disznózsíros, az kóser.
(Zsidópénzen nincs áldás).
- Rossz szombat jó vasárnapot hoz.
(Vigasz.)
- Nagyon is szép a menyasszony.
(Más kifogást nem talál).
- Ne egyél kuglit, nem kell pálinka.
(Kugli nehéz tésztaféle szombati eledel).
- Arany kocsi mellett, arany szegyet lehetsz.
- Kóser fazék meg kóser főzőkanál — kóser.

(Az egymáshoz illők könnyen párosulnak).

16. A legrosszabb út a szobában van.
17. A mig élünk, nem szabad, — ha meghaltunk, nem tudunk beszélni.
18. Szegény embertől kölcsönt, — csunya leánytól csókot ne kérj!
19. Az anya, meg a koldus, meg a kántor akkor is énekel, ha búhámat ostromolja a szívet.
20. Nászhozomány, vagy örökség fejében nyert pénz, nem tesz jót.
21. Inkább tarthat el egy apa tíz gyermeket, mint tíz gyermek egy atyát.
22. Add kölcsön férjedet, — te pedig nélkülözzed.
(Másnak adja, mire magának is szüksége van).
23. A ki koldulásban egy pár csizmát eltépett, az nem hagyhatja többé.
24. Tolvajon ég a kalapocská.
(Nyugtalan).
25. Isten magasan ül és mélyre tekint.
26. A szegénység verekedik a házban.
27. A mit szeretnénk valóban, arról álmodunk ágyunkban.
28. Miről álmodik a lud? Kukoriczáról.
29. Ha két halott járja, ki dob a tányérukba?
30. Ki községét és családját ócsárolja, saját gonoszságát elárulja.
31. Isten is nevet, ha szegény adakozik.
32. Minden szegény embernek jó a szíve.
33. Kenyér kedvéért Pistával is kell tánczolni.
34. Áldott a kéz, mely önmaga veszi ki a maga részét.
35. Mig test és lélek együtt van, nem szabad elveszteni a reményt.
36. Hol a fejnek kell megnyugodnia, oda viszik az embert lábai.
(Talmudi mondás).
37. Kölcsönadás — Istenáldás.
38. Kölcsönt venni »huj«, — kölcsönt fizetni »juj!«
39. Ha halotti ruhát árulnék, nem halna meg senki.
40. Asszony tanácsát meghallgatni és nem követni — bölcsesség.

41. Jobban szeretem a böles arczulsapását, mint a bolond csókját.
42. Engem ne dorgálj, — belőlem nem lesz semmi.
43. Szegény embernek alsóval kell ütni.
44. Zsidónál drága az élet, olcsó a halál, — kereszténynél olcsó az élet, drága a halál.
45. Sovány pap és kövér rabbiban nincs köszönet.
46. Zsidónak és kecskének sohasem elég.
47. Az arcz áruló.
48. Akkor örül a púpos, ha nagyobb kinövést lát.
49. Sebes kecskére másznak a legyek.
(A szegényt az ág is húzza.)
50. A milyen az ember, a szerint sütik a burstlit.
51. Inkább kenyere volna nadrágra.
(Nincs szeg a falban, melyre hiányzó subáját akaszthatná.)
52. Mit használ, ha ökröt adnak egy garasért, ha nincs garas.
53. Más bőréből könnyü szjakat vágni.
54. Jó férjnek nem kell, — rossz férjnek nem használ levél.
55. Ha felfordul a szekér, sok a kerék.
56. Ha a tolvaj nem lophat, azt mondja, ott felejtett valamit.
57. Azt sem tudja, zöld esernyőnek milyen a színe.
58. Többbe kerül a leves, mint a hús.
59. A legjobb vigasz, mit önmagából merít az ember.
60. Zsidónak jó bójtje és szép temetése lehet.
61. Isten is úgy tesz, mint a parasztember: ha néhány forintja van, marhába fekteti.
(Bolondra száll a füst.)
62. Ha Isten valakit meg akar verni, előbb az eszét veszi el.
63. Inkább két leány, mint 10 fiu.
64. Örömben, gyászban, emberekre szorulunk.
65. Én is nevetnék, ha nem enyém volna a bolond.
66. Ez a szemét erre a lapátra.
(Méltók egymáshoz.)
67. Minden bögre megtalálja fedelét.
68. Tégy a kutyával jót: ugat.
69. Öregnek ne mond: »feküdj le«, — fiatalnak: »kelj fel!«

70. A gymornak jó plánétája van.
 71. Paradicsomalma sátoros ünnep után.
 (Esz után köpönyeg).
 72. Hazugnak jó emlékezőtehetségre van szüksége.
 73. Zsidó a pillantásával lő és gondolatival veredik.
 74. Istent megcsalhatod, — engem nem.
 (Álszenteskedőhöz).
 75. Örömben — bú-bánatban enni kell.
 76. Herslinek legyen kése!
 77. Részeg feleség angyal az ágyban.
 78. Ki az első gyászt meg nem tartja, — megtartja majd
 a következőt.
 (Kegyelet az elhunyt iránt).

II.

Jüdische Sprichwörter.

1. *Ein armer Mensch lebt herrlich: jeden Tag frisches Brot* (weil er auf einmal nicht mehr Vorrath kaufen kann) und *jeden Schabbes eine neue Hosens* (weil er sich für das wenige Geld nur eine solche kaufen kann, die nicht länger als eine Woche aushält). Vgl. »Var Dales weiss Brot«.
 2. *Er hat Masel wie ein Goi.*
 3. *Er hat noch nicht die מוזהה geküsst.* = Die Sache ist noch nicht zu Ende. (Vor Jahren kommentirte man noch im Cheder den Vers 1. B. M. 25, 24 folgendermassen: ויאכל er hat gegessen und sich nicht gewaschen, וישת er hat getrunken und keine פריכה gemacht, ויקם er ist aufgestanden und hat nicht gebenscht, וילך er ist weggegangen und hat keine מוזהה geküsst.)
 4. *So lange liegt der Bauer bei der Bäuerin, bis sie eine רעה bekommen* (= gleichgesinnt werden).
 5. *Ganz Jahr שבויר Purim nüchtern.*
 6. *Purim ist alles frei; nach Purim weiss man dennoch, wer der עוזה פנים war.*
 7. *Ä Chassoren (חסידין) die Kalle is zu schön.*
 8. *Zum חרוסת kann man ihn brauchen.*
 9. *Man sieht nicht auf den Hund, sondern auf den dem er angehört.*

10. *Ohne Geld kein Chassene* (= Ohne Geld kein pater-noster).
 11. *Essrogim nach סביה* (= Esz után köpönyeg).
 12. *E Hekele (Häkchen) zur Schübetze (Mantel).*
 13. *A jüdische Szimche darf nicht voll sein* (= unge-trübt, vollkommen).
 14. *Werd alt wie ä Küh,*
Lernst immer etwas zü.
 15. *Spanade mit Csinalkes,*
Bauer führen auf die Rascheschankes.
 (So hörte ich's von Bachurim aus der Umgegend von Deés. So ruft man den Dorfleuten zu, die an den hohen Feiertagen in die Stadt zu fahren kommen.)
 16. *Von e Chasirhaar kann man kein Streimel machen.*
 (Von Gemeinem stammt nicht Edles ab.)
 17. *Wenn man is brojges mit dem Chasen, springt man nicht auf sein Kedüscheh.* (Den Hass konsequent bethätigt.)
 18. *Dem Kutscher בעל עילה Lehoches (zum Trotz) geht man zu Fuss.* (Den Trotz ausführen, und wenn man auch selber Schaden erleidet.)
 19. *Alle Lad af Tüschene.* (In dieser Gegend oft ge-braucht, Bedeutung unbekannt.)
 20. *Neben e golden Wägele findt man e golden Nägele*
 21. *Kinder und Narren sagen die Wahrheit.* (Wahr-scheinlich auch in anderen Sprachen.)
 22. *Fall am Rücken und schlog dir ein Aug heraus.*
 23. *Tewess (שבת) hat gesogt zu שבת: Wäre ich so stark wie du, hätt' ich lassen erfrieren das Kalb in der Kuh.*
 24. *An e Szod (סוד) is ka Brocheh.*
 25. *Zu Leid und zu Freid braucht man Menschen* (theilnehmende Herzen). (Auch zur Verrichtung religiöser Handlungen בנין.)
 26. *Maul schweig, ich gebe dir zu essen.*
 27. *Dreimal is Jüdengerecht.*
 28. *Hoide Küsch, Zworechsack (?).* (Wie kommen die Rüben in den Sack hinein?)
 29. *Ä Todten darf man die Worheit nachsogen.*
 30. *Zu gut is halb narrisch.*
 31. *Meldt man den Esel, steht er vor der Thür.* (Emlitsd

a farkast, kerted alatt jár. Den Teufel an die Wand malen.
— Az ördögöt falra festeni.)

32. Das unseligste (unreine im Hause und in der Wirtschaft) Weib ist im Kindbett selig. (Zur Unzeit die Wirtschaftlichkeit bezeugen.)

33. Wenn man Chazer esst, soll's einem vom Schnabel herabrinnen. (Wenn ich schon etwas Unrechtes thu, soll es für die Mühe stehen.)

34. Ä Narr is ä Gfar (böses Verhängniss).

35. Ka Wolf isst sein Welfe (Wölflin) auf.

36. Ä Jid und e Gas (Gais) hoben nie genug.

37. Af ä modige (wurmkriechende) Gas setzen sich alle Fliegen.

38. Ä Mutter is nur ä Maulvoll, ä Weib is ä Bettvoll.

39. Pattern (פָּטֵר) is alles Geld werth.

40. Der rachte Dalles kommt nicht von Gott.

41. Gam sü letojweh (זוֹ נָחַם נִי).

42. Einem entwöhnten Säugling: Man hat dir die Parnossoh (Nährungsweig) weggenommen, armes Schäfchen.

43. Es is ka Rôeh (Unglück), wo nicht auch ä Tauweh (Glück) dabei is.

44. Wenn man braucht den Ganef, nimmt man ihn von der Telíjeh (Galgen) herab.

45. Wenn ein Gehängter in der Mischpocheh is, soll man nicht sagen: häng' mir den Rock auf.

46. Koheles in seiner Zeit!

47. Lieber von ä Chochem e Patsch (Backenstreich), wie von ä Narren e Küsch.

48. E Patsch hebt man sich auf.

49. Giften wie ein Morenu.

50. Men soll die לבנה mekadesch sein, wenn sie steht.

51. Men heisst auch gelebt.

52. Am Ganef brennt das Hitel (Hut).

53. Viel Meloches, wenig Bróches (= Ki sokba kap, keveset végez).

54. Gott soll mich nur hiten vor Scheker Bilbel = שקר בלבול (falsche Anklage).

55. Nur nicht in Gojims Hände fallen!

56. Kleine Kinder kleine Sorgen, grosse Kinder grosse Sorgen.

57. Meschüge, metoref, בי לעולם חסרו. (Etwas Unbegreifliches bezeichnen.)

58. Nje ganvaj, nje fastaj. (Sündige nicht, brauchst keine Sühne dir aufzuerlegen.)

59. Eil nicht so zu הבדלה, es kann dir 'mal noch gut kommen. (Stichelei beim Ausgang des Sabbath, diesen nicht früher als nöthig eintreten zu lassen, da die Bösewichter beim Ausgang des Sabbath wieder in das Fegefeuer (גיהנום) sich begeben müssen, von welcher Pein sie Samstag befreit sind.)

60. Purim is ä »Meg«, Pessach is ä »Muss«. (Purimgelage mag sein und auch nicht, aber Pessach muss man Mazzes u. n. m. haben.)

Lipótvár.

GÁLGÓCZI ÁBRAHÁM.

minthogy a kiadó e tudásának nagymestere. Úgy látjuk, hogy e tekintetben ez a naptár a leggazdagabb és legügyesebb valamennyi társa között. Az irodalmi rész szintén kiváló, habár csak hat cikk van benne. Első helyen áll az a beszéd, melyet Dr. Rosenthal boldogult Kaufmann Dávid sirköve leleplezésénél 1900. jun. 24-én Budapesten tartott és a mely olvasva is mély benyomást tesz, ha nem is olyant, mint a hatalmas szónok előadásában. Mélyen járó cikket irt Brann e czimen: »Das deutsche Judentum an der Wende des Jahrhunderts«. A kiváló gondolkozó a jövőt nem látja sötétnek és arra buzdítja a német hitrokonokat, hogy a társadalmi és gazdasági ellenségek ellen tartsanak össze és az eredmény megnyugtató lesz. A 3. cikk a német birodalom iskoláiról (nem éppen zsidó) szól. A 4., mely zsidók szolgálatait a boroszló császári posta körül rajzolja, a 18. század első felével foglalkozik. Az 5. adalék Steinschneider M. tollából ered és tárgya Jakob ibn Killis, ki a 10. század 1. felében egyiptomi nagyvezir volt. Az arabs történetírók leírásából látni, hogy igen okos és ravasz ember volt. Már mint zsidó tekintélyes állást foglalt el, de később az iszlámra tért át. Az utolsó cikk szerzője Treitel R. kis ügyes elbeszélést irt »Alles für den Glauben« felirattal. A történet színhelye a hajdani hatalmas Lengyelország.

*

Változatos a czionisták naptára »Jüdischer Volkskalender« (Lipscse 1900. ára 30 kr), a mely nem áll kevesebből, mint 21 cikkből és versből, melyek a czionisták ügyét kiválóan szolgálják. Kiemeljük a következőket: *Thon O.*, Jüdischer Partikularismus; *Loeve A.*, Kaukasus-Juden; *Motzkin L.*, Eine Fahrt nach Galiläa. Hogy a czionismus mily lelkesedést önt hibeibe, mutatja sok verselője. »Den Täuflingen in's Gesicht« kissé erős a végén, de reális jellemzés.

*

A legvaskosabb az »Oesterreichisch-israelitische Union« által kiadott naptár, a mely azonban inkább gyakorlati célokat szolgál, mint a régi luach, és a vásárookra sokkal nagyobb tekintettel van mint a zsidó vallásra és irodalomra, melyekre 529 lapja közül csak 54 jut. A magyar és horvát hitközségekről külön lajstromot ad. Az irodalmi rész a következő tartalommal bir. *Dr. Grünfeld J.*, Die Geschichte des

jüdischen Spitals in Wien und seine Wandlungen seit dem Mittelalter. *Dr. Kisch A.*, Das Meiselbanner in Prag; *Singer J.*, Marcello Benedetto; Der Religionsunterricht.

*

Steinschneider M., a zsidó tudósok nestora, 84 éves kora daczára eleven munkásságot fejt ki és még felolvasásokat is tart. Ily felolvasás volt az a kis füzet, a mely »Der Aberglaube« cz. alatt az imént jelent meg (Hamburg, 1900.). St. szellemesen fejtegeti a balhít mivoltát történeti példák, az összehasonlítás és a nyelvészet alapján. Érdekes példákat hoz fel a középkorból és néhány irodalmi utalást is ad. Minthogy St. az általános babonáról szól, kevés zsidó példát hoz fel, de a kabbalát a babonához számítja. A sorsolás, nézetünk szerint, eredetileg tisztán istenítélet volt, min St. kételkedni látszik. Az amerikai és talán más párbajok sem egyebek a középkori istenítéletek maradványainál.

*

Dr. Hilprecht, a Pennsylvania-egyetem professzora, ki először szervezett évekkel ezelőtt amerikai expedíciót, hogy az ókori történet két nagy birodalmában, Assyriában és Babiloniában, ásátásokat rendezzen, kiváló érdemeket szerzett az assyrorologia körül, dúsgazdag anyagot vivén téglákon Amerikába. Legújabb referátumában Nippurban talált Terracottavázákról beszél, melyeken héber feliratok vannak, a melyek démonizáló formulák és állítólag a fogságba került zsidóktól származnak, kik Ezra-Nehemia idején nem tértek vissza. Ily vázák aram felirattal már ismeretesek, ezek eredetét a talmud utáni korszakba helyezik. Mindamellet a priori valószínűnek tartjuk, hogy 500-ban ante is szokásosak voltak ilyen feliratok a zsidóknál.

*

Kohut Adolf, termékeny író, megírta a német zsidók történetét, a melyet *Kutschmann Th.* illusztrációkkal látott el (Geschichte der deutschen Juden. Berlin 1900) és a mely füzetekben jelenik meg. A német zsidók alatt nemcsak a mostani német birodalom, hanem Ausztria, Magyarország, Svajcz és részben Lengyelország zsidó lakosságát is érti. Az előtünk fekvő füzet kiállítására fényes, a képek egy része régi kéziratokból van kivéve és valóban gyönyörűek. Meg-

ható kép: a házasságkötés (15. századból) a sárgafolttal a völegény mellén; nagyon szép »a szombat este« is, a mely Oppenheim M. híres képei közül vétetett. Az initialék szintén sikerültek. Reméljük, hogy a szöveg is népszerűsége mellett alapos tanulmányokon fog felépülni, akkor oly mű fog léte-sülni, a mely a zsidótörténet irodalmában eddig még nem volt.

*

Friedländer M., ki az utóbbi években két iratot tett közzé, melyek a hellenista zsidósággal foglalkoznak, »Der vorchristliche jüdische Gnosticismus« művében azt vitatta, hogy a talmudban előforduló Minim nem a zsidó-keresztények, hanem a gnostikusok. Akkoriban Bacherrel egy kis vitája is támadt. Ujabbán (Oesterreichische Wochenschrift 44. szám) újból felveszi a témát és bizonyítani iparkodik, hogy a talmudisták és a régi egyházatyák ugyanazon heretikusok ellen küzde- nek. A párhuzamok a talmud és Irenäus egy-két helye között tényleg meglepők. Kétségtelen, hogy מן נמely helyen nem keresztényre, de ép oly kétségtelen, hogy más helyeken keresztényekre vonatkozik. Friedländer azt állítja, hogy a רבתי המינים nem a keresztények ellen irányul, kik az első században figyelemre alig méltatott belső szektát alkottak, hanem a gnosztikusok ellen, kik teosophiai speculációkkal és a tóra törvényeinek kigunyolásával a vallást végromlással fenyegették. Dr. Weinstein, ki a minimről egész munkát irt, a melyből F. cikkéhez az anyagot merítette, ugyancsak az Oest. Wochen- schr.-ban polemisa F-el, és a régi nézet mellett érvel.

*

Halberstam I. S., a hirneves magántudós fölött 1900. márczius 26-án tartott gyászbeszédék, számszerint 5, egy füzetben összegyűjtve láttak napvilágot (*Grabreden, gehalten beim Leichenbegängnisse des Herrn I. S. Halberstam in Bielitz*. Wien 1900). A beszédék Dr. Steiner M., Dr. Horovitz S., boroszlói tanár, Dr. Glaser, Dr. Günzig és Dr. Dobschützöl származnak. E méltó beszédék híu képet rajzolnak az elhunyt nagy tudósról és megtudjuk belőlük, hogy Halberstamban az ember még kiválóbb volt mint a tudós. Ilyen férfiak, fájdalom, ma már csak a lengyel hitrokonok között teremnek. A bielitz-i hitközség »Halberstam-könyvtár« létesít.

*

Mindenki tudja, hogy az antisemitismus nem maga a betegség, hanem csak symptomája. Sokakat a haszontalanság kerget a zsidófaláshoz, de van elég, kiket az éhség hajt. Rietschel S. azt írja (Deutsche Litteraturzeitung, 1900. évf., 2930.): »Sollte es z. B. ein Zufall sein, dass die erste grosse Judenverfolgung, an der sich nicht nur die Kreuzfahrer, sondern auch die deutschen Bürger beteiligten, in das furchtbare Hungerjahr 1146 fällt.« Curschmann F. »Hungersnöthe im Mittelalter« cz. könyvét a zsidóüldözések szempontjából érdemes volna feldolgozni, habár csak 8—13. századra vonatkozik.

*

Mikor a »Magdeburger Wochenschrift« megszűnt, mellé-lete a »Jüdisches Litteratur-Blatt« szintén megszűnt. Egy ideig Dr. Caro lemergi rabbi próbálkozott vele, de részvétlenség folytán csakhamar abba kellett hagynia. Most ismét Dr. Rabmer, magdeburgi rabbi, ki megalapította, adja ki, havonként egyszer egy ivnyi tartalommal. Ismertetésekön kívül önálló értekezéseket is ad, melyek a rendelkezésre álló szük tér javarészt lefoglalják. Czélszerűbb volna, ha csakis bírálá- tokra szorítkoznék, akkor oly feladatot szolgálna, a melynek ily mértékben nincs külön organuma, mert a »Hebräische Bibliographie« terjedelmesebb programot tűzött maga elé. A jelzett alakban a »Monatsschrift« alkalmas kiegészítője lenne. A kiadó S. Cronbach Berlin W 57. és az előfizetési összeg 4 márka egy évre.

*

Dr. Koenigsberger B., plescheni rabbi, ki már egy évtized előtt próbálkozott egy zsidó lap alapításával, most »Jeschurun« név alatt hetilapot indit, melyből az első (januári) számot már közreboesájtotta. Az új organum a zsidóság szellemi és társadalmi érdekeit kívánja szolgálni konzervatív alapon, de a munkatársaknak bizonyos mértékig szabadságot enged. Az előtünk fekvő octav füzet igen változatos és a szerkesztő eleveiségére vall. A program igen terjedelmes, felöleli nemcsak a német, hanem az egész zsidóság ügyeit. Külföldieknek az előfizetési összeg negyedévenként 3 korona. A lapot illető minden küldemény Dr. K. B. rabbinak Pleschen (Poroszország) címzendő. A lelkes szerkesztőnek sok szerencsét kívánunk.

*

Luzzatto Sámuel Dávid 100-ik születésnapjára emlékkönyvet adott ki a német zsidó irodalmi és történelmi társaságok szövetezete (*Samuel David Luzzatto. Ein Gedenkbuch zum 100. Geburtstag. Berlin, 1900*), melyben a következő cikkek olvashatók: I. *Dr. S. Bernfeld*, Samuel David Luzzatto. Ein Lebensbild. II. *Dr. M. Brann*, Die Familie Luzzatto. III. *Dr. Philipp Bloch*, Luzzatto als Religionsphilosoph. IV. *Dr. A. Berliner*, S. D. L. s exegetische Thätigkeit. V. *Dr. M. Kayserling*, S. D. L. als Litterarhistoriker. VI. *Prof. Dr. W. Bacher*, Zur Charakteristik S. D. L.'s. VII. *H. Hirschberg*, Poetische Uebertragungen. Felette érdekes Ph. Bloch cikke, ki oly oldalról mutatja be Luzzattot, a melyről Olaszországon kívül kevesen ismerik.

*

A papyrusok, melyek egymásután kerülnek napfényre, zsidó szempontból is igen fontosak, miről következő számunkban még szólunk. Jelenleg csak egy kiadványra utalunk. *Greenfell and Hunt: The Amherst Papyri. Part I: The ascension of Isaiah, and other theological fragments (London, 1900)*. Ebből az apokryph könyvből ismeretes volt eddig az aethiops és az ólatin (töredékes) fordítás. Az új görög szöveg, a mely nem adja az egész könyvet, a fordítások hűsége és megbízhatósága mellett tanuskodik. *Harnack A.* »Zu den Amherst-Papyri« című értekezésében (*Sitzungsberichte d. k. pr. Akademie d. W. zu Berlin, 1900. XVIII.*) felvilágosító megjegyzéseket fűz a kiadványhoz. A »többi theologiai fragmentumok« főképen részletek a görög zsolnárfordításból. Talán előkerülnek még héber szövegek is a 4. és 5. századból.

*

Schlatter A. »Israels Geschichte von Alexander dem Grossen bis Hadrian« (Calw et Stuttgart, 1901) 328 kis octav lapon mondja el az említett nagyfontosságú korszak történetét. Célja az, hogy megrajzolja a kereszténység keletkezésének keretét és alapját. Szerző e korszak felvilágosításához már több monographiával járult hozzá és a rabbinikus forrásokat is felhasználja, kisebb-nagyobb szerencsével. Munkája a művelt közönség számára íródott, de azért forrástanulmányokon nyugszik és több eredeti gondolatot találunk benne. Részletes ismeretét fentartjuk magunknak.

*

Dr. Kurrein A., teplitzi rabbi, a csehországi események hatása alatt a következő iratot tette közzé: »Brauchen die Juden Christenblut?« (Prag, 1900), melyben a zsidó vallás és a történet alapján bizonyítja ennek a pokoli vádnak alaptalanságát. Mint tudva van, ezt a vádat először a rómaiak emelték a keresztények ellen, talán az urvacora e szavaitól: »Ez az én testem és vérem« félrevezetve. Sz. (20. lap) említi az 1830-iki nagy-kállói vérvádat, midőn a 113 éves Fischt halálra ítélték, de az eltűnt parasztfiu az ítélet végrehajtása előtt megkerült. Ujabbán egész csomó vérvádat produkáltak. Nem a zsidóknak, hanem a zsidófalóknak kell a keresztény vér. Az iratot néhány keresztény tanúság a vérvád ellen, pápai bullák stb., zárja be. Az irat jó, de a zsidógyűlölet nem keres igazságot.

*

Luncz A. M. előnyösen ismert héber naptáraihoz az idej méltóan sorakozik. A szent földet érintő eseményekről a lefolyt évben érdekes ismertetést ad és a szépirodalmi rész, vers és próza, szintén sikerült. A legfontosabb azonban a jeruzsálemi főrabbi önéletrajza és emlékezései. *Eljasar I. S.*, ki most 84 éves, sok érdekes dolgot tud elmondani. A kiadó Schwarz Józsefnek, a Tebuóth Haárecz szerzőjének, életrajzát adja. A nevezett művet a múlt évben értékes javításokkal adta ki. Megemlítjük még, hogy a múlt évben a szent földön sajtó alól kikerült művek listáját is összeállította és régebbi kiadványokból is olyanokat, melyeket előző naptáiraiban még nem említett. A naptár, valamint a »Jerusalajim« cz. folyóirat és minden palesztinai kiadvány kapható a támogatást érdemlő jeles tudósnál, kinek czime: A. M. Luncz, Jerusalem. A művek olcsók.

*

Már 1895-ben jelent meg, de csak most került kezeinkbe *Ryle H. E.* műve: *The Canon of the Old Testament* (London, 1895.), a mely olyan fajta munka, mint a Buhlé. Nem utolsó előnyei függelékek, melyekben egyebek közt a kánonra vonatkozó főbb értesítéseket és adatokat eredetiben nyomtatja le. Ryle a legszelebb alapon tárgyalja a kérdést és műve ennek megfelelőleg elég terjedelmes (316 lap).

ORSZÁGVILÁG.

AZ AMERIKAI ZSIDÓSÁG.

I.

Általános állapotok.

Míg a világ jelentékeny részének balhite és az állítólagos keresztény szellemnek tévelygése a zsidókat csak mint elnyomandó, hányt-vetett és a legjobb esetben közgazdasági, ipari és kereskedelmi érdekből marasztalt és eltiűrt, szükséges és nem ritkán nélkülözhetlen nehézségnek szokta tekinteni, addig az északamerikai Egyesült-Államokban uralkodó tökéletes polgári és vallási szabadság és egyenlőségen szárnyaló vezérlő közszellem mellett aféle középkori zsidóellenes, házsártos, patvaros, garázda és zádor mozgalmaknak fékezésére már azért sincs szükség, mert a nép általános, mélyen és hatalmasan kifejlett szabadság-, jog- és igazságérzete az olyan pokoli szüleményt már legelső megjelenése alkalmával rögtön megtörné és megsemmisítené. Ennek következtében a zsidóság itt Amerikában teljes bizalommal elmélkedik az idők folyásán, az események áradásán és a korszellem özőnlésén.

Őskori elszéledése óta nem tapasztalt a zsidó nép oly tüneményt, mint a minővel itt áll szemben. A sok tévut daczára, melyeknek bizonyos veszélyes irányai elburkolhatlanok, de melyeknek az itteni gyors átmeneti állapotokban minden felekezet többé-kevésbbé ki van téve, a zsidók fogékonysága, erélye és állhatatossága tökéletesen megfelelő hatáskört talál a legmagasabb és legkülönbözőbb törekvésekre, melyek közül legszembetűnőbb a földművelés. Ez idő szerint csupán az északkeleti (ugynevezett *Uj-Anglia*) hat államban máris *hatszáz zsidó gazdaság* van és míg a középp államokban a new-jersey-i zsidó gyarmatosok buzgó munkálkodását máris szép siker koronázza, addig a déli államokban, különösen Mississippin, Louisiana és Texasban és elszórvva itt-ott az egész nagy és

távoli nyugaton, *több száz* kisebb-nagyobb, köztük nem csekély számu majorságok, mintagazdaságok, narancsligetek, pamut-, czukornád- és szőlőgazdaszatok zsidók tulajdonában szépen virágoznak.

II.

Az amerikai zsidók száma.

Az északamerikai E.-Államokban volt zsidó: 1818-ban 3000 lélek, 1826-ban 6000, 1840-ben 15,000, 1848-ban 50,000, 1880-ban 230,000, 1888-ban 400,000, 1897-ben 937,000, 1899 végén 1,043,000 lélek.

Az egyes *államok* zsidó polgárai: Alabama 6000 lélek. Arizona 2000, Arkansas 4000, California 35,000, Colorado 10,500, Connecticut 6000, Nord és South Dakota 3500, Delaware 3000, District of Columbia 3500, Florida 2500, Georgia 7000, Idaho 2000, Illinois 95,000, Indiana 25,000, Iowa 5000, Kansas 3500, Kentucky 12,000, Louisiana 20,000, Maine 5000, Maryland 35,000, Massachusetts 20,000, Michigan 9000, Minnesota 6000, Mississippi 5000, Missouri 35,000, Montana 2000, Nebraska 2000, Nevada 2500, New-Hampshire 1000, New-Jersey 25,000, New-Mexico 2000, New-York 400,000, North-Carolina 12,000, Ohio 50,000, Oregon 6000, Pennsylvania 95,000, Rhode-Island 3500, South-Carolina 8000, Tennessee 15,000, Texas 15,000, Utah 5000, Vermont 1000, Virginia 18,000, Washington 2800, West-Virginia 6000, Wisconsin 10,000, Wyoming 1000. Összesen 1,043,800 lélek.

III.

Az amerikai zsidók szervezetei.

1. Az *Alliance israelite universelle*. *Albanyi fiókja*: alapított 1877-ben. Tagjainak száma 38. Évi jövedelme (100) száz dollár. *Baltimore-i fiók*. Alapított 1888-ban. Tagjainak száma 97. Évi jövedelme 225 dollár. *New-York (városi) fiók*. Tagjainak száma 100. Évi jövedelme 400 dollár. *Philadelphia-i fiók*. Alapított 1868-ban. Tagjainak száma 225. Évi jövedelme 600 dollár. *Pittsburg-i fiók*. Alapított 1875-ben. Tagjainak száma 50. Évi jövedelme 100 dollár. Pénzbeli gyűjtések minden Purimkor rendszeren Chicagóban, Indianapolis-ben, Milwaukee-ben, Nashville-ben és St. Louis-ban is eszközöltnek.

2. *Az amerikai zsidó kántorok egyesülete.* Alapítottatott 1894. márczius havában. Czelja: Az amerikai zsidó templomi zene fejlesztése. Elnök főkántor: dr. Kaiser Alajos, Baltimore-ból. Alelnök: Sparger Vilmos, New-York (városból). Titkár: Loewenberg Vilmos, Philadelphia-ból. Pénztárnok: Rappaport S. New-Yorkból. Tagok száma 100.

3. *Az amerikai zsidó történelmi egyesület.* Alapítottatott 1892. június 7-én. Elnök: dr. Adler Cyrus. Alelnökök: Rosendale, New-York államnak főügyésze, Cohen Mendes, dr. Gross Károly egyetemi rendes tanár, Adams H. B. egyetemi tanár. Pénztárnok: dr. Gottheil Richard, egyetemi rendes tanár. Levelező-titkár: dr. Friedenwald Herbert. Jegyző-titkár: Hollander J. H. egyetemi rendes tanár. Végrehajtó bizottság: Straus S. Oszkár, amerikai követ a török császárnál, dr. Felsenthal B. chicagói nyugalmazott főrabbi, dr. Jastrow Mór, egyetemi tanár, Sulzberger Mayer ügyvéd, Phillips N. Taylor ügyvéd, Wolf Simon ügyvéd, Kohler Max J., Sámuel János magánzó, dr. Philipson Dávid, és főtisztelendő Cohen Henry, galvestoni rabbi. Az egyesület 6 tiszteletbeli, 11 levelező, 4 örökös és 200 rendes tagból áll. Az évi jövedelem mintegy 1.200 dollár. Cél: Gyűjtése, fenntartása és közzététele mindazon adatoknak, melyek az amerikai zsidóság településére és történetére vonatkoznak. Az egyesület egy szakkönyvtárral, érdekes és értékes képek- és festményekkel is bír. Már eddig is hat történelmi művet adott ki. Üléseit rendszeresen minden december második felében tartja.

4. *A Hirsch báró alap.* Alapítottatott 1890 évi márcziusban orosz- és oláhországi zsidó bevándorlók javára. Alaptőkéje két millió ötszázezer dollár = 12.500.000 korona. Évi jövedelem: 100.000 dollár (500.000 korona). E jövedelem fordítandó: a) A zsidó emigránsok fogadására. b) Angol tanításuk, illetőleg nevelésükre. c) Kézművek, mesterségek taníttatására. d) Földmivelés és ipar terjesztésére és a woodbine-i földműves és ipariskola fenntartására.

5. *Az amerikai rabbik központi tanácsa.* Alapítottatott Detroitban, Michigan államban 1889-ik év július havában. Elnök: Dr. Wise Izsák Mayer, a cincinnati-i rabbiképző elnöke (nem rég meghalt). Első alelnök: Dr. Silverman József, a new-yorki Emmanuel templom rabbija. Másod alelnök:

Dr. Moses A. louisville-i rabbi. Pénztárnok: Hecht Simon, los-angeles-i rabbi. Levelező-titkár: Grossmann Lajos, cincinnati-i rabbi. Jegyző-titkár: Dr. Deutsch G. rabbiképzői tanár. E tanácsnak 3 tiszteletbeli és 133 rendes tagja van. Évi jövedelme mintegy 800 dollár. A végrehajtó bizottság minden hónap elején ülésezik. A nyilvános közgyűlések minden július hó második hetében tartatnak. A központi rabbitanács czelja: A rabbik közti jó barátság és testvériség fenntartása, mely által egymástól tanuljanak és egymást oktassák; a zsidó irodalom és történelemnek bővebb ismertetése, tanulmányozásának fejlesztése; a felekezeti és napi események megbeszélése és szakszerű vitatása, és az események által teremtett föladatokat okadatolt véleményezése. A központi rabbitanács eddigi kiadványai a következők: 9 kötet évkönyv. The worlds parliament of Religions. The union prayer book. 4 kötet hitszónoklat. Különbféle rőpiratok. Van 5995⁷⁴/₁₀₀ dollárnyi tőkéje, melyből 3100⁴⁶/₁₀₀ dollár az aggrabbik nyugdíjalapjához tartozik. A cubai hadsereg zsidó felekezetű katonák közt ezer héber-angol imakönyveket osztott ki. Az unió imakönyve máris 133 zsidó ekkleziában van használatban, melyek 37.692 ilyen imakönyveket vásároltak a rabbitanács kiadó ügynökségétől.

6. *Az amerikai zsidónők zsinatja* (Council of Jewish Women of Amerika). Alapítottatott 1893. szeptember havában. Elnök: Salamon G. Hannah (Henry-né). 1-ső alelnök: Beer Zsófia. 2-ik alelnök: Mandl Babetta (Emmanuel-né). Pénztárnok: Wolf Carrie M. Jegyző-titkár: Berg Gertrude. Levelező-titkár: American Sadie. A tagok száma 6000, kik 59 az összes Egyesült Államok ugyanannyi városaiban fennálló *osztályokra oszlanak*. A zsinat czelja: A zsidó történet és irodalom tanulmányozása; a jótékonságnak legujakb, legjobb és leg-hathatósabb mód szerinti gyakorlata; a vallásosság fejlesztése, a felekezeti iskolák segélyezése és a szombat ünneplésének minden lehető módon való elősegítése. A zsinat 5373 dollár kiadása által három állandó zsidógyermekóvodát alapított, 9 zsidó vallásos vasárnapi iskolát tart fenn; a cubai háboru alatt 12.000 dollárt osztott el zsidóhitű katonák, tengerészek és családjaik közt, nagyszerű és nagyszámu jótétemények által dicőségét szerez a zsidó felekezetnek.

7. *Az amerikai zsidó vasárnapi vallásiskolai egyesület.*

Alapított 1886. július havában. Elnök: dr. Philipson Dávid rabbi. Alelnök: dr. Mielziner M., a cincinnati-i rabbiképző tanára. Pénztárnok: Goodheart Vilmos nagykereskedő. Titkár: Lévy Károly rabbi. Tagjai 75 vasárnapi iskola, melyek ugyanannyi igazgató alatt állanak. Főcélja a zsidó vallás, történet, irodalom és erkölcs fejlesztése.

8. *Zsidó chautauqua egyesület.* Alapított 1893-ban. Elnök: dr. Berkovitz Henry philadelphiai rabbi. Alelnök: Wolf Simon ügyvéd Washingtonban. Titkár és igazgató: Hassler Iszák és 30 tagból álló igazgató tanács. A tagok összes száma 2000. Célja: A zsidó vallás értelmének és bővebb tudományának tanulmányozása, illetőleg búvárlata; a zsidó történet és irodalom tágabb ismerete, fejlesztése és terjesztése; népszerű előadások, szónoklatok, tanulmányok és ünnepélyek rendezése és elősegítése; nyilvános közgyűlések, isteni tisztelet stb.

9. *Zsidó könyvkiadó társulat.* (Jewish Publication Society of America). Alapított 1888. június havában. Cél: zsidó jellegű művek kiadása illetőleg azok kiadásának hathatós elősegítése; legyenek azok akár vallási, szépirodalmi, történelmi, művészeti, erkölcsi vagy közoktatási ügyek fejlesztését és terjesztését irányzandók. Elnök: Newberger Mór Philadelphia. 1-ső alelnök: dr. Leipziger Henry M. New-York (város). 2-ik alelnök: Friedman Ármin, Philadelphia. Pénztárnok: Dannenbaum Mór, Philadelphia. Titkár: dr. Steinbach Lewis, Philadelphia. Segédtitkár: dr. Bernheimer S. Károly, Philadelphia. Végrehajtó bizottság: dr. Adler Cyrus, Blumenthal Salamon, ifj. Fleischer Benjamin, Sulzberger Mayer ügyvéd, Amram Dávid, dr. Berkowitz Henry, dr. Cohen S. Solis, dr. Felsenthal B., dr. Gross Károly, dr. Jastrow M., dr. Landesberg Max, Straus Oszkár konstantinápolyi nagykövet, dr. Philipson Dávid, Leipziger M. Titkára e bizottságnak Baltimore-i: Szold Henrietta kisasszony. A társulat már eddig is huszonhat különféle zsidó jellegű művet adott ki, melyek a zsidó vallás, történelem, irodalom és művészet ismertetésének és a szépirodalom terjesztésének szolgálatában állanak. A közgyűlések január, február, márczius, október, november és deczember hónapokban tartatnak. A társulat vagyona 20,000 dollár (100,000 korona).

MTA KÖNYVTÁRA

SCHEIBER

GYŰJTEMÉNY

10. *Amerikai zsidó theologiai semináriumi egyesület.* (Jewish Theological Seminary Association of America.) Székhelye 736. Lexington Avenue, New-York (város). Alapított 1886. május havában. Célja: A »történelmi zsidóság« fenntartása és ápolása Amerikában, a mint az Mózes, a Próféták és Bölcsék, azaz a חכמים és תורה נביאים által tanított, mely végre: 1-szor alapít és fenntart zsidó theologiai semináriumot rabbik és hittanítók kiképzésére. 2-szor. Oly irányokban való hathatós működést fejt ki, mely a fentebbi célok erélyes előmozdítására szolgál. E társulatnak évi jövedelme mintegy 10,000 dollár vagy 50,000 korona. Tagjainak száma 500 egyén és 25 eklézsia.

11. *A zsidó jótékonyági nemzeti tanács.* (National Conference of Jewish Charities.) Alakult 1899. május havában. Elnök: Bettman Bernát, alelnök Butzel Márton, titkár Marks Johanna asszony. A különböző államok minden városaiban létező jótékonyági egyetek egy-egy választott képviselője képezik a tancsnak tagjait. Cél: a jótékonyág ügyének a legujabb tapasztalatokon alapuló rendezése; az érdemesebb szegények hathatósabb és alaposabb segélyezése; kórházak fenntartása stb.

12. *A nemzeti földművesiskola.* (National Farm School.) Az iskola és telkei Doylestown-ban, Pennsylvania államban vannak. Alapított és törvénybe iktatott 1896. április hó 10-én. Elnök: dr. Krauskopf József rabbi, lakik Germentownban, Pennsylvania államban, E. Upsal Str. 124. sz. Alelnök: Lichten H. H. Pénztárnok: Newmann M. N. Titkár: Hochstadter Harry C. Iroda: Philadelphia Penn. Franklin Street No. 242. Igazgatók: Blum Ralph, Blumenthal Ármin, Branson James L., Eichholz Adolf, Jónás Ármin, Kaufman Mór A., Kohn E. Harry, Lit Sámuel D., Loeb A., Rosenberg Arthur, Selig Eli K., Teller Benjamin F., Silvermann Iszák H. A tagok száma 1000. Évi jövedelem 10,000 dollár. Az igazgatótanács minden hónap harmadik kedden ülészik. míg az évi közgyűlések évenként október havában tartatnak. Az intézetben négy tanár működik. A tanulók száma jelenleg 25, melyek a tekinélyes majorsági teendőket és a gyümölcsös, szőlő, a marhatenyésztés és mezei munkának tetemes részét maguk végzik.

13. *A szövetség fiainak független rendje.* (Independent Order B'nai B'rith). Célja: a zsidóság fenntartása, ápolása és

tagjai életének biztosítása 1000, 1500, 2000 dollárnyi összegig; az özvegyek és árvák hathatós segítése; árvaházak és óvodák fenntartása és a felnőtt és nevelt árvák jövőjének hasznos alapon való biztosítása. A B. B. szövetségnek van tíz kerületi nagypáholya, melyek alatt összesen 375 páholy működik a fent jelzett irányban. A tagok száma közel 80,000.

14. *Ábrahám szövetsége.* (Order Berith Abraham.) Alapított 1859-ben. A nagypáholy főmestere: Dorf Sámuel. Célja ugyanaz mint a B'né B'risz szövetségé, csak hogy a tagok élete egyformán 1000 dollárra van biztosítva és hatáskörük valamivel szűkebb, mint a B. B. szövetségé. Összesen 250 páholya van működésben. A tagok összes száma 43,000.

15. *Benjamin fiainak független szövetsége.* (Independent order Sons of Benjamin.) Alapítása óta fizetett elhunyt tagjai-, özvegyei- és árváinak 1.983.390⁰⁴/₁₀₀ dollárt. A múlt 1898. évben 465.791 dollárt. Tagjainak száma 15,400, kik közt 1354 női tag van. Országos elnök vagy nagymester: Lévy Nándor, állami bíró. 1-ső alelnök: Rosenberg Ábrahám. 2-ik alelnök: Boxbaum Sámuel. Titkár: Silberstein Adolf. Pénztárnok: Freund Fülöp.

16. *Az amerikai orthodox zsidók községi szövetsége.* Alapított 1898. június havában. Elnökök: Dembitz Lajos N. ügyvéd és Mendes Pereira dr. rabbi. Alelnökök: Klein P. dr. rabbi, De-Sola Meldola rabbi, Schneeberger H. W. dr. rabbi, Sarahsohn K. H. hirlaptulajdonos és szerkesztő. Titkárok: angolban: Kohen Max, héberben: Buchhalter Izsák. Cél: a szigorúan bibliai, rabbinikai és történelmi zsidóság fenntartása, ápolása és fejlesztése. A zionizmus pártolása és elősegítése és egy rendes orthodox rabbi zsinat egybehívása s. a. t.

17. *Az amerikai zsidó községek egyesülete.* (Union of American Hebrew Congregations.) Alapított 1873. július 10-én. Elnök: Freiberg Gyula. Alelnök: Woolner Sámuel. Pénztárnok: Krohn Lajos. Titkár: Lévy Lipman. Végrehajtó bizottság: harmincz zsidó egyházi és világi kitűnőségből alakult. Az egyesület évi jövedelme 25.000 dollár. A bizottságok június és december hónapokban üléseznek. Cél: egy a zsidó theológia és irodalom és a főbb tudományosságnak szentelt iskola alapítása és fenntartása; az összeköttetés ápolása és fenntartása a világ minden hasonló irányú intézeteivel; előkészítő iskolák

alapítása és fenntartása az általános zsidó irodalom és történet bővebb ismertetése, tanulmányozása és terjesztésére a kor kívánalmainak tekintetbe vételével, a nélkül, hogy a világi tudományok és művészetekben való előremenetel legkevésbé is megrovídtették; az istentisztelet emelése, a zionizmus hazafiatlan, balga és ábrándos céljai ellen hatni és a hazafiság meleg lángjait magasan fellobogtatni, s. a. t.

18. *Az amerikai rabbiképző.* (Hebrew Union College.) Alapított 1875. október 3-án. Célja: rabbik kiképzése. Kormányzók táblája (Board of Governors): dr. Berkovitz Henry, Bettman Bernát, Bloom Abr., Drucker Náchán. Feiss Lipót, Freiberg Gyula, dr. Gottheil Gyula, dr. Hecht Zsigmond, Heinsheimer Ede, dr. Kohler K., Kohn Arnold, Kronacher Jakab, dr. Landsberg Max, dr. Leipziger Henry M., Lévy Lajos S., Marz Dániel, Solms Markus, Marks Manó, dr. Moses Adolph, dr. Philipson Dávid, Pollák Emil, Samfield M. rabbi, Stix Náchán és Trost Samu. Titkár: Bloom Izsák. P. O. box 226. Cincinnati, Ohio. A rabbi-képző tanári kara: dr. Wise Izsák Majer Elnök (meghalt), dr. Mielziener M., dr. Philipson Dávid, dr. Deutsch Gusztáv, dr. Grossmann Lajos, Feldmann E. tanár. Segédtanárok: Manheimer S., Levias C., dr. Buttenwieser M. A rabbi-képző évi rendes jövedelme 22.000 dollár. A szigorlatot tett rabbik száma 65, kiknek legnagyobb része kiváló nagy ekklézsiák élén áll.

19. *A zsidó hitközségek Amerikában.* Ezeket, egyéb hivatalos adatok hiányában, csak az egyes államok keretén belül állíthatom össze. Az amerikai zsidó ekklézsiák száma meghaladja az ötszázat. Évi jövedelmük, szerintem, ezer és ötvenezer dollár közt váltakozik; míg a rabbik évi fizetése szintén évi hatszáz és tizenötezer dollár közt variál, a mibe persze a mellékjövedelmek, mint díjak és illetékek s. a. t., nincsenek beleértve. Az ekklézsiákkal összekötött, másutt meg nem nevezett intézetek, jótékony egyesületek, vasárnapi vallásiskolák és a felekezeti érdekeket szolgáló társadalmi egyletek száma megközelíti az ezret.

20. *Az amerikai zsidó sajtó.* 1. American Hebrew, hetilap, szerkeszti Cowen Fülöp. 2. American Israelite, hetilap, szerkeszti Wise J. M. 3. Jewish Voice, hetilap, szerkeszti Spitz M. 4. Jewish Spectator, hetilap, szerkeszti Samfield M.

5. Jewish Messenger, hetilap, szerkeszti Isaacs S. M. 6. Jewish Progress, hetilap, szerkeszti Bachrach Hugó. 7. Jewish Ledger, hetilap, szerkeszti Lehmann M. Dr. 8. Jewish Women, hetiszemle, szerkeszti Brunswick Armin. 9. Menorah, A B'nai B'rith szövetkezett hivatalos közlönye, megjelen havonként egyszer, szerkeszti Ellinger Mór. 10. Occident, hetilap, szerkeszti Silversmith Gyula. 11. *The Shofar*, haviszemle, szerkeszti Lipsky Lajos. 12. Jewish Tidings, hetilap, szerkeszti Wielej Lajos. 13. The Magnet, megjelen negyedévenként, az Atlanta-i árvaház közlönye. 14. Deborah, német hetilap, szerkeszti Wise J. M. *Heber*: 15. אוצר החכמה והמדע, megjelen $\frac{1}{4}$ -évenként, szerkeszti Libowitz Sámuel. 16. החמה, havi folyóirat és szemle, szerkeszti Enowitz Károly és Márkus. 17. היכל, hetilap, szerkeszti Ettelson N. B., S. B. 18. הוינן, hetilap, szerkeszti Gabreelow József. 19. גר המערבי, haviszemle, szerkeszti Schwarzberg Sámuel Benjamin. 20. הקול, hetilap, szerkeszti Rodkinson Mihály. 21. קרימה, haviszemle, szerkeszti Rosenzweig Gerson. 22. הפסטה, hetilap, szerkeszti Schur Vilmos. 23. הלחמי, hetilap, szerkeszti Deinard Ephraim. Ezekon kívül van még *nyolczvan* napilap és heti havi folyóirat, melyek az Orosz-, Lengyel- és Oláhországgal bevándorolt *szászrezeknek* különös nagy szolgálatokat tettek, a különben fülsértő *zsargon* nyelvükkel, de melyek egymásután elég gyorsan enyésznek el, minthogy a legtöbbnyire derék, munkás, józan, iparkodó, erélyes, munkaképes és munkaszerető bevándorlók az angol nyelvet tökéletesen elsajátítják, ami a gyermekek és fiataloknál egy-két évet, a tanulékony öregebbeknél rendszeren négy-öt, ritkán hat évet vesz igénybe.

A *new-yorki, chicagói, philadelphiai városi, állami és nemzeti hatóságok* ritka és szerintök legnagyobb gyönyörűségüket találják a bevándorolt zsidó gyermekek által látogatott külön *fiu- és leány-nyilvános elemi és mű- és ipariskolák* látogatásában, nagyon csodálkozván, hogy rövid hat hónap alatt mennyire elsajátítják a 8—14-éves fiuk és leányzók az angol nyelvet, melyet pompás kiejtéssel olvasnak és beszélnek és hárzendítenek a *gyermekek ezrei* a nemzeti dallamok, himnuszok és hazafias-harczias angol énekekre, nem győzik dicsérni a zsidó elemet, mely az Egyesült-Államokban, a köztársaság *majdnem száz milliónyi*, száz népfaj- és nemzetségből összenőtt

népesség között, a bányai, erdészeti, vasutépítési és földmives, a kézmű- és gyáripár nehéz munkájában, a kereskedelem, vállalkozás, tudomány, bölcsészet, jog és igazságszolgáltatás, a hadi és tengerészeti, a politikai és diplomatiái téreken, szóval mindenben és mindenütt előnyösen van képviselve, minélfogva elvitázhatatlan *tény*, hogy a zsidók az Egyesült-Államok leg-hasznosabb polgárai közé tartoznak és a legőszintébb elismerést minden alkalommal tökéletesen kiérdemlik.

Na, kérem! Tessék csak ide küldeni azokat a magyar, német, cseh, oláh és lengyel *denevéreket*, kik ma *szárnyasok*, holnap *emlős-állatok*, holnapután pedig a *pokol turhája*, mely megfertőztet, megmérgez mindent, amit érint. Mondom, tessék csak ide küldeni őket, mert itt, csakis itt lehet nékik tökéletesen kigyógyulni az antisemitizmus nyavalyájából, mely népeik és felekezeteik hátrányára és szegényére oly nagyon bántja, töri és emészti őket.

Itt vannak ám a levették, hősök és bajnokok, itt a jogászok, szónokok és tudósok, itt a munkások, iparosok és művészek, barátok, papok, püspökök és érsekek, kik valamennyien fennen hirdetik, *hogy a világ üdvössége: az emberiség testvérisége.*

Alexandria.

DR. ROSENSPITZ SÁNDOR.

JERUZSÁLEMI LEVÉL: IDÓK JELE.

A név nagy szerepet játszik a világon. Azt mondják: »E névnek jó hangzása van« s a közmondás igazmondás. Sehol sem bizonyul ez annyira igaznak, mint épen Jeruzsálemben. Itt egy csattanós bizonyíték. »A«-val kezdem. Az általában »jó hangzású« neveknek egész sorozata fölött tarthatunk itt szemlét. Még pedig: »B. Ch.-féle Általános Kórház«; »Általános Nőegylet«; »T. Ch.-féle Főiskola«; »E. Ch.-féle Főiskola« s még egy »Főiskola«, melyet újabban terveztek, de közelebbi meghatározása még nem ismeretes; »Központi Könyvtár« sat. — Mily bősége a jelentős neveknek! S mily változatosság! Egy részük általánosítva van, a másik megfőstítve, a harmadik központosítva (hogy ne mondjam közrontósítva)! Mégis mindannyinál fő a »jóhangzás« (a *טובת* csengésnek), melyet

elérnek. Még ma is kábul a fejem, mint azon a napon, ha mind a »nagyokat« szellemszemeim előtt egymásután elvonultatom.

Akkor történt, midőn mindnyájan kivonultak egy vendég fogadtatásához, kinek »hangzatos« neve őt megelőzte. Úgy sorolom föl e nagyságokat, amint — miután véletlenül a helyszínen voltam — a legnagyobb nagynak, ki a bemutatásokat vezegte, szájából hallottam. »N. N., a legnagyobb publicista!« — »N. N., a legnagyobb fenilletonista!« — »N. N., a legnagyobb hebraista!« — »N. N., a legnagyobb arabista!« — »N. N., a legnagyobb optimista!« — »N. N., a legnagyobb talmudista!« — Ekkor kábulás fogott el, hogy se nem láttam, se nem hallottam. Hogy mi történt azután, hogy milyen nagyságok következtek még, igazán nem tudom már, jóllehet még többször ezután is fülemhez jutott »a legnagyobb« kifejezés. Sőt egyszer úgy rémlett, mintha »a legnagyobb pamphletista«-t is hallottam volna említeni. De arra még igen jól emlékszem, hogy amnyi »nagy« látása a mi nagy vendégünket egészen megbűvölte. Figyelemre méltó a »Központi könyvtár«, melyről a legújabb »Szemlé«-ben is szó volt. Eredeti neve »Abarbanel-könyvtár«, a legutóbbi nyári hónapokban »Nemzeti könyvtár«-nak nevezték. Ily cím alatt szerepelt a negyedik zionista kongresszuson Londonban. De minthogy ez oldalról nincs mit remélni, »Központi«-ra keresztelték. Ez is az idők jele.

E szempontból kiindulva, egy hibát kell kijavítanom, melyet legutóbb elkövettem. »Joel Brand« és »Munkács« teljes nevek helyett a legutolsó »Szemlé«-ben J. B. M.-et irtam. Ez vétség volt jobb meggyőződésém ellen, melyet a teljes névben rejülő jelentéséről tartok. Most ime helyrehozom. Mindazonáltal javulásnak fordulata a Brand-féle ügyben a mostani viszonyok között nem észlelhető. Egyelőre más és fontosabb ügyek tartják Jeruzsálemet izgatottságban, de ezekről más alkalommal.

Most még csak egy ártatlan (!) természetű ügyről akarok szólni. Sajátságosan, megint egy B. J. nevű egyén játszsza a főszerepet. De más B. J., mint a kiről legutóbb szó volt. Szerepeiknek természete is különböző, amaz a veszteségnek, ez pedig a nyereségnek jegyében van. B. J.? A jóakarátú olvasó megbocsát, hogy nem írom ki a teljes nevet. Ez ugyan következetlenség részemről, de fontos okaim vannak reá, melyeket b. engedelmmükkel itt nem fejtek ki. Tehát B. J. egy körül-

belül ötven éves földi, י"א נ"ד ugyan, de szigorúan vallásos. Körülbelül 20 évvel ezelőtt vándorolt ide családjával, egy ideig lemondott a Chalukáról, kizárólag azon oknál fogva, mert nem szorult rá. Vagyont hozott magával. Azon időben a telek és földbirtok értéke napról-napra emelkedett. Birtokvásárlás és házépítés nyereszkedéssel járó üzlet volt, sokan meg is gazdagodtak mellette. Tehát a mi B. J.-énk is üzérkedett. De rövidesen nagy fordulat következett be, amennyiben a nagy orosz kivándorlással egyidejűleg szigorú tilalom adatott ki a bevándorlás és földvásárlás ellen. Ennek következtében az épületek értéke csökkent, sőt csaknem semmit sem értek, miután nem voltak eladhatók. Ily módon B. J., mint sok más, elvesztette vagyonát. A Chalukában keresett menedéket, melyről többé nem is mondott le.

Olvasóink talán még emlékeznek, hogy az orosz menekülők számára akkor mindenütt pénzt gyűjtöttek. A magyar orthodoxia részéről is megindult a gyűjtés, melynek eredménye körülbelül 20.000 frtra rúgott. Ez összeget Diskin rabbihoz (ר"ד) küldötték arra a célra, hogy a menekülőknek lakások építtessenek. Abban az időben, midőn a házaknak oly csekély értékük volt, e pénzzel valami rendeset lehetett volna kezdeni. De B. J., a ki építkezéseivel annyira pórul járt, éppen kedvence volt az említett rabbinak; mi volt természetesebb, mint a szerencsétlentől a bovlit megvenni? Így is történt és a házak פליטה רוסיא nevet nyertek. A szerencsétlen spekuláns pedig továbbra is a póruljárt maradt. Nemrégiben utam a פליטה רוסיא mellett vitt el, mennyire elcsodálkoztam, midőn közelében, csakhogy valamivel magasabban, egy új, monumentális épület pillantott meg. Még fokozódott csodálkozásom, midőn a kérdésre, hogy kié e nagy, szép ház, azt a választ nyertem, hogy r. B. J. tulajdona! Nem akarok ehhez bővebb elmélkedést fűzni, de egész határozottan hiszem, hogy ez is az idők jele!

Jeruzsálem.

DR. T. R.

A CIRCUMCISIÓRÓL SZÓLÓ BELÜGYMINISZTERI
RENDELET VISSZAVONÁSA.97149. sz. *Körrendelet valamennyi törvényhatóságnak.*

Az izraelitáknál szokásos körülméletési eljárás egészségügyi szabályozása tárgyában a vallás- és közoktatásügyi miniszter úrral egyetértőleg kiadott 1899. évi 113.831—899. számú itteni körrendelet egyes intézkedéseinek a zsidó felekezet legilletékesebb tényezői olyan magyarázatot adtak, mely szerint azok a zsidó vallás szabad gyakorlatának megháborítását foglalnak magokban. E szempontból kiindulva, a legtekintélyesebb izraelita hitközségek azon kérelemmel fordultak hozzám, hogy az említett körrendelet nehezelt tételeit módosítsam.

Miután úgy nekem, mint a velem egyetértőleg eljáró vallás- és közoktatásügyi miniszter urnak, az említett körrendelettel az volt a célunk, hogy a szóban levő ügy egészségügyi vonatkozása részét, magának a hazai zsidóságnak érdekében, a rituális szertartás lényegének érintése nélkül szabályozzuk, — a mint ez a többször felemlített körrendeletben kifejezést is talált és miután másfelől tény az is, hogy a körrendelet kifogásolt tételeinek módosítása az egészben foglalt intézkedés értékét jelentékenyen alászállítaná s mert végül időközben azon meggyőződést szereztem, hogy a zsidófelekezet illetékes tényezői a saját hatáskörükben is meg akarják és meg is tudják óvni a szóbanlevő szertartásnál az egészségügyi szempontokat, a vallás- és közoktatásügyi miniszter úrral egyetértve elhatároztam, hogy a körülméletési eljárás egészségügyi szabályozása tárgyában kiadott 113.831—899. sz. alatti körrendeletet hatályon kívül helyezzem.

Felhivom ennél fogva a törvényhatóságot, hogy ezt az illetékes alantas hatóságokkal a törvényhatóság területén levő összes izraelita hitközségekkel és a gyakorló orvosokkal haldéktalanul közölje.

Budapest, 1900. évi november hó 20-án.

A miniszter helyett:

Gulner, s. k.
államtitkár.

Irodalmi hírek. Megjelent és beküldetett: *Dr. Frisch A.*, Szemelvények a zsoltárok könyvéből. Bevezetéssel, tárgyi és nyelvi magyarázatokkal. A pesti izraelita hitközség tanterve nyomán szerkesztette. Budapest, 1900. Ára 2 korona. — *Cassel D.*, A zsidók története. A szerző által jogosított fordítás. Szeged, 1900. — *Dr. Blumgrund N.*, Szá'adja ibn Danán élete és művei. Pozsony, 1900. (dissz.) — Grabreden gehalten beim Leichenbegänntnisse des Herrn I. S. Halberstam. Bécs, 1900. — *Dr. Schwarz A.*, Trauerrede auf Rabbiner Jakob Fleissig. Karlsruhe, 1900. — *Kahana A.*, Dikduk Lásón Ibrith. Varsó 1901 (Héber nyelvtan héber nyelven). — *Dr. Bródy H.*, Weltliche Gedichte des Abu Ajjub Soleiman b. Jahja Ibn Gabirol. 2. füzet. Berlin, 1900. — *Kahana A.*, Jiszáél Baal Sém Tób. Zitomir. 1900 (Héber nyelven).

A porosz zsidók iskolai statisztikája 1886—1896. között.

A porosz zsidók száma a kedvezőtlen születési arány folytán csak csekély mértékben emelkedik és ha a fejlődés nem vesz más irányt, ma-holnap fogyni fog. Ezt bizonyítja a hivatalos statisztika az érintett évtizedről, a melyből néhány adatot ide iktatunk. Az iskolás gyermekek száma volt 1886-ban 68,102; 1891-ben 66,483; 1896-ban 61,541. Egy évtized alatt a keresztény iskolalátogatók száma 8/5 százalékkal emelkedett, a zsidóknál 9/66 százalékkal apadt, ámbar a zsidó lakosság 366,375-ről 379,716 lélekre emelkedett. A lakosság emelkedése részben a kedvezőbb halálzási aránynak, részben felnőttek bevándorlásának a többi német államokból a porosz nagy városokba származik. Óriási a visszaesés a zsidó iskoláknál, a melyek 5 év alatt (1886—1891) 318-ról 244-re apadtak le, a következő 5 évben ellenben 2-vel emelkedtek. Ezekben az iskolákban az ijesztő apadás folytán a zsidó tanítók száma 407-ről 305-re esett le. A magánintézetekben a zsidó tanulók száma 1886-ban volt 516; 1896-ban 2597, a mi az antisemita áramlattal állhat összefüggésben; ellenben az e fajta középiskolákban a szám csak 8-al kevesbedett és 1896-ban volt 7621, a mi óriási nagy arány. A nyilvános középiskolákban kis emelkedés mutatkozik: 14,823-ről 14,654-re. Sok a jóból.

Zsidó parasztek Oroszországban. Délorszország két kormányzóságában 38 zsidó falu van, melyekben 35000 zsidó földművelő él. A telepéseknek az idén rossz aratásuk volt, de azért a természetben szolgáltatandó adókat megfizették és a pénz-

adónak is vagy 40 százalékát. A többit még az orosz adószedő sem tudta belőlük kipréselni. A télen nagy nyomor vár rájuk. Ez a tény is gondolkodóba ejtheti népboldogítóinkat, kik minden zsidót paraszttá szeretnének átvarázsolni, mintha a többi keresetforrás nem volna tisztességes. Ha minden zsidó földművelő lenne, azonnal leszállnának az agráriusok akcziái és szidnák a zsidót, ki csak a parasztmunkára alkalmas.

Héber tannyelvű iskola van Jaffában, de nem igen prosperál. Az Alliance most az odessai »Palesztinában létesítendő telepek bizottságá«-val új alapra fektette az iskolát, melynek célja, hogy héber gymnasiummá fejlődjék. A deficit nagy volt, mert a 412 tanuló csak 1475 frank tandíjat fizetett. Az orosz bizottság ragaszkodik az iskolához és nagyobb áldozatokra kész. Remélhető, hogy ez az első héber gymnasium az idők folyamán mégis virágzásnak indul.

Statistikai kimutatás az időszakai zsidó sajtóról és a német zsidó intézményekről. Az egész világon összesen 131 zsidó lap lát napvilágot. Ezek között van 19 héber, 33 német, 17 zsidó-német, 1 arabs, 33 angol, 5 francia, 5 holland, 2 olasz, 3 román, 6 spanyol, 2 lengyel, 1 orosz és 3 magyar. A német birodalomban van: 125 egyesület a népmiveltség terjesztésére, 107 irodalmi egyesület, 17 magasabb iskola, 3 rabbi- és tanítóképző, 33 rabbi- és tanítóegyesület, 69 alapítvány és szövetkezet a kézmű terjesztésére, 12 intézmény a nők hivatásszerű kiképzésére és támogatására, 45 árva- és nevelő intézet, 31 beteg és aggodalmas háza, 23 öregekről gondoskodó ház és menedékház, 5 népkönyvtár-szövetkezet. Ezeket az adatokat Dr. Brann cikkéből vesszük, a mely az általa kiadott »Jüdischer Volks- und Hauskalender« idei évfolyamában jelent meg.

Posen zsidó lakossága egy negyed század alatt (1871—1895) 60,500-ról 40,000 szállt le, úgy hogy egyes községek egészen elnéptelenedtek. Az apadás oka több nagy német és lengyel szövetkezet. A lengyelek haraguzsznak a zsidókra, mert németek, a németek pedig kedvező alkalmakkor maguk is a zsidót nyomják gazdaságilag. A szövetkezetek nálunk is a nagy városokba fogják szorítani a zsidókat, nemcsak a zsidók, hanem az egész ország kárára.

A polnai vérvád, melyben a bécsi legfőbb törvényszék az esküdtszék ítéletét a prágai orvosi facultás véleménye alapján megsemmisítette, vérvád jellegéből kivetkőztetve került a piseki esküdtszék elé. A tárgyalás Hilsner elítélésével végződött. Mindez rendjén volna, az esküdtek lelkiismeretükkel elvégezték a dolgot. Furcsa azonban, hogy a vádlottat mint bűnrészeset ítélték el, holott tettesek nincsenek és hogy a piseki nép az ítélet kihirdetése után a zsidók ellen tüntetett, sőt még a keresztény védőt is megtámadta. A percat ezuttal különös világot vetett a fiat iustitiára.

A konitzi vérvád, mint már jelentettük, a meghurcolt és tönkretett zsidó felmentésével végződött. Az utójátéka az volt, hogy két tanu hamis eskü miatt került az esküdtszék elé, a mely elítélte őket. Az egyik két esztendőket kapott. A zsidófalók ezentúl majd csak Ausztriában fognak vérvádakat rendezni.

Fleissig Jakab, bécsi rabbisági ülnök, ki nem rég vonult nyugalomba. 83 éves korában meghalt. Élete javát Magyarországon töltötte és csak az utolsó 25 esztendőben működött Bécsben. Kiváló talmudtudós volt — Schwarz A. bécsi szemnáriumi rektor nagy tisztelője volt — és a magyar rabbiképző felállításakor nevét is emlegették. Áldás a jámbor emlékére.

Bein Károly, az orsz. rabbiképző-intézet tanára, az orsz. tanítóképző-intézettől, hol 19 éven át tanította a matematikát, a folyó tanév elején megvált. Az intézet ifjusága buzgó és szeretetreméltó tanítójától nov. 18-án ünnepélyes gyűlésen vett búcsút.

Györi Adolf, fővárosi hittanár, november 18-án ünnepelte negyedszázados jubileumát, mely alkalommal a pesti izr. hitközség előjárósága, rabbinátusa, tantestületei s számos tisztelő és tanítvány melegen üdvözölte a derék tanférfit, kikhez mi is örömmel csatlakozunk.

Zsidó évi gyűlést (allgemeiner Judentag) ajánl Dr. Philippsohn M. a német birodalom zsidó polgárainak, melyen más szervezet hiányában megbeszélnek ügyeiket és együttesen lépnek fel sérelmeik orvoslása végett. Persze azonnal hallatszottak hangok: mit szólnak majd az antisemiták? Felelet: Minden rosszat. És ha nem tartanak »Judentagot«, akkor mit szólnak az antisemiták?

Jewish Encyclopedia. Erről az amerikai vállalatról, melyről már többször szoltunk, az »American Hebrew« 47. évf. 27. száma kimerítő ismertetést közöl, melyben meglepetéssel olvassuk, hogy a kiadó cég keresztény és hogy a két főnök személyes ambíciót helyez a munka sikerülésébe és a munkában tevékeny részt vesznek. A nagy mű elkészítésére óriási büreavakat rendeztek be.

A bécsi hitközség utolsó választásainál a czionisták actióba léptek és sikerült nekik egyik jelöltjüket az előjáróságba behozni. Vagy 1500 szavazatot hoztak össze és nem hiányzott sok hozzá, hogy az egész községet markukba kerítsék. A 15000 választó közül alig szavazott le több egy ötödrésznél. A czionisták persze mindnyájan leszavaztak.

Új árvaház. A király-utczai fasorban december hó 16-án, Chanukka első napján avatták fel az új fiú árvaházat, mely ünnepélyen Széll Kálmán miniszterelnök és Wlassics Gyula közoktatásügyi miniszter is megjelent. A rengeteg összeget, a mely az új palota és berendezésére szükséges volt, Deutsch Jakab, az intézet elnöke, hozta össze dicséretes buzgóssággal rövid két év alatt. Kívánatos, hogy a tervbe vett fém- és

electrotechnikai iskola minél előbb létesüljön és annak áldásaiban nemcsak a bennlakó árvák, hanem az a sok szegény zsidó gyermek is, kiknek jövője egyre sötétebb szint ölt, részeseitessék. Kivánatos továbbá, hogy az intézetben minél több árva találjon elhelyezést.

Halász Náthán, a pesti izr. hitközség leányiskolájának igazgatója, decz. 23-án ünnepelte 50 éves tanítói és 30 éves igazgatói jubileumát, mely alkalomból a hitközség nevében Schweiger Márton előljáró, a közoktatásügyi kormány nevében dr. Verédy K. tanfelügyelő üdvözölte az érdemes pedagógust, kihez Wlassics minister meleghangu levelet intézett. Különböző testületek szerencsekívánatait tolmácsolták dr. Munkácsi B., Bárd R., Lakits V., Szuppán V. és mások. A nagyszámu üdvözlők-höz szívből csatlakozunk mi is és kívánjuk, hogy a lelkes férfiü áldásos működését megtörtetlen erővel még sokáig folytassa.

Bató I. Lipót hitoktatót a III. ker. polgári-iskola növendékei fényes ovációban részesítették. A lelkes tanító ugyanis ennél az iskolánál 20 év óta működik.

Zsidó gymnasium. A lipót-sz.-miklósi hitközség évekkel ezelőtt félmillió korona alapítványhoz jutván, középiskolát állít fel, melyhez a közoktatásügyi miniszter államsegélyt engedélyezett. Alapos a remény, hogy közeli időben a fővárosban is megnyílik egy zsidó gymnasium.

A cincinati rabbiszeminárium (Hebrew Union College), a mely egy év előtt ünnepelte negyedszázados fennállását, szépen virágzik. Összes növendékének száma 71, a tanerők száma 10. A tanterv sokkal terjedelmesebb, mint az európai rabbiképzőké. Az intézet eddig közel 80 rabbit képezett ki és anyagilag jól áll. Az összes szükségleteket magánadakozásokból fedezik.

Dunántúli Rabbiegyesület. Az egyesület 1899. aug. 28. és 29. gyűléséről előbbi számunkban már megemlékeztünk. Az imént megjelent jegyzőkönyv alapján pótlólag még megemlíjtük, hogy az összes hitközségi alkalmazottak számára sürgetik a nyugdíjintézetet, mit nem helyeseltünk és mire röviden csak azt jegyezzük meg: Ki sokat markol, keveset szorít. Van imaszervező-bizottság, a mely egyszersmind agendakönyv szerkesztésével bízott meg. Ilyen mű csak arra lesz jó, hogy tudatlan emberek végezheszenek rabbifunkciókat. Éppen ez a pont az, melyben legkevésbé kell más felekezeteket és a külföldet utánozni. Behatóan tanácskoztak a hitoktatás fölött, minek hasznos eredménye el nem maradhat. E tanácskozás alapján az egyesület az alább közölt pályázatot teszi közzé. Nézetünk szerint az eredmény biztosításának szempontjából célszerű volna, ha az alkalmas egyéneket kiszemelnék és a tankönyvek megírásával megbíznák.

TÁRSADALOM.

NÉHÁNY SZÓ A MISSIONÁRÓL.

Történelmi tény, hogy a térítés zsidó eszme és hogy ezt az eszmét az első keresztények, melyek vérbeli zsidókból kerültek ki, az anyavallástól örökölték, mint sok, sok más eszmét, melyek mai napig többé-kevésbé eredeti tisztaságukban élnek. A missió az erős vallásos meggyőződésből fakadt és felébresztette azt a forró vágyat, hogy a boldogító hitben minden ember részestüljön. Az evangeliumok szemrehányása, hogy a farizeusok (= rabbinikus zsidók) tengereket járnak be, hogy egy prozelitát csináljanak, a legmagasabb dicséret. És a zsidók missionáltak évszázadokkal a jelenleg uralkodó vallás megszületése előtt, a mely a görög-római világot zsidó eszméktől saturálva találta, midőn napvilágra jött. A római légiónk karddal jöttek a zsidók országába és eszméikkel tértek onnan haza; a római hadvezérek rabszíjjon hurczolták a zsidókat fővárosukba, diadalmeneteikben mutogatták a »legyőzötteket«, nem sejtván, hogy a világbirodalmi Goliáthot e gyenge Dávidok fogják leteperni, kik nem sereggel, hanem az Örökkévaló szellemével indulnak a harcba.

És a zsidóság missionált még időszámításunk első századaiban is, még pedig kiváló sikerrel. Ezek a tények fényes czáfolatai azoknak az állításoknak, melyek szerint a zsidó vallás faji vallás, népvallás és nem világvallás. A missionáló kedv még akkor sem lohadt le, midőn a zsidóság prozelitáival szomorú tapasztalatokat tett. A mai napig érvényben levő zsidó törvény szerint sem »az asszonyok, sem a királyi asztal prozelitái« nem szabad elfogadni. Modern nyelven szólva, nem szabad a vallás kötelékébe felvenni azokat, kik házasság vagy állás kedvéért térnek át. Megalkuvást a vallás tekintetében szintén nem ismertek. Gyorsfelvételekről (nem fotográfálásról beszélünk) szó sem lehetett. Ezen óvatosság daczára a pogányokkal szerzett tapasztalatok vallásos és erkölcsi szempont-

ből csalódásra vezettek, úgy hogy már a második században ez a kifakadás is volt hallható: a prozeliták értalmassak Izraélra, mint a kiütés a testre.

E körülmény daczára a megalkuvás nélküli térítés még akkor is tartott, midőn a római világbirodalom a zsidó szellemnek keresztény alakjában meghódolt. *A térítést a zsidók csak akkor hagyták abba, midőn ez hatalmi kérdéssé alakult át.* A missió vallásos lelkesedésből fakadt, s mély meggyőződésben gyökerezett, idegen célt nem szolgált. A zsidóság a missiót minden korban ebben a tiszta alakjában ápolta és e felfogáshoz mai napig ragaszkodik. Felveszi kebelébe azokat, kik tiszta meggyőződésből, érdek nélkül kívánnak kebelébe térni, de nem csalogat senkit sem ígéretekkel, sem előnyökkel, sem iskolával, sem kórházzal, sem ingyen patikával, sem egyéb támogatással, mert meggyőződést vásárolni nem lehet. Ugyanezért missiókat nem is tart fenn és nem tartott fenn soha és különösnek találjuk, hogy komoly tudósok állítják, hogy a zsidóságnak nincs missiója, mert nem missionál.

A missionálás alapja a hatalomvágy, hiszen a hitetlenek számára is kineveznek püspököket: in partibus infidelium. A római egyház egy központból kormányoztatván, mint a hajdani római birodalom, a missió útján terjesztette és terjeszti hatalmi körét, mint elődje a kard által. A történelemből tudjuk, hogy a kenetteljes szavaknak nem egy izben a kard adott nyomatékot. A protestánsok között az anglikán egyház az, a mely a missiót a legszélesebb alapon műveli. Van-e olyan naiv ember, ki a pogány népek térítése és a gyarmatszerzés közötti összefüggést nem látja? Ha van még, gondoljon Chinára, a boxerekre, a kereszt jelében utnak indított hadseregekre stb.-re. Ezek a tények a mellett tanuskodnak, hogy a térítés tudatos vagy nem tudatos, bevallott vagy be nem vallott rugója és célja a hatalmi terjeszkedés. Ha a zsidóság hatalomra törekednék, mit kegyetlen üldözői ráfognak és üldözésükkel azonnal meg is czáfolnak, akkor ő is tartana fenn missiókat és az áttérőkkel a hit magyar quótájára is kiegyezkednék. De ezt sohasem tette és nem is fogja tenni.

Mert az e fajta áttérés öreghíthetné ugyan a zsidók, de de nem a zsidóság erejét; diadal pedig csak az, ha a zsidó hit győz. Ebből a szempontból ítéljük meg a kereszténységet

és az iszlámot. A zsidók mindkettő terjeszkedését megkeserülték, de ez nem szól azon tény ellen, hogy a zsidó vallás emelvényai által a pogány népek hite és felfogása felett győzedelmeskedett. A zsidók nem győztek, de győzött a zsidó vallás szelleme. A zsidó vallás pedig, minthogy »világa nem ebből a világból való«, ezzel is beéri. És nem tagadható, hogy vonzó ereje még nem szünt meg, hisz az erdélyi »zsidózókat« csak tüzzel-vassal lehetett kipusztítani. Valamint ezekre, úgy másokra is pusztán példája által akar a zsidóság hatni. Nem kell senkitem csábítani; a ki a bibliában hisz, annak a szombatban és a többiben is kell hinni.

A zsidómissió forró igyekezete, hogy zsidókat, bármily fajtát bármily eszközökkel nyerjen meg, arra vall hogy a kereszténység sok körében még mindig szükségét érzik annak, hogy az 1800. esztendő óta protestálók a dolgok új rendjére adják rá a pecsétet. De lehetséges az is, hogy ezek a körök maguk is vonzó erőt tulajdonítanak a zsidóságnak és szeretnék megnyerni képviselőit, mint valamely hatalmas kormány a csekély számu ellenzékét, mely erős ügy szolgálatában áll. De bármikép álljon a dolog, erős abbeli meggyőződésünk, hogy a missió pyrhhusi győzelmet aratna, mert a zsidóság zsidók nélkül oly erővel vonzaná a szellemeket, akár a reformáció 400 év előtt.

Ezeket az igénytelen gondolatokat az a jelenség támasztja bennünk, hogy ujabban, úgy látszik, az unitárius egyház, a mely csak nem tagadhatja, hogy a zsidó monotheizmus hatása alatt kelt annak idején életre, szintén azok közé állott, kik szeretetükkel a zsidókat ostromolják. Ezt nem abból a tényből következtetjük, hogy egyik-másik gazdag zsidó szégyellőségében a hatalmas egyházak helyett a kevesebb hitet követelő unitarizmus karjaiba vetette magát, hanem egy czikkből, melyet állítólag valamely amerikai *rabbi* irt az unitarizmusról és a melyet az unitáriusok havi lapja magyarul is terjeszt. Tény, hogy az unitáriusok némely polytheistikus elemet kivetettek hitükből, de tagadjuk, hogy a zsidó monotheizmus korrekurára szorulna és hogy nem vesztene belőle akkor, midőn bármely más egyház kebelébe tér. Föltéve persze, hogy az ilyen zsidó még a hívők közé tartozik; mert akárhogy esürjük-esavarjuk a kérdést, ezt a kényes pontot el nem kerül-

hetjük. Ki nem vak, tudja, hogy milyen czél vonzza a zsidót más egyházba és hogy melyik uton jut oda.

Korunkat lehet a találmányok, a tudomány stb., de semmiesetre sem a vallásos buzgóság korának nevezni. Hiszen a nép alsó rétegei, melyek minden időben és minden népnél a hitéhez a legszilárdabban ragaszkodtak, napjainkban a szocializmus zászlaja köré sereglenek, a melyen pedig kedvező esetben az olvasható: Die Religion ist Privatsache. Ezen kor-szellem mellett a valláscsere rendszerint minden egyébre vezethető vissza, csak nem a hitbeli megvilágosodásra. Ezt a körülményt figyelembe véve, mi feltétlenül Tisza Kálmán álláspon-ját helyeseljük, ki azt a tételt állította fel, hogy mindenki maradjon meg annál a vallásnál, melyben született. Ha lelkéből akár szóval, akár egyébbel kiszakítjuk azt a hitet, melyet a fogékony gyermekkorban szülei és tanítói belécsepegtettek, mi marad benne? Erre a kérdésre feleljen a zsidómissió és cselekedjék lelkiismerete szerint.

TÁRSADALMI SZEMLE.

Ha meg akarjuk állapítani, hogy az újabb keletű zsidó-gyűlölet hazánkban mely stádiumban van, csak egy kis összehasonlító tanulmányt kell tenni. Az antisemitizmus mindenütt egy csapáson halad és feltétlenül hódol a zsidó tételnek: nincs semmi új a földön. Az antisemiták mindenütt azzal a hízeltő kijelentéssel kezdik, hogy a belföldi zsidó tisztességes ember, hasznos polgár, jó hazafi, szóval izraelita polgártárs, de a külföldi zsidó tömegesen vándorol be, csaló, parazita, tönkre teszi a népet, szóval kazár. A német zsidóüldözők a 80-as évek elején az orosz zsidóktól féltették a német népet és folyamodtak — eredmény nélkül — a birodalmi kormányhoz, hogy külön törvényt hozzon az orosz zsidók ellen. Az elsassi zsidó azonban akkor még »deutscher Staatsbürger jüdischen Glaubens« volt. A francia zsidófalók éppen az elsassi zsidóktól féltették »a világ első nemzetét«, míg Algirban fel nem fedezték saját Galicziájukat. A kedélyes császárváros eleinte szintén az antisemitizmus milyen dühvel rohanja meg az ősidők óta honos és asszimilált zsidó polgárokat. Ebből a tényből látjuk,

hogy hazánkban az antisemitizmus — a klerikális matadoroktól eltekintünk — a kezdő stádiumban van, midőn a galicziai zsidót szidják, de a magyar zsidót ütik. A »ruthén akció« megindítása előtt még a bevándorolt galicziai is »testvér« volt, most már mind kazár. A 80-as évek elején szintén a »galicziai határ«-ról folyt a szó, de nemsokára már Tisza-Eszlár foglalta le a közvéleményt. Nem régen napvilágot látott a galicziai bevándorlást meggátoló rendelet és természetesen azt kellene várni, hogy a zsidók elleni izgatás most már gátol-tassék meg. Szó sincs róla. A szegény falusi zsidót vigan expropriálják a plébániák szövetkezetei és kényszerítik, hogy a városokban telepedjék le. Ha ez az üldözés megteszi a hatását, a második stádium következik, a melyben a zsidókat azzal vádolják, hogy a nagy városokba tódulnak. Ezután következnek a többi stádiumok (lásd Bécs). Mindezekből a tényekből pedig az következik, hogy a zsidóság már most szervezkedik az oltási munkálatra és ne várjon addig, míg a háza már lángba borult feje felett. Principiis obsta!

*

Nagy az igazság czivilizált földrésziünkön. Galicziában a zsidó leányok az apácakolostorokba kerülnek, az apa és az anya fut a rendőrséghez, a bírósághoz, a miniszterhez, sőt kihallgatásra jelentkezik a császárnál. Az eredményt tudjuk, a szerencsétlen szülők nem látják viszont zsidó gyermeküket. Nemcsak a lengyel miniszter, hanem a nép is a kolostor pártján van. Nem tiltakozik, nem háborog. Hogy alakul ilyen fajta ügy a klerikális Spanyolországban? Ubao kisasszony, ki hitére nézve katolikus, a kolostorba kerül — talán csábítottatik, talán menekül, ki tudja? — és Madrid népe háborog, mert a kolostor nem adja ki. Valóságos lázadás tört ki az egész egyház ellen, melynek papjai nem mernek az utcán mutatkozni. Az általuk kiüldözött zsidók sorsára jutottak — 24 órára. Beteljesedett a spanyol szerzetesek álma, 400 év óta nincs »hitetlen« hazájában, egy hit boldogítja az egész népet, de a papoknak az utcán mutatkozni nem mindig tanácsos. Azt hisszük, hogy a keresztény felekezetekre semmi sem oly veszélyes, mint ideájuk beteljesedése, az egy akol és egy pástorról. Az egyház, akár kath., akár protestáns, akkor van a legvehemensőbb támadásoknak kitéve, ha nincsenek »eretnekek«. Minden egy

háznak legveszedelmesebb ellenségei azok a barátai, kik a többi egyházakat tüzzel-vassal szeretnék kipusztítani.

*

Régóta vajudik nálunk a rabbik nyugdíjának és özvegyeik és árváik ellátásának ügye. Bizonyos időközökben fel-feltűnik, hogy ismét letűnjék. A németek, mint mindenben, ebben a kérdésben is előljárnak. Több kisebb államban már régen megoldották ezt a nagyfotosságú kérdést, ujabban pedig a német rabbiegyesület a porosz községek papjai számára is megteremtette a »Pensions- és Relikten-Casse«-t. Az érdem oroszlánrészre dr. Maybaum Zs. berlini, hajdan alsó-kubini, rabbit illeti meg, ki az eszmét felkarolta és a német hitrokonomokat adakozásra szólította fel. Egy maga 200,000 márkát gyűjtött Berlinben, a többi 300,000 márka összegyűjtésére mások vállalkoztak. Ha vallásunk jövőjét szívünkön viseljük, gondoskodnunk kell nemcsak arról, hogy minden községnek legyen papja, hanem arról is, hogy a rabbipálya versenyképessé váljék. Ennek egyebeken kívül a nyugdíjintézet is alapfeltétele.

*

Nagy port vert fel a »Preussische Jahrbücher« egy cikke, melyben Benedictus Levita kifejtette, hogy mindenki »jellemtelen lump«, a ki kitér, ellenben a zsidóság megváltása az, ha gyermekeit kitéríti. A praemissa után a conclusio meglepő. A por leszálltával kitérít, hogy a »tanulmány« vaslogikájú szerzője egy hallei zsidó ügyvéd (Weisler), ki a maga számára gyermekei révén a megváltást már eszközölte és fejét gloriával ragyogtatja körül.

*

A hivatalos statisztikai adatok szerint az 1899. évben összesen 395 egyén, 204 férfi és 191 nő, tért át a zsidó vallásról a keresztény vallásokra. A keresztény egyházakból a zsidó egyházba tért át 87 egyén, 42 férfi és 45 nő. A veszteség tehát 308 lélek. Hogy az előző években a veszteség kevesebb volt, részben abban a körülményben keresendő, hogy a visszatérések, melyek 1895. előtt tilosak voltak, természetesen nagyobb számuak voltak az egyházpolitikai törvények életbepítésének első éveiben. Feltűnőnek látszik az a tény, hogy a nők, kik hivatalt nem kereshetnek, majdnem oly számban tértek ki, mint férfiak. Ennek magyarázata abban rejlik, hogy

egyrészt egész családok térnek ki, másrészt pedig a kitér zsidó fiatal emberek zsidó nőkkel kötnek házasságot, kik a férjüket követik az előnyösebb egyházba. A veszteség az egész zsidó lakosság egy 2000. részét teszi ki évente, egy emberöltő 30 év alatt másfél százaléket. De ha meggondoljuk, hogy azok a családok, melyekben kitértek vannak, könnyebben hajlanak az apostasiára és hogy a vallásos ellenálló képesség a modern embereknél apad, feltehetjük, hogy ez az arány sem fog megmaradni, ha a zsidóság nem fog erélyesen védekezni. Szomorú kilátások a jövőre.

*

Néhány ifju suttymban függesztett fel keresztet a tudományegyetem előadó termeibe. Az egyetemi tanács ezt az illetéktelen beavatkozást visszautasította és ez ügyben vizsgálatot indított. Nincs gondolkozó ember e világon, ki a néppárt által előre bejelentett puccs természetével és céljával tisztába ne lenne. A klerikalizmus nagy tromfot akart kiadni, hogy az akatholikusok és a papi járomtól iszonyodó katolikusok hatalmába kerítéséhez egy lépést tegyen előre. Néhány protestáns hallgató még fel is ült a »jámbor« ifjaknak, miből látható, hogy a zsidógyűlölet szellője némely honfit a józan esztétől is megfosztja. A »liberalis« sajtó egyik organuma, hagyományihoz híven, ismét felajánlotta a zsidókat, a lakosság 4 százalékát, fulmináns vezércikkében, a mely csak úgy csurgott a liberalismustól. Az új keresztügy újabb jele annak, hogy a nagyurak semmi eszköztől sem riadnak vissza, hogy a hatalmat kezükbe kerítsék. A kereszt jegyében győzni remélnek. Először a zsidó felett. Ha a jogegyenlőség vallási tekintetben ki lesz kezdve, száz okot találnak arra, hogy csak egy vallás uralkodjék. A többi aztán már magától jön, a mint a hazai történet mutatja. Csak a kezdet nehéz.

IZRAELITA MAGYAR IRODALMI TÁRSULAT.

Az IMIT most jutott az első legatumhoz, (8000 korona) melyet *Kunewalder M. F.* hagyományozott számára, hogy abból első sorban az ifjúsági irodalmat mozdítsa elő. Az örök-hagyó a felekezeti törekvéseket mindenha támogatta és vég-

akarataival ebbeli tevékenység étméltóan koronázta meg. Vajha sokan követnék a dicséretes példát és még életükben gyönyörködnének nemes áldozatkészségükben.

Az IMIT. legtevékenyebb és legbuzgóbb tagjai közé tartozik *Tencer Pál*, ki a társulat létesülése idején egy 1000 forintos pályadíjat gyűjtött és a felolvasások körül is jelentékeny érdemeket szerzett. Érdemeit legujabban egy 2500 koronás pályadíj összegyűjtése által öregbítette. A pályadíjat az IMIT Tencer kivánsága szerint »A zsidók története« című mű megírására tüzi ki.

A felolvasó estélyek nagy sikerrel jártak, mert mindvégig óriási közönség volt jelen. Január óta felolvastak dr. Neumann Árminné ő méltósága; dr. med. Schächter Miksa, ki két szabad előadásban vonzó és tanulságos képet festett a zsidó orvosok tevékenységéről az elmúlt időkben; dr. Kunos Ignác, Lenkei H. s mások. A felolvasó bizottság márczius hó 8-án ülést tartott, melyen több kérdéstről élénk eszmecsere keletkezett. Lenkei H. jegyző referált a lefolyt felolvasó ciklusról és végül dr. Bánóczy J. a bizottság nevében dr. Ágai A. és Tencer P. elnököknek és Lenkei H. jegyzőnek buzgó és sikeres működésükért meleg köszönetet mondott.

Az IMIT többi bizottságai sem pihentek. A propaganda bizottság azon fáradozik, hogy a társulatnak új tagokat szerezzen. Hogy milyen sikerrel, azt a jövő fogja megmutatni. Az oklevél biz. a megállapított terv szerint igyekszik munkájában előre haladni és alapos a remény, hogy dr. Acsády I. elnök vezetése mellett a kitűzött feladat sikeresen fog megoldatni. A folklore ügyében történetekről olvasóink folyóiratunk e című rovatából értesülve vannak. Ezzel az új rovattal az ügyet a tervezgetések teréről a cselekvés mezejére helyeztük át, de nem tartjuk a feladatott megvalósítottnak, mert úgy az anyaggyűjtés mint a feldolgozás még csak a kezdet stádiumában van. Reméljük azonban, hogy a kezdet nehézségein túl vagyunk és hogy most már az összes tényezők vállvetett közreműködése mellett gyors tempóban fogunk a célhoz közeledni. A folkloré-bizottság márczius hó 27-én tartott ülésén beható tárgyalás alá vette az összes kérdéseket és több határozatot hozott, melyek az ügy fejlesztésére igen alkalmasak.

TUDOMÁNY.

ZSIDÓ ANGYALTAN.

(Folytatás.)

II.

Talmudi korszak.

Minél kedvezőtlenebbé alakult a zsidó nép külső helyzete, minél tovább tartott az idegen fenhatóság, minél mélyebbre hatolt az állandó közlekedés folytán a pogány befolyás, annál szélesebb lett az angyalok és démonok birodalma a nép képzeletében. Nem véletlen az, hogy az angyalok szerepe Dániel szerzőjénél a legkiterjedtebb, és hogy először nála találunk individuális és névvel bíró angyalokat, mert a vallásos elnyomás korában, a Makkabeusok felkelése idején, irt. Nem sokára rá keletkezhetett az esszenizmus, melynek kifejelett angelológiaiája volt és ezt kizárólag a rend tagjaival közölte, a szaduceusok ellenben az angyalok létezését egyáltalában tagadták. A képzetet jelentékenyen izgatták a szentírás elbeszélései. A bibliával való állandó foglalkozás a speculatiót folytonosan ösztökélte, a mely az adott alapon tényleg egyre tovább és tovább épített, a míg a rengeteg épület a talmud lezárásával készen állott. A talmud utáni mysticismus ezt az épületet határtalanul bővítette, úgy hogy a földről az égbe ért. Az apokryph és pseudepigraphikus iratokban, a talmud és midrás műveiben, a mystikus és kabbalistikus irodalomban felhalmozódott angelológiai anyag vadon rohanó folyamhoz hasonlítható, melynek árjai a part fölé emelkednek és mindent elárasztanak.

Az anyag eme bőségéből eleve sejtethetjük, hogy az angyaltan nem egységes és ezt a sejtelmet az adatok meg is erősítik. A zsidó szellem általában nem rendszeres, nem létezett tehát

rendszeres angyaitan sem. Az agadisták a világ eme legrégebbi prédikátorainak nagy számánál fogva, kik különböző korokban különböző helyeken és egymástól elütő körülmények között éltek és tanítottak, nem is képzelhető egységes angelológia. De azért nehezen állapítható meg, hogy a palesztinaiak és a babilóniaiak, a tannák és az amórák között e pontra nézve milyen különbségek vannak. Az eget nem ritkán a homilia exegétikai szükségletei és a hallgatók szociális állapotai szerint ecsetelték.

A mintakép természetesen a biblia marad. Arra az angyalra, a melyik Szanchérib hadseregét kipusztította, hivatkoznak a makkabeus katonák (I. Makk. 7, 41; II. Makk. 15, 22; syr Baruchapokalypsis 63, 7; más példák Iubil. 17, 11; 27, 21 stb.). De az agyag a mester tetszése szerint formálódik, és a mesterek tökéletesen uralkodtak agyaguk felett. Ép ezért nehéz megkülönböztetni, hogy hol fekszik előtünk tudós speculáció és hol népies hit, melyik az egyéni és melyik az általános vélemény, melyik a pillanatnyi ötlet és melyik az elfogadott nézet. Nagyjában azonban a hagyomány állításaiban általánosan uralkodó nézeteket láthatunk és mi nem hisszük, hogy az esszeusok angyaltana az esszeusokkal együtt eltűnt. Ha ezeket a nézeteket nem a nép teremtette meg, akkor a tudósoktól, kik ellenállhatatlan tekintéllyel birtak, mentek át a népre. Ha eredetileg nem voltak népies nézetek, azzá lettek az idők folyamán. Minthogy pedig a szentírást is a hagyomány szemüvegével olvasták, az agáda tanításai a vallás és művészete megértése szempontjából ép oly fontosak, mint a szentírás maga.

A bibliai elbeszélésekhez nem ritkán költenek angyalokat. Midőn Isten az embert meg akarta teremteni, azt mondták az angyalok: minek teremted? (Gen. r. 8, 5). Sárát Fáraó ellen (Gen. 12, 17) egy angyal védte meg, ki ostort tartott kezébe és Sárától tette függővé, vajjon üssön-e vagy nem. Hágarnak 5 angyal jelent meg; Rebekát angyal hozta a forráshoz (Gen. r. 41 elején, 45 és 59). Midőn Ábrahám Izsákot fel akarta áldozni, azt kiáltották az angyalok Isten előtt, hogy ez ellenkezik a természettel (Bacher, Agáda d. pal. Amoräer III 29). A. viszik Lában nyájából Jákob nyájába a juhokat; a. beszél Jákobhoz I. Mózes 31, 8, Jákob az angyalcsapatból, melylyel találkozott, követeket választ, hogy

Ézsauhoz küldje és ezek értendők I. M. 32, 4 (Gen. r. 73 vége felé; Tanchuma Buber Vajécze 24; Gen. r. 75). Midőn József testvéreit keresi (Gen. 37) 3 angyallal találkozik; angyalok egyesítik I. M. 49, 2 Jákob fiait (Gen. r. 75: 98 eleje). Bileám szájába a. helyzetetett, a ki kényszerítette, hogy áldjon (Szanh. 105 b). A szolgálattelvő angyalok vártak (Bir. 3, 23), hogy Éhudnak segítsenek (Gen. r. 98), A. igazítja utba Sault és Jónáthant (I. Sám. 13, 22), hogy a fegyvereket megtalálják.

A rabbik képzelete szerint igen gyakran avatkoznak a. Eszter történetébe, mi által az egész józan elbeszélésbe csodaelemek kerülnek bele. Gabriel igen drasztikus módon akadályozza meg, hogy Vasti királyné Achaszvérus és vendégei előtt megjelenjen. Midőn Eszter a királyi palota udvarában megjelent (5, 1) 3 szolgálattelvő a. sietett segítségére; az egyik E. nyakát emelte, a másik a kellemfonalát húzta arczára, a harmadik a királyi jogart nyújtotta ki, hogy elérje. Midőn Ach. emlékönyvéből felolvastatott magának, Simsai írnok kitörölte azt a helyet, hol Mordechai érdemei a király csele körül fel voltak jegyezve, de Gabriel ismét felírta. Midőn Eszter Ach. előtt panaszkodott, hogy ő és népe el vannak adva, azt kérdezte Ach.: ki tette ezt? E. erre ujjával a királyra magára akart mutatni, hogy őt jelölje meg mint »ezt a gonosz ellenséget«, de egy angy. kezét Háman irányába lökte. Midőn e jelenet után A. a teremből haraggal távozott a kertbe, embereket látott, kik fáit kitépdették. Midőn azt kérdezte, mit cselekedzenek? azt felelték: Háman parancsolta. Az emberek természetesen angyalok voltak. Háman E. kerevetére szintén angyal vetette. Ach. szavai a zsidók által megölt ellenségek számáról szemrehányólag hangzanak a királyné ellen, de egy angy. A. szájára ütött, úgy hogy beszédjét barátságosan folytatta (Megilla 12 b: 15b—16b). Nebukadneczarnak is kétszer ütött az angyal szájára: midőn Isten kezdte dicsőíteni (Dániel 3, 33), azért, hogy Dávid zsoldárait el ne homályosítsa; továbbá midőn egy alakról azt mondta, hogy Isten fiához hasonlít. »Hát van-e Istennek fia?« menydörgött az angyal (Szanh. 92 b lent, j. Sabb. 6. végén).

Az említetteken kívül még számos példára bukkanunk, hol a rabbik bibliai elbeszélésekbe angyalokat hoznak be, és nem zárkozhatunk el azon benyomás elől, hogy az a. gyakran

tisztán az emberi gondolkodás szöcsöveitől szolgálnak. Hogy I. határozatai ellen tehető ellenvetéseket szóhoz juttassanak, angyalok szájaiba adják, kik I. udvarát alkotják, és azután a czáfolatot mint I. feleletét adják elő. Különböző gondolkodás képletes előadását kell látnunk sok más ágáiban is, melyekben I. és angyalok párbeszédei közöltetnek. Ilyen párbeszéddek arra is szolgálnak, hogy bizonyos tanokat eleven színekkel fessenek és azokra erélyesen figyelmeztessenek. Nem jogosult tehát ha egy-két ily beszélgetésből az istenfogalom elhomályosítására következtetnek, mint *Weber* tette (*Jüdische Theologie*, 2. kiadás, Lipcse 1897, 176 és köv. l.).

A zsidó hagyomány I. fenségét az angyalvilág felett számtalanszor és minden kívánalomnak megfelelő világossággal juttatta kifejezésre. Akiba azt mondá: az I. trónját vívő Chajjóth sem látták az isteni dicsőséget magát; Simon hozzá teszi: az örökké élő angyalok sem (*Szifra Lev. 1, 1-re*). I. lakóhelye a 7. égben van, ezen a helyen van a jámborok tartózkodáshelye és csak mögöttük következnek az angyalok (*Chag. 12b*; *Sócher T. 21, 7-re*; többet láss *Webernél* 162).

A jámborok méltósága magasabb mint az angyaloké: először *Ezekiel* dicsóítja Istent és csak utána az a. (*Szanh. 93a* fent; *Gen. r. 65*). Kik kell e helyen a szolgálattévő angyalok alatt érteni? A rabbikat! (*Ned. 20 b*). *Ádám* támaszkodva ült a paradicsomban és az a. hust süttöttek neki (u. o. 59 b). Midőn *Izraél* a *semát* recitálja, hallgatnak az a. és csak ezután fognak belé hymnusukba (*Gen. r. 65*). Az angyalseregek Istent csak éjjel dicsóítik, de nappal hallgatnak *Izraél* tisztelete miatt (*Chag. 12 b*). Hasonló kijelentésekkel még fogunk találkozni, midőn majd az a. tulajdonságairól és jelleméről lesz szó.

Az a. állását és rendeltetését már megnevezéseik is kifejezik. A bibliai neveken kívül, pl. מַלְאָכִים stb., gyakran találjuk ezt a szót »a felsők« ellentétben »az alsók«-kal (עַלְיוֹנִים és תַּחְתּוֹנִים). Ez az általános név az angyalvilágot égi lakóknak mondja, ellentétben az emberekhez, kik földi lakók (*Szanh. 20b*; *Kethub. 104a*; *Sóch. T. 25, 4-re*). A világ teremtetésekor I. békét szerzett a felsők és alsók között (*Lev. r. 9*). Figyelemre méltó a »felső familia« kitétel (פְּמִלְיָא שֶׁל מַעְלָה), a mely idegen szóval az égi udvartartás jelöltetik. Gyakran állítják

szembe »a felső és az alsó családot« azaz az angyalokat és *Izraél* (*Szifré I 42*; *Szanh. 98 b*; *99 b*; *Chag. 13 b* lent; *Koh. r. 9. 7-re s gyakran*). Az angyalseregre találjuk az *exercitus*, a legalacsonyabb rangú angyalokra a *galearii* szót (*Sir. r. 8, 13*; *Peszikta 45 b*). Mint régebbi korokban a keleti nagykirályok és udvaraik, ugy befolyásolták az angyalokról alkotott képzeteket a római korszakban a caesarok és hatalmas seregeik. Az egyes a. csak a babylóni fogság után kaptak neveket, a mint már *Simon ben Lakis* (250 körül) állítja: Az a. neveit Babylóniából hozták magukkal (j. R. H. 56d lent). Szabály volt, hogy az a. nevét változtatja és maga sem tudja, hogy az idők folyamán milyen neveket fog felvenni (*Szifré I 42*). Ez azonban nem áll az erősen egyéni angyalokról, mint *Michael* stb., melyekről alább még szólunk.

A. nem esznek, nem isznak, nincsenek excrementumaik, nem szaporodnak, nem hálnak meg, nincsenek izületeik, egyenesen járnak és mindig állanak. Szárnyaik vannak, a világ egyik végétől a másik végeig lebegnek, tudják, mi fog történni, beszélnek és gondolkoznak. Egy klasszikus hely így hangzik: Három tekintetben hasonlítanak a démonok az angyalokhoz és három dologban az emberekhez. Vannak szárnyaik, a világ egyik végétől a másik végeig lebegnek, tudják, hogy mi fog történni, mint az angyalok. De esznek-isznak, szaporodnak és meghalnak, mint az emberek. Három tekintetben hasonlítanak az emberek az angyalokhoz és három tekintetben az állatokhoz. Van eszüik, egyenesen járnak és héberül beszélnek, mint az angyalok. De esznek-isznak, szaporodnak és excrementumokat választanak el, mint az állatok (*Chagiga 16 a s párh.*). *Rafaél* így szól *Tóbit*hez és családájához: »Minden nap megjelentem nektek, nem ettem és nem ittam, csak egy tüneményt láttatok«. Midőn erre fölállottak, nem látták többé (*Tóbit 11, 19, 21*). Hogy *Mózes* tökéletesen olyan legyen mint az a., a benne levő étel-italnak el kell emésztődnie (*Jóma 4 b*). Az *Ábrahámnak* megjelent angyalok csak tetették magukat, midőn ettek-ittak (*Jónathan Gen. 18, 3 és több midras*). Az angyalok között nincs nő, általában nincs nemük. Az örökéletű a. sem szemlélik I. dicsőségét, szól *Ben-Azzai* (*Szifra 1, 1 és Szifré I 42*).

Lényük tűzből van alkotva, tűzben tartózkodnak, szájuk helhelte elégeti az embert, hangjukat ember nem bírja el

(Sir r. 5, 10; Peszikta 57a; Chag. 14b fent; Sabb. 88b lent; Tanch. Jithró 20, 1-re). A Birák 2, 1 nevezett angyal Pinchasz, kinek arca, midőn a szent szellem nyugodott rajta, úgy izzott, mint a fáklya (Lev. r. 1. eleje). Józua ben Chanania és Hadrián között a következő párbeszéd folyt le: *Hadrián*: Azt mondjátok, hogy nincs angyalesoport, amely kétszer zengné I. dicsőségét, hanem I. minden nap új angyalokat teremt, melyek egy hymnust zengenek és azután elvonulnak. Hová mennek? *Józua*: Oda, a hounan teremtettek. *H.*: Hát honnan teremtettek? *J.*: A tűzfolyamból. *H.*: Milyen az a tűzfolyam? *J.*: Olyan mint a Jordán, mely éjjel-nappal folyik. *H.*: És konnan ered ez a folyam? *J.*: Az isteni kocsi állatainak izzadságából, melyet az isteni trón terhe alatt bocsátanak ki (Gen. r. 78 eleje; v. ö. Bacher Ag. d. Tann. I. 178). Más helyen azt olvassuk, hogy az a. félig vízből és félig tűzből vannak összetéve; de I. békét szerez az ellenkező elemek között (j. R. H. 58a 38).

Az a.-t rendszeren jó lényeknek képzelik. A gonosz ösztön nem uralkodik rajtuk (Gen. r. 48, 11), mely okból a tizparancsolat rájuk nem alkalmazható (Sabb. 88b). Ugyanezért csak *egyszer* szentek, míg az emberek *kétszer* szentek (Lev. r. 19 vége). Ezen alkatuknál fogva nincs közöttük gyűlölség és irigység, zivódás és ellenségeskedés (Szifré I 42). Mindamellett nekik is szükségük van a kölcsönös jötevésre (Lev. r. 31 eleje). Ámbár a felsők előtt nincs titok, Izraél megváltása napját még sem ismerik (Sóch. T. 25, 14 és Szanh 99a). Nem tudják, hol van az isteni dicsőség, de a tengerből feljövő izraeliták tudták (Ex. r. 22 vége). Ádám bölcsesége felülmulta az angyalokét (Bacher, Ag. d. Am. III 125, 1). Nemcsak Ádám, hanem minden jámbor magasabb rangot foglal el, mint a szolgálattelvő angyalok (Gen. r. 21 eleje; j. Sabb. 6 vége). Jámborok parancsolnak angyaloknak és az a. nem gyakorolhatnak elnézést (Ag. d. Tann. II 262, 6; Soch. T. 17, 2). Midőn R. Józua az isteni trónkocsiról szóló tant magyarázta, kíváncsian csoportosulnak köré az a. (Chag. 14b). I. dicsőítésénél az elsőbbség Izraélé, sőt Izraél mindennap dicsőít, az angyalok pedig csupán *egyszer* (S. T. 103 eleje; Chullin 91b lent). Midőn Izraél intonálja a »Sema Jisraél«, az a. leeresztik szárnyaikat és abbahagyják az éneklést (Gen. r. 65, 21).

Minden ember, ki nem varázsol, az ég oly szakaszába jut, hová a szolgáló angyalok sem léphetnek be (Ned. 32b lent). Ámbátor Istennek feltétlenül engedelmeskednek és készek cselekedni, mielőtt még hallották, hogy mit cselekedjenek, a mit Izraél utánzott, még sem mentesek minden hibától. Vannak bukott angyalok és kettő 138 évig ki volt taszítva, mert Sodoma elpusztításának titkát idő előtt árulták el vagy pedig büszkélkedés miatt (Sabb. 88a; Gen. r. 50 és 68).

Az a. rendszeren emberi alakban jelennek meg és Gabriel Dániel könyvében egyszerűen a férfunak neveztetik. I. akaratát a. segítségével hajtja végre, hol űve, hol állva, hol asszonyok, hol férfiak alakjában, hol mint szeleket, hol mint tüzet jelenteti meg őket (Ex. r. 25 el.). Ábrahámnak a 3 a. egy saracenus, egy nabateus és egy arabs alakjában jelent meg (Gen. r. 48, 9). Jákobnak az angyal (Gen 32, 25) pásztor alakjában jelent meg (ib. 77), vagy pedig mint pogány vagy mint tudós (Chullin 91a). Az egyik a. Mózes alakját veszi fel és Fáraótól elfoghatja magát, egy másik Salamon alakjában megfosztja S.-t trónjától (j. Ber. 13a; Lev. r. 6; j. Szanh. 20c). Megjelennek lovakon villámló fegyverekkel (IV Makk. 4, 10) és Gabriel elpusztítja Szancherib seregét (II Kir. 19, 35) egy éles kaszával, a mely a világ teremtése óta készen állott (Szanh. 95b). A Dániel 6, 13 említett kő kőoroszlán, kinek alakját egy a. öltötte magára (Sir r. eleje). *Ridia*, az eső angyala, borju alakjával bír és zúgása a világ egyik végétől a másikig hangzik (Taanih 25b; Jóma 21a). Az egyik főpapot az engesztelő napon a szentek szentjében megölte egy a. és állai közt borjuláb nyomait találták (Jóma 19b). Az a.-t általában szárnynyalbirónak képzelték; ez okból Akiba »az ég szárnyasait« (Zs. 104, 12) az angyalokra vonatkoztatta, de Jismael ezt visszautasítja (Bacher ATI 324; v. ö. Gen. r. 65, 21; Pes. r. 8 eleje; j. Ber. 7 v.).

Testüket, ha szabad ezt a szót használunk, Dániel már idézett leírása (6, 10) szerint képzelték. Nagyságukról különféleképen nyilatkoznak. Az egyik a földről az égig ér, a hol a Chajjóth állanak; *Scandalfon* 500 évi járó úttal magasabb testvérénél (Chag. 13b). Minden angyal harmadrész akkora mint a világ; más állítás szerint 2000 paraszanga, keze az égtől a földig ér (Bacher Ag pal Am III 371 és 547). Ter-

mészetesen nem mutatkoznak mindig ily nagyságban, csakis az látja őket, kiknek üzenetük szól, beszélgetésüket is csupán az hallja, »kire tartozik« (Tannith 21a fent).

Az a. száma már a legrégebbi tannák felfogása szerint végtelen nagy. R. Józsuá azt mondja: A nap csak egyike azon sok sok ezernek, melyek Istent szolgálják (Jalkut I 396). I. az angyalcsapatokat, melyek színe előtt élnek és szolgálhatnak, elvonultatja Mózes előtt (Targ. Jon. Ex. 33, 23). A gonoszok ellen I. maga harcol, a békeművéhez myriadok kísérik (Num. r. 11 vége felé). Minden angyalcsapat ezerszer ezer angyalból áll, de az angyalcsapatoknak nincs számuk, a mint Dániel 7, 10 és Jób 25, 2. 3 mutatja; azonban mióta Izrael országából kiüzetett, az angyalcsapatok kevesebbek lettek (Szfiré I 42). Midőn Jákob Lában házat elhagyta, 60 myriad angyal tánczolt előtte (Sir. r. 7, 1; Gen. r. 74 v.). Midőn Izrael a ki-nyilatkoztatásnál először azt mondta: »megteszszük« és csak azután: hadd halljuk, 600,000 a. szállt le és minden egyes köré két koronát fontak; midőn Izrael vétkezett, 1,200,000 a. jött le, hogy levegye róluk (Sabb. 88a). A Sinai hegyen I. 22,000 angyalcsapattal jelent meg, más nézet szerint oly számmal, melyet semmiféle számoló művész ki nem számíthat (Peszikta 107b és párh.) Minden izraelita kísérete ezer angyalból áll, az egyik közülök elől megy mint hirnök és azt parancsolja a démonoknak, hogy helyet csináljanak. A bal kéz, mely csak egy parancsolatot, a tefillinét teljesíti, 1000 a. kap, a jobb kéz, a mely sok parancsolatot teljesít, tizezer a. kap (Ag pal Am II. 136 és 219).

A szentírás az a. keletkezéséről nem nyilatkozik, a hagyomány azonban világosan megjegyzi, hogy I. teremtette őket, még pedig nem az első napon, hanem a másodikon, nehogy azt mondják, hogy a teremtésnél segítettek, hogy Michael a firmamentumot délen, Gabriel északon tartotta, mialatt I. középen megszilárdította. Mások azt vallják, hogy az a. csak az 5. napon teremtettek. Azon hat dolog között, melyek teremtése a világteremtés előtt volt már elhatározva, az angyalokat nem találjuk (Gen. r. 1. eleje). A Jubiläumok könyve az a. teremtését az első napra teszi ugyan, de szintén az ég és föld teremtése utánra (2, 2). Az ember megteremtése fölött I. már velük tanácskozott, de a nélkül, hogy e

kérdés fölött keletkezett vitájuk végét bevárta volna (Szanh. 38b; Gen. r. 8). Ezek és hasonló állítások az egyisten fogalmat minden elhomályosítástól akarják megőrizni. Emez a. kívül vannak még más angyalosztályok, melyek mindennap teremtetnek, »A Dinur nevű folyóból (= tűzből való, Hadrián és Józsuá párbeszédében szintén láttuk) minden nap teremtetnek szolgálattévő angyalok, kik I. dicsőségét zengik és aztán létük megszakad«. Sőt oly nézet is volt, mely szerint I. minden szavából egy a. teremődik (Chag. 14a; Gen. r. 78 eleje). Az apokryph »Ádám és Éva élete« szintén azt mondja, hogy az angyalok Ádám előtt teremtettek (14, Kautzsch, Apocryphen u. Pseudepigraphen des A. T. II 513).

A legtöbbször az időszámításunk előtti korból származó Henoch apoc. könyv beszél angyalokról és ugyanazokat a nézeteket vallja, melyeket fent a midras és talmud nyilatkozatai alapján ecseteltünk. A 71. fejezetben (Kautzsch II 277) ezt olvassuk: »Azután szellemem el volt rejtve és felszállt az égbe. Láttam a szent angyalok fiait tűzlángra lépni; ruháik fehérék voltak, öltözékük és ábrázatuk világított mint a hó. Két tűzfolyót láttam, és annak a tűznek világa úgy fénylett mint a hyacinth stb. és láttam [az eget egében] egy épületet kristálykőből és ezen kövek között élő tűz nyelveit stb. Köröskörül voltak Szeráfok, Kherubok és Ofanok, ezek a sohasem alvók, kik a dicsőség trónját őrzik. Láttam számtalan angyalt, ezerszer ezret, tizezerszer tizezret, kik azt a házat körülvették; Michael, Gabriel, Rafael és Fanuel és a szent, az égben levő angyalok abban a házban ki- és bejárnak. Abból a házból léptek ki Mich., Gabr., R. és Fan. és számtalan szent a. És velük az Öreg [= Isten], feje fehér és tiszta, mint gypju és ruházata leirhatatlan. Az az öreg fej Mich., G., R. és Fanuel és ezerszer ezer és tizezerszer tizezrek számtalan angyalaival jött« (v. ö. még syr Baruchapocalypsis 56, 14). Henoch szerint az angyalok örökéletű szellemek, halhatatlanok, de a bukott a. itéletnapkor meg fognak semmisíttetni. Az a. tudják I. titkait, azaz mindazt, a mi a sors könyveiben meg van írva (15, 4; 18, 1; 67—69 fejezetek; 106, 19).

Valamint az udvar részt vesz a nagy király határozataiban és cselekedeteiben, úgy tesznek a szolgálattévő angyalok is Isten irányában, a mint a már idézett példákban kitünik.

Ők I. senatusa, kikkel tanácskozik, de csupán véleményes votumuk van. Ellenézték az ember teremtését; az ítélkezésnél először adják le szavazatukat, az egyik része felmentő, a másiké elítélő; de habár 99 van az elítélés mellett és csak egy a felmentés mellett, I. az ember javára dönt. Az ember cselekedeteit a lélek jelenti az angyalnak, az angyal a Kheruboknak, a Kherubok Istennek (Gen. r. 8, 5; Sir. r. 1, 9; j. Kid. 61a; Pesz. r. 8. el.). — Mint uruk buzgó szolgálói, tulajdon-ságai szerint és az ő szellemében cselekednek, de sokszor félre-értik cselekedeteit. Vetélkednek, hogy ki mentse ki Ábrahámot a tűzkemenczéből, de Isten azt a maga számára tartotta fenn. Midőn I. a tengeren az egyptomiak ellen harczolt, részt akartak venni; midőn Pinchasz az Izraél népe között dühöngő pestis miatt I.-nel perbe szállt, le akarták lökni; Mikhát, a bálványpapot (Bir. 17. fej.), tönkre szeretnék tenni, de I. tekintetbe veszi vendégszeretetét (Tanch. Teczave 29, 1-re; Soch. T. 18, 13; Szanh. 82b és 103b). Ellenben hallgat I. javaslatukra, hogy Jeruzsálem kiterjedése ne korlátoztassék, mivelhogy I. pogányvárosokat sem szorított korlátok közé; ép úgy arra a kérelmükre, hogy a kitett Mózes ne pusztuljon el, hisz úgyis Szivan 6-a van, a kinyilatkoztatás napja; egy esetben I. esküjét odatja fel velük (B. Bathra 78b; Szóta 12b; Pesz. 163b).

Izraél és a jámborok sorsát szívükön hordják. Midőn I. Izraélt büntetni akarja, ők védik; elhatározott megsemmisítése fölött jajveszékelnek; a pogányok ellen szószólói; érdekében bevádolják Ismael ivadékait; a kinyilatkoztatásnál segítik; Mózes halála után egy angyal veszi át I. helyett Izraél vezetését; Salamon templomépítésénél segítenek; lerombolása miatt sírnak; vigasztalásaikat a szerencsétlenség fölött I. visszautasítja (Gittin 7a; Ber. 20a; Eszter r. 3, 9 és 1, 14; Gen. r. 53 vége felé; Ex. r. 18 eleje; Mekh. 19, 4-re; Ex. r. 32, 3; Sir r. bevezetés eleje; Chag. 5b és Szanh. 96b; Gen. r. 19). Védik a jámborokat és segítik tetteikben. Egy a. megsemmisítette Ézsau vadászszákmányát; midőn Jákob reszketve lépett Izsák elé, két a. támogatta, hogy el ne essen; midőn Amram feleségét ismét magához vette, örültek, hogy Mózes meg fog születni; halála fölött gyászolt zengenek; Akiba vértanúhalála fölött jajveszékelnek: ez a tóra és ez a jutalma; panasz-

kodnak, hogy Ádám egyáltalában meghalt; elviszik a szentélyben megölt Nádabot és Abihut; kísérik a jámborokat az uton; midőn az ember szombaton a templomból háza megy, egy jó és egy rossz a. kíséri; az elhalt jámbort 3 jó, a bűnöst 3 gonosz a. fogadja; a kik az embert kísérik, tanuskodnak róla (Gen. r. 67 el.; 44 el.; Szóta 12a; Szifré I 106; Ber. 61b; Sabb. 55b; Szifré I 44; Tósz. Sabb. 17, 2; Sabb. 119b; Kethub. 104a; Chag 16a). Közlekednek a jámborokkal és bizonyos tanokat közölnek velük. Ismael ben Elisa mondá: Három dolgot közölt velem az I. színe előtt levő a.; Jóchanan b. Dahabainak 4 tanítást adtak a szolgálatot végző a.; Séséth amórát megijeszti; sőt egy nőcselédnek, ki Simon b. Jóchai atyja házában szolgált, 3 angyal jelent meg; ha valaki a községet bajában elhagyja, akkor az embert kíséző két a. kezét az illető fejére teszi és szól: ne lássa a községet, midőn megvigasztalva lesz; az ember születése előtt mindent tud, de abban a perczben, midőn a napvilágot megpillantja, egy a. a szájára üt és az egész tórát elfelejti (Ber. 51a; Ned. 20a; Meg. 20a; Meila 17a; Taanith 11a; Nidda 30b).

Néhány idézet a nem kanonikus iratokból. Jered napjaiban I. angyalai, kik öröknek neveztetnek, leszálltak a földre, hogy az emberfiakat tanítsák arra, hogy igazságosan cselekedjenek. Chanoch az angyaloknál volt, kik mindent megmutattak neki és mindent megtanították. Jákob éjjeli látomáiban látott egy a.-t, ki 7 táblával jött le az égből stb., ezekben mindent olvasott, a mi ivadékaival történni fog (Jubiläumok könyve 4, 15, 21; 32, 21). Veletek van angyalom és iparkodik életeket megtartani (Jeremias levele 6. vers). I. angyala szól Chabakukhoz, hogy hozza Dániel eledelét az oroszán-gödörbe. (Pótlások Dánielhez).

Már a biblia többféle angyalt említ, pl. Szeraf stb. Az a. számának rengeteg emelkedésével osztályaik is változatosabbak lettek, míg végre a természet, a nép- és emberélet minden jelensége külön angyal fenhatósága alá helyzetetett, úgy hogy az egész világegyetemet angyalok tartják és kormányozzák mint I. helytartói. A Jubiläumok könyve 3, 2. k. azt mondja, hogy I. az 1. napon teremtette a következő angyalokat: a színe előttit, a megszentelés, a tűzzsellem, a szél-szellem, a sötét felhő-szellem, a hó, a jég, a zuzmara, a zugások,

a menydörgések, a villámok, a hidegség, a hőség, a tél, a tavasz, az aratás, a nyár szellemei, az égben és a földön és a mélységekben levő műveinek szellemei, a sötétség, az este, az éjszaka, a világosság, a hajnal és a reggel angyalait. *Az egész világegyetemet át van szellemítve, speciális angyalok vezetése alá helyezve.* Ezeket a természeti jelenségeket a szentírás Istennek mint alkotónak tulajdonítja, de mivelhogy I. fenségében a világ fölött áll, követi, mi héberül *malach* (= angyal), eszközlik helyette. Ez a felfogás uralkodik a későbbi századok iskoláiban is, a hol az angyalok némelyike tulajdonnevet kap. Ebből a világfelfogásból nőtt ki az a nézet, hogy a föld és jelenségei nem más mint az ég lenyomata. Egy amóra így nyilatkozik: »Mindent, a mit I. az égben teremtett, a földön is teremtett«, mivel nemcsak az általa világosan említett dolgokra czéloz (Ex. r. 33, v. 6. Bacher III 389).

A Szeráfok, Ofanok és Chajjóth bibliai eredetűek. Ezekkel laknak a 7. égben a már gyakran említett »szolgálati angyalok«. A héber név מלאכי השרת valószínűvé teszi, hogy ezek eredetileg azt a classist alkották, a mely az égben a kultuszt látja el. Minthogy I. közvetlen közelében tartózkodnak, az idők folyamán különféle teendőket ruháztak rájuk, úgy hogy nevükkel minden angyalt jelöltek. Az apocryphákban említett »szentség angyalai« bizonyára azok, a kik az égi szentélyben a szolgálatot végzik. Chag. 12b azt olvassuk, hogy az égben is van Jeruzsálem, melyben szentély áll, a hol Michael, a nagy fejedelem — a földi főpapi cím egyenértéke — áll és áldoz. A Jubil. könyve 31, 14 azt állítja, hogy Lévi a szentélyben az, a mi az I. színe előtti angyal (מלאך הַפְּנִים) és az égi szentek. Ezek himnusokat énekelnek, nyilván úgy, mint a leviták; zengik Ézs. 6, 3 háromszoros szentjét (Szanh. 39 b és sok helyen; Gen. r. 8 végén Ádámnak). Hangjuk halkán hangzik (Szifré I 58).

Nevezetes csoportot alkotnak azok az angyalok, a kik a földi népeket, melyeknek száma I. Mózes 10 szerint 70, képviselik az égben. Ezeket már Jézus Szirach 17, 17 és a LXX Deut. 32, 8 említik. De míg Szirach Izraél fejedelmének magát Istent mondja, miben a Jubiläumok könyve 15, 32 követi, addig a későbbi források egyhangulag Michaelt nevezik Izraél fejedelmének. Ezekhez az angyalvezérekhez szólt I. a babyloni torony építéskor: Zavarjuk össze nyelvüket (Targ. Jon. Gen.

11, 7; Pirké di R. Eliezer 24. fej.); ők a myriad angyal, a mely a kinyilatkoztatásnál jelen volt (Pesz. r. 21). A népek és égi fejedelmeik sorsa szorosan össze van növe. I. nem büntet népet és a messiási korban sem fog egyet sem büntetni, mielőtt égi védőangyalaik fölött itélt (Sir. r. 8, 14 és Mekh. 15, 1-re). A népek gyűlöletét Izraél ellen tükrözteti az a legenda, mely szerint a népek 70 angyalvezére Izraélt bevádolja, de I. védi; ugyanezek védik az égben Egyiptomot; I. engedelmességre szólítja Izraélt, hogy a vádlókat elutasíthassa; ezeket látta Jákob álmában, hogy a létrán föl és alá járnak az égből a földre és attól félt, hogy Izraélt mindig el fogják nyomni. (Ruth. r. eleje; T. Jon. Ex. 24, 10 és midras Abkhir; Peszikta 108 b; 150 b). Ezeknek az angyaloknak, kivéve Michaelt és Szamáélt, nincs tulajdonnevük, de említettnek: Egyptom, Babel, Media, Javan (= Syria), Edóm (Róma) fejedelmei. Különösen gyakran a római, mert az agadisták szemei előtt, minthogy a római uralom alatt éltek, minden világbirodalom említésénél az elnyomó Róma lebegett (Ex. r. c. 15, 15; Pesz. 151 a; Makkóth 12 a s máshol). Szamáél, Edom patrónusa, Jákobot meg akarja ölni; Támar bizonyítékait (Gen. 38, 22) el akarja tüntetni, de Gabriel megakadályozza; vádat emel Izraél ellen az egyiptomi kivonuláskor (Gen. r. 77; Sir. r. 3, 6; Tanch. Vajislach 32, 25-re; Szóta 10 b; Ex. r. 21 vége felé; Bacher Ag Am I 25 és 473). A »világ fejedelme« (Jeb. 16 b s máshol) bizonyára Michael.

Neveztetnek még: a halottak birodalmának fejedelme (Duma), a tűz, a tenger (Rahab), az eső (Ridia), a jégeső (Jurkemi, jelentése homályos), a gyümölcsérés (Gabriel), a szél (Ben Nécz), a kék, a fogantatás (Lajla = éjszaka) fejedelmei; továbbá Af és Chéma, azaz harag és mérgesség, Abadon és Maveth, azaz pusztulás és halál; az ima fölé, a játékonyság fölé helyezett és az álmodó angyal (Sabb. 152b; Szanh. 94a; Arakh. 15b; Peszach. 118a; B. B. 74b; Taan. 25b; Peszach. 118a; Szanh. 95b; B. B. 25a; Gen. r. 85; Nidda 16b; Ned. 32a; Sabb. 89a; Ex. r. 21 eleje; Sócher T. 84, 14; Ber. 10b). Más négy, melyek Pesz. 111a és Sabb. 67a említettnek, pusztán a babyloniaknál léteztek. Gyakran beszélnek a béke és a harag angyalairól, jó és rossz angyalokról. Még gyakrabban a pusztító angyalokról. מלאכי הַפְּנִים

= מְלַאֲךְ הַמְּשֻׁחָתִית H. Sám. 24, 16; I. Kr. 21, 15), kiknek száma végtelen, mi világosan arra utal, hogy a végtelen sok emberi szenvedéseket és szerencsétlenségeket személyesítették (pl. Sabb. 88a; Henoch 53, 3; 66, 1). Azt már említettük, hogy a jámborokat őrzik, útjaikon kísérik és szombaton mindenkivel haza mennek. De Jonathan fordításából I. Mózes 33, 10 azt látjuk, hogy minden egyes embernek megvan a maga külön geniusa. Jakob ugyanis így szól Ézsauhoz: midőn téged látalak, úgy tűnt fel nekem, mintha *angyalod arcát* láttam volna. Így értelmezi ezt a bibliai helyet Lévi is (Szóta 41b). Ezekről a védőszellemekről szól bizonyára Chagiga 16b is. Ha tisztátalan helyre mentek, azt mondták a kísérő angyaloknak: várjatok, míg kijövök (Ber. 60b). Legvilágosabban Máté 18, 10 és Apostolok cselekedete 12, 15 említi a személyes geniusokat. Hasonlítanak a perzsa *fravasikra* és valószínűleg ezek mintájára képeztettek. Az elemek szellemei, mint pl. a tűz fejedelme stb., szintén perzsa befolyás alatt keletkeztek. Az idegen származás mellett döntő bizonyíték az, hogy némelyik közülök az idegen nevet is megtartotta. A kísérő angyalok talán nem azonosak a személyes patronusokkal, mert az volt a hit, hogy mások kísérik az embert a szent földön és mások a külföldön; továbbá nem állandó, hanem csak időleges kísérők (Gen. r. 68). Minden egyes angyal urának, Istennek, nevét mellére illesztett táblán bevésve hordja (Pesz. 108b, v. ö. Bacher Ag. Am. I. 412, 1).

Külön és fontos csoportot alkotnak azok az angyalfejedelmek, melyeket a keresztények arkangyaloknak neveznek és a melyek a 7 népfedelemmel nem azonosak. Rafaél így szól: »Én vagyok R., egyike a 7 szent angyalnak, kik a jámborok imáit felviszik és a Szent fenségénél bejáratosak« (Tóbit 12, 15). Henoch 90, 21 is említi 7 »fehéréte«, kik a 7 pásztor azaz a népfedelmek fölött ítélkeznek; de a 20. fejezetben (1—7) csupán 6-ot nevez és említi névleg: Uriél, Rafaél, Raguél, Michaél, Szariél és Gabriél. A jer. aram fordítás V. Mózes 34, 6 szintén 6-ot nevez meg. Ezek: Michaél, Gabriél, Metatron, Jofiél, Uriél és Jofifája, kik Mózeset eltemetik. Henoch 40, 9 Mich., Raf., Gabr. és Fanuél sorolja fel. Kettőt, Mich. és Gabr., többször említi Dániel és különösen gyakran a zsidó hagyomány (lásd az illető cikkekét).

Érdekes, hogy a Henoch 9, 1 nevezett 4 angyal: M., Ur., Raf. és Gabr. az éjszaka imájában mai napig együtt említetik, mint őrző angyal. A 3 a., kik Ábrahámot meglátogatták, M., G. és R. volt (Jóma 37 a; B. M. 86 b.). A Ber. 51 a elsőforduló Szuriél, Isten színe előtti fejedelem (szar hapánim), valószínűleg azonos Szariéllal. Már egy 3. századbeli amóra mondja, hogy M., G. és Raf. angyalnevek Babylóniából származnak (Gen. r. 48). *Kohut*, Jüdische Angelologie (Lipese 1866) és *Stave*, Einfluss des Parsismus auf das Judentum (Haarlem 1898) ezt a befolyást részletesen eszetelik és jelesül azt bizonyították, hogy az arkangyalok a perzsa Amsha Spentával azonosak. Sőt még számuk is épügy ingadozik 6 és 7 között a perzsáknál mint a zsidóknál. Kérdéses, vajjon az »arcangyalok«, a mint Ézs. 63, 9 mintájára készült névvel az I. előtti angyalokat nevezték és a kikeről gyakran beszélnek, azonosak-e az arkangyalokkal? Ugyanis Henoch 40. fejezetében Mich., Gabr. és Raf. »arcangyaloknak« nevezetnek és így valószínű, hogy némelykor מְלַאֲכֵי הַמְּשֻׁחָתִית a zsidó hagyományban is arkangyalt jelent. Találkozunk még a zsidó hagyományban: Metatron, Szandalfon, és Szemalion (egyszer) angyalnevekkel (Szanh. 38 b; Ab. zára 3b; Num. r. 12 vége; Szóta 13 b).

A héber bibliában több mint 60-szor említett »Örökkévaló angyala«, ki Isten parancsait ezeknek minőségére való tekintet nélkül teljesíti, az évszázadok folyamán tarka csoportokból összealkotott hatalmas angyalvilággá alakult át, melynek keletkezése és rendeltetése szilárdan meg van állapítva és a mely gazdagon van tagolva. Ezen angyalbirodalom megteremtésére mintául nemcsak a világbirodalmak szolgáltak hatalmas uralkodóikkal, gazdag udvaraikkal, tarka népekkel és hadseregeikkel, hanem az állami és társadalmi élet összes jelenségei, a természet minden alakulása az égen és a földön. Felette jelentős a szentírás befolyása, melynek elbeszélései és intései, reményei és aggodalmai a lelkeket eltöltötték és a képzeletet megtermékenyítették, minek folytán az angyalnevek nagy része végső elemzésben a biblia szavaira és kitételeire vezethető vissza. E tény mellett is kétségen felül áll, hogy a parsismus a zsidókat az angyalvilág irányában fogékonyabbakká tette és az angyaltan kiképzésére és fejlesztésére hatalmasan befolyt. Ez a befolyás nemcsak a perzsa és zsidó

angyalvilág egyes classisai és individuumai bemutatott meg-
egyezésében keresendő, hanem főképen a finom szervezésben
és a nagy számban, továbbá a dualistikus felosztásban egyrészt
jó és rossz angyalokra és másrészt angyalokra és démonokra.

(Vége következik.)

Budapest,

DR. BLAU LAJOS,

NUMERI 24, 18—24 A ZSIDÓ FORRÁSOKBAN.

A régibb zsidó forrásmunkák, nevezetesen a talmud
és a targumok, a jelzett versek magyarázataihoz lényeges ada-
lékot nyújtanak (mint már egyebütt is elismertett¹⁾) a rabbi-
nikus nyelv- és népisme helyes megítéléséhez. E forrásoknak
behatóbb, összefüggésük szerinti, nem pedig töredékes tárgya-
lása, részint új eredményekre vezet, részint kiigazítja a régib-
beket. Legyen tehát megengedve, hogy e pontra vonatkozólag
egy kis böngészetet nyújtsak.

Mielőtt azonban témánk tulajdonképi tárgyalásához fog-
nék, konstatálnom kell, hogy a Targum Jerusalmi (II.), mely
itt első sorban jó tekintetbe, két különböző olvasatu kiadásban
jött ránk: egy cenzurált és egy a cenzurától ment kiadás-
ban. Ez a körülmény eddig kikerülte a figyelmet. Így pl.
Bassfreund a Pentateuchus targum-töredékeire²⁾ vonatkozó érte-
kezésében olvas: — ויהי פיס ירה (18. v.); továbbá כל מה
וישיצו כל מה (19. v.); végre בלברניא (20. v.); ויפקן אוכלסין
מן מדינת רבתא (24. v.). B. ezen versekben világos czélzást
lát a római birodalomra, minthogy pedig a targumszerző ezt
világosan nem meri kimondani, ennél fogva hazája a rómaiak
hatalomkörében keresendő.⁴⁾

Eddig Bassfreund. Azonban eltekintve attól, hogy ugyan-
ezen okokból következtetve Palesztina vagy Syria, nevezetesen
Caesarea lehetne a targumszerző hazája, a mint Zunz⁵⁾ joggal

¹⁾ V. ö. Perles, Beiträge etc., Monatschrift, Neue Folge 1893. évf.,
3. és köv. l. V. ö. még Fürst, u. o. 498.

²⁾ U. o. 1895. évf. 108—9.

³⁾ Ugyszintén Berlinernél, Targum-Onkelos II. 107. Feltűnő, hogy
ilyen alapos bibliografus elibe, ki különben óvatos kutató, épen a későbbi,
cenzurált kiadás akadt.

⁴⁾ I. m. 109.

⁵⁾ Gottesd. Vortr. 2. kiadás 77.

ugyanilyen okokból következtette, hogy Pseudo-Jonathan hazája
Syria; nem is tartozik a targumszerző sajtáságaihoz ezen
Róma megnevezése iránt való aggodalmas féltékenység, melyet
B. felfedezett, hanem később kölcsönözte ezt neki a — cenzor.
A cenzurától ment kiadások szerint olvasandó: 18. v. ארים;
19. v. מדינתא אישליא; 24. v. végre מדינתא אישליא, kell
azonban, hogy utána tétessék, mint ezt Aruch s. v. אישליא
bizonyítja, szintén רומי אר.

Azonban ugyanez esett már meg a különben alapos
Zunz-czal is. Mert ha ő a Jerusalmival egybevetve לברניא (24. v.)
Pseudo-Jonathannál nem helyesli,³⁾ akkor következtetés-
képen לקוטנטוני (19—24) רומי-ra kellett volna kiigazítani.
Nyilvánvaló, hogy az ő Targum Jerusalmi-kiadásában sem volt
רומי olvasat.

Most visszatérünk tulajdonképi tárgyunkra. A 24. v.-hez
hangzik רב hagyománya, b. Szanhedr. 106 a: מיד כתיב. Ez az olvasat
Jalkut-Num. 771. §. לגיון (legio) = Onkelosnál az illető helyen (v. ö. Levy bh. WB. s. v. צהר).
Utóbbi azonban nem használja ama kifejezést, mely idegen,
mert van neki erre saját kifejezése בלגיון olvasandó még
Targ. Jer. I. és II. (lásd alább). Perles (i. h.) azonban hibá-
saknak tartja mindazon helyeket, mint a melyek לברניא-ból
rossz átírás által keletkeztek. Bizonyítékul szolgál neki Jona-
than, Jes. 33, 21-hez. Pedig בעים Ezech. 30, 9. Jonathan is
egy fordítja בלגיון. És ezen olvasatot megerősíti már רש"י is.
Ott ugyanis így van: בעים... כשירות רבות... כמו וצים מיד כתיב.

¹⁾ Így hangzik a szöveg az első, nyomtatásban megjelent bibliák-
ban, ugyszintén a régebbi Bombergi kiadásu bibliában, míg a másodikban
(1547.) már hiányzik az utolsó három szó.

²⁾ Bassfreund (u. o. 108. o.) írja a jegyzetekben: »A helyett olva-
sandó בלברניא (24. v.), anélkül, hogy említene Zunzot. V. ö. azonban Mendel-
sohn לתוכה, اور, továbbá Levy s. v. Jelen olvasat más helyütt is meg
van erősítve. Szaádja Gaon (vagy ha úgy tetszik: Pseudo-Szaádja, kit
azonban már Rási is idéz) fordítja Dániel 11, 30: לגונבריים = ציים.

³⁾ I. h. 79. l. e. j.

⁴⁾ V. ö. Berliner, i. h. Ugy látszik, hogy ez az eredeti és nem
a cenzura által keletkezett olvasat, mert különben hiányzott volna az
egész szó.

⁵⁾ Az állítmány hiányzik és kiegészítendő וישא' vagy hasonló ige által.

⁶⁾ Ezen helyhez tartozó variánsokat illetőleg v. ö. Perles.

független Onkelostól és a két Pseudo-Jonath.-tól,¹⁾ mert וַיִּצְיֵן יִצְחָק nem egyéb mint átírása יִצְחָק יִצְחָק-nak, és valóban, ha utóbbit a Jerusalmi-szöveg²⁾ elé tesszük, akkor megkapjuk az egész Pseudo-Jonathan-féle szöveget, eltekintve némi különbségektől, melyek eltérő olvasatokra vezethetők vissza. Ő tehát elődjét lemásolta, részben azonban, még pedig igen csekély mértékben át is dolgozta. Így pl. Onkelosnál levő מְרוֹמָי helyett מְרֹמֵי ir, nehogy kétszer kelljen neki אִשְׁלִיָּא-t ismételni.

A mi pedig Jers.-t illeti, félreismerhetetlen, hogy az első mondat Onkelos után iratott le. וַיִּפְקֹן אֶחָדָם = וַיִּפְקֹן יִצְחָק helyett találhatik már, mint fent kimutattuk, a talmudban, továbbá Jonathanban, Ezech. 30, 9. Hátramarad még לְבַרְנִיָּא és דְּרוֹמָי, ezek alkalmasint benne voltak a Jerusalmi két eltérő recenziójában, vagy pedig az egyik a Jer.-ban, a másik a palesztinai targumban lehetett, melyről már a régieknél is találunk említést (V. ö. Zunz i. h. 70—71 b, d, j.), E szerint a targum-töredékben nem dolgoztatott fel kevesebb mint 4 verzió, melyek alkalmasint a következők lehettek: a) מְדִינַת אִשְׁלִיָּא (Onkelos szerint); b) מְדִינַת אִשְׁלִיָּא בְּלְבַרְנִיָּא (talán a Jerusalmi szerint); c) מְדִינַת אִשְׁלִיָּא גְּלוּנִין (Jonathan után); és végre d) מְדִינַת אִשְׁלִיָּא וּמֵן דְּרֹמָי (talán palesztinai targ.) a) fentartotta magát a Pseudojonathan egyik variánsában, hogy vajjon b)-nél ugyanilyen eset forog-e fenn, arra inkább nemmel felelek, mint igennel. Mert már az a körülmény, hogy a) és c) teljesen összevág, a mennyiben mindkettő »csapat«-ot jelentenek, valószínűvé teszi azt, hogy b) és d)-nél ugyanilyen esettel állunk szemben. Mindkettő tehát alkalmasint hely- vagy országnevek. דְּרוֹמָי = צִים alatt talán a Sarmaták értendők, kik közül sokan a római hadseregben szolgáltak. Lehetséges

¹⁾ E témának további tárgyalását az egész pentateuchusi targumra kiterjesztve, fentartom magamnak későbbre.

²⁾ Hogy a Pseudo-Jonathannak az uj mondatszerkezet miatt némely dolgon változtatnia kellett, magától értődik.

³⁾ Szaádja Gáon bibliai versünket következőképen fordítja: וְאֶלְדֵּרְאָמִין מִן פִּי צִים קְרִיִּים תְּקִיב . . . Más magyarázatot e szóra l. Szaádjának Derenbourg-féle bibliakiadását, ugyszintén Perles i. h., a nélkül azonban, hogy előbbiről említést tenne.

azonban az is, hogy יִצְחָק יִצְחָק semmi egyéb, mint a héber יִצְחָק-nak aram fordítása, mely utóbbihoz Gesenius h. WB. s. v., Hieronymus nevében a következőt közöl: »... Sed et usque hodie est villa Theman, distans ab urbe Petra quinque millibus, ubi et Romanorum militum praesidium sedet.« Ily módon érthető Obadjának (1, 9.) Thémanról való elbeszélése, mely jóslatot a talmud és midrás egyhangulag Rómára vonatkoztatja. Hogy ezen név alatt קִסְטַנְטִינִי lappangana, mint Bassfreund állítja, nem igen valószínű. Legfeljebb azt lehet mondani, hogy Pseudojonathan ezt így fogta fel.

Jeruzsálem.

DR. GRÜNHUT LÁZÁR.

REUHLIN BOSNYÁK SZÁRMAZÁSÚ VÉDŐJE.

Pfefferkorn, a zsidók történetének hírhedt alakja, 1506-ban megtagadván a zsidó felekezetet felvette a keresztiséget. Hite-hagyása óta a kölni dominikánusoknak fölötte nagy kedvelje lett. Pártfogói rokonszenvét nemcsak azzal érte el, hogy eszközül használtatta fel magát a zsidóság megtámadására, hanem, amint általában beszélték, neje bájainak révén is.²⁾ Rossz lelkétől üzetve és a kölni barátoktól bátorítva vádat vádra halmazott vérei ellen, kiktől elszakadt. Ármánykodásával ki tudta eszközölni a császári rendeletet, melyben az a meghagyás foglaltatott, hogy a zsidók fosztassanak meg, a bibliát kivéve, összes könyveiktől. Terve keresztlívítelésénél az a nyereszkedő számítás vezette, hogy a zsidók roppant összegben fogják kiváltani elkobzott irataikat. Az mindenesetre megtörtént, hogy a frankfurti zsidóktól elszedték értékes nyomtatott és irt könyveiket, melyeknek jegyzékét érdekes okmányokkal együtt az elmúlt esztendőben tette közzé Dr. Kracauer I.³⁾

¹⁾ V. ö. Levy s. v., továbbá Kohut, Aruch compl. ugyanazon szónál. Utóbbinak az cikke sok érdekest nyújt.

²⁾ propter formosam suam uxorem, C. Meiners, Lebensbeschreibungen berühmter Männer aus den Zeiten der Wiederherstellung der Wissenschaften I. köt. (Zürich 1795) 99 ol.

³⁾ Monatsschrift für Geschichte und Wissenschaft des Judenthums-ban XLIV (VIII uj) évf., Actenstücke zur Geschichte der Confiscation der hebräischen Schriften in Frankfurt a. M., Verzeichniss der von Pfefferkorn 1510 in Frankfurt a. M. confiscierten jüdischen Bücher.

Pfefferkorn és segítőársai hatalmas támadóra akadtak Reuchlin János, a híres humanistában, a ki a zsidó könyvek sértetlensége mellett és Pfefferkorn ellen foglalt állást. Reuchlin föllépése elkeseredett harcra adott alkalmat, melyben ellenfelek gyanánt a felvilágosodottság, a tudomány tisztelete és a legsötétebb középkori papi elfogultság és gyűlölet állott szemközt.

Luther reformációjának volt egyengetője a héber könyvek körül folyt küzdelem, melyben Reuchlinnak és a zsidó irodalomnak előkelő támogatói közé egy bosnyák eredetű püspök is tartozott, Dragišić György. Az elmúlt évben Breyer Imre (Mirko) egy zágrábi folyóiratban¹⁾ horvát nyelven írta meg ezen férfiú életét. Tanulságos, új dolgokat közlő cikkének kivonatos ismertetése képezze eme sorok tartalmát. A zsidó irodalomnak volt védője a bosnyák Dragišić, érdemes tehát, hogy alakja a zsidó irodalom ápoló helyén, ezen lapokban is megörökíttessék.

Dragišić György, kit a szláv írók tévesen Dobretić vagy Dobrotić szóval jelölnek, a humanista irodalomban a latinosított Georgius Benignus néven vált ismertté. Előkelő, régi, vitézlő bosnyák családból származott, mely szereplésével érdeket s uradalmakat tudott magának szerezni. Midőn a boszniai királyság II. Mohammed szultán hódító hadjáratával 1463-ban megszűnt, a török elől menekülőkkel keresett új hazát az ifjú Dragišić György is, a ki Dubrovnikban telepedett meg. Életében fordulópontot képezett a ragusai szent ferencziek közé való belépése, ezeknél nyerte első kiképzését. Ismereteinek kibővítése végett a tanulni vágyó barát 1470 körül a renaissance fényétől Olaszországba költözött, a hol a római, bolognai, flórenczi, páduai és ferrarai főiskolákat látogatta, majd pedig Oxfordban és Párizsban hallgatta kora nevezetes férfiainak bölcsészeti és hittudományi előadásait. Az örök városban Bessarion érsek tüntette ki barátságával a ki a fenyegető török veszedelem ellenében a keleti és nyugati keresztény egyházak egyesítését tartotta a legerősebb fegyvernek. Bessarion, ki Plato bölcséletének volt

¹⁾ Vienne 1900, 568—70, 585—86, 601, 602, O Jurju Dragišiću, Bošnjaniinu.

híve, buzgó egyházfejedelem létére még a műveltség ujjáébredése körül is érdemeket szerzett; római palotája gyűlhelye volt kora szellemi munkásainak, kiknek társasága sok tehetséges ifjút gyűjtött egybe, köztük György barátot is, aki a dialectica, hittudomány, bölcséleten kívül még a keleti nyelvekkel is különös szeretettel foglalkozott. Egyik kortársa azt állítja róla, hogy a héber és az aethiop nyelvekben való járatosságával Dragišić százada összes keresztényei közt az első helyet foglalta el.

Nemsokára Urbino városban jelenik meg Dragišić az ottani Feliciek körében. Ez előkelő család megengedte neki, hogy nevét a Dragišić toldaléka gyanánt használhassa, ez okból tapasztaljuk, hogy némely szerzőnél Georgius Benignus de Feliciis de Urbino jelöléssel fordul elő. Felici Federico herceg Dragišićra bizta Guidobald fiának neveltetését, kiből idővel az olasz uralkodók legműveltebbje vált.

1485. Dragišić Florenzbe jutott, ahol az ottani collegiumban hittanártságot vállalt, három évvel később pedig rendje iskolájának igazgatója s inquisitor lett. Utóbb a híres Salviati családnál tartózkodott és e révén használta irodalmi munkálataiban neve mellett a »de Salviatis« jelölést.

A bosnyák György szerzetes növekedett tekintélyére mutat, hogy Medici Lőrincz, a kinek jegyében akkor Florenz állott vala, János és Péter gyermekeinek tanárává nevezte ki; János tanítványa később X. Leo néven ült a pápai trónon.

Midőn Pico de Mirandola egyik iratát a római egyház eretneknek minősítette, Medici Lőrincz az inkriminált munkát véleményadás végett Dragišićnak küldte meg, a ki nyilatkozatával, mint az igazság és felvilágosodottság bajnoka, az üldözött tudós védő pártjához vonta Medicit. Ugyancsak mint pártfogója szerepelt a máglyára ítélt Girolamo Savonarolának, kinek érdekében, felismervén a reformátornak önzetlen erős törekvéseit, könyvet is írt. Az 1507. esztendőben Cagli város püspökévé és 1512-ben Nápoly székhelylyel nazareni püspökké neveztetett ki.

Dragišić irodalmi működése közt a legnevezetesebb Reuchlin védelme a zsidó iratok körül dúló ingerült harcban.

Reuchlin darázs-fészekbe nyult, midőn nyomatékos szavát a zsidó könyvek érdekében felemelte. Pfefferkorn és táborá

nem tudta neki megbocsájtani, hogy oltalmazó kezét a zsidóság felé terjesztette. Becsületében gázoltak, talpra állították ellene a rágalmak egész sorát, bevádolták, hogy védőiratában eretnekséget árult el, megsértette az egyházat, tilos módon nyilatkozott a zsidókról.

Az utóbbi vádak megvizsgálására X. Leo pápa bizottságot küldött ki, melyben egykori tanítója, Dragišić György is helyet foglalt. Dragišić egyházi méltóságában a püspöki székben is megtartotta az őt jellemző bátorságot. A vádirat áttanulmányozása után igazságszeretetétől indítatva egyenesen Reuchlin pártjára állott és hogy elfogulatlan nézeteit az egész tudós világ előtt megismertesse külön munkával lépett Reuchlin védői közé. Ezen ritka, 1517. megjelen könyvecske czíme: Defensio Praestantissimi viri Joannis Reuchlin... a Reverendo patre Georgio Benigno Nazareno archiepiscopo Romae per modum dialogi edita. E művet Dragišić Miksa császárnak dedicalta, az uralkodónak pártfogásába ajánlván Reuchlint, kinek tudományáról és tiszta lelkiismeretéről igen dicsérfőleg nyilatkozik, egyttal pedig a megtámadott zsidó könyvekről értekezik benne.

Reuchlin és hivei benső örömmel üdvözölték a váratlan, magas egyházi állásból jött segítséget a tudó és egyeneslelkű Dragišić püspök részéről, míg ellenei a vita későbbi folyamán álnokul azt hirdették Pico de Mirandola, Savonarola és legutóbb Reuchlin elfogulatlan védőjéről, hogy e munka nem is Dragišićé és hogy a nagytekintélyű püspök nevével meg nem engedett módon visszaéltek.

Hosszu küzdelem után a pápa 1520. június 23-án a kiküldött bizottság többségének indítványára kimondotta, hogy Reuchlin munkája megsemmisítendő. Nem bizonyos, vajjon Dragašić megélte-e ezen határozatot, mert ugyanazon évben Bari-ban bekövetkezett halálának napja még ismeretlen.

Keszthely.

DR. BÜCHLER SÁNDOR.

JÓB—IZRAÉL.

Nem új s meglepő tanulmánya, hanem csekély megjegyzésre bátorodom a tisztelt olvasók becses figyelmét felhívni. Egy a bibliai irodalomtörténet terén újnak vélt állítással már a talmud gazdag szellemi kincstárában találkozhatunk.

Több tudós ugyanis megegyezik abban (*Dillmann*, Hiob, Leipzig, 1891, Einl. XV. említi neveiket is), miszerint Jób nem egyén, hanem Izraél s a különböző fogságokban kiállott szenvedéseinek személyesítője.

Megjegyzésre méltó, hogy e véleményen alapszik egy agádai részlet a talmudban, miszerint Jób a szenvedő, de az isteni gondviselést mégsem tagadó s a szentírás törvényeit teljesítő Izraélt képviseli, annak úgyszólván legkifejezőbb típusa.

Abóda Zára 3a olvassuk: »Igy szól Isten a népekhez: »Közületek jőjjenek s tanuskodjanak Izraél mellett, hogy megtartották az egész tan törvényeit; jőjjön Nimród s tanuskodjék Ábrahám mellett, hogy nem imádott bálványt; jőjjön Lában s tanuskodjék Jákob mellett, hogy nem esett a rablás gyanújába; stb. stb.; jőjjön Bildad, Czófar s Elifaz és tanuskodjanak *Izraél mellett*, hogy követték az egész tóra törvényeit».

Ezen agádai rész utolsó mondata bizonyára mindnyájunknak feltűnő lesz, hiszen a fentiekhez hasonlóan nem Izraélt, mint a mely nép mellett a három nem zsidó társnak tanuskodnia kell, hanem »Jóbot« várnók. Igen ám, de ép e férfúval (Jóbbal) ér véget s czélt a tanuskodás, mert a kiindulási pont szerint tulajdonkép nem is egyetlen egy zsidó erkölcsi bizonyítványáról van szó, mint azt az egyes részletekben látjuk, hanem egész Izraeléről; Jób személyével azonban már egész Izraél ügyének igazsága s annak jámborsága derül ki, mert Jób—Izraél.

Budapest.

DR. LEIPNIKER MÁRK.

FOLKLORE.

TÁJÉKOZÁSUL.

Örömmel konstátálom, hogy a mult számunkban adott példa nem maradt hatás nélkül és igaz köszönetet mondok mindazoknak, kik felszólításomra készséggel állottak a honi folklore szolgálatába. A munkakörről és a módszerről legközelebb egy külön füzetben szándékozunk kimerítőbben szólani, azonban addig is szükségesnek tartom, hogy a tisztelt munkatársaknak a felesleges munka elkerülése végett a következőket szíves figyelmükbe ajánljam:

Németnyelvű dolgozatok lefordítására jövőben nem kötelezzük magunkat. A feljegyzések a papirosnak csak egyik oldalára irandók és ezen is széles margó hagyandó. A héber szavak nem cursiv, hanem négyzetes (nyomtatott) betűkkel irandók, vagy legalább hely hagyandó az átírásra. A zsidó-német nyelvű szövegek leírásánál zsinórmértékül a következő szabály szolgál: *Minden szó a kiejtés szerint magyar helyesírással irandó át.* A német orthographia csak oly esetekben alkalmazható, midőn a szó felismerése céljából indicálnak mutatkozik. Németesíteni (a mai irodalmi nyelv szerint) a zsgont nem szabad. A héber kitételek természetesen nem esnek a felállított szabály alá. De ha ezek mint zsgonszavak használatnak, vagyis magyar betűkkel átíratnak, akkor nem képeznek kivételt. A kezelhetőség és felhasználhatóság szempontjából mindenesetre kívánatos, hogy a lapszálon kívül még a sorok is szélesek legyenek.

Ezeket a külsőségeken kívül, melyeknek szíves figyelembe vételét nyomatókosan ajánljuk, még arra kérjük munkatársainkat, hogy gyűjtéseiknél egyelőre a főfigyelmet a *közmondásokra és a zsgon dalokra* fordítsák. Minden közmondást magyarra kell fordítani és megszámozni. A magyar népdalok zsgon

fordításain kívül, melyek aránylag ujeletűek, léteznek még zsidó szombati és alkalmi énekek (pl. bölesódalok stb.), melyek sokkal régibbek. Természetesen csak a nép ajkán élő énekek jönnek tekintetbe, a lengyel zsgonköltőktől eredők mellőzendők. Ezeket szeretnők először összegyűjteni és ezekre már most is elég tér áll rendelkezésünkre. Alapos reményünk van azonban arra is, hogy nem távoli időben módunkban lesz a zsidó folklore minden ágát ápolhatni.

Kívánatos tehát, hogy a nyers anyag összegyűjtése már most megkezdődjék, hogy alkalmas időben feldolgozható legyen. A szerkesztőségünknek már most beküldött és az ezután beérkező feljegyzéseket megőrizzük és annak idején a gyűjtők felemlítésével közzéteszszük. Erre a munkára ezennel felszólítjuk felekezetünk minden buzgó tagját és arra kérjük a hozzáértőket, hogy ne várjanak más felszólításra, mert egyrészt nincs időnk a sok levélíráásra, másrészt nem tudjuk, hogy ki kíván a munkában részt venni.

Nem szabad kicsinyleni semmit, a mi a nép lelkének és jellemének biztos megismeréséhez vezet. A magyar zsidóság rohamos átalakulása folytán nemcsak a vallásos életmód pusztul, hanem a régi népelet is sajátos szokásaival és gondolkodásmódjával. A zsgon évről-évre veszít teréből és ma-holnap feledésbe merül. Ütött tehát a 12. óra, hogy eleink képét erről az oldalról is megfessük és utódainknak átadjuk.

Ez a tudományos munka nem ütközik semmiféle felfogásokba és semmiféle érzelmekbe. Vallhatjuk magunkat zsidó magyaroknak vagy magyar zsidóknak, beszélhetünk magyarul jól vagy rosszul, mint a debreczeni civis vagy mint az antisemita főúr, az mind nem változtat azon a tényen, hogy apáink részben nem beszéltek magyarul és hogy egymásközt a zsidó-német nyelvet használták. Nincs semmi okunk, hogy ezt a tényt feledésbe merítsük vagy hogy e miatt szegyenkezzünk. Ellenkezőleg a magyarság nagy hódító erejét és a magyar zsidóság benső honszeretét látjuk abban, hogy a magyar nyelv felekezetünk körében egy félszázad alatt teljesen otthonossá vált és a németet annyira kiszorította, hogy ezt a zsgont leltározni kell. Nem szabad tehát a »zsgon« szótól megijedni. Egyáltalában le kell szoknunk arról, hogy tevékenységünkben az antisemitizmus lovagjaitól vezéreltessük magunkat. Német hittest-

véreink épen így gondolkoznak és Hamburgban már évekké-
ezelőtt alakult még a »Gesellschaft für jüdische Volkskunde«,
melynek már tekintélyes gyűjteménye is van és a mely eddig
hét füzetet adott ki »Mitteilungen« czim alatt. A magyar-
zsidó a magyar föld produktuma és teljes megismerése a
magyar haza megismerésének alkotó eleme.

Budapest.

DR. BLAU LAJOS.

ZSIDÓ KÖZMONDÁSOK.

Disznó (זיין).

1. *E jid ün e cházer iz niks zü sátzen.* (Zsidónak
disznónak becslése lehetetlen.)
2. *Er hat den kopf mit cházer verstopft.* (Nincsen
vágott dohánya.)
3. *E miczve, e cházer e hóor ausgerisszen.* (A disznó
egy szőrszálát kitépni is érdem.)
4. *E bróche ün dén krájezer, der mit cházer besmiert iz.*
(Disznósírral kent krajczáron áldás van.)
5. *Steckt dez kóser e cházerfisszel erausz.* (Ászenteskedés.)
6. *Venn ech cházer esz, zollsz mer übern bórt rinnen.*
(Ha már vétkezünk, élvezzük.)
7. *Venn dez cházer hárner het, het de velt ká ruh.*
(Ha a disznónak szarva lenne, felforgatná a világot.)
8. *Ünzer cházer iz ách kóser.*
9. *Miesz vie e cházer.*
10. *Tréfe vie cházer.*
11. *Fett vie e cházer.*

Tolvaj (זיי).

12. *Áf dén gánev brennt dez hitel.*
13. *Gánev mách der e hácz.*
14. *Gánvenen vie blind.*
15. *Niks árgerz vie e hauzgánev.*
16. *Ne gánveij, ne fászteij (tót).* (Ne vétkezzél, ne
vezekelj.)
17. *Sver czü gánvenen, vü der herr zelbst e gánev iz.*
(Tolvajtól nem lehet lopni.)

18. *Venn der gánev niks ken gánvenen, zogt er, er
hat ligen gelost.* (Ha a tolvaj nem lophat, azt mondja: ott
hagytam.)

Kutya.

19. *Der hünd der billt, der beiszt niks.* (Az ugató
kutya nem harap.)
20. *Er kan ká hünd fün ajven erausz treiben.* (Nem
lehet vele egeret fogni.)
21. *Hündszgebill ün kátzenesrei géht niks for Gott.*
(Kutya csaholása, macska nyávogása nem kerül Isten elé.)
22. *Hündszjüng.*
23. *Me zéht niks af den hünd, nar vém er ókher.*
(Nem nézik a kutyát, hanem a gazdáját.)
24. *Vie der herr hält dez hintl, hältz dez gáneze gezindl.*
(Vadász után indul a farka.)
25. *Vie kümt e hünd czü e miskatnisz?*
26. *Vie hat e hünd ham?*
27. *Vie e hünd über e márachbá.*
28. *Thütsz e hünd güt, billt er noch.*
29. *Éb der hünd, aber der kélev.* (Az egyik kutya, a
másik eb.)
30. *E sprachvort iz e wahrvort.* (Vox populi, vox dei.)
(Nép szava, Isten szava.)
31. *Ven zie hászt Hendl, esz iach az ihr fändl.* (Nomen
est omen.)
32. *Majse mach dech grajsz.* (Zsidó nagyzolsz.)
33. *Éb gehüpt aber gesprungen.*
34. *De lajdtég zollen nar niks okümen.* (Dicsérőleg
nyilatkozik a haldoklóról.)
35. *Ven me stróft de snür, mánt me die tochter.* (Lányom-
nak szólok, de menyem is értsen róla.)
36. *Me zall zach óesszen, zajláng me kláne kinder hat.*
37. *E stá zall mez klógen, nar ám háczen niks trógen.*
38. *Me brauch'n czü chrajszesz.* (חייס = a mibe a zsidók
peszachkor a keserügyökeret mártják.)
39. *E rajt vāj, oder a tajt vāj.*
40. *Er kan ká ezélem far e alef machen.* (Analfabeta-
ságnak netovábbja.)

41. *E chülef* (váltó) *iz e chálef* (metszőkés).
42. *Ver mer gáb* (ád), *iz máj báb* (nagyamama). (Ubi bene, ibi patria.)
43. *Me brauch in af erev jom kipur* (vagy: *af kapóresz*). (Az engesztelő-nap előestéjén kápórot mutatnak be.)
44. *Czü dén széchel brauch me ká mechel*. (Ehhez az észhez nem kell agy.)
45. *Czü barst brauch me ká czén*. (Cziberéhez nem kell fog.)
46. *Ver mech stróft, iz mei frájnd; ver mech lajbt, iz mei fajnd*. (Ki büntet, barátom; ki dicsér, ellenségem.)
47. *Rágzen vie e kóhen*.
48. *Der rashakól liegt e lá af den bészahkvóresz*. (Szegény az ekklezsia, a pap maga harangozik.)
49. *An e rajten iz ká bróche*. (Vörös ember stb. egy se jó.)
50. *Czuzámengerechnet iz halb geozólt*. (A számla elismerése félfizetés.)
51. *Alle veiber af á lászt*. (A szentéletű, talmudtudós Jochánan csak azért üzhette a czipész mesterséget, mert a saját feleségének mértéket vevén, azon a kaptafán az idegen nők számára is készíthetett lábbelit.)
52. *Ajgener lajb stinkt, fremder klingt*. (Propria laus sordet.)
53. *Ká tancz, fá ká esszen*. (Első sorban a mindennapi szükséglet, csak azután a mulatság.)
54. *Krie* (קרייה) *iber ká brire* (ברירה). (Legborzasztóbb a kényszerhelyzet.)
55. *Kóved* (כבוד) *bin ach niksz vert, síflesz* (שפלות) *mág ech niksz*. (Dicséretet nem érdelek, gyalázást nem kérek.)
56. *Gebenst de händ, vóz zach elán nemm*. (Áldott a kéz, a mely maga vesz.)
57. *Parnósze hált álle mákesz auz*. (A jövedelem kiáll minden csapást.)
58. *Ven der vágen fällen zal, zen de räder sver*.
59. *Vaz me peszuch fün glázel erausz várft*. (A széde-restén szokás mindenik csapás kiejtése alkalmával a borszerűlegből egy csöppet a földre hinteni; ennyit ad.)
60. *Vie mehr, deszta besszer*. (Minél több, annál jobb.)

61. *Káp müzen gelégt váren, ün sidach müsz sidach zein*. (A virágnak megtiltani nem lehet. *Necessitati parendum est*. Cicero, de officiis II, 21., 74.)
62. *Päre zall zó leben!* (Ugy éljen Fáraó.)
63. *Vertróg dach nirgendsz, kümszt de veit*. (Ne férj meg, messzire jutsz. Gunyosan.)
64. *Er tág niksz czü kides* (קידוש) *ün niksz czü hávdóle* (הבדלה). (Hasznavehetetlen ember.)
65. *Ajchez bejád* (איוהו ביד) *iz sólem in bájtet*. (A mi kezünkben van, dagasztja erszényünket.)
66. *Het ech! iz e pettech* (oktondi)! (A ki mindig hajtogatja: bárha . . . nem okos.)
67. *Ümgekehrt hászt ách gefóren*. (A gyermekeknél a koci megfordulása, kocsikázás számba megy.)
68. *Chajzek vóz láfszt?*
69. *E sóó* (שעור) *fár sábbez iz e gáncze voh*.
70. *Ver simpft af zei khile, ün zei mispóche, iz ká bróche*. (Saját fészked ne rutítsd el.)
71. *Güt vach, güt kach*. (A zsargonban, szombat kimenetele alkalmával, »güt vachchal« köszöntenek. Fentebbi célzás, ha szombatot követi, melynek tiszteletére megint sokat főznek.)
72. *Dráj brider iber e zákel hóber*. (Három testvér egy zsák zabnál.)
73. *E güter sem* (שם) *géht veit, e slächter noch veiter*. (Jó hír messze megy, rossz még meszebb.)
74. *E armensz kügel, ün ajzersz kránk, hert me veit*. (Szegény ember szombati téisztájáról és gazdag ember betegségéről messze terjed a hír.)
75. *Kláne kinder kláne lád, grojsze kínder grojsze lád*. (Kis gyermekek kis bajok, nagy gyermekek nagy bajok.)
76. *Niksz über e mógenfrád*.
77. *E kedochesz* (קדחה) *iz ká kránk, purim iz ká jomtöv*.
78. *Á lád thüt ám niksz*. (Egy baj nem teszi tönkre az embert.)
79. *E róf* (רב) *iz e gróf*. (A rabbi nagy ur.)
80. *Niksz gestoigen, ün niksz geflojgen*. (Nem igaz dologról.)

81. *Vej dém mélach* (מֵלַח), *vosz af de älter beglicht värt.* (Jaj a királynak, ki öreg korában lesz szerencsés.)
82. *Jeden czigájner gefült zein pferd.* (Minden cigánynak a maga lova tetszik.)
83. *Jeden nárren gefült zei kárren.* (Laudat venales, qui vult extrudere, merges. Horat. Ep. II. 2. 11.)
84. *Vósz tajg mar de chochme* (חֹכְמָה), *ven de nárriskát gílt.* (Quo mihi fortunam, si non conceditur uti. Horac. Epist. I, 5. 12.)
85. *Ven me älle läd af e strick mächt hinauszhängen, mächt zach jeder zeine nemen.*
86. *Jichesz ná kvóresz* (בֵּית הַקְּבִירִית), *dama más czóresz* (צִיּוּה), (tót). (La naissance n'est rien où la vertu n'est pas. Molière, le Festin de Pierre. IV. 6.)
87. *A »majd«-ra nem äd a zsidó.*
88. *Gott zol hüen fär e slechten kajchev* (כַּכְבֵּי), (Isten mentesen rossz csillagzattól.)
89. *Hal'váje er ver in najechs* (נַח) *czeiten geboren varren.* (Bár Noé korában élt volna; azaz elpusztult volna az özönvízben.)
90. *Hoffen ün harren, mächt mer az án czüm narren.* (Remélés és várás bolonddá teszi az embert.)
91. *Dar ün kvar* (דַּר בְּכַפֵּר) *iz e klóle* (קַלְלָה). (Falun lakni, átkozott dolog.)
92. *Pattern* (פַּטְרֵן) *iz ällez geld vert.* (Meggzabadulni minden pénzt megér.)
93. *Adjon isten, ämde mindjárt.*
94. *Ver feier braucht, müs ez in de äsen züchen.* (Kinek tűz kell, keresse a hamuban.)
95. *Er mánt niks* (הַגֵּרָה) *die göde* (הַגֵּרָה), *nar di knädel.* (Nem a husvéti imára, hanem a husvéti gombócra gondol.)
96. *E fauler slíach* (שְׁלִיחַ) *iz e halber nóve* (נִבְיָא). (A rest küldött félpróféta.)
97. *Lieber geb ich im meine neveresz* (עֵבְרִיּוֹת), *alz ich ze nemen zall.*
98. *Éne nechol éle czóle* (אֵינִי נֹאכַל אֱלֵה צֹלֵי). *Niks* *eszen.* *óne czü czólen.*
99. *Me zoll niks* *gén czüm rajfe* (רֹפֵא), *nar czüm chajle* (חַיִּלָּה). (Ne menj az orvoshoz, hanem a beteghez.)

100. *Czvá narren af á kárren.* (Két bolond egy talyigán.)
101. *Czvá dudás ün a vártshausz tüt ká güt.* (Két dudás egy csárdában nem lehet.)
102. *Geseidter de erszte rigze* (רִגְזָה), *vie de czveite.* (Inkább az első harag, mint a második.)
103. *Äz iz e mineg* (מִנְהַג) *slóg.* (Necessitas ante rationem est.) (Curtius VII. 7., 10.)
104. *E bok fär e gärtner.* (Kecskét kertésznek.)
105. *Er kan gesvellen fär revach* (רֵיחַ).
106. *Rajt vie póke.*
107. *Ógejácht, ün niks* *gerácht.*
108. *Süsster bleib bei dei lászt.* (Ne sutor supra crepidam. Plinius natur. hist. 35., 10.)
109. *Überal iz faul äpele ajbenauf.* (A rothadt alma mindenütt felül van.)
110. *Üngezältszen, ünbetámt vie e maczetäg.* (Sajtalan, izetlen mint a pászka tészta.)
111. *Várf de kätz vie de vilszt, fált ze af die fisz.* (Akárhogy dobod a macskát, lábára esik.)
112. *E kranken frógt me, e gezünden gebt me.* (A beteg kérdezik, az egészségesnek adnak.)
113. *Stinkt fär gájve* (גַּיְוָה). (Büzlük a büszkeségtől.)
114. *Borgele lächele, czótele vänele.* (Mikor kölcsön vesz, nevet, mikor fizet, sir.)
115. *Nekame* (נִקְמָה) *an de vänczen, dez hauz brennt.*
116. *Hintern ajven zen ách leit.* (A kemence mögött is emberek vannak.)
117. *Ungelödene gäszt stelt me hinter de thier.* (Hivatlan vendégnek az ajtó mögött a helye.)
118. *Ven dü kenszt enni, kenszt dü menni.*
119. *Äz czvetsken mächt me pajvedel.* (Szilvából csak lekvárt főznek.)
120. *Ver zen meine szónim* (שְׂוֹנִימִים)? *meine brujdesszer.* (Kik gyűlölnék, kik kenyeremet eszik.)
121. *Ven me seert de sóf, czittern de lämmer.* (Ha a juhokat nyírják, reszketnek a bárányok.)
122. *Äz stekt fiel ehr in e gläzel vein.* (Egy pohár borban sok tisztelet rejlik.)

123. *Gott sikt e rfüe* (רפואה) *fär de make* (יכנה). (= tal-mudi מַקְרִים רְפוּאָה לַמַּכָּה.)

124. *Ez vättén niks szóden ám sidech* (שִׁדְרִיךְ). (Nem árt neki a nősülésnél.)

125. *E mó ün e hünd vie me zachen gevéhnt.* (Kutyát és férjét csak szoktatni kell.)

126. *De schina* (שְׂכִינָה) *rüt áfn, vie af e czvórech dalken.* (Istennek dicsőfénye övezi, mint a turós lepényt.) Guny a szenteskedőkre.

127. *Pürem iz allez frei, aber nach pürem vász me dach, ver e ázesz pónim iz.*

128. *Der szechel* (שֶׁחַל) *vósz czü spät kümt, iz ká krájozer vert.* (A későn jövő ész egy krajczárt sem ér.)

129. *Jédesz húzel gefünd zei grázel.* (Minden nyulacska megtalálja füvecskéjét.)

130. *Beim auszkehren gefünt zach állez.* (Kiseprésnél mindent megtalálnak.)

131. *Jéden gét er veib, nar zich niks sz.*

132. *Ver czüleczt lácht, lácht ám beszten.* (Ki utoljára nevet, az nevet legjobban.)

133. *Krátz mach niks sz, ez beiszt mach niks sz.* (Ne vakarj, nem csip semmi.)

134. *Állez zall me kennen, garniks sz zoll me brauchen.* (Mindent tudjon az ember, de semmire se szoruljon rá.)

135. *Ká leichter lében, vie niks sz hóben* (Nihil agere delectat. Cicero, de oratore II. 24. Illud jucundum nil agere. Plinius Ep. 9.). (Legkönnyebben él, kinek nincs semmije.)

136. *Vósz ach niks sz vász, macht mer ez hácz niks sz hász.* (Quod latet, ignotum est, ignoti nulla cupido. Ovid. ars amandi, III. 397.)

137. *Mandur, pasztur.*

138. *Vósz me gern het, chólemt ám in bett.* (Libenter homines id, quod volunt, credunt. Caesar bell. g. III. 18.)

139. *Me müs z de levóne* (לִבְנֵיהֶם) *mekádes* (מַקְדָּשׁ) *zei, ven ze stéht.* (Matura dum libido manet. Terenz, Phormio, IV., 5. 4.)

Ó-Buda.

BATÓ J. LIPÓT.

1. *Rüft men e parech czü minjen, halt er zech drünter.* (A közmondás megértésének a kulcsa a »parech« szóban rejlik. Hogy ki a parech, nem könnyű megmondani; ez nem közönséges psychologia-anatomiai tudást tételez föl. A parech jellemzésében benne van: a henczegőnek, kicsinyesnek, az arrogáns parvenűnek és tolakodó-kapaszkodó strébernek a vonása. Valamennyire megközelíti a »fráter«, de nem azonos vele; mivel fráter van sokféle: henczegő, szemtelen, stb. fráter, de parech csak egy van; magában birva egész gazdag fogalmi tartalmát, nem szorul semmiféle jelzőre.)

A közmondás értelme ez: Ha méltatlanul tisztességgel kinárod meg, megjárhatod, hogy az ipse még kéreti magát, úgy téve, mintha ez őt érdem szerint megilletné és nála egészen közönséges dolog volna.)

2. *Ki kutyához fekszik, bolhával kel föl.*

(Ki korpa közé keveredik, megeszik a disznók.)

3. *A büszkét jó verni, szégyelli megmondani.*

4. *Ganew mach der e Harcz*

5. *Kinek vaj van a fején, ne menjen a napra.*

6. *Olyan csúnya (nő), hogy a messiás nem jöhet miatta.*

7. *A szemtelenség többet ér a készpénznél.*

(En asesz ponem iz besser vie bór Geld. Körülbelül a magyar: Szemesnek áll a világ. Az עוֹת פִּיִּים vegyülete a szemtelenségnek, arroganciának, tapintatlan tolakodásnak; legjobban tödőzi a »keck« szó. A községi életben az asesz pónem azáltal tűnik ki, hogy p. o. a chevra-szudén (a chevra-kadisa által rendezett közlakomán) az első helyek valamelyikére ül, mikor neki lent volna a helye és a tálból legelőször vesz ki, még pedig a legszebb falatokat; községi ügyekben olyanformán nyilvánít nézetet, mintha legalább is képviselőtestületi tag volna, pedig adót sem fizet. Hogy micsoda chüczpe-t¹) fejt ki az aseszpónem, ha bent van a képviseletben, vagy plane, ha elnöki székben ül, az szinte leirhatatlan; a templomban rendelkezik, mintha ő volna a Gabbai (templomgondnok); tisztességtelen modorban, sértő hangon

¹) Chüczpe = hetvenkedés, felfuvalkodottság. Grammatikailag az asesz ponem is abstract fogalmat jelent, tehát közel rokonságban van a ch-val; de a souverain népies nyelvhasználat túltéve magát a törvényen, személyt jelöl vele.

beszél a rabbival. Főként a szegény rabbiknak volt ősi idők óta legtöbb bajuk az azezonemokkal, Olyik annyit szenvedett tőlük, hogy a gyehennába kívánta őket. Juda Hanászi, szentföldi patriarcha 200 körül minden reggeli könyörgésében azért is fohászzkodott, hogy a jó Isten óvja meg a gonosz embertől, a gonosz indulattól, a kétszínű barátától, a megrontó sántától és — az azezonemtól. A mindennapi reggeli imába is bekerültek. Egy jámborságáról híres rabbi, r. Simeon Hachaszid, nem tudta elképzelni, hogy honnan van az a tenger azezonem a világon. Arra a föltevésre jutott hát, mely szerint a világ teremtése előtt közel ezer nemzedéknek teremtése lett tervbe véve — de ez csupa azezonem lett volna és ennyit egy tömegben a világ el nem bír, hát az isten szétoztotta őket az egyes nemzedékek között. (Chag. 13 b lent. l. Rasi, Tosz. és Maharsa a helyhez.) Az azezonem ellentéte a »bal derech-erecz« (בעל דרך ארץ) tisztességes, tapintatos magaviseletű ember. A »derecherecz« különben lényeges metamorphozison ment keresztül, míg odáig jutott, hogy a rabbi béketűréséből kizavartatva, odakiáltja az azezonem-nak: Derecherecz! — annyit jelent, hogy: Respektust követelek!

8. *Szegénység és gög* (= נאות u. דלות).

(A rátartós büszkeség szegény embernél nem jól fest. Megszólal e mondásban az a vonás is, mely szerint vannak emberek, kik szeretnek ugyan adakozni, de a büszke, önérzetes szegénységet nem kedvelik. Ha szegény valaki, legyen alázatos.)

9. *Er hot e' Bört, wie Nachsen ben Aminódov* (Juda törzsének fejedelme) *e' Bauch wie e' ros medine* (országos előljáró), *e' Blick wie e' Marksganew*.

10. *Er ist kein Böldower!*

A בעל דבר bibliai héber kifejezés. M. II. 24, 14 szerint: pörös fél. A későbbi népies nyelvhasználat azonban egészen más természetű fogalomtartalommal töltötte meg, körülbelül a. m. ember a talpán, egész ember. Jellemző, hogy ily értelemben csak tagadó mondatban használatos. Állító mondatban gúnyt, megvetést fejez ki, mint: schöner böldower = gyönyörű mákvirág; hast e' böldower = micsoda akasztófavirág!

Ó-Kanizsa.

DR. ROSENBERG EDE.

MAGYAR NÉPDALOK ZSARGON FORDÍTÁSBAN.

A M.-Zs. Sz. legutóbbi számában közölt, a zsargonba átültetett magyar népdalokhoz a következők is tartoznak. Részben körülbelül 20 év előtt jegyeztem fel ezeket magamnak, ha emlékezetem nem csal, annak idején a Borszem Jankóban jelentek meg.

I.

Fap mach nicht, thü mach nix e rüm fapen
Dü vaszt dach, vie gern ijach dach thü hoben.
Ven de dach aba taj gevesen haszt in majnem trajen Hac
Fagesz mach nur, fagesz mach nur, mein lieba Satz.

Ne csalj meg, ne csalogass engemet;
Hisz tudod, hogy mily forrón szeretlek.
De ha tán csalatkoznál kedves rózsám, szívemben,
Felejts el, áldjon meg a jó Isten!

II.

Mein Käpele, mein Käpele isz se nasz gevan
Vein trink ach, Sligovicz vosz ach kann
Eb ach Vein trink, aba nix,
Ach beküm fün mein Veib e güt Vix.

Kalapom, kalapom csurgóra,
Bort innám, sört innám, ha volna.
Akár iszom, akár nem,
Mégis csak korhely lesz a nevem.

III.

Balbószleben, ze van ma sajn verczajen
Aber ach kan nicht bei inen bleiben
Verdüngen hab ach-mach in e andere Kile
Mesoresz bin ich, mesoresz bei ereb Smüle.

Majse majn Zün, ach va dach aba sen béten
Ach va dir e greszeren Lohn geben
Dü krigsz e czidakl ün e najen talesz
Majse, mein Zün, verlasz mach nicht in dalesz.

Balbószleben, ze van ma sajn verczajen
Aber ach kan nicht bei inen bleiben
De Marjem haben ze en andern hingegen
Zoll en andere Inen de Vatsaft firen.

Hej gazd' uram, adja ki a bérem,
A jószágát tovább nem őrizem.
Szép Mariskát oda adta másnak,
Viselje a gondját a jószágának.

IV.

Csicsóné hat zieben Tachter
Zall ach leben, ka Gelachter

Csicsónénak 3 lánya
Mind a 3 egy szoknyába
Csicsóné galambon
Be illik rád a csókom.

V.

Hersd dü nor dü Köröser Mad, dü Köröser Mad, dü
Köröser Mad
Farvósz haszt dü ka Falten af dein Klad, ka Falten af dein
Klad, ka Falten af dein Klad
Haj jaj jaj, vósz far e Lad, dasz das Madl af dem Kladl
kane Falten hat.

Hallod-e te körösi lány, te körösi lány, te körösi lány,
A te szoknyád fodros-e már, fodros-e már, fodros-e már.
Jaj jaj jaj, az az átkozott, úgy szeretett, majd megevett, mégis
elhagyott.

VI.

Kük nür e hin, vósz isz dósz, vósz isz dósz
Vósz sokelt zach, dort in dem Gróz, in dem Gróz
Ich hab gemaut, esz iszt-e Hóz, dosz iszt-e Hóz
Daveil iszt esz Madl mit dem Balbósz, mit dem Balbósz.

Nini, nini, mi van ott, mi van ott,
A bokorban mi mozog, mi mozog,
Azt gondoltam, hogy egy nyúl, hogy egy nyúl
Hát egy kis lány meg egy úr, meg egy úr.

VII.

Drei Fäszlach Wein hab'ach sten
Alle drei am Zapfen gen.

Három hordó borom van
Mind a 3 csapon van
Az egyik uj, másik ó
Az én gyomromba való.

Baja.

KUN LAJOS.

I.

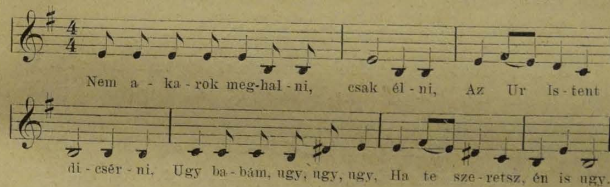
Kerek ez a zsemlye,
Nem fér a zsebembe,
Haragszik a rózsám,
Nem ül az ölembé,
En se az övébe.

Rüндig iz de zemmel,
Gét niksз ün mei tás erei.
Brajgez iz mei rajzele,
Ziczt niksз in mei sajszele,
Ich ách niksз in fre.

II.

Nem akarok meghalni,
Csak élni,
Az uristent dicsérni.
Ugy babám, ugy, ugy, ugy,
Ha te szeretsz, én is ugy.

Ich vill nist sterben,
Nar lében,
Ün dén bajre sévach gében.
Ezaj nsáma, ezaj, ezaj, ezaj,
Haszt mich gern, ich ach ezaj.

III.

Szombatesti dal (Havdála után).

Gott Ávróhom, Jicchak ün Jákaiv.
Kal Jiszróél in deimen lajb.
Der sábbesz kajdes gét e hin,
De vach zall ünz kümmen:
Czü gezond ün czü frümmen,
Czü mázel ün czü bróche,
Czü lében ün czü párnósze,
Czü ajser ün czü kóved,
Ömen, Ömen széló.

Ó-Buda.

BATÓ J. LIPÓT.

APRÓSÁGOK.

Zsidó orvosok a magyar néphitben.

A baranyai hegyhát vidéken a nép szemében minden orvos és mérnök zsidó. A javasasszony, ha kuruzslása nem használt, azt mondja: »ki az orvosság erejében nem hisz, annak nem használ. A Ficzőék Ferkója még máig is éne, ha nem hitták vóna a zsidódoktort; meg aztán, ha nem vetette vóna mög ja szögénységöt«. (Albert István, Ethnographia XII., 26.) — Egy asszony »bolonddá bőjtöli« a testvérét, a mi azt jelenti, hogy kétszer hetenkint bőjtöl, a végre, hogy testvére örüljön meg. A paraszt tényleg kezd félrebeszélni és a felesége fűhöz-fához kapkod, de hiába. Végre a segesvári híres Krausz dr megoperálja a beteget és esze kezd visszatérni. E közben azonban a beteg nővére is megbánja szándékát és »vissza-bőjtöli« a testvére esztét. A nép nem a zsidó doktornak hisz, hanem a bőjtölő asszonynak. (Udvarhely-megye, Balasy D. Ethn. XII., 35.)

Esketési szokások.

5. Die Trauung geschieht ferner auf folgende Art: Nachdem nämlich die deutsche Rede beendet ist, spricht der die Trauung verrichtende langsam und mit Würde den ersten Segen, lässt den Bräutigam mit Aussprechung der gewöhnlichen Formel seiner Braut den Trauring darreichen, verkündet hierauf statt des bisherigen chaldäischen den hier angehängten Trauungsbrief (כתובה) wörtlich und endigt sodann auf obige Weise mit den übrigen Segenssprüchen, indem niemand als der Kopolant die sieben Segenssprüche verrichten darf.

6. Jede andere Zeremonie, sie habe einen Namen, welchen sie wolle, soll von nun an dabei nicht mehr vorkommen. Dahin gehört besonders der Gebrauch ein Glas zu zerbrechen, das in manchen Gemeinden übliche Singen des Kantors, das Herumführen der Braut um den Bräutigam, das unanständige Darreichen eines Fläschchens statt zweier Weingläser, das Fragen des Kopolanten, ob der Trauring das Eigentum des Bräutigams sei, ob er wirklich den vorschriffsmässigen Wert eines Pruta habe, welches letztere füglich vorher geschehen kann.

7. Auch das in vielen israelitischen Gemeinden des Königreichs vor der Trauung übliche sogenannte Mahnführen, bei welcher Gelegenheit Weizen über die Häupter des Brautpaares geworfen wird, soll von nun an nicht mehr gestattet werden. (Horowitz L., Die Israeliten unter dem Königreich Westfalen, Berlin, 1900., 61. lap. A westph. zsidó consistorium rendeletéből 1810-ből).

A község cilinder-kalapja.

(Kohls Cylinder.)

Vannak községek, hol szombaton csak strámliban szabad templomba menni. Ennek a sokágu lengyelsapkának olyan nagy a tekintélye, hogy pl. a pozsonyi orthodox főrabbi, kinek nagyapja Szófer Mózes, nem volt lengyel, hanem német, mai napig fölteszi szombaton a strámlit. Vannak más községek, hol nem szabad sapkában télen és szalmakalapban nyáron a tóra elé járulni, hanem karimás posztókalapban. Szükség esetén a »felhivott« a szomszédjával felcsereéli a fejrelőt. Vannak viszont német szokásnak hódoló községek, hol szombaton cilinderkalapot kell feltenni. Brémában pl. az emberek állandóan cilindert tartanak a templomban, hogy meleg nyáron ne kellessen a nehéz kalappal a zsinagógába menni. Jánosházán ezelőtt 2 évtizeddel még az a szokás uralkodott, hogy előimádkozni csak cilinderben szabad. Ha valakinek Jahrzeit-ja volt, vagy más okból akart előimádkozni, ezt csak az említett magas kalapban tehette. De minthogy a község tagjai nem viseltek ilyen kalapot, a község direkt e célra vásárolt egyet és ennek a neve volt: *Kohlscylinder*.

Virágszabolás.

Ha fiu születik, akkor péntek este van a »Wachnacht«, midőn a vendégeket kifőtt borsóval kínálják meg. De van olyan szokás is, hogy a rokonok és jó barátok még a kiddus előtt, tehát péntek este templomból jövet, látogatnak el a betegágyas házhoz. Itt virágcsomók vannak felállítva, ezeket megszabolgatják és hazamennek. A szokás talán Morvából ered.

IRODALOM.

AZ IMIT ÉVKÖNYVE.

(Évkönyv, kiadja az i. r. magyar irodalmi társulat, szerkeszti: Bánóczy József, 1901. Budapest.)

A kicsi, de tartalmas könyvtárba, melyet az IMIT tagjainak már eddig is nyújtott, méltón illeszkedik bele az idei Évkönyv is, mely pontosan jelent meg az év elején és Bánóczy József ügyes szerkesztői kezéről tesz tanúságot. Mint elődeiben, benne is meg vannak egyes Budapesten tartott felolvasások, a mit a vidéki tagok bizonyára köszönettel fognak venni.

Bevezeti az Évkönyvet dr. Heller Bernát dolgozata »Hódolat Vörösmartynak«. Vörösmarty születése századik évfordulója — mely nagy nemzeti ünneppé vált — a magyar zsidó irodalomban sem tűnt el nyomtalanul. Ezen dolgozatban szépen ki van fejtve, hogy a hírneves költő, az ősmagyarország dicsőítője, némileg osztotta a zsidókról általánosan elterjedt halfelfogást — vallásukat babonásnak, őket magukat kapzsiknak és csalásra hajlóknak tartván — mint politikus és hírlapíró egyenjogúsításokért szállt sikra és felháborodik a 48-as zsidó üldözéseken, mint költő sok százados szenvedéseik iránt részvétellel viseltetett, a mai politikusokkal pedig egyetért a zsidó bevándorlás kérdésében.

Még élénk emlékezetben van a tavalyi román emigráció. Sokat írtak akkor össze okairól. Szomorú munkát végzett dr. Beck Mór hazánkfia, bukaresti rabbi, midőn az emigráció megértésére élénk tárja a román törvényhozást, mely 30 év óta a román zsidók vesztén, anyagi és szellemi megsemmisítésén dolgozik. A legszomorúbb pedig az, hogy nincs remény javulásra. A zsidógyűlölet annyira megmértelyezte Romániát — talán a natalom híján szűkölködő népet kivéve — hogy szebb napok

virradására egy csepp kilátás sincsen. Ezt a viszonyok kitünő ismerője, utópiáktól magát elragadtatni nem engedő objektív szemlélő mondja, dr. Bacher Vilmos, tőle megszokott széles tudással erről értekezik, hogy a makkabeus vértanúk emlékezete az antiochiai keresztények révén — kik azelőtt mint zsidók is megünnepelték a vértanaság ezen emlékét — jutott a keresztény kalendáriumba. Csakhogy a zsidóság ezen mozzanatot a zsidó állam bukásával, Jeruzsálem második elpusztulásával hozta összefüggésbe, tehát emlékét Áb hónapjában ülte meg, az antiochiai zsidókból lett keresztények megtartották az időpontot, és így ünnepli a ker. kalendáriom a makkabeus vértanúkat az Áb hónapnak megfelelő augusztusban. Ezen szokás régi zsidó voltát bizonyítja egy bokharai zsidó költő »a 7 testvér« című Áb hónapjára írott siralma. Az őskeresztények és zsidók közti viszonyról értekezik dr. Kecskeméti Armin, ki Friedländer ellenében mások nyomán bizonyítja, hogy nemcsak az őskeresztények értetnek »minim« alatt, hanem általában minden háretikus, mindenki a ki a hagyományos zsidó vallásos felfogástól eltért. Úgyesen csoportosítja a hagyományos irodalom egyes mondásainak a minim különböző árnyalatai ellen irányított czélzását. Ebbe a történeti korba vág dr. Vajda Béla cikke Agrippa király haláláról. Helyesen jellemzi Agrippa, mondhatnám kettős jellemét, a kegyetlen csapodár, lakmározó római Idumeust és a vallásért rajongó Hasmoneust, a melyet — cherchez la femme — felesége Cyprus fejlesztett és juttatott kifejezésre. De feltevése haláláról valószínűtlen, mert Josephus elég közel élt hozzá, hogy tudná, vajjon megölték-e? A »bőbeszédű« Josephus elbeszéléséből pedig úgy világlik ki, hogy Agrippa előbbi zajos és kicsapongó életmódjának lett áldozata. Szép gondolatot fejteget dr. Rosenberg Sándor. A bibliai világteremtési elbeszélés vallás-ethikai alapon nyugszik — tehát nem tudományos eredményeket tár elénk — az eszmény életnek talaját ássa meg, míg a görög mythos az érzékiséget hirdeti. Legszebben és legigazabban bizonyítja ezt a házasságról való felfogás. A nő segítőtje a férfinak, egy lényűvé olvad vele össze, és így alapítják meg a boldog családi életet. Pandora és tegyük hozzá Venusznak más szerepet ad a görög felfogás. Vészthozók a férfira, megrontói.

Castiglione érdemes munkát végzett, kiadván a Luzzató-

hoz intézett leveleket. Ezek és Gräber által kiadott Luzzato-levelek valódi folyóiratokat helyettesítenek. Luzzato ugyanis — erre már ma ritka a példa — rendkívül nagy levelezést folytatott. Mindenkinek írt nyájasan, előzékenyen, gyakran egész kis könyveket. Nincs az a középkori responzumíró, a kitől kortársairól annyit tudunk meg mint Luzzato leveleiből kora tudósairól és kiválóiról. E levelek alapján állította össze *dr. Kayserling M.* a magyarhoni tudósokat, a kikkel *L.* levelezett. Ide tartoznak: Rosenthal Salamon, Stern Theophil (azt hiszem *K.* téved hogy 1883-ban halt meg), Dukes, Wahrmann Juda, Goldmann Márkus (azt hiszem ugyanaz a ki 1840-ben Zágrábon lett rabbi, kikeresztelkedett 1849), Gold kereskedő, Zipser, Perles József, és Chorin Aron, a kinek nagyon keményen neki megy. Ugyancsak Luzzato egy sírfeliratát közli *dr. Pillitz Benő* fotografálva és hozzá egy kiadatlan levelét.

Szorgalmas kutatásra, levéltárak vizsgálására és szakismeretekre vall *dr. Mandl Bernát* hosszú dolgozata a zsidó tanügyről II. József ideje alatt. Kiterjeszkedik mindenre, az iskolai viszonyokra *M. Terézia* alatt, Mendelsohn hatására, közli a zsidó normális iskolákról szóló kir. rendeletet, áttér a zsidó iskolák alapítására és bemutatja mindnyájukat lajstromban, szól az iskolaalapról, a türt iskolákról, ismerteti a tanönyveket, a tanítás módszerét és felsorolja végül mind a präparandiába járt zsidó tanítókat. Ezen apróságok daczára, a melyeket a sz. rendkívüli szorgalommal szedett össze, érdekes a cikk elejétől végeig és igen értékes adalék a magyar zsidók mult századvégi kulturtörténetéhez.

Novelli híres színész előadásának benyomása alatt *dr. Alexander Bernát* adja elő új felfogását Schylock jelleméről. Ezen felfogás értelmében Schylock nem tragikus alak, hanem vegyüléke rémes, tragikus és komikus elemeknek, amolyan Mefiszto alak,¹ a ki neveltségessé válik és így adták elő eleinte. De a közönség idővel Schylockot tragikus alaknak fogta fel és ezen felfogás után igazodtak a színészek is Kean nyomán, míg Novelli az eredeti komikus alakot ismét felelevenítette. Schakespeare a mesét készen találta zsidó alakkal, a font lus meséjével és hogy Schylock eme kívánalmát dramatice motiválja,

kénytelen volt Schylockból olyan alakot teremteni, mely vérengző, lelketlen, kegyetlen, szívtelen, pénzvágó és kereszténygyűlölő. Így segítette Sch. maga elő Schylock jellemrajzával Schylock tragikus felfogását. Mindennek helyességét megengedve, Alexander is kénytelen bevallani, hogy Sch. zsidó alakot akart teremteni — hiszen a mesének azt a részét megváltoztathatta volna, ha csak uszorás typutst kívánt volna alkotni — hogy valószínűleg Velenczében ismerkedett meg zsidókkal, a mi onnét is kiviláglik, hogy Schylock hivatkozik a zsidóság sok százados elnyomottságára, szenvedéseire. Schylock mégis csak a zsidó uszorás typutsa, a kinek jellemébe Sch. túlzásokat vitt — pl. leánya iránti szívtelenségét — hogy megokolja kegyetlenségét. Igaz, hogy mint uszorást neveltségessé teszi, míg mint zsidó iránt részvétet (tehát tragikai hatást) akar előidézni.

Dr. Ágai Adolf folytatja édes atyja viszontagságainak rajzát. Az apai házból megszökött bocher bejárja a világot, szent képeket fest, sehoh sem maradhat soká, nyomában van családjá szerencsétlen esete, a mely mindenhonnan elűzi, Pestre kerül, onnét ismét Nagy-Szombatra, a hol papoknál tanul deákul. Az Ágai elbeszélése nem szorul méltatásra, mindenki tudja, hogy ír Ágai, szellemesen, és itt, a hol apjáról van szó, teli érzéssel. Seifensteiner megteremtője természetesen nem ujoncz a bocher élet és zsidó községi élet leírásában. *Kis Arnold* sem először próbálkozik zsidó novellával. Úgyesen írja le, mint veszi végre nőül a döllyös és gazdag pesti bankár fia a jámbor és szegény falusi rabbinak szép leányát.

Dr. Goldschmid Lipót három fennálló palesztinai építészeti maradványból iparkodik a zsidó stylus természetét meghatározni. Szerinte Palesztina földrajzi fekvése révén a régi zsidó stylus átmenetszerű jelenség az egyiptomi és hellén stylusok között. Említi a czionista bronzérmét, mely tiszta zsidó jellegű, de különben — és ez a zsidóság nemzeti pusztulása után teljesen érthető — eredeti zsidó művészetről nem lehet szó.

A kolozsvári felolvasásokról részletesen számol be *Weisz Elza* az első fecskékben. Az egyik fecske az Évkönyvben is megjelent, *dr. Eisler Máttyás* ismertetvén 1573 óta az összes erdélyi fő illetve országos rabbikat, mindegyiknek fotolitografált aláírásával. Nietzsche és a zsidóságról szól *dr. Neuman Ede.* A demokrata zsidóság megteremtője a keresztény rabszolga

¹ Ez Heine nézete is. (*Schakespeare's Mäcchen und Frauen*.)

morálnak, a mely ellen kifakad a geniális író és eredeti elmélkedő. Az antisemiták kihasználták N. dicséretét a zsidóságról, szellemi és más képességeik révén »egykoron Európa hatalmukba fog érett gyümölcsként esni«. Ilyenek a dicsérők. Isten óvjon ilyen barátoktól.

Költeményekkel gazdagították az Évkönyv tartalmát. *Sebestyén Károly* (Hajón), *Radó Antal* (Alfieri »Saul«-jából), *Kálmán László* (Mózes), *Lenkei Henrik* (Emlék), *Bródy Miksa* (Péntek este), *dr. Klein Mór* (Két vers Jedaja Hapeninitől), *Szentmiklósi* (Nagyanyámról) és *Teleki Sándor* (Az utolsó pillanat).

Az Évkönyv második része beszámol a múlt év főbb mozzanatairól, a melyekről e lapokban szó volt alkalomadtán.

Zágráb.

DR. SCHWARZ GÁBOR.

A ZSIDÓK TÖRTÉNETE BUDAPESTEN.

(Az »IMIT« által a Tenczer-díjjal jutalmazott pályamű írta:
dr. Büchler Sándor.)

Előttünk fekszik a régen várt munka, mely a magyar zsidók legjelentékenyebb részének, az ország szívében lakó zsidóságnak ezeréves történetét nyújtja és a legelső, a mit a munka áttanulmányozása után minden tartózkodás nélkül ki kell jelentenünk, hogy a kitűnő szerző várokozásunknak megfelelt és magának a hazai zsidóság történetírásában jelentősen érdemeket szerzett.

A mint a pályabírák jelentéséből látjuk, a munka már második földolgozásban fekszik előttünk. Szerző, a bírálók tanácsára kihagyott belőle sok adatot, melyek közvetlen a fővárosi zsidók történetére nem vonatkoznak.

Ennek bizony nem tudunk örülni. Adatbőség sohasem válhatik valamely munkának hátrányára, de még nehezen élvezhetővé sem teszi azt. Ha az adatok helyesen vannak csoportosítva, úgy hogy minden csoport ugyanazon jelenség föltűntetésére szolgál, úgy az adatok sokasága, nem unalmassá, hanem épen ellenkezőleg élvezetessé, sőt érdekfeszítővé teszi az előadást, mert csak aziránt lehetünk kíváncsiak, minek egyes részleteit már ismerjük.

Hogy miként voltak csoportosítva az első földolgozásban az adatok, nem tudhatom, de azt kénytelen vagyok bevallani, hogy a beosztást jelen alakjában egyáltalán nem találhatom helyesnek. Büchler stylusa szép, néhol fordulatossá, nem ritkán emelkedett, mindenütt tiszta és világos, de összefoglalni nem igen tud, a különböző adatok között a rokon vonást nem ismeri föl és így az általános képet sokszor nem rajzolja szerencsésen. A fejezetekre való fölosztás nem sikerül neki és az arányosság iránt nincs kellő érzéke.

De tartunk rendet. Az első fejezetet szerző azon nézet megdöntésének szenteli, mely szerint mi magyar zsidók némi rokonságban állanánk a honfoglaló zsidóhittű kozárokkal. Valóban, ha egy rituális vérvád, vagy egy reánk nézve megszegyentítő történeti hiedelem megdöntéséről lenne szó, szerző nagyobb buzgalmat nem fejthetne ki, mint amennyit ezen a köztudatba átment rokonság megczáfolására fordít.

Hiszen természetesen a történelmi kritika a valót akarja megállapítani és nem azt, amit valónak hinni szeretnénk, a minék megállapítása számunkra kellemes. Mégis azt hiszem, hogy ily nagyon fontos és egész felekezeti fölfogásunkra befolyással bíró történeti álláspont megdöntésére csak akkor vállalkozzunk, ha azt újabb megismert adatok tarthatatlanná teszik, vagy legalább is egyes határozottan ismert eseménnyel ellentétben állanak. Tud-e Büchler ilyen adatot fölemlíteni? A leghatározottabban állítom, hogy minden igyekezete daczára egyetlen egyet sem tud fölhozni.

A honfoglaló magyarokkal jövő kabarok a kozár nép szervez. tagjai, kozaroknak nevezik magukat, kozaroknak nevezik őket a magyarok. Kozár nevet viselnek a tőlük származott családok, az általuk alapított városok. Ez elegendő bizonyíték arra, hogy nemcsak *szövevényben* állottak velük, hanem azon nemzet egy részét képezték. Minden számba jövő történetíró a kozárok áttérését a nyolczadik század közepére teszi. Mindez a régi föltevést támogatja. Mit tud hát tulajdonképen Büchler ellene felhozni? Hogy a magyar nép még a XI-ik században is véres zendülésben tört ki többször a keresztény vallás ellen. Dehát ki állította, hogy a köznépre is hatással volt a kazarok zsidóhite? Hiszen maga a kozár köznép is pogány volt és a zsidó s keresztény hitet alig

ismerte. A zsidó és keresztény hitet csak a kozár előkelők vették föl. Épen a magyar nép keresztény hitre térésének története a leghatározottabb bizonyítéka a régi föltevésnek. A hun és avar fejedelmek óriási távolságban maradtak mindig a keresztény hittől, de ime a honfoglaló magyar vezér harmadik utódja már bebocsájtja a térítőket, ennek fia pedig már »szent« nevet nyer. Hát nem a legfényesebb bizonyítéka ez annak, hogy a magyar vezéreknél és előkelőknek még a honfoglalás előtt alkalmuk volt az egy Isten hittel megismerkedni.

Miért hivatkoznak hát a budai zsidók arra — kérdi Büchler, — hogy a XI-ik század óta laknak Budán, ha már a honfoglalókkal jöttek? A felelet nagyon egyszerű. Mert a XI-ik század előtt Buda városa nem létezett?

Végre mondja Büchler, ha a magyar zsidók a zsidóhitű hozároktól származnak, miért nincs a bysanczi ritusnak nyoma a magyaroknál, holott a kozaroknál ez a rítus volt uralkodó. Hát honnan tudja azt a szerző, hogy nem volt e ritusnak nyoma a régi magyaroknál? Ki ismeri a régi magyar zsidók rítusát? Istentiszteletük módjáról, pedig hát itt nyilvánul meg a rítus kiválóképen, ugyszólván semmit sem tudunk. De viszont abból a körülményből, hogy a törökországba került zsidók a spanyol, de még a német zsidókkal sem akartak egyesülni, hanem 2—3 emberöltőn keresztül egészen külön magyar zsidó hitközséget alkottak, a leghatározottabban következtetjük, hogy rítusuk nem csupán a spanyol, de a német zsidókéval is különbözött. Összefoglalva mindezeket nyugodt lélekkel állítjuk, hogy olyan körülményről, mely a magyar zsidó és a zsidóhitű kozár rokonság ellen beszélne, nincs tudomásunk eddig, míg viszont az eddig ismert tények mind amellettt szólnak, hogy e rokonságról sokkal több joggal beszélhetünk, mint pl. a hun és magyar rokonságról, pedig a magyar történelem meg annyi ellentmondó adat daczára még erről sem akar lemondani.

A 46-ik lapon körülményesen le van írva a zsidók banderiumának kivonulása Mátyás és Beatrix hazajötte alkalmával, melynek megállapításához magam is szerencsés voltam valamivel hozzájárulni. Itt szerző az *efod* szót, melynek értelmét nem tudtam megállapítani, *turbánnal* fordítja. Hát azt

hiszi szerző, hogy Hochstetten és Bongars sohasem láttak addig turbánt? Ugyan miért mondtak volna ők efodot, ha turbánt akartak mondani?

65. l. »Szerencsés« nevének többek között úgy akarja magyarázni, hogy a Seligneck v. Seligman-nak magyar fordítása. Semmi tudomásunk arról, hogy Szerencsés Imrét Seligneck-nek hívták, hiszen ez a név Salamon névvel nem szokott együtt járni. De fölösleges itt minden találgatás. Olyan népszokásról van itt szó, mely az Alföldön ma is teljes mértékben él. Hirtelen meggazdagodott férfit, gazdag emberhez férjhez ment szegény leányt *Szerencsés, Boldog, Jóljárt* melléknévvel nevez ma is a magyar nép.

76. l. Szerzőnek épen oly hibás, mint meggondolatlan állításai közé kell sorolnunk azon következtetését, hogy a budai és általában a magyar zsidókat Sulejman szultán nem erőszakkal hurczolta ki az országból, hanem azok önként mentek vele. Érthetetlen előttem, hogy Büchler, ki oly sokat tud, hogyan juthatott erre a gondolatra. Antiszemita írónak nem juthatott volna eszébe ez a vád, melyet szerző hitsorsáraihoz való rajongó szeretete mellett, meggondolatlanul reájuk ken. Egy török zsidó kronikás azt mondja, hogy a magyar zsidók elhurczolásában is a felséges szultán kegyelmének jelét kell látniok. És ezen török alattvalónak igen könnyen érthető loyalis nyilatkozatából B. azt következteti, hogy 2500 magyar zsidó, önként, minden külső kényszer nélkül felkerekedik és itt hagyja az országot, melyben atyái 500 év óta hol búban bajban, hol örömben és jólétben éltek. Hát tud szerző az egész zsidóság történetében ehhez analog esetet?

Én beszéljem el Büchler Sándornak, mikép ragaszkodtak a budai zsidók városukhoz, otthonukhoz a leghallatlanabb üldözések és invectívák daczára, de az soha még a legszomorubb napokban sem jutott eszükbe, hogy otthonuknak önként hátat fordítsanak.

A keresztény és zsidó kutfők között ez esemény leírása nagy az eltérés, de ez csak természetes. A keresztények a szultánt minél kegyetlenebbnek akarják föltüntetni, a loyalis török zsidó ott is mentegeti, hol igazán kegyetlen. Mi sem könnyebb mint ilyen esetben az igazságot megtalálni, — ott fekszik a középen. De különben a héber kutfő azon szavai

המלך יהיה világosan megmondják, hogy itt erőszakos elhurcolásról van szó.

138. l. Ury bécsi rabbitól ered amaz intézkedés, mely innen kiindulva a legtöbb magyar hitközség szabályaiban föllelhető, hogy olyan rabbi meg nem választható, kit rokonság fűz a hitközségi tagokhoz. Nem tudom, honnan meríti szerző, hogy Ury minden magyarországi rabbi választását eltiltotta volna. De még ha ez áll is, még se lehetne ebből az akkori magyarországi rabbik tudatlanságára következtetni, miként azt B. teszi.

159. l. 1686-ik évben Buda fölszabadul. A várban levő zsidók a leghősiesebb viselkedést tanúsították. Ugy látszik, szerző is kísértetbe jő (V. ö. Évkönyv 1895, 63. l.), hogy mentegesse a budai zsidóknak a császári hadakkal szemben tanúsított hősiesség magatartását. Nincs itt egyáltalán semmi mentegetni való, sőt épen ellenkezőleg, büszkeséggel hivatkozhatunk arra, hogy a zsidó itt is mindig végső erejéig küzd azon hatalom érdekében, melynek hűséget esküdött. Különben is az akkori budai zsidóság sokkal nagyobb mértékben volt török zsidóság, mint Büchler gondolja. Azzá tette őket a Törökországból bevándorlók nagyszáma, valamint a folytonos érintkezés és összeházasodás a Törökországba hurcolt magyar vérekekkel. Azután a szefard zsidóság akkor olyan nagy tekintélyben állott előkelőség és tudomány dolgában, hogy az askenáz zsidó örömet meghódolt előtte és örült, ha szefardnak vallhatta magát. (V. ö. Évkönyv 1896. 71. l.) A budai zsidók a hódoltság idejében leginkább törökül beszéltek, mit eléggé bizonyít az, hogy a bécsi zsidók törökül tanulni hozzájuk küldték gyermekeiket.

Budavár visszavételétől kezdve egész addig, míg az ó-budai zsidó község vezérszerepre nem jut, a főváros zsidóságának nincs története. Lakik ugyan Budán 3—4 zsidó család, sőt kevésel azelőtt, hogy onnan kiűzetek, a családok száma 32-re emelkedett a bevándorlott morva zsidók által, de e hitközségnek sem tudomány sem előkelőség tekintetében jelentősége nincs, szerepet a magyar zsidók összességében nem játszik és a vezetőséget Pozsonynak adja át teljesen. És ime Büchler ezen 60 év történetét, melyben, mint mondtam, a fővárosi zsidóságnak ugyszólván semmi története nincs, mert orszá-

gos jelentősége nem volt több mint Stomfá-é vagy Modor-é, ezen hat évtized történetét Büchler négy fejezetben 90 lapon tárgyalja, vagyis félannyi helyet szentel neki, mint a megelőző hat évszázad eseményekben gazdag, jelentőségben kiváló történetének. Senki se akarja zsinorral kimérni, meddig terjeszkedhetik a szerző egy-egy korszak történetének megírásában, de ilyen aránytalanság valóban feltűnő és csupán arra alkalmas, hogy az olvasó számára az áttekintést nagyon megnehezítse.

Ó-Budának az egész magyar zsidóságra kiható jelentősége alig tartott tovább ötven esztendőnél és szerző ezen hitközség történetének elegendő teret szentel. Mégis szerettem volna, ha az u. n. kileéletet részletesebben, behatóbban leírta volna, mert Ó-Buda volt akkor a mintakép, mely után igazodtak a többi zsidó communityk az ország közepén és keleti részében. Pozsony és Ó-Buda egymáshoz való viszonyát nem elég helyesen tünteti föl. Pozsony az volt a nyugati részben, ami Ó-Buda az ország keleti részében és Pestmegyében. Pestmegye zsidósága alkotta akkor az egész Alföld zsidóságát, mert a megyétől délre alig volt néhány zsidó község az országban. Ó-Budát már 1791. máj. 17-ikén kelt currensában úgy említi Pestmegye »mint e megyebeli zsidók kormányzója az őket illető ügyekben.« Majd lassankint kiterjed e hitközség jelentősége, de az egész országot, mint egykor Buda, majd a törökök kiűzése óta Pozsony, sohasem uralta. Adós maradt szerző az orvos és a hitközség közötti viszony ismertetésével, keveset, hézagosat hallunk az iskolaügyről és semmit a katonáskodásról. Honnan, mimódon szerezte be az ó-budai hitközség az ő katonáit? Semmit sem ír arról, hogyan és mennyiben támogatták az ó-budai zsidók a francia háboruba induló nemesi fölkelőket.

A memunim, fertálymesterek, hadnagyok működési körét nem jól írja le, azt azonban helyesen tudja, hogy Ó-Budán valamint mindenütt, hol czéhek nem voltak, a zsidó szabadon foglalkozhatott minden iparral.

A pesti zsidóhitközség története foglalja el az egész munka harmadát. Eleven színekkel írja le szerző, mint válik alig száz év alatt a pesti zsidó utczából az ország legelső és Európa egyik legkiválóbb zsidó hitközsége. Ezt a részt

tartom a legsikerültebbnek, habár adatait ellenőrizni nem áll módomban.

Azt semmi esetre sem szabad úgy föltüntetni (410. l.), mintha a magyar predikáció zsidó körökben Pestről indult volna ki A negyvenes években Kanizsán, Pápán, Aradon, Szegeden rendszeresen szónokoltak magyarul, sőt Baján is magyar beszéddel avatták föl az új templomot, a mikor Pesten még ilyesmiről szó sem lehetett. Érdekes mindenesetre, hogy a negyvenes években itt is megindult azon magyarosodási prozesszus, mely az egész országban gyönyörű eredményeket mutatott föl, míg az elnyomatás kora egyszerre utját nem vágta. Hol lenne már a hazai zsidóság a magyarosodás terén, ha az abszolút korszak olyan erős lökést nem adott volna neki visszafelé?

Nem azért, mintha e csekély hibák fölemlítésével szemben elégtételt akarnék nyújtani a szerzőnek, hanem tisztán az igazság érdekében óhajtom ismertetésem olyan dicsérettel befejezni, minőt megérdemel. Szorgalmas, alapos és körültekintő történetbuvár ő és kiválóan hivatottnak tartom a magyar zsidóság napjainkig terjedő történetének megírására. Ha azonban ennek megírásához fog, talán fönti megjegyzéseim közül egyet-mást figyelembe fog venni.

Losoncz.

DR. VAJDA BÉLA.

BEVEZETÉS A GÖRÖG Ó-TESTAMENTOMBA.

(*Sweete H. B., An introduction to the Old Testament in Greek. Cambridge 1900.*)

A bibliai bevezetések és a theol. Encyclopädiák elég terjedelmesen tárgyalták eddig is a görög bibliafordításokat és nem csekély azon monographiák száma, melyek a LXX. és a többi versio egyes kérdéseinek szentelvék. De az összes kérdéseket felölelő munka eddig nem létezett és e szempontból a czimben jelölt művet, a mely a függelékekkel 592 lapra terjed, hézagpótlónak nevezhetjük.

A mű 3 részből és minden rész 6—6 fejezetből áll. Az első rész, a mely az általános történetet adja, tárgyalja első sorban a LXX-t, aztán a későbbi fordításokat (Aquila,

Theodotion, Symmachus stb.) a Hexaplat és a LXX hexaplaris alakját. Áttér azután a Septuagintából folyt különböző nyelvű (kopt, aethiops stb.) fordításokra és befejezésül leírja a LXX kéziratait és kiadásait.

A második rész, melynek összefoglaló czime: Az alexandriai O. T. tartalma, foglalalkozik a könyvek czimeivel, csoportosításával, számával és elrendezésével, melyeknek kellő megvilágítása céljából az O. T. héber kánonjának iratait sorolja fel a szerző és külön írja le azon könyveket, melyek a héber bibliából hiányzanak. Ezzel nincs ugyan szoros kapcsolatban, de a fejezetek hatos száma kedvéért ebben a részben tárgyalja S. a LXX görög nyelvezetét és fordítási sajátosságait. A görög szöveg felosztása stichosokra, fejezetekre stb. zárja be ezt a részt.

A harmadik részt igen fontos fejezet nyitja meg, a melyben fel van tüntetve, hogy hellenista nemkeresztény (főleg zsidó) írók, mily mértékben használták a LXX-t. Terjedelmesen és behatóan szól S. ezután az Újtestamentom bibliai idézeteiről és konstatalja, hogy az alexandriai fordításból vétettek. Felsorolja ezután a régi keresztény írókat, kik bibliai idézeteiket a LXX-ből vették. Az utolsó 3 fejezet közül különösen jelentős az, a mely a görög fordítást mint a szentírás tanulmányozásának segédeszközét mérlegeli. A másik kettő szól a Sept. befolyásáról a keresztény irodalomra és szövegének állapotáról. A függelék az Aristeas levél méltatását és szövegét adja, a mely után két kimerítő index következik.

Már a tartalom e körülírása mutatja az előttünk fekvő mű kimerítő gazdagságát és S. tényleg alaposan dolgozott. Nincs kérdés, melyet mellőzött volna. Maga a bevezető részlet, melyben a zsidók letelepedését hellén területeken vázolja, szerencsés gondolat és igen alapos. A részletekre nézve nem értünk mindenütt egyet szerzővel és bátorkodunk néhány pontot megbeszélni.

A hellenista zsidók a görög fordítást olvasták a zsinagógában is, mint sok adatból látszik. Csak abban kételkedik szerzőnk, vajjon a szent földön léteztek-e zsinagógák, melyekben a heti szakaszt görög nyelven olvasták (20. lap). Ezt a kérdést részletesen tárgyaltuk (Tanulmányok a bibliai bevezetés köréből 74 s köv. ll., német kiadás 86) és kimutattuk, hogy igenis magában Palesztinában is voltak ilyen zsinagógák.

A tózsifta (Megilla IV. 13.) azt mondja: »Az idegen nyelvűek zsinagógájában héberül kezdik és végzik« a felolvasást. Rasi (Megilla 17b) ehhez a tételhez: Az egész tóra minden nyelven adatott, azt a megjegyzést fűzi, hogy minden nyelven szabad a zsinagógában felolvasni. Az Esztertekercsről azt mondja a misna (Megilla II 1): »az idegen nyelvűeknek szabad idegen nyelven felolvasni«. S. idézett munkánkban még több bizonyítékot talált volna.

A »Dialogus Aquila és Timotheus között« (Anecdota Oxon. class. ser. VIII. Swetenél 31. lap) azt mondja, Aquila negyven éves korában tanult görögül. Ez a monda emlékeztet arra az állításra, hogy Hillel, Akiba és Jochanan ben Zakkai 40 évig polgári foglalkozást üzött, 40 évig tanult és 40 évig vezetett Izraélt, épügy mint Mózes, ki szintén csak 80 éves korában lett vezér (Szifré II vége felé). Ebből csak az látszik, hogy Aquila meglelt korban kezdett tanulni, de lehet, hogy nem volt még 40 éves. A 40 kerekszám a hagyományban is emberöltőt jelent, mint már a pentateuchusban a pusztai nemzedék 40 év alatt hal ki.

Origenes sok munkatárssal készítette Hexapláját, a mi természetes; de a héber szöveget és ennek átírását görög betűkkel ő maga írhatta. Így gondolja Swete 73. lap. Origenes azonban nem tudott annyi hébert, hogy a pontosatlan héber bibliát átírhatta volna. Valószínűbb, hogy az átírt szöveget magát is készen kapta. Említett munkánkban (71., német 83) ugyanis valószínűvé iparkodtunk tenni, hogy ilyen görög írású héber szövegek léteztek a szent földön. De ha nem is léteztek volna, annyi bizonyos, hogy Orig. ezt a munkát elvégezni nem tudta. Hisz korunkban, midőn az u. n. Ó-Testamentumnak több száz egyetemi tanszéke van, alig akadna ember, ki a vocalisált szöveg nélkül az egész héber bibliát átírni képes volna. Sőt a zsidó tudósok között is kevés volna, a ki ezt a feladatot minden segédeszköz nélkül hibátlanul el tudná végezni, pedig ezek a pusztán consonansokból álló szövegekhez hozzá vannak szokva és azokat könnyen és hibátlanul olvasásák. Igaz, hogy a vocalisatio eredetileg az elemi oktatás segédeszköze volt, de későbbi időkben, midőn a szentírás 24 könyvét nem tudták már könyv nélkül, a tudósok egy része is rászorult. Mindezeket megfontolva, nem vagyunk szerzővel

egy nézetten, hogy a Hexapla első két columnáját, a héber betűs és a görög betűs héber szöveget, Origenes maga írta volna (73. lap).

Általános az az előítélet, hogy minden fordítás az aram, syr és görög kivételével, a LXX-ből folyt. Szerzőnk a nagyszámú kopt átültetésekről azt mondja, hogy »természetesen« a LXX-ből készült és pedig már igen korán, még talán az evangéliumok lefordítása előtt (106). Mi nem tudunk koptul, de Tanulmányainkban (72—85, német 84—99) számos adattal szogáltunk a zsidó hagyományból, melyek kétségtelemé teszik, hogy zsidó körökben is ismertek idegen nyelvű bibliákat, köztük kopt nyelvűt is, ezek a körök pedig nem szorultak arra, hogy görögből fordítsanak. Különös, hogy az ethiops fordítások egy részéről azt állítják, hogy a *héber eredetiből lett javítva* (109). De hol volt az az ethiops Jeromos, ki a héber szövegből javítani tudott volna? Természetesebb feltevés, hogy a héberből folyt fordítást a LXX-ből javították. Érdekes, hogy a szláv bibliában Eszter könyve a héberből lett átültetve a 15. században (121). Bizonyára zsidók segítségével. Az Esztertekerca a keresztény egyházban keletkezése óta népszerűtlen volt, lehetséges tehát, hogy csak kevés példány forgott belőle közközén, a mely elpusztult, ha egyáltalában volt régi átültetés.

Az örmények először a Példabeszédeket ültették át (118). Ez talán összefügg azzal az ősi zsidó szokással, hogy a bibliatanítást ezzel a könyvvel kezdték. A Szirach könyve szintén iskolakönyv volt, honnan a Clem. Alex. által említett *Παιδαγωγός* neve származhatik. Az Alfábéta di Ben Szira is arra vall, hogy a Példabeszédekhez hasonló Szirach bölcsesége iskolai iratnak használtatott. Ugyanezen körülmény magyarázza a szóban forgó mű sokféle recensióját és aram nyelvű taldalékait.

Origenes a bibliai iratok héber czimeit görög átírásban adta (Eusebius Historia Ecclesiastica VI 25). A vavot, akár coniunctivum, akár consecutivum, ou-val írja át, így *Οὐλέ σμῶθ, Οὐζορά, Οὐαμμὲλχ Λαβίδ* (= Királyok, melynek első szavai וְהַלֵךְ דָוִד). Ebből látszik, hogy az ősi kiejtésben a *v* conj. és cons. egyaránt hangzó előtt is u-nak hangzott, mint az egyik pontozási rendszerben. Mózes IV. könyve nála *Ἀμμε; φερωδῆιμ*. Svete szerint = פְּקֻדֵי חֻמֵּי חֵטְאֵי חֵטְאֵי חֵטְאֵי fifth of the precepts

(198. lap 2. jegyzet). Ez helytelen, mert nem illik a könyv tartalmára. Helyes הָמִשׁ הַפְּקֻדִים = a számlálások ötöde, mert a könyv elején számlálások vannak és a görög Ἀριθμοί = Numeri ennek a névnek a fordítása. Hamis állítás (215), hogy מספיים מספיים-nak is nevezték. A Példabeszédek neve nemcsak משלי, hanem משלות is; tehát helyes Origenesnél ez az olvasat: Μεσολούθ, a mely ast. cstr. átírása. Megjegyzendő még, hogy Ephi-phaniusnál δμολαχίμ és δμολαλούθ az aram דמתלות (ספ) átírása. Helytelenül állítja Swete (215), hogy a Genesis ספ-ának neveztetik. Általában hamis az az állítás, hogy a görög könyvcímek a görög bibliaszöveg egyes szavaiból vétettek, mert ezek héber címek fordításai (Tanulmányok 1. s köv. ll.; v. ö. címekről Swete 216).

Lukács evangéliuma 24,44 (S. 217) az összes szentiratokat így nevezi meg: Mózes törvényei, a próféták és a zsoltárok. Ugy látszik, hogy תורה ונביאים jelentette az egész kánont, mert a misna Ros Hasána e két névvel a szent iratok 3. csoportját is gondolja.

A nemkanonikus könyvek τὰ ἕξω által is jelöltetnek (223 l. 3. j.), a mi megfelel a héber היצוים szónak. Minthogy azonban a keresztény egyház az apocryph iratokat is bevette, τὰ ἕξω ezekre nem vonatkozik.

Téves, hogy a maszoréták szerint a tóra versszáma 5888 (342. lap), hanem csak 5845. Az előbbi számot a talmud adja (Kiddusin 30a). S. közli a görög biblia stichosaira vonatkozó adatokat, de ezek nincsenek semmiféle összefüggésben a héber versfelosztással. A stichos (versus) ugyanis csak a sorok hosszúságát jelentette és számukat azért állapították meg, hogy a másoló díját megállapíthassák. Ezek a számok nem teszik mindenütt a hitelesség benyomását. Nézzük pl. a következő, két listából vett számokat:

Gen. 4300	4500
Ex. 2800	3700
Lev. 2700	2800

A Gen. és Lev. stichosai mindkét listában majdnem egyenlők, ellenben az Ex-nál nagy az eltérés. Még más számadatok is feltűnőek.

A LXX és a héber biblia fejezetei, azaz parásái és

széderjei, között sem találunk összefüggést. Még nyomokat sem tudunk felfedezni. Minthogy a tóra nyílt és zárt szakaszai már a zsinagógai tórapéldányban jelölve, a görög fordításban is kellene nyomukra akadni. Ebből a tényből talán arra következtethetünk, hogy a LXX keletkezésekor (200—250 ante) ezeket a parásákat még nem jelezték.

Budapest.

DR. BLAU LAJOS.

IRODALMI SZEMLE.

Mint Dalman a zsidó-pal. aram dialektust, úgy dolgozta fel Levias C. a babyl. talmud nyelvét »A grammar of the aramaic idiom contained in the Babyl. Talmud« (Cincinnati, 1900.) cz. 250 lapos művében, melyben Luzzatto nyelvtanát, Rosenberg (Das aram. Verbum) s mások dolgozatait felhasználta. A mű sikerültnek mondható. Meglepő a b. talmud nyelvének alakgazdagsága; némely infinitivus pl. 14 alakot mutat. Tudjuk, hogy talmud-szövegeink nem megbízhatók, de azért nem tehetjük fel azt, hogy az az alakbőség a szöveg elvadulásának volna köszönhető. Talán nem merész az a feltevés, hogy ez a jelenség éppen a szöveg hű hagyományozásának köszönhető, a mely az egyes amórai iskolák nyelvét híven őrizte meg. Nem lehetetlen ugyanis, hogy a babyl. aram nyelv több szójárásra oszlott és hogy az egyes iskolák nyelve bizonyos pontokban eltért egymástól. Hisz azt látjuk, hogy a gáonok, kik az amórák utódai voltak, a talmudtól sok tekintetben eltérő aram dialektusban irtak. Biztos itéletet persze csak az egyes amórák nyelvének tüzetes átkutatása alapján lehetne mondani. Nem tartjuk eléggé megmagyarázott-nak azt a tényt sem, hogy Ned. és Názir traktátusok nyelve miért hasonlít a palesztinai aramhoz? Néhány megjegyzés. 5. lap: הקיל = 900 (?). — 6. l. 9. §. תני רבנן, de 25. l. 80. §. תני רב. Az utóbbi a hagyományos kiejtés, melyet Levias mindenütt tekintetbe vesz. Grammatikailag תני volna pontozandó. — 7. l. 13. §. תני, תני, תני, תני, תני. Az utóbbi két alak csak egyszer fordul elő és jelentése ismeretlen, nem mondható tehát róla semmi. Hogy a Jod néha sevát jelöl, Baer S. is állítja, — ugy emlékszünk, hogy imakönyvében — de nem

tartjuk helyesnek a fentebbi pontozásokat. — 17. l. 50. §. $\text{בְּיָמָיו} = \text{בְּיָמָיו}$ Talán helyesebb בְּיָמָיו , minthogy a talmud azt mondja $\text{בְּיָמָיו} \text{ לְאַחֲרֵיהֶם}$ (B. M. 86 a). — 40. l. 130. §. a gyakori בְּיָמָיו talán összefügg az ujhéber בְּיָמָיו -val, a mely többször fordul elő *dolog* jelentésben. — 46. l. עֲלֵה תְּלָחָה -ról l. Lambert REJ. — 46. l. (156. §. vége) מִתַּחַת helység L. szerint מִתַּחַת -ból származik és százhelyet jelent. Nem valószínű, hogy a Hunderthaus már akkor befolyásolta volna a képzeteket. Egyszerűbb מִתַּחַת vagy מִתַּחַת helyképző. — 49. l. (163. §.) בְּיָמָיו eddig nincs megfejtve. Jelentése eléggé világos, mert mindig egy biztos tényt vezet be és mindenütt illik ez a fordítás: Hiszen tény, hogy stb. Azt hiszem tehát, hogy $\text{בְּיָמָיו} = \text{בְּיָמָיו} + \text{בְּיָמָיו}$, ez utóbbi pedig, mint már Luzzatto állította, $= \text{בְּיָמָיו} = \text{בְּיָמָיו} = \text{בְּיָמָיו}$. — 53. lap lent $\text{מִתַּחַת} \text{ וְכִי}$ »the same« (?). — 128. §. בְּיָמָיו sajtóhiba. — A névragozással mostohán bánik el és csak függékben adja. A status emphaticus — ugy látjuk — nem is szerepel. Igaz, hogy a legtöbb esetben elvesztette a babyl. talmudban jelentését, de ugy hiszszük, hogy nyomai még vannak, bár e pillanatban nem tudunk helyet megjelölni. Általában L. alaposan dolgozott és nemcsak a mandäus nyelvet, a mely a b. talmud nyelvének legközelebbi rokona, vette tekintetbe, hanem a többi sémi nyelveket is és a gáonok aramaismusát is figyelemmel kísérte. A munka áránál nem vették tekintetbe, hogy a talmudisták gazdagsága legjobb esetben tudományból áll.

*

Horwitz L. »Die Israeliten unter dem Königreich Westphalen« cz. irata (Berlin, 1900) érdekes és fontos adalék a zsidóegyház szervezésének történetéhez. A francia uralom a nevezett királyságban a zsidókat nemcsak polgárilag, hanem egyházilag is egyenjogósította és meglepő, hogy a maroknyi szétszórt zsidóságban (15,000 lélek) már 1808-ban mennyi intelligencia és milyen szervező képesség volt. Rövid 4 évi fennállás alatt a consistorium a zsidó községeket oly rendezett felekezetté alakította át, a milyennek pl. a hazai zsidóság távolról sem mondható. Igaz, hogy a westfaliai kormány nemcsak a papíronon recipiált, hanem a szükséges intézkedéseket készséggel fogatosította. A consistorium lelke Jacobson

J. volt, ki a reformtörekvésekben később is nagy szerepet vitt. Érdekes, hogy már száz év előtt szóba kerültek mindazok az újítások, melyek még ma is izgalmakat okoznak. Pl. a templomban való esketés (59); a Schulklopfen megszüntetése (66); a kísérő énekesek (mesorerim) kitiltása (67); a kethuba helyettesítése német formuláréval (61). A főrabbi Löb Meyer Berlin, az egyenjogósítás örömnünapjára rendezett Istentiszteleten, melyen az összes miniszterek és államtanácsosok voltak jelen, oly nyelven beszélt, melyet a nem zsidók meg sem értettek (11). Ez azt mutatja, hogy a zsidók nem rejtegettek semmit, még a zsargont sem; sőt mindig a zsidó nemzetéről beszélnek, még pedig hivatalos beadványokban. Sok igazság van következő kijelentésükben: »Bei der grenzenlosen Gleichgültigkeit, welche die Regierungen stets gegen alles zeigten, was die religiöse und sittliche Verfassung der Israeliten betraf« (25). Semmi sem mutatja az ugynevezett haladó zsidóság felekezeti programjának jogosultságát, mint az a tény, hogy azokat már 1808-ban állították fel és részben azonnal még is valóstították. A westf. consistorium az iskolaügy rendezése céljából a magániskolákat (chéder) betiltotta és szemináriumot állított fel rabbik és tanítók kiképzésére és csak olyanokat akart elismerni, kik képesítésüket tőle kapták. Követelte a tiszta német prédikációt és igen jellemző az a kívánsága, hogy időről- időre küldjenek be megtartott beszédeket (28). A csekélyszámú és szegény zsidó lakosság egy része sokalta a terheket, melyeket a mindent egy csapásra megteremteni kívánó consistorium reá rakott és az iránt folyamodott, hogy a consistoriumot szüntessék be vagy pedig egyesítsék egy keresztény consistoriummal. Másrészt a nevezett testület nemcsak a westf., hanem más német államok zsidóságának jogait is sikerrel védte meg. Hor. irata jó részét az állami archivumból merítette.

*

A »Der alte Orient« cz. gyűjtemény II. 3. füzetében Zimmern H. összehasonlítja a bibliai és a babyloniai őstörténetet, jelesül a teremtés, a paradicsom, a vízözönelőtti emberek és a vízözön történetét. A teremtés a bibliában tisztán monotheistikus, de Zimmern szerint a Tehom összefüggésben áll a babyl. Tihamat-mythussal. Tihamat az őstenger, melyet személyesítettek, és a melyet Bél (Marduk) ketté vág, égre és

földre. Az ősemberek bibl. és babyl. nevei között a hasonlatosság csak a jelentésekben van, de itt is mesterkélt. A paradicsomban a babyl. szerint is volt életfa, melyből nem volt szabad enni. A Pison-folyó Haupt nézete szerint a perzsa öböl, melyet széles folyamnak tekintettek. A vízözön babyl. elbeszélésében előfordul a kibocsátott galamb és varjú. Ezeken kívül Z. kisebb-nagyobb hasonlatosságokat lát és oda concludál, hogy ezek a babyl. elbeszélések már másfélezer évvel ezelőtt jutottak Kánaánba, mert az Amarna táblák között egy részlet található. Z. különösen azt hangsúlyozza, hogy a szentírás őstörténete vallásilag és erkölcsileg oly magasán áll a babyl. felett, hogy vele össze sem hasonlítható és népszerű előadását e szavakkal végzi: »dass bei einem Stoffe, wie der biblischen Urgeschichte, gerade durch die richtige historische Erkenntnis der vorausgegangenen, wie auch immer gearteten Entwicklung um so deutlicher hervortrete, eine wie unvergleichlich hohe Stufe das religiöse Bewusstsein in Israel gegenüber allen anderen Völkern des Altertums erreicht hat.«

*

Driver S. R., ki bibliai bevezetése és commentárjai révén Anglián kívül is mint kiváló kritikus és exegéta ismeretes, a »Cambridge Bible for Schools und Colleges« cz. gyűjteményben Daniel könyvét látta el bevezetéssel és magyarázattal (Cambridge 1900). Mint D. minden munkáját, ezt is mély tudás és világos előadás jellemzi. A 106 lapos bevezetésben a könyvre vonatkozó minden kérdés kimerítően van tárgyalva. még Tudelai Benjamin is idézve és a Daniel sírjáról létező mondák is ismertetve vannak. A commentar igen kiváló és 8 nagyobb jegyzet emeli értékét. Különösen fontos a négy birodalomról és a מַשְׁמַחַם שְׁמֵרַי-ról szóló kitérés. Érdekes a babyloni bűvészek ismertetése is. D. a most általános nézet mellett foglal állást, hogy Dániel könyve a Makkabeusok felkelése idején íratott. A könyv az angol szokástól eltérőleg igen olcsó.

*

Az inquisitio, mint tudva van a zsidók történetébe is fekete betűkkel írta be nevét. A zsidók kiűzését Spanyolországból az inquisitio behozatala előzte meg és a zsidó könyveket is ez a törvényszék üldözte évszázadon át, úgy hogy a zsidó könyvek censurájának története anyaga java részét az inquisi-

tió történetéből meríti. A zsidó történet ezen kívül az erőszak folytán kitért zsidók üldözése révén is összefügg az inquisitioval. Mindezen szempontokból az inquisitio irodalma nincs még kellő mértékben kiaknázva, habár a zsidó könyvek censurájáról már monographia is létezik angol nyelven egy amerikai rabbi-jelölttől. Ugyancsak amerikai szerzőtől származik a nagyméretű inquisitio-irodalom legkiválóbb alkotása. Ez *K. Ch. Lea* 3 kötetes munkája, melyet *Reinach S.* francia nyelvre lefordított és címe: »Histoire de l'Inquisition au Moyen-Age« (Paris 1900). Az imént napvilágot látott első kötetet Fredericq P. bevezetéssel látta el, melyben ismerteti az inquisitio irodalmát. Limborch (1692) és Llorente (1817) uttörő művei után Lea a legtökéletesebbet teremtette e nemben, melyet megközelíteni is nehéz. Reusch, ki első rangú tekintély e téren, oda nyilatkozik, hogy Lea műve »az inquisitiónak legterjedelmesebb, legmélyebb és legalaposabb története, a mely egyáltalában létezik« (XXIV. lap). A szakférfiak általában el vannak ragadtatva. E megbízhatósága és gazdagsága folytán a zsidó történet számára is fructificálható. Az első kötet végén (624 és köv. ll.) ismerteti a talmud üldözését. Az első nyilvános elégetés — 14 koci rakomány — Párisban történt 1248-ban és még 1554-ben III. Gyula pápa rendeletet adott ki, hogy a zsidók halálbüntetés terhe alatt kötelesek összes könyveiket, melyekben Jézus ellenes nyilatkozatok vannak, kiszolgáltatni, a mely rendelet a kánonjogban mai napig benne van. Franciaországban az inquisitio ujalagos behozatalát nem tartják kizártnak (XXVII. lap). Ez az európai felvilágosodottság.

*

Schwab Moïse »Répertoire des articles relatifs á l'Histoire et á la Littérature juive parus dans les Periodiques de 1873 á 1898« című művéből a 2. és 3. rész is megjelent (Páris 1900). A levonat most sem sikerült jobban, mint az első résznél és a szemet nem egyszer kell megerőltetni, hogy egymásik szót kibetűzhessünk, de azért örömmel üdvözljük ezt a kísérletet. Sch. ugyanis szakok szerint csoportosítja az előttünk fekvő részben a cikkeket, a mint az első részben szerzők szerint. Ez pedig nem egyszerű feladat. Talán sikerül Sch.-nak művét a hibáktól megtisztítva és teljesebb anyaggal egy új kiadásban nyomtatott betűkkel kiadni. A III. rész a héber

czimeket adja. Némi gyakorlat után a kutató megtalálhatja a Répertoireban azt, a mit keres.

A német-izr. irodalmi társulatok szövetkezete által kiadott évkönyv tartalma a következő:

- I. Jahresrückblick. Von Prof. Dr. Martin Philippon.
- II. Literarische Jahresrevue. Von Dr. Gustav Karpeles.
- III. Die Stellung der Semiten in der Weltgeschichte. Von Prof. Hajim Steintal.
- IV. Jüdische Märtyrer im christlichen Kalender. Von Prof. Dr. Wilhelm Bacher.
- V. Ueber Gegenwart und Zukunft der jüdischen Religion. Von Prof. Dr. Ludwig Blau.
- VI. Meyer Aaron Goldschmidt. Von Dr. Georg Brandes.
- VII. Ein altes Symbol in neuer Beleuchtung. Von Rabbiner Dr. Max Grunwald.

VIII. Beim Patriarchen. Erzählung von Theodor Weiss. Philippon szemlét tart az év eseményei felett, közbe érdekes adatokat közölve. A kép, melyet fest, nem a legörvendetesebb. Figyelemre méltó azonban, hogy Franciaországban a nagy zsidóheccz daczára egy zsidó generálisnak lett kinevezve. A francia »Institut« csak egyik ága 10 zsidót számlál tagjai közé (40 között). Newyorkban 1899-ben 53,687 zsidó kötött ki. Karpeles ügyes és részletes áttekintést nyújt az elmúlt év irodalmáról. Steintal értekezésére még visszatérünk. Bacher és Blau czikkeit a magyar olvasó már ismeri. Brandes egy elsőrangú dán zsidó írókat mutat be éles jellemzésben. Grunwald a Dávid pajzsáról értekezik. Sem ez, sem az abraxasról mondottak nem plansibilisek. Az abraxas nem = אב + ראש, mert a szó eredeti formája: abrasax. Weiss iránynovellát ír, melyben a zsidó kérdést és a kitérést világítja meg érdekesítő jelenetekben és tipikus alakokban.

Dr. Edersheim A., ki az apocryph irodalom körül érdeket szerzett, a jeruzsálemi szentélyről, papjairól és kultuszáról forrástanulmányokon alapuló, de népszerű terjedelmes művet tett közzé, melynek címe: The Temple, its ministry and services as they were at the times of Jesus Christ (London, s. a.). A mint néhány fejezetből meggyőződünk, E. alaposan dol-

gozott. Ezt a kort különben is jól ismeri, a mint Jézusról szóló nagy műve bizonyítja. Szerző a jámbor keresztény olvasóközönséget tartja szem előtt és e czél magyarázza az egészen végigvonuló hangot és az előadott tárggyal csak lazán összefüggő részleteket. Ha nem csalódunk, dr. E. zsidó eredetű és a neophyták buzgalma ismeretes. Természetesen nem gáncsképen mondjuk ezt, hanem szomorúságból, hogy zsidó körökben a szent föld és emlékei iránt oly csekély az érdeklődés. A cionizmus ezen a közönyösségen nem sokat változtatott, minthogy a lelkesedést materialis irányba tereli. A szent föld szeretete magasabb mértékben létezik felekezetünknek az európai kultúrától még kevésbé érintett köreiben, a hol tápláló ereje kizárólag a vallásos jámborság. Ezek a körök pedig tudományos érdeklődést nem tanusítanak, modern könyveket nem olvasnak. A szent földről szóló zsidó iratok nem létesülnek, mert a modernek nem jámborok, a jámborok pedig nem modernek.

A British Museum héber kéziratának katalogusa három kötetet fog kitenni, melyek közül az első megjelent e címmel: *Catalogue of the Hebrew and Samaritan Manuscripts in the British Museum by G. Margoliouth.* Part I. (London, 1899.). A bibliai codexek (tekeresalakban), szám szerint 51, különböző származásuk (keleti, jemeni, spanyol stb.) daczára, még külsőségeikben sem igen térnek el egymástól. Csak a betűk fölé helyezett koronácskák (תנין) variálnak szabadon. Csekély eltérések mutatkoznak a kis és nagy betűk irásában. Említésre érdemes, hogy azt a szabályt, hogy Lev. X. 16. דָּשׁוּ דָּשׁ két szava közül az egyik a sor végére és a másik a sor elejére irassék, a legkevesebb zsinagógai codex veszi figyelembe. Ebből is látszik, hogy ez a szabály nem ósrégi és csak egy más maszórái megjegyzés félreértéséből keletkezett (Tanulmányok 91. s. köv. l.). A másik szabály, hogy בִּיָּה שִׁמְעִי a columna elejére kerüljön, szintén elhanyagoltatik, vagy pedig egyes betűk más-más szavak rövidítéseinek vétetnek. Érdekes az is, hogy némely codexben minden columna új verssel és vav betűvel kezdődik. A vav-val való kezdés igen népszerű volt. A puncta extraordinariára nézve az eltérések csekélyek. Némely másoló itt-ott megfeledkezett a pontok tevéséről, vagy pedig eltévesztette a

betűt, a melyre tartozik. Csupán egy codex téveszti el a bibliai helyet és egy más **אשר** szóra pingálja a pontot. A pentateuchuson kívül vannak még természetesen Esztermegillák és Kohelet tekercek is. Nem értjük a kérdőjeleket a **להק בנימין (?)** és **וישם (?)** kitételeknél (43. szám). Hisz itt nincs semmi nehézség, ha ezek az olvasatok helyesek. A könyvalakú bibliai codexek az előbbieknél még fontosabbak, mert ezek őrzik a maszórát. Ginsburg C. D. ugyan felhasználta már ezeket The Massorah cz. nagy művében és a fontosabb codexeket is leírta »Introduction into Hebrew Bible« cz. terjedelmes munkájában, de az előbbi műben nem jegyezte fel a forrásokat, melyekből merített és vagy az Introduction-ból vagy az előttünk fekvő katalógusból tudjuk csak meg, hogy egyes listák honnan erednek. Már pedig ez elsősorú fontossággal bír. Sok codex illuminációkkal bír, melyeket közelebbről ismerni fontos volna. Ilyen codex íródott pl. Lissabonban még 1482—83-ban, tehát a nagy catastropha előtti évtizedben. A verseket sok helyen **פסיקים**-nek nevezik. De ezt nem szabad **פסיקים**-nek kiejteni, mert a jod a pé után csak a sevá egyik kiejtésére (— i —) utal, de nem arra, hogy a **ב**-ba dágés teendő. A 80. szám codex utóiratában (56a) következetesen **בְּ** pontoztatik. Némelykor így is találjuk **בְּ**, a miből azt látjuk, hogy a sevá i-féle hangzót is jelez. Ha a **βηθεβ**-re gondolunk, melyet más helyen idézünk, meggyőződünk, hogy a sevá e-féle hangzó helyett is használtatott. Tényleg található ilyen pontozás is **בְּ**, miből a mai napig élő kiejtés származik. A 90. sz. a. codexben (66a lent) **אֱלֹהֵי** szót találjuk. Az előbb említett utóiratban a másoló magáról azt mondja: a mint Isten segített, **להגיה לכתוב ולומר**. Marg. az első szót megkérdőjelezi. Miért? A 94. szám colophonjában ezt a formulát olvasuk: **עַד שֶׁעָלָה חֲמֹר בְּסוּלָם** stb. Zunz szerint ezt csak németek használják, de a szóban forgó codex olasz írást mutat. A 111. sz. a Genesis francia interlineáris fordítását is tartalmazza. A 102. sz. zsidó-német fordítást ad. **ישע יקרב שישן יערב** állandó formula. M. 91. sz. (66b) kérdőjellel látja el, ellenben 151. sz. (115b fent) nem tesz hozzá kérdőjelt (?!). A 158. sz. több zsolthár héber szövegét ethiops betűkkel adja. A bibliai szövegek után következnek a bibliacommentárok, közöttük sok a Rasi-kézirat. A végén 89 karaíta commentárokat tartalmazó kézirat van leírva.

Lucien-Brun H. »La condition des Juifs en France« cz. művében (Lyon, 1900.) világos képet ad a zsidók emancipációjának előkészítéséről és keresztülviteléről (1789—91.), a Napoleon által összehívott szanhedrin működéséről (1806.), a zsidó egyház végleges rendezéséről (1844.) stb. A bevezető fejezetek szólnak röviden a zsidók történetéről Franciaországban és azokról a városokról és tartományokról, melyekben a nagy forradalom kitérésekor zsidók laktak. Érdekes, hogy a bordeauxi zsidóság, a mely spanyol eredetű volt és részben marannoktól származott, a XVI. Lajos által contéplált zsidó emancipációt ellenezte, mert nagy privilegiumok birtokában nem akart a német zsidókkal egy kalap alá kerülni. A fontos documentumok a függelékben in extenso közöltek. Az emancipáció meglévén, a francia zsidók története nem egyéb, mint az izraelita egyház története. L-B. munkája nagyobb részét tényleg az izraelita egyház szervezése leírásának szenteli. Az idők jele, hogy a keresztény sz. előszavában kétszer is hangsúlyozza, hogy tisztán történelmi munkát ír, se támadni, se védeni nem akar. Könyve azonban, melyben a francia nemzet szabadelvű kormányzásának egy dicső százada van a zsidó ügy szempontjából ismertetve, a leghathatósabb apologia. — 33. lap, 1874. (olv. 1774.)

*

Az amerikai rabbik évkönyve, melynek czímét az Irodalmi hírekben adtuk, a folyó ügyeken, beszédeken stb. kívül négy tudományos értekezést is tartalmaz, melyek valamennyien gyakorlati célt szolgálnak. *Enelow H. G.* a synodusokról értekezik és azok értékéről a jelenkorban. *Grossmann R.* arról elmélkedik, hogy milyen tudományok hasznosak a rabbinak. Felette sokat markol. A zsidó disciplínakon kívül: vallástudomány, folklore, sémi philologia, pedagogia s sok más. Minthogy azonban a rabbi szabad ideje csekély, azt az eszmét veti fel, hogy a cincinnati rabbiképzőt bővítsék ki szünidei cursussal, melyeken a rabbikat e czélra tartott felolvasásokkal ismertessék meg a szükségeselt tudományokból a minimummal. Ez új intézmény volna a rabbik továbbképzésére. *Deutsch G.* azon elvekről beszél, melyek a zsidóságban uralkodtak. Azt bizonyítja, hogy a XVI—XVIII. században a kabbalának milyen befolyása volt, hogy a talmud minden szavát döntő

tekintélynek vették és hogy a talmud a szentírás ellenmondásait kiegyenlíteni törekszik és e tekintetben némelykor téved, pl. midőn az egész zoltárkönyvet Dávidnak tulajdonítja. Nem elég világos előttünk az értekező végcélja. Elaboratuma a jövő conferentia tanácskozásának tárgyát fogja képezni. Az utolsó értekező Lévi Ch. S. a rabbinferentiák szükségességéről beszél, némileg homiletikai formában.

*

A »*Mekize Nirdamim*« héber kéziratoss műveket kiadó egyesület (Dr. Berliner A. vezetése alatt), melynek Magyarországon vagy 20 tagja van, az 1900. évre 4 művet adott tagilletményül. A kísérő levélből idézzük a következőket: 1. ספר שכל טוב zum ספר בראשית 25 Bogen. Die Fortsetzung, nämlich der Commentar zum ספר שמות wird, soweit er noch vorhanden ist, im nächsten Jahrgange erscheinen. 2. ארמות הים 2. Lieferung 8 Bogen. Auch dieses Werk wird im nächsten Jahrgange zum Abschluss kommen. 3. תשלום אבודרהם 12 Bogen, enthält die עבודה zum Versöhnungstage und verschiedene andere Pijutim zu demselben Tage mit dem Commentar des Abudraham. 4. Diwan des Jehuda ha Levi. 5. Lieferung 8 Bogen. A 3. szám alatti mű, melyet Prins L. Ph. adott ki és Dr. Brody H., a héber költészet és liturgia jeles ismerője, jegyzetekkel kísért, felette érdekes pijjutgyűjtemény, melyben Gabirol, Ábrahám és Mózes Ibn Ezra és mások költeményei vannak egyesítve. A kommentár, melynek Dávid Abudarham a szerzője, kitűnő. Alapos, rövid és világos. A mű kiadása nyereséget jelent irodalmunkban. Egy kis biographia nem ártott volna bevezetésül. A 2. és 4. sz. művek folytatások. Dr. Brody folytatja beható észrevételeit. A Széchel Tóbot Buber Salamon adta ki és oly bő, minden szempontra kiterjedő bevezetéssel látta el, mint midraskiadásait szokta. A mű szerzője Menachem b. Selómó, ki 1139-ben írta. M. b. S. szótárt is írt (Eben Bóchan), melyet Dr. Bacher ismertetett a Grätz Jubelschriftban és kimutatta, hogy Menachem ben Szarukot nagyban használta. A minden valószínűség szerint olasz szerző kommentárja csak töredékben maradt ránk, Genézisre és Exodusra, de az elsőből is hiányzik az eleje, a másodikból pedig az utolsó fele. Élvezettel olvastunk benne egyet-mást. Rasit nem ismeri, de az ő modora szerint magyarul.

*

Dr. Ebstein W. kiváló orvostanár, érdekes munkát írt e czímen: »Die Medizin im Aitem Testament« (Stuttgart 1901). Bár a szerző nem tud héberül, a mi itt-ott hibás következtetésekhez és kételyekhez vezet, irata a medikus szakszerű ismereténél fogva igen tanulságos. Már a teljes összeállítás érdekes képet ad. Sz. az izraelitákról mint népről erkölcsi szempontból igen elismerőleg nyilatkozik, különösen dicséri szaporaságukat és azt a kiméletet, melyet a nőekkel szemben általában és különösen az anyaságba esett nőekkel szemben tanusítottak. A gyermekhalandóság nem volt nagy. Dániel és társai persze nem azért nem ettek húst, mert vegetáriánusok voltak (29. lap), hanem mert a vallástörvény tiltotta. Igaz azonban, hogy a szent földön az éghajlat és a gazdasági viszonyok hatása alatt a nép rendesen növénytáplálékot, tejet stbít vett magához. A talmud idejében a galambhus került gyakran az asztalra.

*

Erbt W. »Die Purimsage in der Bibel« (Berlin 1900) terjedősen tárgyalja a Purim eredetét. Az ismert módszer szerint először összehord tücsköt-bogarat, míg végre irata befejezése felé kimondja a szentenciát, hogy a Purim a Nikanor-nappal azonos. Nikanor = Hāman, Juda = Mordechai. Minthogy pedig Juda *Adasánál* verte meg Nikanort, Ester pedig Hadasa (היא הדרסה), tehát Eszter = Adasa! (80. lap). A könyv első alakjában 155, 2. alakjában 120 körül keletkezett és már 114-ben készen volt a LXX görög fordítása. Két szerkesztés nélkül a modern kritika nem dolgozik és a fordítás gyorsan ment, mint modern műveknél. A purim tulajdonképen a chanuka. Furcsa persze, hogy az Eszter könyve egy szóval sem árulja el a palesztinai eredetet. Nézetünk szerint Eszter tényleg külföldön iratott és innen érthető, hogy istennév nem fordul elő benne. Az író a tisztátalan pogány országban nem akart istenvevet leírni és ez okból gondosan kerül, pl. »segítség és megmentés támad *más helyről*«. Végül E. pár vágást ad a purimnak és az Eszterkönyvnek, melyre Luther is haragudott. A zsidó martiromság a keresztény tudósokat sohse hozza tűzbe, de azt, hogy a zsidók egyszer a papíroson ellenségeikkel elbántak, nem tudják elviselni.

*

Az antiszemitizmus nálunk is felütvén fejét, kettős érdeklődésre tarthat igényt az »Antisemitenspiegel«, melyet a német antiszemitaelenes egyesület az imént 2. kiadásban bocsátott közre (Danzig 1900). Az 500 lapos mű, melynek ára másfél márka, igen tárgyilagos. Sorba veszi a zsidók ellen emelt vádakát és nem a szavak, hanem a tények erejével mutatja ki alaptalanságukat. Az antiszemitizmus vezérfőiraival, kiknek általában a jellemesség nem a legerősebb oldaluk, nem foglalkozik. Csak nyilvános működésük képezi a kritika, még pedig az objektív kritika tárgyát. A szóban forgó mű az újabb zsidófalásnak egész történetét tárja fel és kiterjeszkedik a német birodalmon kívüli eseményekre is. Kívánatos volna, hogy egy magyar antiszemita-tükröt szerkesztsenek, az anyag már is elég gazdag. Csak egy pillantást kell vetni az »Antisemitenspiegelbe«, hogy meggyőződjünk a magyar antiszemitizmus imitáció voltáról. Felette érdekes az is, hogy nálunk a kath. klerikális párt üldözi a zsidókat, holott Németországban védi. A dolog nyitja az, hogy Németországban a kath. kisebbségben, nálunk pedig többségben vannak. Ott az üldözöttekkel éreznek, mert tudják, mi az a fanatizmusnak kitéve lenni.

*

Dr. Brann M. folytatja művét »Geschichte der Juden in Schlesien« a boroszlói szeminárium értesítőjében. Az idei részlet az 1400—1437 közé tartozó eseményeket beszéli el. A zsidók sorsa rettenetes volt és csoda, hogy kibírták. A rablások és gyilkolások napirenden voltak. Az előbbi nem a csőcselék, hanem a császár (Zsigmond), az uralkodó püspök, a városi tanács stb. gyakorolta kiváló sikerrel. Az eljárás egyszerű volt. A gazdag zsidót először börtönre vetették, azután szóba állottak vele és kiállították vele egy nyilakozatot, hogy »szabad akarathól és kényszer nélkül« lemond követeléseiről, sőt még hozzá is ad egy kis költeni valót és hogy megesküdjött, hogy pert sem világi, sem egyházi forum előtt indítani nem fog stb. Brann a Michel von Reichenbach esetét leíró jegyzőkönyvét közli a boroszlói Signaturbuchból, a mely tipikus voltánál fogva felette tanulságos. B. mesterien adja elő az eseményeket, melyeket ritka alapossggal és tudással kutatót fel. A mellékletek szintén érdekesekek.

*

Dr. Chajes H. P. »Beiträge zur nordsemitischen Onomatologie« czimű iratában (Bécs 1900), főképen a zsidó hagyományban előforduló nevekkel foglalkozik. Körülbelül 250 nevet tárgyal, melyek nem zsidó sémi forrásokban találhatók. Ezeknek az etymonját keresi és egyéb észrevételeket fűz hozzájuk. A tárgy ép oly érdekes, mint nehéz és tényleg sok névnel a szerző összeállításán után nem vagyunk okosabbak, mint azelőtt. כִּיבֵּי és Βηοέβι-t már Taylor állította össze (fent 00 lap). נִינְּ talán azonos נִינְּ-vel (ן = י a kiejtésben). נִינְּ nemcsak Gamliél kedvelt rabszolgája, hanem a patriarchához minden rabszolgájának a neve, ép így minden rabszolga nőt נִינְּ-^ה-nak hittak, mint a hagyomány valahol mondja. מִיִּי Josephusnál is előfordul Bellum VI. 280. מִיִּי egészen bizonytalan, hogy ilyen héber-aram szó létezett volna, mert a hagyomány mindig hasmoneusokról beszél és Juda eme melléknevét sohasem említi.

*

A hazai protestánsok revideált bibliájáról két ízben is szólottunk (XVI. 102. és XVII. 175.). Az utóbbi helyen ismertettük Venetianer S. ev. ref. lelkész bírálatát erről az egy évtizedig tartó revizióról, melyben a szerző azt állította, hogy »a világ összes bibliái között nincsen párja ennek a kötetnek« és oda konkludált, hogy »eltemetendő«. Hogy a kritika alapos volt, bizonyítja az a tény, hogy 1901. február hó 12-én Budapesten egy szűkebb körű bizottság ült össze, mely a bíráló bevonásával több napon át tartó 7—8 órás üléseken foglalkozott a kifogásolt részletekkel, a nélkül, hogy valamennyinél megállapodásra juthatott volna. Készségesen elhisszük, hogy a protestáns tudósok az újabb revízió után jó munkát fognak végezni, de bátorodunk arra figyelmeztetni, hogy ez az a »tekintélyes« forum, melynek egyik tagja az IMIT tórafordítását magyára ítélte.

*

Barhebräus (1226—1286), a syrek legnagyobb írója, Áron zsidó orvosnak volt a fia. Bar-Hebräus neve is ebből a tényből vétetett. Sokra vitte, mert a Kelet-Mafriánja lett, azaz a patriarcha után egyházának első embere volt. Régi zsidó szokás szerint a többi tudományok közt a medicával is foglalkozott és mint orvos is működött. Sokoldalu és gazdag irodalmi tevékenységet fejtett ki, mely felölelte a filozófiát, theológiát, historiát, grammatikát stb. Érdekes, hogy versben is

böleselkedett, mint pl. Gabirol. 37 irodalmi terméke között kiváló helyet foglal el »a titkok szerűje«, a hogy bibliakommentárjának ezime hangzik, melyet most scholionoknak neveznek. Némelykor »zsidókat« és »hébereket« is idéz benne, de egyébként a mű tiszta kompiláció. Ugyanezért igen fontos, mert sok bibliai és irodalomtörténeti anyagot nyújt. Barhebräus életéről, munkásságáról és scholionjáról tájékoztat ad Göttberger J. »Barhebräus und seine Scholien zur heiligen Schrift« cz. iratában. (Freib. i. B. 1900; Biblische Studien V. 4. 5.)

Dr. Haller E. »Die rechtliche Stellung der Juden im Kanton-Aargau« (Aarau 1901) igen alapos munka, a mely az állami archivumokból és egyéb forrásokból merít. A bevezető szakaszokból megtudjuk, hogy a Svájcban a középkorban (12. század) nagyszámu zsidóság élt. Kétségtelenül századokkal előbb, mint a hézagos okmánytárak említik őket. Rájuk szorultak mint kereskedőkre, de feltehetjük, hogy a vallási fanatizmus megnövekedése előtt nem ily politikai megfontolásból, hanem igazi türelmességből hagyták őket békében élni. Hiszen 1348-ban, a fekete halál korában, époly szükség volt rájuk, mégis lemészárolták őket. A zsidókat a lakosság véres vakbuzgósága szorította ki az európai országok jórészből és a keresztény kereskedők féelme a konkurrencziától nem engedte a 15. század vége óta, hogy az egyszer kiűzöttek újra letelepedjenek. A Svájcban a 16. században alig lakott zsidó és csak a 17. században említik újra őket. A városok kapuikat elzárván előlük, két faluban telepedtek le, Lengenauban és Oberendingenben. H. részletesen ismerteti a zsidókra vonatkozó 19. századbeli törvényeket. Különös észjárással a saktolás betiltását és a szombati írásra való kényszerítést a jogegyenlőséghez tartozóknak tekinti. A keresztény ember ritkán képes a tiszta türelmesség magaslatára felemelkedni. Szerző különben tárgyilagosságra törekszik.

Conybeare (Jewish Quarterly Review VII. 216—235) lefordított egy örmény nyelven fenmaradt apokrif iratot Ádámról és Éváról. Bővebb kézirati alapon ugyanezt az iratot és még más részleteket *Preuschen E.* német nyelvre ültette át és

vizsgálat alá vette tartalmukat. (Die apokryphen gnostischen Adamschriften aus dem Armenischen übersetzt und untersucht. *Giessen* 1900.) Hogy ezek az iratok zsidó eredetűek, nem szenved kétséget. Nem egyebek, mint a bibliai elbeszélés midraszserü körülírásai. A kiszínezés sem mutat keresztény eredetre. Egy iratban ugyan előfordul Jézus, de ugylátszik, hogy ez is zsidó irat volt, melyet később keresztény szellemben dolgoztak át. Az irat angelológiája nem különbözik a zsidó hagyománytól. A fordítás szolgainak látszik. 13. lap, 22. sor, ezt olvassuk: »Und nun schwöre ich dir bei dem Throne des Herrn etc. und bei dem Holze des Lebens«. Kétségtelenül fordítandó: »bei dem Baume des Lebens«. Az egyik elbeszélés így hangzik: »Als nun Adam aus dem Garten auf die Erde gestürzt war, stand er vor Freude über die Sonne und den Mond bis zum Abend. Am Abend aber, als die Sonne untergegangen war, da erkannte er, dass die Finsternis ihn überkam und dass er nicht mehr das Licht sah. Denn im Garten war beständig Licht; ebenso, dachte er, werde die ganze Erde helle sein. Das aber wusste er nicht, dass es auf der Erde Nacht werde und die Finsternis aufkomme. Darum wurde er traurig, als die Sonne unterging... er weinte und klagt bis zum Morgen« (31. lap). Erre jön a Sátán angyal alakjában (= a kígyó) és el akarja csábítani stb. Preuschen az elbeszélés elején Ádám mellé beszurja Évát és ennek megfelelőleg az egészet többszámaban adja. Abóda Zára 8a a barajtha ezt mondja: Midón Ádám teremtése napján a nap lesszált, Ádám így szólt: »Jaj nekem, vétkem miatt sötétült el felettem a világ stb., sirt egész éjjel és Éva sirt vele szemben«. Gen. r. 11, 3:36 óráig tartott az ős világosság és midón szombat este lesszált, félt Ádám és azt mondta: a kígyó csatlakozik hozzám stb. (lásd Buber Sócher Tob Zs. 92, 47. jegyzet). A talmudban (Bába Meczia 86a) előfordul הַבַּיִת הַזֶּה , melyet sz. 48. lapon említ, nem Ádámról szóló irat, hanem egy krónika, mely az első, a bibliai Krónika mintájára a történetet Ádámnál kezdte. Minthogy a könyv elején Ádámról volt szó, általános szokást követve »Ádám könyve« címet kapta. Különös mértékkel mér Preuschen, midón minden butaságot szó nélkül hagy, de a rabbit megroja: »Dasselbe sagt der alberne rabbinische Ausspruch« (535). Jaldabaoth P. szerint = אָדָם הַבְּרִיָּה der Vater der

Begierde (60 lent). Valószínűbbnek látszik, hogy a gnostikusok emez aeonja azt jelenti: Abaoth gyermeke. Abaoth ugyanis magikus istennév, a gnostikusok pedig tele voltak mágiával.

*

Friedmann A., »Die Geschichte der Juden in Ingolstadt (1300—1900.)« című kis iratában (*Ingolstadt* 1900) miniatűr képet fest a zsidóság sorsáról a középkorban, mert minden német zsidó község alapján véve ugyanazokat az üldözéseket szenvedte át. Az első oklevél, mely az ingolstadti zsidókat említi, 1312. évben kelt. A fejedelem már 4 évvel később érvénytelennek jelentette ki a zsidók követeléseit. 1340-ben a hatóság a kamat maximumát állapítja meg 43 illetve 65 százaléokban, a mi a nagy rizikó és a hetenkénti fizetés mellett abban a korban nem volt nagy. 1342-ben lesznek »Kammerknechte« mint a többi német zsidók. 1352. újra érvénytelennek jelentik ki az adósságleveleket. 1384. kiűzetnek, zsinagógájukat kápolnává alakítják át; 1409. visszatérnek; 1450. harmadszor üzetnek ki és csak 1813. telepednek le újra. 1884. zsinagógái együletet és 1892. községet alapítanak. Jelenleg 90 lélekből áll 18 háztartással és 24 gyerekkel. Szerző e szavakkal végzi be tisztán okmányokon alapuló kis monographiáját: »Die Mitglieder der hiesigen israelitischen Gemeinde leben in Frieden und Eintracht mit den Angehörigen der anderen Konfessionen; sie nehmen innigen Anteil an den Leiden und Freuden des Gemeinwesens, mit dem sie verwoben sind«. Kívánja, hogy a zsidó község a város és haza javára és saját dicsőségére virágozzék.

*

A babyloniai talmud geographiai adatait részben Berliner állította össze, melyekről ZDMG-ban De Goeje, az arab geographusok ismerője és kiadója, értekezett. *Dr. Streck M.* legújabb monographiát irt e címen: »Die alte Landschaft Babylonien nach den arabischen Geographen« (*Leiden*, 1900), melyből az első rész csak az inént került ki sajtó alól. Futólagos olvasás alapján az a benyomásunk, hogy a talmud szempontjából az eredmény nem jelentékeny, mert az arabok sok új várost alapítottak (Bagdad, az új székváros) és a régi felosztást, mely jellemzetesen 12 körből és 60 kerületből állott, szintén megszüntették. Érdekes mégis, hogy az egyik vízcsator-

nát eljahúdinak nevezték (34. lap). Szó van még Szuráról, a nehar-malkáról stb. A talmudnak a csatornákra vonatkozó adatai beható tanulmányozás mellett bizonyára némi világosságot hoznának ebbe a homályos topographiai kérdésbe. A következő füzetek zsidó szempontból kétségtelenül fontosabbak lesznek, minthogy az elsőbe csak a csatornarendszerről és Bagdadról van szó.

*

Nürnbergből 1499-ben végleg kiűzték a zsidókat és csak e század elején tehetette be zsidó ismét lábát az érdekes, mai napig középkori jelleget mutató városba. Az első zsidó, kit honosítottak, Kohn nevű volt és a magistratus tagjai közül 8 ellene és 9 mellette szavazott. A zsidó letelepedése még a 40-es években sem ment egyszerűen, de az idők folyamán felszaporodtak, úgy hogy sok herceze-hurca után 1876-ban nem községet, de »egyletet« alapíthattak. A zsinagógájuk, a mely igen szép, csak 25 éves, melynek jubileumára *Dr. Ziemlich B.* rabbi emlékiratot adott ki: »Die israelitische Kultusgemeinde Nürnberg« (*Nürnberg*, 1900.), a melyből a fenti adatokat kiemeltük. Az irat érdekes abból a szempontból is, hogy mily nehezen alakul meg egy zsidó község. Ha a hatóságnak van kedve az engedélyezéshez, a zsidóknak nincs kedvük; mikor a zsidóknak van kedvük hozzá, a hatóság akadékoskodik és megtagadja saját régebbi nézeteit. El kell azonban ismerni, hogy a német kormányokban mindig nagy volt a törvénytisztelet és a zsidó ügyet sem kezelte frivolul. Ezt is látjuk az előttünk fekvő füzetből. A rabbiválasztás (1871) sok keserűséget okozott és, mint akár nálunk, a községet majdnem szétugrasztotta. Végre azonban, nem úgy mint nálunk, választottak. Jelenleg Nürnberg Bajorországnak nagyságra második községe.

*

Izraeli Izsák, kinek orvosi művei Haeser szerint 600 esztendeig alapvetők voltak az orvostudomány terén és a 16. században összegyűjtve ki is adattak, a zsidó tudományokkal is behatóan foglalkozott, a mint ez a régi időkben szokás volt. A száz évnél magasabb kort elért kairuani udvari orvos valószínűleg a 9. század közepén született és Száadja gáonnal, ki leveleivel felkereste, összeköttetésben állott. Valószínű, hogy Sz. bölcsészeti művében halgatólag Izraeli munkáját is felhasználta.

nálta. Ez a mű a Széfer Hajezódóth (Az elemekről), melyet Dr. Fried S., Das Buch über die Elemente stb. (Drohobycz 1900) czimen most először adott ki. A német részben Dr. F. behatóan tárgyalja az Izraeli életéről és működéséről reánk maradt kevés adatot, felsorolja orvosi és bölcsészeti műveit. Az előbbiek száma 9, az többiaké 7. Szerző ugyanis azon nézetben van, hogy az egyik Jeczira-kommentár tényleg Izraeli alkotása, a mely állítás mellett több érvet hoz fel. Igen tanulmányos fejezet az, melyben F. Izraeli hatását ecseteli a középkori vallásbölcsészetre. Alaposan tárgyalja a héber fordítást és kéziratait is. Ha nem tévedünk e mű egyik részlete mint disszertáció látott napvilágot. Kívánatos, hogy ily czélra a héber irodalom kiadatlan kincsei használtassanak fel, mert arra ugyan várhatunk, hogy a büszke európai tudomány e hamupipókére ügyet vessen. A zsidóknak pedig tudományra és tudásra nincs pénzök.

*

A pozsonyi hitközség egyike a legrégebbeknek az egész országban és Pozsony vármegye monographiájában a zsidóknak is jutott egy kis tér. A legtöbb adatot azonban a régi zsidó temető és a chevra kadisa könyvei tartalmazzák. Még idejében vállalkozott Weiss S. a régi sírfeliratok lemásolására és közzétételére, mert nem sokára legalább egy részük olvashatatlaná válik, itt-ott már most is hézagok mutatkoznak. Nagy kárt tettek a Duna áradásai és a napoleoni ostrom 1809. Sok sírkő hiányzik, pl. a »Mesullam Tysmenicz« rabbié, kiről még ma is beszélnek. A sírkövek között egy sincs, mely a 17. századnál régibb időre menne vissza és így biztos, hogy a régi temető sem régi. W. először a rabbik sírfeliratait közli, kik közül nem egy származott Lengyelországból, mint a tysm. Mesullam. Összesen 85 sírfelirat közöltetik. A kiadó műve második részében a pozsonyi rabbik életrajzát adja, elismerést érdemlő olvasottságot mutatva a 17. és 18. század rabbinikus irodalmában. A mű czíme »Abné Bét Hájóczér« (Paks, 1900), szerző a címlapon nincs megnevezve. Kár, hogy nincs névmutató. Kevesebb »megídesz« és több rend az irat értékét csak emelte volna. A rabbik sírfeliratai igen hosszúak és mind tartalom, mind forma tekintetében különböznek a régiek sírfeliratoktól. Ez utóbbiak a modernebb gondolkodás-

nak és ízlésnek inkább megfelelnek. Weiss irata érdemes adalék a magyar zsidók történetéhez és kívánatos, hogy szerző a fentérintett rabbinikus irodalomból gyűjtse össze mindazt, a mi magyar rabbikra és viszonyokra vonatkozik.

*

Izrael Bal Sem Tob (Best), a chászidok hatalmas szek-tájának megalapítója, ki a 17. század végén született a Bukovina egyik kis határvárosában, igazi népies alak. Mint minden vallásalapítónak élete, az övé is csodákkal van tele. A monda már születését csodás színekkel festi ki és híven kíséri élete végéig. Hiteles feljegyzések nincsenek, csak halála után foglalták írásba »dicséreteit«, melyek hosszú ideig forogtak közközt, míg a nyomdába kerültek. Azt hisszük, hogy a 200 év előtti zsidó néphit és népeletet az e fajta irodalom tükrözteti a leghívebben. Ebben találunk oly vonásokat, melyek a népet mai napig jellemzik és látjuk belőlük, hogy a zsidó akkor még igazi külön nép volt, nemcsak felekezet. A zsidó babonára szintén ez az irodalom a főforrás. Hasznos munkát végzett tehát Kahana Ábrahám, ki Rabbi Jiszráél Baal Sém életét, tanait és működését 117 lapos héber iratban ecseteli (Zitomir 1900). K. hősének theosophiáját is ismerteti, a mely eltért a Zóhar felfogásától. Mai napig vannak modern emberek, kik a Best bölcselkedését bámulják és azt állítják, hogy a világteremtésről táplált gondolatai megelőzték a Kant-Laplace-féle elméletet.

*

König E., ki a héber alak- és mondattant 3 kötetben írta meg, munkájának mintegy kiegészítéseül a szentírás másik külső alakját tárgyalja imént megjelent művében: »Stilistik, Rhetorik, Poetik in Bezug auf die biblische Litteratur komparativisch dargestellt« (Lipce 1900). A mű 400 lapnál többre terjed és az egész anyagot adja. A részekre való osztás kissé mesterkelt és homályos, mert így hangzanak: I. Die intellektuelle Sphäre des Seelenlebens und die Stilbeschaffenheit. II. Die voluntative Sphäre des Seelenlebens und die Stilbeschaffenheit. III. Die ästhetische Sphäre des Seelenlebens und die Stilbeschaffenheit. Az egyes szakaszok és fejezetek azonban leszállanak erről a felhős magaslatról és a stílus jól ismert fajait ismertetik a példák egész tömegével. Mint Syntaxisában,

itt is a bizonyító helyeket majdnem teljesen felsorolja a szerző. Nem szórakoztató olvasmány, de instructiv. K. e legujabb alkotásával a bibliamagyarázatnak ismét nagy szolgálatot tett.

*

A magyar zsidók kulturtörténetéhez érdekes adalék lenne azoknak a héber könyveknek a jegyzéke, melyek nálunk nyomattak. A nyomtatás helyei és évei persze szintén fontosak. Megtudnánk ebből, hogy hol volt és van a legintenzívebb érdeklődés a héber irodalom iránt és mily természetű ez az érdeklődés. Jelenleg pl. két organuma is van a pülpulnak, melyek egymással is mefalpeloztak, de nem tisztán talmudi témáról, mert a »haszogath gevel« a konkurrens lap megindítására vonatkozott. Az érintett szempontból nézzük *Nomis Majer*, munkácsi könyvkereskedő, héber katalogusát, melynek már német czíme is van (Munkács 1900). A munkácsi kiadványok szép számmal vannak képviselve a körülbelül 2000 számot felölelő jegyzékben. Pest is előfordul. De a magyar nyomdák termékei távolról sem oly számosak, mint a lengyel nyomdákól kikerültek. Futólagos áttekintés is mutatja, hogy a magyar termékek közt felette sok a kabbalistikus és chaszidikus irat, csodáival és maasziveivel. A nyomtatási év hiányozván, nem allapítható meg, milyen mértékű ez irányban a mai kereslet, azonban a régi kiadványok tömegének kínálása is elég bizonyíték, hogy még jelentékeny. Az új idők jele, hogy a bibliakiadásból a Letteris-féle (keresztény bibliatársulat) és a többféle »ivre-deits« mellett »krisztlech-deits« kiadások is feljegyeztetnek, sőt van »Tora ungarische Uebersetzung« is. Talán akad azon a vidéken egy könyvbarát, ki a munkácsi nyomdák összes kiadványait chronologiai sorrendben összeállítja. Ez jelentékeny részét alkotná a magyarországi héber nyomtatványok még meg nem irt listájának. Zsidó szellemi életéről tanuskodik mindenesetre, hogy nálunk héber könyvek még szép számmal látnak napvilágot. A lengyel és orosz nyomdák persze virágzóbbak, mert közönségük összehasonlíthatatlanul nagyobb.

*

Azok a keresztény tudósok, kik váltig erősítetik a hitetlen zsidók előtt, hogy a zsidó vallás túl van szárnyalva, magukba szállhatnának néha-napján és olvasgathatnának nem is oly

régi katechismusaikban. Pl. a Lutherében az ördög a dogmában jelentékeny helyet foglalt el. A reformáció, mondja Lehmann, az ördög hatalmába nem markolt bele. A fekete mágiába vetett hit épügy virágzott, mint azelőtt. Az egész kérdéstről tájékoztat *Diefenbach I.* művében »Der Zauberglaube des sechzehnten Jahrhunderts nach den Katechismen Dr. Martin Luthers und des P. Canisius« (Mainz 1900). A katól. szerző jelesül azt igyekszik bizonyítani, hogy a reformáció az ördögbabonákat terjesztette. A protestánsok persze azt állítják, hogy a katolikusok terjesztették és terjesztik. Mindketten meggyőzően bizonyítanak. A zsidóság körében szintén el volt terjedve a babona, de a dogmatika alkotó eleme sohasem volt. Bátran lehetett tagadni is.

*

Az amerikai zsidó történelmi társulat kiadványai közül 1900-ban a 8. szám látott napvilágot (Publications of the American Jewish Historical Society, N. 8. Baltimore 1900), mely társulati és egyéb közleményeken kívül 10 tudományos cikket tartalmaz, ha Strauss S. O. elnök beszédjét is közéjük számítjuk, a mint hogy meg is érdemli. A neves diplomata, ki több ízben volt az Unio nagykövete, érdekes beszélgetést folytatott Castelar Emil, híres spanyol író és államférfiival, azonkívül egy pár a zsidókra vonatkozó adatot szedetett ki Castelar Amerika fölfedezéséről szóló művéből, melyek mondaszerűek. Érdekesek azok a történelmi cikkek, melyekben előadatnak, hogy ki volt egy-egy nagy városban az első zsidó. Az első bevándorlók Hollandiából és Portugálból jöttek és sok esetben csak hosszú küzdelem után voltak képesek a polgári jogegyenlőséget kivívni. A holland kormány a zsidók jogegyenlőségét hirdette és alkalmazta. Az első a kiüzött spanyol zsidók ivadékaik voltak, kik mindenféle utakon jutottak végre Amerikába. A dolgozatok kizárólag az *amerikai* hitsorsosok multjával foglalkoznak. Ide iktatjuk a cikkek czimeit: *Hühner L.*, Asser Levy, Uj-Amsterdam nevezetes zsidó burghere; *Dyer A. M.*, A newyorki Seérith Jiszraél község első zsinagógája; *Philipson D.*, Ohio első zsidó pionirjei; *Cohen H.*, Egy derék katona; *Kohler J. M.*, Néhány régibb amerikai zionista terv; *Willner W.*, Ezra Stiles és a zsidók; *Hart G. N.*, Jegyzetek Myer Hartról és a Kelet (Pennsylvania) más zsidóiról; *Solis*

N. E., Nehány adat a newyorki régi zsidó temetőről; *Ezekiel J.*, Zsidóüldözés 1840-ben. A kötet kiállítása szép, de terjedelme csak 168 lap. A társulatnak szép számú tagjai vannak.

*

Fellette érdekes és tanulságos monografiát adott ki héber nyelven *Friedberg B.* e német czímen is: »*Geschichte der hebräischen Typographie in Krakau von 1530 bis auf die Gegenwart*» (Krakó, 1900.). Az első könyv, melyet nyomtattak a pentateuchus volt az öt megállával és egy Tur Jore Dea, a rákövetkező évben pedig egy hagádát adtak közre. Az első és harmadik világosan liturgiai czélből nyomódott. De azért tévedne, a ki azt hinné, hogy az első nyomtatványok csak a liturgiát és talmudot szolgálták. Ha nem is oly mértékben, mint az olaszok, a krakóiak is nyomtattak nem rabbinikus héber könyveket. A zsidó irodalom csak a XVII. és XVIII. században zsugorodott össze a liturgiára és a szoros értelemben vett rabbinikus könyvekre. Kis megszakításokkal 1670-ig dolgozott a krakói nyomda, persze nem nagy anyagi sikerrel. 130 évi szünet után 1803-ban nyílt meg újra, de csak 1820-ban kezdett ismét rendszeresen működni 3 évig, hogy 40 évi szünet után 1863-ban újra életre keljen. Virágzó héber nyomdát alapított Fischer J. 1879-ben, a mely mai napig fennáll és a felvilágosodást szolgálja. Kár, hogy Friedberg nem számozta a nyomtatványokat és hogy a fentérintett szempontból nem csoportosította azokat, a miből a lengyel zsidók kulturtörténetére is esett volna némi fény. A sajtó alól kikerülő irodalmi termékek jellemzik a kor műveltségét, irányát és ízlését.

*

Kautsch K., az ismert héber nyelvész és exegéta fia. 88 lapos iratot tett közzé Jób könyve egyik problémájáról e czímen: »Das sogenannte Volksbuch von Hiob und der Ursprung von Hiob cap. I, II., XLII., 7—17. Ein Beitrag zur Frage nach der Integrität des Buches Hiob.« (Tübinga 1900). A »népies Jóbkönyv« nem a mi Jóbkönyvünk, hanem oly könyv, melyet Jób költője már előtalált és melyet szöröstül-bőröstül felvett költői alkotásába, vagyis Jób prológusa és epilógusa. Ezek a prózai részeket külön elbeszélést képeznek, melynek keretébe a költő dialógusát beillesztette. E felfogás szerint a prózai részek régiebbek a költői részeknél, holott a

kritika azelőtt az ellenkezőt állította, hogy a költői rész a régiebb. Ha már most azt kérdezzük, honnan következik, hogy ily népies Jóblegenda létezett? Ezekiel 14. fejezetére utalnak bennünket, hol Nőé, Dániel és Jób mint jámbor emberek említetnek. Könyvről persze ott szó sincs; továbbá arra is lehetne gondolni, hogy Ezekiel a mi könyvünkre céloz. De ezek a kritikusok Jób szerzőségét Ezekiel könyvével későbbre teszik, tehát ez a feltevés elesik. De talán csak népies legenda létezett Jóbról, melyre úgy a próféta, mint a költő céltzott? ez a feltevés nem adna alapot irodalomtörténeti kritikára. Látjuk, mint működik a felnyergelt fantázia és mint bonyolítja a bibliai problémákat. De még ha felvesszük is, hogy írott legenda circulált Jóbról, feltehető-e, hogy oly hatalmas költő és gondolkodó, mint Jób szerzője ily legendát szöröstül-bőröstül átvett volna? És tette volna ezt annak daczára, hogy a régi irat ellentmond saját művének? A bibliakritikusok azt hiszik, hogy a régi írók ollóval dolgoztak, mint a hírlapírók, vagy források alapján, mint ők maguk. Jób remekművével ily feltevések ki vannak zárva. Ezt a kritikai módszert az emberi észbe vetett naiv hit jellemzi. Ugyanazok, kik a prófétai divinatióban nem hisznek, vakon hisznek saját divinatiójukban, egész más alakban vallva a talmud tételét: a tudós különb a prófétánál. Teljesen osztjuk az előtünk fekvő irat fiatal szerzőjének azon nézetét, hogy Jób prologusa és epilógusa nem azonos a kitalált »népies Jóbkönyvvel« és hogy ezek ily feltevés nélkül is teljesen érthetők. A merész fantázia ezen 88 lapon kivégzett szüleménye azonban még jó sokáig fog kísérteni a szentírás irodalomtörténetében, mert ez az ismeretkör az ötletek martaléka lett a dicsó XIX. században.

*

A mysticismusnak a világ zsidóságában talán van annyi híve, mint a modern haladásnak és irodalmi produkeziója jelentékeny. Nem titkolódnak már évszázadok óta és nyílt fellépésükkel veszi kezdetét a zsidó reform. A kabbalisták kezdték ki a liturgiát, a középkori felfogást és életmódot. A biblia buzgóbb tanulmányozása és az újabb filozofálás tőlük indult ki. Igaz, hogy mindkettőt sűrű felhővel vették körül, de foglalkoztak vele és gondolkoztak felőle. Mai napig ezt gyakorolják, a mint *Mózes Baruch*, Bokharából Jeruzsá-

lembe vándorolt és nemrég elhunyt kabbalista, *Tébat* *Móse* cz. könyvéből meggyőződünk (Jeruzsálem, 1899.). A mű az egész tórára terjed ki, de oly módon, hogy egyes szavak maszorétikus összeállítását veszi alapul. Kezdi az első maszórjai megjegyzéssel a 22 nagy betűről. Az összes verseket, melyekben ezek a betűk előfordulnak, egymással összefüggésbe hozza mystikus gondolataival. 15 vers első szava hével van ellátva, ez a 15 vers összefüggő derása alapja. Így megy ez végig. A maszorában téved néha, de az összefüggés szilárd, mint a vasláncz egyes szemei. Az e fajta munkákban a folklorista is talál anyagot.

ORSZÁGVILÁG.

AMERIKAI NŐK.

A roppant fejlődési folyamatban, melyen a Társadalom az imént befejezett évszázad alatt átvonult, nincs jelentékenyebb és behatóbb elem, mint a nővilág felszabadítása, magasztalása és polgárosodása.

Annyi évezreden át a férfiak áldozata, — játszó tárgyja és többé-kevésbé rabszolgája — végre felszabadult a nő, hogy az élet minden hivatásában és a társadalom minden munkakörében és keresetforrásában önálló versenytársa legyen a férfiaknak.

E tárgy jellemző különösségét szerintem még azon fontos körülmény is emeli, hogy a nők annyi évezreden át, nyilván meg voltak elégedve függelmesített és alárendelt állapotukkal.

Talán azért kapott annyira lábra a még az ősidőkből származó és megvetendő rágalom, mely szerint a nőknek még a java is, testileg, szellemileg és erkölcsileg is gyengék és hiányosak; — hogy nem értenek a kezdeményezés és alapításhoz; a vallás dolgában gerjedelmesek; — a politikában pontatlanok és hajlékonyak; — hogy a legjobb zenészek és zeneszerzők, a legjobb betegápolók, de még a legjobb szakácsok is, a férfínemből kerülnek ki; míg a nők sokoldalú gyengeségei képezik paizsuk és összes fegyverzetüket, mi okból szüntelen a férfínem lovagiassága és nagylelkűségére vannak szorulva; a minthogy még győzedelmük kiküzdésében is, bátorság helyett engedékenység, fortély vagy ravaszsággal élnek, melyet rendesen nem is csatatéren, hanem a diplomácia sündörgős útján valósítanak...

Na, az én agglegényi nézetem és tapasztalásom szerint mind ez, és még több eféle, soha sem felelt meg a valóságnak; most pedig, különösen itt Amerikában, csupa merő rágalom.

De beszéljenek csak a sok utánjárás által megkerített adatok és a *hivatalos kútfőkből* merített számok:

Négy milliónál is több amerikai nő van manapság oly munkakörben és keresetforrásban alkalmazva, melyek ezelőtt kizárólagosan férfiak által voltak betöltve.

A washingtoni Egyesült állami főhivatalokban összesen 6,238 nőhivatalnok van alkalmazva; köztük számos osztályfőnök és irodai elnök is.

Ezeket kívül, az Egyesült Államok szolgálatában, az államok és territóriumokban elszórva még 5000 nőhivatalnok van, mint póstatiszt, póstafelügyelő, ellenőr, számvívó, vámtiszt, világitótoronykezelő, állami görcsői kiviteli húsáruk vizsgáló stb.

Nőszobrász, építész és festész van 16,000. A szépirodalom, mű- és szakirodalom, a különféle ipar és gazdasági lapok szerkesztése 4000 nőnek ad foglalatosságot.

Mint városi, járásbeli és kerületi tisztviselő, adószedő, számvívó, ellenőr; mint iskolai ülnök, tanfelügyelő, esküdt, békebíró stb. különösen a nyugati államokban és territóriumokban 7000 nő van alkalmazva.

Ezeket kívül azonban 14 választás által hivatalba került nőpolgármester, 29 városi jegyző, 194 nyilvános köz-iskolai felügyelő, 93 városi tanácsos, 592 vizsgázott betegápolónő, 49 nőbankár, 6 hírneves ethnológiai nőtanár, 30,802 elemi iskolai tanítónő, 1063 gyermekkertésznő.

A könyv- és számvívói állást elfoglaló nők száma kereskedésekben, gyárakban és magánintézetekben 45,000.

Gyorsírók és nyomtatott betűgépírók minden nagyobb szálloda, bank és nyilvános intézetek- és helyekben a nagyközönség számára és szolgálatára van alkalmazva országszerte 60,000 nő.

Mint titkárok, irnokok, másolók — ügyvédi irodákban és százféle magánhivatalban — működik 100,000 nő. Kőszémbányákban dolgozik 345 nő. Az amerikai sirások közt munkálkodik 143 nő. Mint bérkocsis és lovász szolgál 237 nő. Mészáros van 120. Favágó nő 64. Téglá és kőműves van 46.

Ács 193. Kőbányamunkás 35. Kovácsmunkás 56. Rendes bérkocsis 91. Kerékgyártó munkás 5. Okleveles tengeri hajókalauz 2. Vizsgázott hajókalauz folyón és tavakon 9. Temetésrendező 83. Bérkocsi tulajdonos 176. Engedélyezett nyilvános nőárverező 6. Italmérő és italtkiszolgáló 249. Vadász és vadászkalauz 43. Szálloda és vendéglő nőtulajdonos 5419. Okleveles gyakorló nőgyógyász 305. Lelkipásztor, hitszónok és hittérítő 1259. Orvostudor és sebész 4553. Gyakorló fogorvos 438. Hirlapszerkesztőnő, író és reporter van 878. Színész, énekes, zenész, tánczmester és egyéb e szakmákba eső művész 10,823. Szabó, azaz férfi és női ruhakészítő és varrónő 288,654. Szakácsné, szobaleány, szolgáló, dajka, stb. az Egyesült Államok területén 1.305,867.

A legközelebb mult husz év alatt majdnem *ötezer* Egyesült állami szabadalmat nyertek az amerikai nők, ugyanannyi hasznos találmányokra.

A washingtoni legfőbb törvényszék előtt huszonegy nőgyógyásznak van szabadalma a joggyakorlatra.

Az összes Egyesült Államok és territóriumok területén 2109 nőegylet van, melyeknek 196,542 rendes tagja van.

Huszonhárom államban és egy territóriumban a nők polgári *választójoggal* vannak felruházva.

Ezek után a tisztelt olvasóra bizom a meghatározást, hogy a létért való elkeseredett társadalmi küzdelemben milyen tromfál rendelkezik az amerikai nővilág.

Hogy mindez mennyire emeli, vagy csökkenti a közérköcs dicsőségét, a hit és vallás magasztosságát és a családi élet boldogságát, azt itt egyáltalán a hely szűke miatt sem vitathatom; azért mégis megállapítom, hogy az Egyesült Államok népe nagyon emelkedik, terjed, gyarapodik, gazdagodik és gyorsan halad. Hová? Hjah, azt talán csak maga, a kegyelmes gondviselés tudja!

Alexandria La.

DR. ROSENSPITZ SÁNDOR.

VEGYESEK.

Irodalmi hírek. Megjelent és beküldetett: Izraelita Magyar Irodalmi Társulat: 1. Evkönyv 1901, szerkeszti *Bánóczy J.*, Budapest, 1901. 2. *Dr Büchler S.*, A zsidók története Budapesten a legrégebb időktől 1867-ig. Budapest, 1901. — *Dr. Brann M.*, »Geschichte der Juden in Schlesien. III., Von 1400—1437.« *Boroszló*, 1901. Szeminárium Értesítő. — *Dr. Grunwald M.*, »Mitteilungen der Gesellschaft für jüdische Volkskunde.« II—VII. füzet. *Hamburg*, 1898—1901. — A dunántúli rabbiegyesület egyetemes, részletes hittani tanterve. *Szombathely*, 1901. — *Dr. Klein M.*, A lélek tragédiája. Bedaresi Jedaja Ha-Penini »Behinath Olam« című tankölte-ménye nyomán. *Nagybecskerek*, 1901. — *Mandl B.*, A magyar-honi zsidók tanügye II. József alatt. Különlenyomat az I. M. I. T. 1901. evkönyvéből. Budapest, 1901. — *Halász Náthán 1850—1870—1900.* Jubileumi emlékkönyv. Budapest, 1901. — Year Book of the Central Conference of American Rabbis. 1900—5600. *Cincinnati*, O: — *Dr. med. Schächter M.* Zsidó orvosok. Budapest, 1901. — Jahrbuch für jüdische Geschichte und Litteratur. 4. kötet. *Berlin*, 1901.

Zsidó népiskolák. A Halász Náthán jubileumán, mint az Emlékkönyv 9. lapján olvassuk, *Dr. Verédy Károly*, kir. tanácsos, ki *Dr. Wlassics* közoktatásügyi minisztert képviselte, egyebek közt a következőket mondta: »En mindenkor csodálkozással láttam megnyilatkozni a zsidó hitközségek részéről azt a nagy elismerést érdemlő áldozatkésztséget, a melylyel iskoláikat mostanában anyagilag is támogatják. Ebben azonban első sorban része van a zsidó tanítóknak, a kiknek áldásos munkája kiérdemelte nemcsak a hitközségek, de az egész ország háliját. Az igazi honszeretem, a lelkes haladás, az ember-szeretet nemes eszméit valósággal beplántálják zsidó tanítóink tanulóik fogékony keblébe és ez időszerint már látjuk a mostani generáció intéző soraiban a fényes eredményt. Azt hiszem, hogy nem csalódom, hogy a zsidó-iskolák anyagi emelkedését, azok szellemi haladásának lehet köszönni. Itt a fővárosban legalább ezt lehet tapasztalni. Es én konstatom, hogy ide, e helyre csak örömmel jöhet minden hatóság, mert nemcsak az iskolafenntartók nemes áldozatkésztségét, hanem a tantes-tületnek lángoló ügyszeretetét is nagy mértékben fogja tapasztalni.«

A zsidó községek, melyek támogatásban nem részesülnek, maholnap, fájdalom, ismert áldozatkésztségük mellett sem lesznek képesek iskoláikat fenntartani.

Rabbiauatás. Az orsz. rabbiképző-intézetben az idén *Dr. Blumgrund N.* és *Scheiber Lajos* tettek rabbivizsgálatot. A vizsgáló tanárokon kívül a vizsgálóbizottság tagjai voltak *Dr. Kohn S.* (elnök) és *Dr. Kayserling M.* *Dr. Blumgrund Naftáli* az abonyi hitközség választotta meg rabbijává.

A bécsi antisemitizmus az utolsó választásoknál súlyos vereséget szenvedett, mandatumainak harmadrészét (9) és szavazatainak majdnem felét veszítette el. *Lueger* Judapestjére fog még jönni, hol a honfikeblek dobogva várják az egyetem környékén.

Victoria angol királyné felekezettünknek nagy jóakarója volt. Zsidókat más uralkodók is kitüntettek, de talán egyedül áll az elhunyt nagyasszony példája, ki *Montefiore* Mózeset kifejezetten azért tüntette ki, mert »sanyargatott és üldözött hitfelei és a zsidó nép javán szakadatlanul fáradozott.« Az elismerés főképp azokra az érdemekre vonatkozik, melyeket *Montefiore* a damaskusi vérvád alkalmából szerzett.

Jeruzsálem. A szent városban egyenetlenség folytán az askenazok nagyobb része a község kebeléből kilépett és új községet alapított. A közvetlen ok egy botránys családí eset. Második okul a rabbi önkényes eljárását hozták fel. A rabbi t. i. már 25 év óta a nevezett község főpásztora, de sohasem választatott meg. Két év óta azonban nem munkaképes, részben öregkori gyengeség (80 éves), részben szemévilágának elvesztése folytán. Községéről gondoskodni akarván, kizemelte utódját, de községét egy szóval sem kérdezte, hogy beleegyez-e? E tett miatt a kedélyek olyan izgatottak lettek, hogy a község széjjel ment.

A boroszlói rabbiszeminárium, melynek, mint minden szemináriumnak, csak felső tanfolyama van, 27 hallgatóval bír. Az ösztöndíjak száma jelentékeny, az elsass-lotharingiai császári miniszterium is ad ilyeneket. A tanterv ugyanaz, mint más rabbiképzőkben.

London zsidó lakossága magán kutatások szerint 110.000 lélekre rúg, melyek közül 60.000 a bevándorlott. A hivatalos statisztika a vallást nem veszi számításba.

Zsidó könyvtár alapít a lebergi hitközség. A könyvtár körül leginkább *Buber Salamon* neves magán tudós buzgózkodott és gazdag könyvtárának jelentékeny részét is oda aján-dékozta, úgy hogy már a megnyitáskor 10,000 kötet van együtt.

24 millió korona a missió céljaira. Az angol wesleyanusok a század forduló emlékére a fenti összegből álló alapot teremtettek meg. Ha nem zsidó térítés céljaira használják, csak

dicséretet érdemelnek. A zsidó missió pénzét is hasznosabban értékesítének, ha szegény keresztények anyagi és erkölcsi támogatására fordítanák. Ez alkalomból megjegyezzük, hogy a Keleten a keresztény missiók élén számos helyen zsidók állanak és a kereszténység, úgy mint az ókorban az újkorban is, jórészt zsidóknak köszöni térítési sikereit.

A florencai rabbiszeminárium egy palazzoba költözik, melyet most szerzett meg. A kevés számú olasz zsidóság (50,000) nagy áldozatokat hoz erre az intézetre.

Jewish Encyclopädia. Több mint két évi előkészület után, mely idő alatt amerikai gyorsasággal folyt a munka, napvilágot lát a zsidóság encyclopädiájának első kötete. A munkatársak száma több mint 300, kik az ó- és újvilág kiváló tudósaiból kerültek ki. Az egyik főmunkatárs *Dr. Bacher* Vilmos, ki a Magyarországra vonatkozó cikkekre is kiváló figyelmet fordított. A mű vezetése *Dr. Singer*re van bízva, kitől az eszme ered és a ki megvalósításával Európában is fáradozott. A szerkesztő-bizottság elnöke *Dr. Kohler K.*, ki a mű tudományos oldalával buzgóan foglalkozik. *Dr. Funk* kiadó, ki irodalmi vállalatok körül nagy tapasztalatokkal rendelkezik, e szempontból szenteli figyelmét a nagy műnek. A szerkesztő-bizottságban ülnek *Dr. Jastrow* rabbi, az angol talmudi szótár szerzője, fia *Prof. Jastrow jun. s'* mások. Magyarországon is több munkatársuk van, kik közül csak *Dr. Kayserling*et és *Dr. Goldziher*t említhjük. Az encyclopädia 12 kötetből fog állani, melyek igen terjedelmesek lesznek, mert legalább 8000 lapot fog tartalmazni. Az aláírók, ha egyszerre fizetik ki az összeget, 50 dollárért kapják, ha kötetenként, akkor 60 ért, azaz 5 dollárért egy-egy kötetet. A subscribensek az első kötetben mint patronusok lesznek felsorolva. A vállalatot *Zadok Kahn*, *Adler H.* országos főrabbi s sok hírneves keresztény tudós mint nagyfotosságú irodalmi alkotást, mely a zsidóságot tárgyilagosan és tudományosan ismerteti, a legmelegebben ajánlják. A költségek óriási méreteket öltenek és kívánatos, hogy a mű létrejövetele nagyszámú aláírás által biztosíttassék. Remélhetőleg Magyarországon is többen fognak akadni, kik az encyclopädiát meg fogják venni, hisz a magyar zsidóság is ismertetve lesz benne. A kiadó cég: *Funk et Wagnalls Comp. Publishers New-York Lafayette Place 30*, honnan prospectus és minden felvilágosítás kapható és a hol a mű megrendelhető.

Zsidó katonatisztek. Az olasz hadseregnek az 50,000 zsidó lakosság 1 tábornokot, 1 ezredet, 8 őrnagyot, 43 századost és 109 hadnagyot szolgált.

Porosz zsidó statisztika. 1899-ben kötetett 2590 tiszta zsidó és 483 zsidó-keresztény házasság. A születések száma

8086 volt, holott a többi lakosság születési aránya szerint 14,700-nak kellett volna lenni. Haláloset volt 5654. A gyermekhalandóság csekély, alig 30 százalék a többi lakosság gyermekhalandóságához képest.

Keresztény ruhaszövetkezet alakult a fővárosban 1900. decz. 9-én, 1901 január 18-án, az első igazgatósági ülésen, a rendőrség is megjelent. Hamis bukás, sikkasztások stb-ről volt szó. A nagykereskedők követeléseiket és a szegény alkalmazottak kaucziójukat veszítették el. Az elszórt összegek jelen-tékenyek.

Lewis M., angol pénzkölcsönző, kit a londoni hitközség foglalkozása miatt egy ízben kebeléből kizárt, vagyona nagyobb-résztét jótékony célokra testálta. A város és a jótékony egy-letek mintegy 50 millió koronát kapnak. Ilyen a zsidó *Shylock*, nem mulatja el a pénzt, inkább a szegényeknek hagyja.

Rothschild W. báró, Frankfurtban 73 éves korában meghalt. Ritka jámbor férfiú volt, ki szigoruan a zsidó vallástörvények szerint élt. Az orthodox elveket nemcsak vallotta, hanem meg is tartotta. Örökösei egy milliót adtak jótékony célokra.

Dr. Schmiel Adolf, bécsi rabbi, testi és lelki frissességben ünnepelte 80. születésnapját. A jeles szónokot és tudóst számos részről nagy ovációkban részesítették.

Zsidó pénzügyminisztere van ismét Olaszországnak, *Wollemberg Leo* személyében, ki Németországból bevándorolt szülőktől származik.

Dr. Schapiro H. nagyhirű orvos-professzor, Pétervárt, 48 éves korában meghalt.

Szegélyakció. A galicziai zsidók évtizedek óta nyomorban sínlődnek, a mely az osztrák kormány ruthén akciói folytán az elviselhetetlenségig fokozódott. A Bnai Brith zsidó páholyok, melyek Amerikán kívül Európában is sok ezer tagot számlálnak, most bizottságot alakítottak, a mely kidolgozott terv szerint szándékozik a galicziai zsidók anyagi és szellemi emelését keresztülvinni. A központi bizottság székhelye Bécs, de a terv és a pénz az említett páholyok tagjaitól származik, kik adakozásra szólítják fel a hitrokonokat.

Korfu szigetéről a zsidó kereskedőket az antisemitizmus lassanként kiszorította a keresztény kereskedők örömére. A sziget kereskedelme azóta tökéletesen tönkrement és a keresztény kereskedők is kivándoroltak. Még maradt egy pár szegény zsidó a szigeten, most ezeknek a nyakába varrják az általános nyomort. Sok Korfu van Európában, de az otromba gyűlölet vak.

Zsidó és jezsuita. A Review of the Week egyik írója azt igyekszik bizonyítani, hogy a zsidók és jezsuiták közt nagy a hasonlóság. Mindkettő ragaszkodik elveihez. Mindkettőt gyűlölik. A zsidók a gyűlölet tekintetében készek bármikor cserélni.

Dr. Goldziher I. a tudományos akadémiák gyűlésén a magyar tudományos akadémiát képviseli Párisban.

Castelli Dávid, több zsidó mű szerzője, Florenzben 65 éves korában meghalt.

A perzsa trónörökös nevelését a Sah-in Sah egy oroszországi karaita zsidóra bízta.

Az amerikai rabbiegyesület 1900. évi gyűlését Buffalóban tartotta július 3—7 napjain. A Year-Book-ból, melyben üléseikről beszámolnak, azt látjuk, hogy tevékenységük igen áldásos. A tagok száma körülbelül 300. A 11 év óta fennálló egyesületet Wise M. J. alapította, ki a múlt évben meghalt és kinek sokoldalú és erélyes tevékenységét az Évkönyv behatóan méltatja.

Zsidó statisztika. Magyarországon a zsidó lakosság volt 1805: 127,816; 1840: 244,035; 1850: 252,266; 1860: 407,257, 1890: 725,000. — Galiciában a zsidók száma a XIX. század elején körülbelül 125,000 volt, ma 800,000 körül van. A különbség azonban az, hogy a magyar zsidóság osztrák és lengyel bevándorlás által, a galicziai pedig tisztán belső szaporodás által emelkedett. Hazánkban különben az összlakosság majdnem épolly arányban szaporodott. Osodálatos mértékben gyarapodtak a XIX. században az angol és a német nép. Olaszországban 40,915, Franciaországban Algírral együtt 170,000, Angliában 150,000, Belgium és Hollandiában 100,000 zsidó lakik. A világ legnagyobb zsidó községe a newyorki, melyet 4—500,000-re becsülnek. Utána következik Varsó, hol az utolsó népszámlálás szerint 213,678 zsidó él. Az egész zsidóság $\frac{4}{5}$ -része Európában lakik, 7—8 millió.

Hitközségi ügykezelés. Barta Lajos a nagykanizsai izr. hitközség titkára egy »Hitközségi ügykezelés és az izr. felekezetre vonatkozó törvények és miniszteri rendeletek gyűjteménye« című könyvre gyűjt előfizeteket, melyben az előttünk levő előfizetési felhívás szerint »megtalálja felekezeti pártáryalatra való tekintet nélkül az előjáró és hitközségi tisztviselő egyaránt mindazt, mire neki a hitközségi életben, tisztének kellő betöltésében szüksége lehet; — tájékozást, szakismeretet nyerhet belőle, ki felekezeti ügyekkel foglalkozni, azok iránt érdeklődni óhajt; — kézikönyvül használhatja minden ügykezelési tisztviselő, vagy ki ily álláshoz a szükséges szakképzettséget elsajátítani akarja.« Egy példány előfizetési ára füve 6 korona, kötve 6 korona 60 fillér, bolti ára nagyobb lesz. A gazdag tartalma és házagpótló munkát, melyet annak idején részletesen fogunk ismertetni, a legmelegbben ajánljuk.

A Magyar-Zsidó Szemle következő száma: 1890: 1, 6, 7; 1892: 5, 7, 8, 9; 1895: 2. és 4., szerkesztőségünk visszavásárolja, vagy kicseréli.

TÁRSADALOM.

TÁRSADALMI SZEMLE.

Ehrlich Mózes, a pesti Chevra Kadisa elnöke, 73 éves korában hirtelenül elhunyt. A jeles férfit halála által a nevezett intézményt és az egész fővárosi zsidóságot súlyos veszteség érte. Tipikus magyar zsidó volt, magyar nemcsak külsejében és nyelvében, hanem egyenes gondolkozásában, egyszerűségében és nyíltságában. Szívjósága és bőkezűsége messzire kiemelte korunk számító és önző egyénei közül. Felekezetünk ügyei iránt egész életén át lelkesen érdeklődött és a kongresszusnak is tagja volt. Intézményeink és szegényeink a nemes férfikban bőkezű pártfogójukat siratják; bárha sokan akadnának, kik nyomdokaiba lépnek a humanizmus és felekezetünk javára. A nemes férfi végrendelete méltó életéhez, mert ebben majdnem egész vagyonát közczélokra hagyományozta, úgy rendelkezvén, hogy özvegye és a pesti izr. hitközség kezeljék birtokait, melyek idővel teljesen az örökhagyó által kijelölt czélokra lesznek felhasználandók. Az azonnal kifizetésre kerülő legatumok 48.000 koronát tesznek ki. Örök áldás a jámbor emlékére.

*

A zsidóság ellen két évtized előtt megindult, kisebb-nagyobb vehementiával folytatott hajsza felekezetünket általában gyengítette, Oroszországban és Romániában pedig súlyos válságba sodorta. Kegyetlen kormányrendeletek és a rendszeresen igazgatót nép kitérősei a nevezett országokban a békés polgárok százezreit zavarta ki fészkből. A zsidók üldözésekben gazdag történetében is példátlanul áll az, hogy ily nagy tömegek egyszerre jussanak koldusbotra és váljanak hazátlanokká. A rendkívüli nyomor a nyugat-európai zsidóságot, a

mely intelligenciájánál és vagyonosságánál fogva első sorban volt hivatva, a helyzet sanálásáról gondoskodni, rendkívüli áldozatokra bírta. Az utolsó román üldözés tapasztalatai azonban azt a szomorú meggyőződést érlelték meg, hogy a létező intézmények, melyek a szakadatlan igénybevétel által majdnem ki vannak merülve, nem képesek többé az egyre súlyosbodó bajokon segíteni. A német zsidók tehát elhatározták, hogy »Hilfsverein der deutschen Juden« czim alatt önálló együletet alapítanak, az anyagi eszközök megszerzésére széleskörű gyűjtést indítottak. Az emberszeretet érdekében kívánatos, hogy az új egyesület felvirágozzék, úgy hogy a nagy feladatnak, melyet maga elé tűzött, a szükséges mértékben felelhessen meg. Az Isten áldása kísérje nemes munkájukat.

*

Dr. Neubauer Adolf, nagyhirű hazánkfia, a francia Akadémia tagja és volt oxfordi könyvtárnok, egy negyedév előtt ünnepelte 70. születésnapját. A nagy tudományú férfit, kinek művei egy egész kis könyvtárt tesznek ki, ki éles elméje és sokoldalú tudása folytán a zsidó tudomány vezéralakjai közé tartozik, az angol zsidóságon kívül mindazok a körök ünnepelték, melyek az általa mívelt tudományzajok iránt érdeklődnek. Nagyszámú tisztelői elhatározták, hogy a kimagasló tudós örömnapijának emlékére egy ünnepi iratot adnak ki. Az ügyet báró Günsburg D. vette a kezébe és az irat szerkesztésével dr. Büchler A., bécsi szemináriumi tanárt, az ünnepelt férfit unokaöcsését bízta meg. Dr. Neubauer folyóiratunk iránt mindenha meleg érdeklődést tanusított, azt több dolgozatával díszítette és nagybecsű tanácsával megtisztelte. Kettősen örülünk tehát örömnapijának és szívből kívánjuk, hogy a Mindenható nagy munkatársunkat még sokáig tartsa meg a tudomány üdvére és nagy számú tisztelője örömére.

*

Német lapokban olvassuk, hogy Poroszországnak nincs elég középiskolai tanára és katonai orvosa. A gondolkozók és költők hazájában a német népnek a művelődés iránti mély hajlama mellett emberhiány van két oly életpálya körében, a hol — szerény mértékben bár — opes is, honores is terem-

Mi okozta ezt az emberhiányt? Poroszország középiskolai és egyetemi tanulóágának egytizede zsidó vallású. Ezek között már öröklött hajlamaiknál fogva aránytalanul sokan vannak olyanok, kik éppen az orvosi vagy tanári pályát választanák. Az orvosi pálya szabad foglalkozás lévén, nincs előttük elzárva, csak meg van szorítva. Ebből az okból kevesebben lépnek reá, mintha a boldogulás útja teljesen szabad lenne. A multban a tanári pályára is elegen készültek, mert a porosz állam szívesen alkalmazta őket a 70-es évek végéig, a midőn mestereséges igazások a közvéleményt a zsidóság ellen hangolták. A porosz kormány ez időtől fogva szűkkeblűbb lett. Bár a városok, nevezetesen Berlin, megmaradt régi liberális gyakorlata mellett, a zsidó tanulók kénytelenek voltak a megváltozott helyzettel számolni és szabadabb tájakra menekültek. Jelenleg a poroszok onnan vesznek tanárokat, a hol találják, de nem találják eleget. Ugyanez a jelenség már évek előtt mutatkozott Ausztriában. A tanulságok, melyek ezekből a tényekből folynak, nem szorulnak bővebb magyarázatra. A német birodalomban körülbelül 60 középiskolai tanár tartozik felekezetünkhöz. Népiskolai tanítók is tekintélyes számban vannak.

*

Fájdalmasan ismert tény, hogy nincs felekezet, a mely tudományáért oly keveset tenne, mint a miénk. Nem bocsátkozunk ez alkalommal a dolog érdemébe, nem kutatjuk e szomorú jelenség okait, nem mérlegeljük következményeit, csak a tényt konstatáljuk. A bécsi zsidóság, melyet köreinkben ok nélkül kicsinyelnek, tudatára ébredt annak, hogy a zsidóság tudományának negligálásával a legmélyebb sebet vágja saját testén és ezen a visszas állapoton részben segíteni kíván. Sokan egy történelmi bizottság szervezésének eszméjét pendítették meg. Miután saját erejükből rabbiképzőt állítottak fel és meg alapították a zsidó muzeumot, nincs kétség benne, hogy a kezdet nehézségein túlesve, az új eszmét is meg fogják valószínűsíteni. Nálunk az irodalmi társulat vállalkozott a szóban forgó feladat megvalósítására; a közönség érdeklődése, ha a pártóásból ítélünk, nem elég nagy.

*

II.

1. פסעב עלי יונה צעובֿה עטימֿה ואשתד עליה: 2. וצלי אלי אללה וקאל אללה יא אללה אליס הדא כלאמי מד כוני עלי אלאיֿן ולדלֿך סבֿקת פי אלנאצראף אלי טרוסוס לאני עלמת אנך טאיֿק ראןף רחום מהול אלנצב כתיֿר אלפצל צאפח ען אלבלֿיה: 3. אלאן יא רב אלעאלמין כד אלאן רוחי פאן מותי אצלח מן חיותי: 4. פקאל אללה ליונה אלוס קד אשתד עליך נעמא. 5. פֿרֿגו יונה מן אלקריֿה וקאם פי שרקיֿהא עמל¹⁾ לה תם עייש וגלם תחתה²⁾ פי טלֿה³⁾ ליגמר מא יכון מנהא. 6. ופֿק רב אלעאלמין קריֿעה⁴⁾ וצעדת עלי יונה לחכון פי⁵⁾ עלי רססא לתכלצה מן בליֿתה פֿרה יונה מן נהֿה אלקריֿעה פֿרה עטימֿה: 7. ופֿק רב אלעאלמין דודה ענד צעוד אלפֿגֿר מן נד פֿצֿרבת אלקריֿעה וגֿפֿת. 8. וכאן ענד אשראק אלשמש ופֿק רב אלעאלמין ריח שיקן תאבתה פֿצֿרבת אלשמש עלי ראס יונה תפֿצֿור וטלב לרוחה אלמות וקאל מותי אצלח מן חיותי: יעני אן אלריֿה תאבתה מלאומֿה האבֿה ויתעלֿף ישתֿך מן בניך עֿלֿפו שכבו⁶⁾ וכל עצי השדה עליו עֿלֿפה: 7)

III.

1. וקאל אללה ליונה תאניֿה: 2. קום אצמי אלי ניוה אלמדיֿנה אלעטימֿה ונאדי עליהא בהדא אלנדא¹⁾ אלדי אקול לך: 3. פקאם יונה ומצא אלי ניוה כקול אללה וכאנת ניוה קריֿה כברי ללה מטריהא גי איֿים: 4. פאבתדי יונה פי אלדובול פי אלקריֿה מסור יומא ואחדא²⁾ ונאדא וקאל אלי מי יומא נקלֿב ניוה: 5. פצֿדֿקן אהל ניוה ואמנו³⁾ באללה ונאדו באלצום ולבבו אלמסוח מן כביריהם ואלֿי ציֿרהם: 6. פועל אלכֿר אלי אלמלֿך פקאם מן כיסֿיה ונֿהא ענה רדאה וחנטא באלמסח וגלם עלי רמאד⁴⁾ וצֿרך וקאל מן אומֿר אלמלֿך ואנֿלֿא־ה⁵⁾ אלנאם ואלבֿהאים לא ידוקן שיא ואלבֿקר ואלנֿם לא ירעון ומא⁶⁾ לא ישרבון: 8. ויהנטו באלמסוח אלנאם ואלבֿהאים ויסתגיתון אלי אללה בקוֿה ורנעו כל אנסאן ען טראיקה אלרדיֿה ויתרבו אלשלם אלדי פי אידיהם: 9. ומן כאן עאלמא רינע ויהוב לעל יפֿח אללה וירנע ען נצבֿה ולא נהלֿך: 10. פריא אללה אפעאלהם ורנעוהם ען טרקהם אלרדיֿה צפֿח ען אלבלֿיה אלדי תואעד אן יפעל בהם ולם יפעל:

¹⁾ A codexben אללה a sor fölött van. — ²⁾ Cod. תואראתך. — ³⁾ Cod. עלֿי. — ⁴⁾ Cod. פֿביף. A fordító kérdésnek vette a mondatot. — ⁵⁾ Cod. אהתישני. — ⁶⁾ V. ö. targ. אהתישני. — ⁷⁾ A szövegnek megfelelően javítható volna ra-צֿמֿ; de megtartandónak vélelem a codex szövegét, mert ez is ad értelmet. — a szóban a ; a sor fölött van beékelve. — ⁸⁾ Cod. בכשבתבאנתאהא. — ⁹⁾ Cod. גֿלֿיהי. — ¹⁰⁾ Cod. חֿסֿרֿֿet. — ¹¹⁾ Cod. nel csak a perzsa פֿשתבאן-ból. — ¹²⁾ Cod. אשֿרֿֿה. — ¹³⁾ Cod. אשֿרֿֿה. — ¹⁴⁾ Cod. בהדאֿלֿנדא. — ¹⁵⁾ Cod. יום ויאחד. — ¹⁶⁾ Cod. ומא. — ¹⁷⁾ Cod. ויאנֿלֿא־ה. — ¹⁸⁾ Cod. ויאנֿלֿא־ה.

IV.

1. פסעב עלי יונה צעובֿה עטימֿה ואשתד עליה: 2. וצלי אלי אללה וקאל אללה יא אללה אליס הדא כלאמי מד כוני עלי אלאיֿן ולדלֿך סבֿקת פי אלנאצראף אלי טרוסוס לאני עלמת אנך טאיֿק ראןף רחום מהול אלנצב כתיֿר אלפצל צאפח ען אלבלֿיה: 3. אלאן יא רב אלעאלמין כד אלאן רוחי פאן מותי אצלח מן חיותי: 4. פקאל אללה ליונה אלוס קד אשתד עליך נעמא. 5. פֿרֿגו יונה מן אלקריֿה וקאם פי שרקיֿהא עמל¹⁾ לה תם עייש וגלם תחתה²⁾ פי טלֿה³⁾ ליגמר מא יכון מנהא. 6. ופֿק רב אלעאלמין קריֿעה⁴⁾ וצעדת עלי יונה לחכון פי⁵⁾ עלי רססא לתכלצה מן בליֿתה פֿרה יונה מן נהֿה אלקריֿעה פֿרה עטימֿה: 7. ופֿק רב אלעאלמין דודה ענד צעוד אלפֿגֿר מן נד פֿצֿרבת אלקריֿעה וגֿפֿת. 8. וכאן ענד אשראק אלשמש ופֿק רב אלעאלמין ריח שיקן תאבתה פֿצֿרבת אלשמש עלי ראס יונה תפֿצֿור וטלב לרוחה אלמות וקאל מותי אצלח מן חיותי:

יעני אן אלריֿה תאבתה מלאומֿה האבֿה ויתעלֿף ישתֿך מן בניך עֿלֿפו שכבו⁶⁾ וכל עצי השדה עליו עֿלֿפה: 7)

9. וקאל רב אלעאלמין ליונה אלוס נעמא אשתד עליך בסבב אלקריֿעה פקאל נעמא אשתד עלי¹⁾ אלי אן טלבת אלמות: 10. פקאל אללה אנת שפֿקת עלי ישניֿה אלקרע ורתית להא אלדי לם תכֿד פיהא ולם תריֿיחא אלתי הי אבֿנה לילה כאנת ואבֿנה לילה באדת: 11. ונאנא לא אשפֿק עלי ניוה אלקריֿה אלכברי אלתי מנווד²⁾ פיהא אכתר מן יב רבוה מן אינאם אלדי מא ערף [ויקאל אלדי לם יערף] בון ימנה לשמאלה ובחיימה כתיֿרה:

ברוך יי לעולם אמן ואמן:

Mikha.

1. כטאב אללה אלדי כאן אלי מיכה אלמורשתי פי זמאן יותם אחו יחוקיהו מלֿך יהודה אלדי תנבא עלי שמרון ועלי ירושלם: 2. אסמעו יא שעוב נמלחתם אצני יא אריֿן ומלוהא הורא יכון אליב אלאלאה עליבם שאהרא רב אלעאלמין מן הוכל קדסח: 3. פאן הורא אללה כארג מן מוצעה וינחרר וידום עלי קמאם¹⁾ אלאיֿן: 4. פתדוב אלנבאל תחתה ואלמרוז תנשֿך כאלשמעו מן קבל אלנאר ומתל אלאמיא אלמצֿנבֿה פי ואלמהרד: 5. כסבב ניס יעקוב כל הדא ובכטאמי אלאֿר מן כאן סכב יעקוב

¹⁾ Cod. עמלֿיה. — ²⁾ Cod. תחסה. — ³⁾ Cod. צֿלֿה; a זֿ and זֿ fölszerelése igen gyakori a zsidó-arab kéziratokban. — ⁴⁾ V. ö. LXX. s I. E.: Cod. פֿי. Cod. חֿמֿי ספֿר אומיֿים דלעת או קרה. — ⁵⁾ Cod. חֿמֿי ספֿר אומיֿים דלעת או קרה. — ⁶⁾ Cod. חֿמֿי ספֿר אומיֿים דלעת או קרה. — ⁷⁾ Ezék. 31. 15. — ⁸⁾ Cod. עלֿי; a második mater lectionis. — ⁹⁾ Cod. מנווד. — ¹⁰⁾ V. ö. Szaadja fordítását: Deut. 32. 13.; Jes. 58. 14.; 18. zs. 34.; Jób 9. 8.

אלים שמרון וסבב כְּטַאִיאַ (יהודה¹) אלים ירושלים: 6. וסאנעל שמרון
לבלאקע אלצעהרא לניום אלכום ואנִי אלי אלוהרה הנארתהא ואכשף
אסאסאתהא: 7. וכל מנחותהא יחטמו וכל אנעאלהא יחרקו² באלנאר
וכל אותהא אנעל וחשה לאן מן נעל אלטאניה נמעת ואלי נעל טאניה
ירגעו³. 8. עלי הרה אנדב ואולול אסור מסלוב ועריון אעמל אנדב מתל
בנאת אוי ואלחון מתל בנאת אלנעאם: 9. לאן צרבאתהא מדנפֿה וקד וצלת
אלי יהודה ודנת במחאל⁴ קומי אלי ירושלים: 10. לא תכברו פי גת וכבא
לא תכבו פי בית לעפרה תתמיו⁵ פי אלהראב: 11. גווי לכס יא גאלסה:
שְׁפִיר תגידו אלמיו לס תכרז גאלסה צאנן נדב בית האצל יאכר מנכס וקפס:
עמדתו אסם מתל חמדה ועברה:

12. באן קד אמלצֿת גִיד יא גאלסה מרות וקד אגהדר אלבלא מן
אללה אלי מהאל ירושלים: 13. אסראנִי⁶ אלמוכב ללבל יא גאלסה לביש
יא מן הי אלל אלכטיֿה לאל ציון לאן פוך וגדו ניום אסר: 14. לזלך תעטין
אלהראי⁷ לזארתֿה גת מנאול אכויב לאנקטאע⁸ למלוך אסר תצור:

פסרו רתום אסראנִי מן אלמעני ושלחים הדאיי מתל ויתגה שלחים⁹
אחר שלחיה¹⁰ ופסרו לאכוב מתל היו תרה לי כמו אכוב: 10.

15. ואיצא אניב עליך אזוארתֿה יא גאלסה מרשה אלי עדולם¹¹ ואניב
וקאר אסר: 16. אנתפי וגוֹי עלי אולאד דלאך ואוסעי נתפך באלנסר לאן
קד אנגלו מנך:

II.

1. יא מדבֿרי אלגל¹² ופאעלי אלבלא עלי פרשהם ענד נור אלצבא
יפעלוהא אד מונוד¹³ קדרֿה פי ידהם לפעל דלך: 2. ישתחון אלחקול
פינצבובא וישתחון אלמנאול ויחמלו ויגשמו אלרגל ומנולה ואלאמר ונחלחה:
3. לזלך כדי קאל אללה הא אנא מדבֿר עלי הרה אלעשירֿה אלבלא אלדי
לם ימכנס¹⁴ אן תזילו מן תם אענאקם ולא תסירו ארתפאעא לאנא וקת
אלבלא עליבם: 4. פי דלך אלומאן ורפע עליבם אלשער אלשער ויתחב נחיב
וקד יקאל נהב נהבונא קסם שעני ויבל כף יחל לי לתרודי חקולא יקסם:
נישדונו אלנון פיהא זאיד ואנמא הו שדונו ואלאמר מנה שד מתל סב
סבונו כדלך שדנו:

5. לזלך לא יכוון לך מלקי חבל באלקדעֿה פי גוק רב אלעאלמין
6. לא תתנבו מתל מא יתנבון לא יתנבון להאולי לא יזול מנהם אלנלגלאת:

¹ V. ö. targ. הטי רבית יהודה; v. ö. még a LXX. és Pes., hol szintén *הטאת* van helyett. — ² Cod. יהדוק. — ³ A codexben a ב sor fölött van beékelve. — ⁴ V. ö. targ. és LXX., a hol szintén többes számban van az ige. — ⁵ Cod. אכראנ. — ⁶ V. ö. targ. — ⁷ Cod. לאנקטע. — ⁸ I. Kir. 9. 16. — ⁹ Ex. 18. 2. — ¹⁰ Jer. 15. 18. — ¹¹ Nem fordít a hangjelnek megfelelően. — ¹² און-t Szaadja is e szóval fordítja, v. ö. Jób. 4. 8., 53. zs. 5 stb.; v. ö. még Abul Valid Usul, s. v. און גל. — ¹³ Cod. מונוד. — ¹⁴ Cod. ימכנס.

7. הל מקול פימא בין אהל¹ יעקוב הל קצרת קדרת² אללה אם הרה
כנת שמאילה אלים לטובי יחסנו מע אלמסתקים אסור תבע טאעֿה אללה:
8. ובאלאמס כאן שעבי יקאום אלעדֿר ואלאן מן חדי תוב תללעון מן
אלנאיון באשטאנאן מרדודי אלמלחה:

עברת ואתמול באלאמס מתל כי ערוך מאתמול תפתח: 9. וליס³
פרק בין אתמול ובין אתמול ועברת שובי מרדודי לאן לפטֿה שוב להא ג⁴
טרק אמר ומצד ומפעול והו פי אלכתאב פי מואצע יסירה מנהא סורי חנפן
נכריה: 10. ומנהא נני ממועד: 10.

9. נסי שעבי תשרדון מן בית דלאלהא מן עלי אשפאלהא תאכדון
בהני אלי אלאבד: 10. קומו ואמצו אן ליס היא אלמקֿר מן אנל אנהא
תננסת סתמלֿין ומלֿין⁵ מארין: 10.
ישתקֿ נרמין מן והוא קללני קללה נמרצת¹⁰ ומתלה מה נמרצו אמרו
יושר¹¹

11. לו אן היא אלרגל אלסאיר באלריה ואלכרב כאן קד כרב נפסה
כנת אנבי עליך באלכבר ואלמסכר וכאן אלנבֿי מתנבי עלי היא שעב:
12. חשר אהשר אל יעקוב בנמלך גמע אנמע בקיֿה ישר ואנעלהם נמעא
מתל ננס בצרה כאלקטיעי פי וסט דבנה תהגן מן כתיֿה אלנאם: 13. צעד
אלמתגר קדאמהם אהנו ונאוו פי באב וכרנו פיה ונאו מלכום קדאמהם
ורב אלעאלמין פי צדריהם:

III.

1. וקלת אסמעו אלאן יא רוסא אל יעקוב ויא אמרא מנאול אלאסֿר
אלים עליבם יגב מערפֿה אלכסם: 2. באנצי פלע אלצואב ומחבי אלמכר
נאצבין גלוד אלנאם מן עליהם ולהמהם מן עלי עטאמהם: 3. ואלדי אכלו
לחם שעבי וסלכו גלדהם מן עליהם ופצו עטאמהם ובסטו כמא יכסט פי
אלקר ובאללחם פי וסט אלמקלא וקאל אלמרגל: 4. חינד צירבו¹² אלי
רב אלעאלמין ולא יגיבהם ויסתר רחמתה¹³ ענהם פי דלך אלוקת כמא קבוו
שמאילהם: 5. כדי קאל רב אלעאלמין עלי אלנאביא אלמצלון¹⁴ לשעבי
אללאסעון באסנאנהם וינאדו סלאמה ואלדי לא ינעל באלה¹⁵ אלי קולהם
יעדון עליה אלמלחה: 6. לזלך יני אללילי עליבם מן אלנבוֿה ותטלם עליבם
מן אלחננים ותניב אלשמש עלי אלנאביא ויטלם עליהם אלנהאר: 7. פיסתחון
חינד אלנאביא וינגלו אלמנמין וישמלו עלי אלשארב כלום אד ליס מניב

¹ Cod. ... הל מקול פימא בין קל ... mely nem ad semmi értelmet.
— ² Cod. körülírása az antropomorphistikus *הי-נאק*; a t gyakran van zsidó-arab kéziratokban *ה* helyett. — ³ Jes. 30. 33. — ⁴ Cod. ולי.
— ⁵ V. ö. I. E. — ⁶ Jer. 2. 21. — ⁷ Czeph. 3. 18. — ⁸ V. ö. I. E. — ⁹ Cod. להאנ.
— ¹⁰ I. Kir. 2. 8. — ¹¹ Jób 6. 25. — ¹² Cod. יצברו. — ¹³ Cod. רחמתה. — ¹⁴ Cod. אלמלחין.
— ¹⁵ Cod. לא יתן לבו.

אלדי אתם אסאסת אלארין אן לרב אלעאלמין מנאטרה מע שעבה ומע
 ישר יתובך: 3. יא שעבי אי שי עמלת כך ואי שי אעזתך אויבני: 4. אלדי
 אצערדת מן ארין מצר ומן בית אלעבודיה אפריתך וארסלת קדאמך מוט
 והרון ומרים: 5. יא שעבי אדבר אלאן מא דבר בלק מלך מואב ואי שי
 אנאבה בלעם בן בעור ואדבר מא עמלת מעך מגד רחלת אלשטים אלי אן
 וצלת אלי אלגלגל לאגל מערפא דאלאת: 6. רב אלעאלמין: 6. כמא דא
 אסתקבל רב אלעאלמין אנהי אללאה אלסמא הל אסתקבלה בצואעד או
 בעגול בני סנה: 7. הל רצא רב אלעאלמין באלאף מן אלככאש אם רצא
 ברבואת אודיה אלדהן אם רצא מני אן יעשי בכרי בדל נרמי אם רצא אן
 יעשי תמר אחשאי בדל כשיה נפסי: 8. קד אכברך אלנאסן ויק קד
 אכברך רב אלעאלמין איהא: 9. אלנאסן אי שי הו אלצוב ואי שי הו רב
 אלעאלמין מלתמס מנך הו אלפעל אלחכס ומחבא אלפעל ואנכסאר
 אלמשי מע אלארך:

פסרת והצנע לכת אנכסאר ומתלה ואת צנועים הכמה: 9.

9. צות רב אלעאלמין ללמיינה ינאדי ודי אלפקה: ינאדי באסמך
 אסמעו קציב ומן תואעד כהא: 10. בעד הל איס: 11. פי בית אלמאלס כואין
 אלטלם וויבה אלהואל מונומה: 11. הל אוכו במואין אלפקס ובכיס אלדי
 פיה צנו: 12. אלמכר: 12. אלדי מיאסיראה מלו כואיניהם מן אלמלם ונלאסאה
 כאטבו באלכדב ואלסנתהם מסתעמלה אלמכר: 13. ואיצא אא: אמרצת
 אצראבך אסתיהאש אוחשך בסכב כטאיאך: 14. אנת תאכל ולא תשבע
 ואנתאך פי וסמך ותוין ולא תפלת ואלדי תפלת אסלמה אלי אלסיף:
 15. אנת תורע ולא תחצד אנת תרוס אלזיתון ולא תנהן באלדהן: 16. ותעצד
 אלעציר ולא תשרב אלמכר: 16. והולא יתפשט ברסום עמרי וגמיע פעל
 בית האבב וסרת פי תדביראתהם לאגל אנעאלי איאך לוחשה ונלאסאה
 לצפיר ומעירה שעבי תחמלו:

VII

1. אלזיל לי אד צרת כחשר אלציף ככצל אלקשאף לים ענקוד ללאכל
 בכירה אשתחת נפסי: 2. אנבאר אלפעל מן אלארין וליס מסתקים פימא בין
 אלנאסם כלהם יכמהון ללדמי ואלדול לאכיה יצטאודו באלשכבה: 3. עלי
 אסאיה אלכפין ללתניוד אלדיום טאלב ואלחאכס באלמאכסאה ואלזליל
 מלכאטב בהתאן נפסה הו ונלאסאה: 4. נדרהם מתל אלהך אלמסתקים מן

1) Cod. E. — 2) Cod. איהו. — 3) Prov. 11, 2. — 4) E szó-
 val fordítja Szaadja is הושיה-t, mely nála a traditót jelenti. V. ö.
 erről Heller B.: R. D. E. L. 37. — 5) Cod. הלאים. — 6) V. ö. Szaadja
 ford. ... וצנועה עארלה. ... מאוני צדק אמי צדק. ... וצנועה עארלה.
 Lev. 19. 36. — 7) Cod. ואיצא איצא. — 8) V. ö. Szaadja ford. Deut. 28. 40.
 פלא: ושמן לא תסוך תרהן מנהא בדהן.

אלסיאג ומאן מדידכך: 1. אפתאךך קד נאאת אלאן תצור תחיריהם:
 5. לא תתקן בעדיק לא תתשמאנו באלוף מן מצאנעה חצנך אפשט פתח
 פיך: 6. פאן אלבאן מסקט באלאב ואלאכנה קאום אמהא ואלכנה חמאחהא
 אעדא אלגל אהל ביתה: 7. ואנא אידוב ללה אצבר לרב ניאת יסמעני
 רבי: 8. לא תסרי יא עדותי עליי לאני ואן מנת סקטת סקד קמת ואן מנת
 גלסת פי טלמה פאללה לי נוד: 9. זנס אללה אחמל לאני אכשית לה אלי
 וקת אן ינאטר מנאטרתי ויעמל חכמי יברוני ללנוד אנטר בעלאחי: 10.
 חנינד תנשר עדותי ותנשיחא אלמויה אלקאילה לי אין רב אלעאלמין
 רבך עיני תנטר פיהא אלאן תצור למראס מתל טין אלואקה: 12. ומאן
 הו ואלדי יצל מן אלמוצול: 13. ומדן אלחצאר ומן מדן אלחצאר ואלדי אלנהר
 ואלבחר מן אלבחר ומן גבל אלי גבל: 13. ותציר אלארין וחשה הו
 נלאסאה מן קבל תמר: 14. ארעא שעבך בקציבך ננס נחלתך
 סנאן פראדא יסכנו אלשערא פי וסט אלעמארה ירעון פי אלבתניה ואלנורש:
 מתל אלומאן אלקדים: 15. מתל ומאן כרויך מן ארין מצר אוייה אלענאוב:
 16. ינשרו אלחאזבב ויזו מן כל גבורתהם ויעלו אלדי עלו אלפא ואינאחם
 תשרישן: 17. ילחשו אלחראב מתל אלתיבאן ויקאל אלחנש כואחפי עלי
 אלארין יקלקו מן מנאלקהם מן רב אלעאלמין אלהא יפועו וילשו מנך:
 18. מן אן טאיק מתלך נאפר אלהוב ונאזו ען אלהים לבקיה חלשה הו
 ישדר אלי אלאבד נצבה לאנה מירד אלפעל: 19. ירנע ירחמנא ככס דנובנא
 וילקי פי קעד אלבחר כל כטאיאנא: 20. תעטי אלהך ליעקוב ואלפעל
 אלברחים אלדי קמת לאכנא: מן אלומאן אלקדים:
 ברוך יוי לעולם:

I. נחום

1. קצה נינה דיואן נבואה נחום אללקיאסי: 2. טאיק נגור ומנתקם
 אללה מנתקם הו וצאחב חמיה אללה מנתקם מן אעדאה וחקוד הו עליהם:
 3. אללה מויל אלמהל ועשים אלקיה ויברי לא יברי: אללה טירק פי
 אלזובעה ואלעאצאף ונמאם נבאר סכינתה: 4. ואנר אלבחר פייבסה וגמיע
 אלנאנהאר ינפף אקצף אלבתניה ואל עמארה ופיעי אללבנאן איצא: 5. אלנבאל
 תולולת מנה ואלרואי תפתרת וארתפעת אלארין מן בין ידיה ואלעמארה
 ובל סאכנייהא: 6. קדאם ונמה מן יתבת ומן יקום פי שדה נצבה חמיה
 אנצבת מתל אלנאר ואלצבור אנתקצת מנה: 7. פמא אנוד מחצנא פי יום

1) Cod. מדידכי; e szó a perzsa ből diidibán származik; a 7. v.-ben
 és Hab. 2. 1.-ben van ugyanezen ige futuruma; és imperatívusza.
 Náh. 2. 2. — 2) A 11. v. fordítása hiányzik. —
 3) A 11. v. fordítására, úgy mint Szaadja, t-אלמוצול és t-אלמוצול használja.
 — 4) Cod. מן קבל תמר, melyet a szövegnek megfelelően meg kellene
 lehet javítani. — 5) V. ö. Szaadja ford. Ex. 34. 7. יקח לא יקה.
 — 6) V. ö. Szaadja ford. Ex. 34. 7. יקח לא יקה.

אלסבי ואיצא מטפלהא יבענו פי דאס כל אלאוקה ועלי אנלעהא ויקעו קרעה וגמיע אכברהא נללו באלנאלאל: 11. איצא אתי יא גינה תסכרי תצירי גביה איצא אנת תלבין אלמחצן מן אלעדו: 12. כל הצונך תין מע אלכרי אדא יצטרבו יסקטו עלי פם אלפאל: 13. הודא שעבך מקאם אלנסא פי וסטך לאעדאך פתח אנפתחו אבואב בלדך אכלת אלנאר פשתבאנתך: 14. אמיא אלהצאר אסתקי לך קיי הצונך אדכלי פי אלוהל ודוסי אלטין ומסכני אלמלבן: 15. תם תאכלך אלנאר תקטעך אלסויו תאכלך כאלדבאב*) תתאקל כאלדבאב ותתאקלי כאלנארד: 16. כתרתי עטארך ויקאל גלאבך אבחר מן כואב אלסמא אלדבאב סלך ושאר: 17. נסאכך מתל אלנארד ובטארקתך**) מתל אלגרב ויקאל מתל אלגרב אלנאלין פי אלגדראת פי יום בארד ודא אשקת אלשטם עליה תחרך ולא יערף אין מוצעה: 18. נאמו רעאתך יא מלך אלמוצל יסכנו אנלאך תקאפו שעובך עלי אלגבאל וליס להם נאמע: 19. ליס כמד לכסרך ציבתך ממרצה כל סאמע כבדך יציר אלכף עלי כף עלוך באן עלי מן לס תעבר בליתך דאימא:

עברת כהה כמד מתל והנה כהה הננע*) ואלאמר בקה מתל ערי גרי ונעלה אללאם ואיד התי ניתמם אלתמסיר: וקאל מפסר אבר אין בקה הו אסם ערין עברה ליס כמד לכסרך מתל שנה אימה:

Budapest.

DR. FRIEDMANN GYULA.

A KÜLSŐ TUDOMÁNYOK (CHOCHMOTH HACHICZONOTH) SZEREPE ÉS TÖRTÉNETE A KÖZÉPKORI ZSIDÓKNÁL.

Bevezetés.

Ha végigtekintünk a szentiratok során, arról győződhetünk meg, hogy a zsidóság, — habár a monotheismus nagy gondolatával és egyéb magasztos eszméivel az emberi kulturának fejlődéséhez jelentékenyen hozzájárult, sőt az emberiség számára a legmagasabb ideálokat megteremtette, — rendszeres filozófiai világnézetet önállóan, a saját nemzeti szelleméből nem alkotott. Hisz évszázados harcokat kellett vívnia az újra meg újra felbukkanó polytheismus ellen és ezek gondolkodását és

*) Cod. אלדבאב. — **) A codexben fölött van beékelve. — ***) Lev. 13. 56.

jdejét teljesen a maguk számára foglalták le! A hatalmas, világraszóló, vele egyenrangú hellén műveltségnek kellett közreműködni, hogy a zsidóságban szunnyadó filozófiai tehetséget felébressze. A hellén eszmék varázsa alól ugyanis a zsidóság sem vonhatta ki magát és a Makkabeus-Herodianus korszak alatt a zsidóság körében létrejött a zsidó-alexandriai vallás-filozófia,¹⁾ a mely elvül hangoztatta, hogy a zsidóságnak az ő vallásos nézeteit a görög filozófia fóruma előtt igazolni kell.

Azonban ezen egyesülés egy idegen, teljesen heterogén világnézettel a zsidóság eredetiségét, annak bibliai tiszta felfogását veszélyeztette, sőt azt eredményezte, hogy a szentírás szavainak egészen más értelmet adtak, hogy azokból a görög filozófusok gondolatait kiolvashassák. A hellenismus a zsidóság vallásának tanait már-már megingatta, midőn erre beállott a reakció: a zsidóság örökös geniusa belátván a veszélyt, előlépett, hogy a görög élet és világnézet ellen elsánczolja magát és a veszélyes ölekezésből kibontakozzék. A zsidóság nagyjai a pogányság elemeiről többé tudni sem akartak és felkeltek a tiszta, gyegytetlen ősi hit védelmére.

Egy öreg hellénnek vallásos érzést megbotránkoztató, áruló tanácsa következtében²⁾ kimondták az átkot a hellén élet és világnézetre, a »görög bölcseségre«³⁾ való oktatás

¹⁾ A görög műveltségnek hatalmas befolyását még a nagy synhedrin tagjai sem tagadhatták meg. A hírneves I. Rabban Gamlielnek, továbbá R. Simon b. G. és II. Gamliel patriarcháknak hellén műveltsége köztudomású volt, a mit elnéztek nekik, mert a görögül beszélő hatóságokkal érintkeztek. L. Sota 49b; B. K. 82; Gittin 28; továbbá Bachja ibn Alkonstantininak saragossai vitairatát a Majmoni pürben, 1232-ben, fent a 33. old.

²⁾ Ez tudvalevőleg az Aristobul és Hyrcan közötti testvérháboruban az ostromlóknak görög nyelven azt a tanácsot adta, hogy a mindennapi áldozathárány helyett disznót küldjenek az ostromlottak számára.

³⁾ A הכמת יונית (Menachot 84b; B. K.) egyszerűen is (Sota 49b.). E kifejezés érthetőbb lesz, ha szembeállítjuk vele: הכמת ישראל (Midr. R. Gen. 16.). a הכמת התורה (u. o. 31. tov. Sifre, Vaetchanan végén) kifejezéseket. Inkább a görög felfogást, mint magát a nyelvet értették alatta. Hisz a görög nyelvet nem csak hogy nem tiltották, hanem a »legszebb, legtökéletesebb nyelvnek« tartották a talmud bölcsői (Megilla 9b. etc.). Reggio a hajdan oly híres הפילוסופיא című művében (8. és 9. old.) egybeállítja, a הכמת יונית a középkorban hogyan értelmezték. Reggio maga mindenáron megakarván menteni a

ellen. »A görög bölcseséggel való foglalkozás« — így hirdették — »sem éjjel sem nappal nincs megengedve.«¹⁾

»Tartsátok távol gyermekeiteket az elmélkedéstől! — hangzik R. Eliezer tilalma²⁾ — a melyből a későbbiek oly veszedelmes fegyvert kovácsoltak a filozófiai kutatás ellen.

R. Akiba még tovább megy és nemcsak az alexandriai iskola iratait, a filozófiai gondolkodást tiltja meg, hanem azt állítja, hogy »a ki általában zsidóságon kívül álló³⁾ műveket olvas, annak nincs része a jövő életben.«⁴⁾

A talmud bölcei általában az akkor ismert tudományok ellen is felemelik intő szavukat: »Beszélj azokról« (Deut. 6,7.) »nemcsak a mellékes, hanem főfoglalkozásodat is az Isten ígéjébe

görög filozófia becsületét, tagadja, hogy e kifejezés a filozófiára vonatkoznék. Maimuni azt rejtélyes jelekből álló nyelvre, Jellinek a ravasz »görög politikára« értelmezi, mások (L. Ben. Chananja I. 251. old.) a lábrakapott görög gimnastikára. L. Hamburger. Real-Encycl. 308. old.

¹⁾ R. Ismael unokaöccsének Ben Domának azon kérdésére, hogy a görög bölcseséggel foglalkozhatik-e? azt feleli. Mivelhogya írva nagyon: »Elméledjél a Thóráról éjjel és nappal« (Józsuá 1,8.) menj és keress magadnak oly időpontot a görög bölcsességhez, a mely mind az éjjelen, mind pedig a nappalon kívül esik.« (Menachot 99b.)

²⁾ Berachot 28b. L. Reggio i. k. 9. és 10. oldalt a הוֹיֵן kifejezés különféle értelmezéséről.

³⁾ ספריים חיצונים libri externi, nem a zsidóság talaján álló könyvek, a melyeket a szentírás könyveinek sorába fel nem vettek, (mint a מִשְׁנֵה הַיֵּינִיָּה = a barajtha, a melyet a misnák közé már nem vettek fel). L. Geiger: Urschrift 200. és 201. old. A kifejezés sokkal érthetőbb lenne, ha a talmudban ennek ellentéte: a ספריים הפנימיים = benső könyvek is előfordulna. Azonban ezen utóbbi kifejezés csak későbbi művekben fordul elő. (L. Dukes: Rabbinische Blumenlese 25. old. 2. j. és Die Sprache der Mischna 1. old.) Misna Megillah 4,8. a דרך החיצונים kif. párhuzamos a דרך הפנימיים kifejezéssel. Későbbben a kif. általában a profán könyvek megjelölésére szolgált, még a talmud korszakában ספריים מניין-nek azaz eretnek könyveknek nyilvánították. Eredeti erre nézve Juda b. Jehiel (Messer Leon, 1400 körül élt Mantuában) értelmezése: Ő a ספריים alatt a manicheusokat érti, a kik tagadják Isten egységes voltát, ép ezért űk »הַיֵּינִיָּה« azaz az igazságon kívül állók. Azulaj: Schem Hagdolim ed. Benjakob, 425. old. 523. j. a talmudon és szentiratokon kívüli könyvekre magyarázza. E kifejezés megkülönböztetendő az apokrifától, a mely elrejtett, nyilvános használatól elvont könyvekre vonatkozik.

⁴⁾ Misna Sanhedrin 10. Jellemző, hogy ugyanezen Akibáról és 3 tudós társáról beszélük, hogy egy öreg filozófust mily tisztelőben részesítettek. l. Derech eerec rabba 4. fejt.

helyezd és nehogy azok közé más tárgyakat is vegyits és azt mondd: »Immár tanultam Israel bölcsességét (הַכְּמָה יִשְׂרָאֵל) most már elsajátítom a világi bölcseséget, ismereteket (הַכְּמָה אִמִּיתָה (הַעוֹלָם),¹⁾ azért int a szentírás: »Őriztétek meg parancsaimat, hogy azokat kövessétek« (Lev. 18, 4.).

Ilyen erélyes rendszabályokkal végre sikerült a hellenizmust eltávolítani. Csak a kereszténység fűzte tanait a zsidó-hellenizmus munkáihoz és építé fel rajta az ő vallásos rendszerét, míg a zsidóság felett mintegy izolált jelenség, nyomtalanul vonult az el; még az a hatása sem maradt meg, hogy filozófiai kutatásra ösztönözte volna a zsidóságot. Két oly heterogen elemnek az egyesülése, mint a zsidóság és hellenizmus, amugy is csak a pusztá ideálok közé tartozhatott, mert az egyiknek a másikat szükségképen el kellett nyomni, avagy alárendelni, ami az assimilatitot eleve kizárja.²⁾

Azonban ami az élő hellenizmusnak nem sikerült, hogy Juda sátraiba bevonuljon, teljes mértékben sikerült az — Kaufmannal szólva — az elhunyt hellén szellemnek, midőn irataiban vándorolt a földön. Másodszor találkozott immár a zsidó irodalom egy új szellemi mozgalommal: az arab köntösben ifjonta feltámadó görög bölcseséggel. És minthogy a faji sajátosságok a maguk eredetiségében a két népnél: a zsidóknál és araboknál oly meglepően találkoznak, a szellemi egyesülésnek is mély nyomokat kellett maga után hagynia. És az arab vallásfilozófiának diadala teljes is volt. A karaitákkal felvett szellemi küzdelem következtében az egész zsidóság szükségét érezte annak, hogy az arab műveltséggel szemben saját álláspontját körvonalazza és oly tudományokat is, a melyekről a régi Izraelnek fogalma sem lehetett, ifju hévvel elsajátítson és mégis mindezek felett eredeti jellegét megóvja.

Különösen spanyol földön jöttek össze a hit és tudás, az ősi tan és a világbölcsesség barátságos kézfogásra és ott fejlődött ki a zsidó irodalomnak aranykora az újheber költészet, a filozófiai kutatás és egyéb tudományok terén. Ott versenyeztek egymással Aristoteles és a zsoltárok lantosa

¹⁾ Sifre ed. Friedmann 74. old., később a Jalkut 591. §. 170. old is átvette megrövidítve a הַכְּמָה אִמִּיתָה kif.-t.

²⁾ L. Guttman: Über die Entwicklung der jüdischen Religionsphilosophie. Jüd. Literaturblatt 1877. évf.

népszerűségért.¹⁾ A zsidóság közvetítésének köszönhető, hogy számos irodalmi kincs fennmaradt a tudomány számára.

De nem maradt ez így sokáig. Mert az elfogulatlanság és a buzgalom, a melylyel a zsidók a tudomány csarnokait bejárták, ezután mindinkább csökkenőben volt, a tudományok létjogosultságának kérdése mind gyakrabban felszínre került. A jámborabbak aggodalomtól eltelve keltek ki a zsidóságnak filozófiai kutatása ellen és a tudományokkal való mindennemű foglalkozást — akár a zsidóság hasznára is — bűnnek tekintették. Mind sürűbben hangoztatták a különféle talmudi tilalmakat, mind gyakoriabbak lettek a tudományoknak gyűlöletes megnevezései, míg végre teljesen száműzték őket. Velük együtt megszűnt a bátor kutatási hajlam, a szellemi látókör keskenyebb térre szorult, míg aztán csak az ősi vallástudomány tartotta fenn magát árván, magányosan.

A tudományellenes villongások között a tudományoknak theologiai szempontból kedvelt, tipikus megjelölése lett a *חכמות היענות* ²⁾ Am a *חכמות היענות* nem egyedüli kifejezésmód a világi tudományok megjelölésére és nem is minden időben jelölte ez általában a világi tudományokat, hisz számos helyen ez a filozófiai és eretnek tudományoknak a terminusa is. Különböző korokban más-más szerzőknél más-más alakjával és jelentésével találkozunk.³⁾ Ezek közül Steinschneider ⁴⁾ már többeket összeállított, és ez nékem jó útmutatóul szolgált.

Feladatomat képezte, hogy e kifejezést és a vele rokon

¹⁾ I. Ibn Adret nyilatkozatát Kaufmann: *Érzékek*, 3. old.

²⁾ E kifejezés az arab tudományok befolyása alatt keletkezett. Már Steinschneider: *Berliner*: (Magazin für die Wissensch. d. Jud. 1893., 229. old. tov. Hebr. Übers. des Mittelalters 375. old. 55j.) helyesen jegyzi meg, hogy a kifejezést az ismert ספרים היענות analogiájára képezték. Jól érezték ugyanis, hogy egy bizonyos megjelölésre van szükség, a mely a világi tudományokat teljes mértékben kifejezze. Mivelhogy új alakot képezni nem tudtak, a nyelv ösztönszerűleg a már létezőhöz simult és azt átalakította. Így keletkezhetett a ספרים היענות mintájára a *חכמות היענות* kif.; Geiger: *Lehrbuch der Mischna*, 40. old. a praesens keletkezését így származtatja a participiumból.

³⁾ Így találjuk többek között a פילוסופיה *furca* alakját, máshol a »boszorkány mesterség« különös jelentését is stb. A terminus jelentése sokat ingadozott, míg végre a világi tudományok jelölésére megállapodott.

⁴⁾ Hebr. Übers. i. h. és másutt is.

terminusokat szerény tehetségemhez képest a forrásokból felkutatva, szerepüket — a szerzőnek avagy az illető kornak felfogásával összefüggésben — kimutassam. A gazdag anyag átkutatása mellett, melyet annyiszor nem jutalmaz a kívánt eredmény! — bizony elkerülhethe figyelmemet egy-egy fontos adat, különösen mikor sajnálatomra több fontos művet, közöttük Juda Hadaszi: *Eskol Hakoferjet* is nélkülözöm kellett. Kutatásomban, mely az arab-zsidó tudományok fellendülésétől ¹⁾ a fénykorszakig, Maimuniig és ettől a tudományok hanyatlásáig, a spanyol kiűzésig terjed, külön fejezetet szenteltem a rabbanitáknak — kabbalistáknak és külön a karaitáknak. Így munkám a középkori zsidó profán tudományok történetéhez ²⁾ szolgáltathat adalékokat, azonban e tárgyat már csak azért sem merítheti ki, mivelhogy tervszerűleg iparkodtam a חכמות היענות keretében maradni.

Ezek után kötelességemnek ismerem, hogy mindennek előtt Dr. Steinschneider Moritz tanár úrnak, a ki e mű eszméjét is megpendítette ³⁾ és atyai tanácsokkal támogatott, azután szeretett mestereimnek Dr. Goldziher Ignác és Dr. Bacher Vilmos uraknak szives utbaigazításaiért köszönetemet fejezzem ki.

ELSŐ FEJEZET.

Rabbaniták.

Napkeleti állanok.

Midón a keresztény világban a Karolingok letüntével minden tudományos szellem lankadtan lecsüggeszté szárnyait, semmi kísérletet sem téve a fellendülésre; midón az egyház

¹⁾ A kifejezés keletkezésétől.

²⁾ Az általános tudományok történetére két keresztény író tollából megjelent 2 röpirat: W. J. Schleiden: »Die Bedeutung der Juden für die Erhaltung und Wiederbelebung der Wissenschaften im Mittelalter« (Westermannak: *Illustr. deutsch. Monatsheften* 1877. évf.) és külön is megjelent, tov. Gerecke A.: »Die Verdienste der Juden um die Erhaltung und Ausbreitung der Wissenschaften«; de részben az egyik író kiváló jóakarata a zsidók irányában, másrészt az utóbbinak határtalan tudatlansága a zsidó irodalomban, sokat árthat az igazságnak. L. Steinschneider: *Hebr. Bibl.* XVII., 34. és *Magazin* i. h.

³⁾ *Magazin* i. h.

— a tudományok egyedüli birtokosa — tüzzel-vassal pusztítván mindazt, a mi a pogányságra és az ősi culturára emlékeztetett és habonáival, fanatismusával és dogmaival a sötétség terjesztője lőn, ugyanekkor az izlam uralom alatt a zsidóságban fényes szellemi élet kezdett derengeni. Ismét érintkezésbe jött a zsidó hagyományos irodalom egy hatalmas szellemi mozgalommal.

Valamint hajdan az egyiptomi Philo korában Jafet egészen Sémnek sátraig terjeszkedett és ott lakozott — a zsidóság a hellen műveltségnek hódolt; ugy most a görög-arab tudás győzelmesen vonult be Izrael hajlékaiba és szunnyadó szellemi erejét az új arab virágzó irodalom felébreszté és tetterőre sarkalta. Mig azonban az egykori görög befolyás egyttal veszélyt is hozott a zsidóságra, annak vallásos életére, felfogására — mert a hellenismus Nagy Sándor napjaiban a szép és magasztos eszméi mellett, az erkölcsök elfajulását és a pogány szokások terjedését is okozta — addig az arab műveltség és tudomány, ha utánzásra lelkesítette is a zsidóságot, ez mindvégig megőrizte nemzeti jellegét. A zsidóság gondolkozott, irt és énekelt is idegen nyelven — de e mellett nem felejté el a próféták nyelvét, nem hanyagolta el saját irodalmát sem, hanem az új elemeket az ősrégi héber nyelv és irodalom művelésére, megifjítására, gazdagítására és nemesítésére használta. A férfiú, a ki ezen mozgalom megindítója:

Szaadja (arab. Szaid) b. József, (A felső egyiptomi Fajumból 892—942) a hirneves szurai iskola feje. Vele utoljára fellobban a szurai iskola kialvóban lévő fénye, hogy sugarait még egyszer elárassza a diaspora legtávolabbi országaiba is, nyomában a zsidó irodalomnak, a vallásos életnek sikeres életrekelését és virulását fakasztva. Szaadja oly férfiú volt, kiblen felvilágosultság párosulva volt a komoly vallásossággal. Valamint hajdan Philo a zsidó és görög szellemet kiegyeztetni iparkodott, ugy Szaadja is törekedett a zsidóság tanának a görög szellemtől áthatott arab filozófiával való kibékítésére.

Utörő munkáival a teremtés könyvéhez¹⁾ irt filozófiai commentárjával, még inkább az »Emunoth ye-Deoth«-tal a

¹⁾ Az arab tudományok befolyása a legkiválóbb férfiak figyelmét a legelső héber nyelvű systematikus filozófiai íratra: a »Jecira könyv«-re irányítá. Kezdték ezt tanulmányozni és commentárokkal látták el. (L. e

zsidó vallásbölesészetnek megalapítójává lőn, a ki a tudományokat és gondolkodást nemcsak hogy el nem ítélte, hanem azt a vallás kiegészítő részévé emelte. Az Emunoth bevezetésében fejtegeti azon okokat, a melyek őt a munka megírására ösztönözték: hogy kortársainak téves nézeteit a zsidóság jelentősége felől helyreigazítsa, egyrészt a hitetlenek és skeptikusoknak véleményét megzafolja, másrészt a vakbuzgó tömeget felvilágosítsa, a mely minden vallásfeletti elmékedést elítél. . .¹⁾ »Ha valaki azt az ellenvetést tenné: »Miféle jognál fogva állítjuk mi fel ismereteinknél az észszerű gondolkodást és taglalást zsinórmértékül, ugy hogy mi azoknak igazságában

commentárok felsorolását Jellinek Adolftól, Orient 1851, 421. old.). A legelső ily filozófiai commentárt a »Teremtés könyvé«-hez Szaadjának tulajdonítják. Arab és héber kéziratokban megvan több könyvtárban, de a Szaadja neve alatt nyomtatott héber commentár nem is tőle való. Az arabot ujabbán M. Lambert adta ki, Páris, 1891. Maga a »Teremtés könyve« az új-pythagoraisták azon elméletét, — hogy a szám és betűk a mindenség alapja, lényege, — az egyistenség magasztos eszméjével kombinálja (szerinte ugyanis 10 egyszerű számmal és a 22 betűvel, együtt 32 dologgal (ל"ב תיבות הכתב) alkotta Isten a mindenséget). Teszi ezt oly mystikus módon, oly fantasztikusan, hogy a kabbalistáknak később egyik alapkönyve lett. Keletkezésére nagyon eltérők a vélemények. Ősrégi voltát bizonyítja, hogy Szaadja is a könyv »tanainak« eredetét — rationalisztikus módon — Ábrahámra vezeti vissza (L. Litteraturblatt d. Orients 1851, 422. old.), mig Juda Halevi az egész művet Ábrahámtól származtatja. (Kuzari, IV. rész, 25. §.) De Ábrahám nevének pseudepigráfiai hozzáfüggesztése későbbi eredetű. Hogy még Akibát is említik szerzőnek (Izsák de Lates a cremonai Zohar kiadás előszavában), erre nézve Jellinek és S. Sachs (הפליט 41. old.) helyesen jegyzik meg, hogy e könyvet az עקיבה -val tévesztették össze. Mig A Frank (La Kabbale 25. old.) a »Teremtés könyvé«-t a מעשה בראשית maradványának tartja, addig Zunz (Gott. Vortr. ed. 1892, 175. old.), ennek keletkezési idejét a gamok korába (780 körül) helyezi. E két szélsőség között Epstein (מדרשיות היהודים) és a mult évi Revue d. e. J.-ben) foglalja el a középutat, ki a könyv keletkezési idejét a III—IV. századot jelöli meg. (Kaufmann: Die Sinne, 35. old. jegyz. Epstein nézetét erősítse meg.) De ha tekintetbe vesszük különösen azt, hogy a könyvben már a betűknek 5 csoportba való felosztását és a Zodiakus 12 csillagzatának nevét találjuk stb., elfogadhatjuk Zunz nézetét, a melyhez Steinsneider (Hebr. Übers. 395. old.) is csatlakozik. Grätz (Gesch. d. J. ed. 1860, V. k. 315.) visszavonja a Gnosticismus und Judenthum czfmű művében tett) állításait és ösztöntén bevallja, hogy nem tudja a könyv keletkezésének idejét.

¹⁾ Grätz V, 317.

csak akkor hiszünk, ha azok a logikai tudománnyal¹⁾ ellentétbe nem jönnek? Hisz sokan elvetik az ilyen tudományt, sőt azt állítják, hogy a spekulatio istentagadásra és materialismusra vezet?!« — Ezeknek azt válaszoljuk: hogy ily nézetben csak a tudatlanok vannak, azoknak fajtája, akik — mint a mi városunkban is — abban a balhiedelemben élnek, hogy mindenki, a ki Indiába jut, meggazdagszik, avagy olyanok, a kik azt vélik, hogy a holdfogyatkozás úgy származik, hogy valamely sárkány a hold korongját elnyeli és sok ehhez hasonló. Ezekről jobb is, ha hallgatunk«.

»Am az elmélkedés jogosultsága ellen valaki a talmud bölcséinek intelmét²⁾ hozhatná fel: »hogy a ki az idő és tér keletkezéséről elmélkedik, annak jobb lett volna a világra se jönni«. Ennek Isten segélyével azt feleljük: »Hogy bölcséink a helyes elmélkedést el nem ítélték, mivelhogy ez teremtőnk egyik parancsa: »Kutatátok-e, megértettétek-e a föld alapjait?« stb. A talmudbölcsék intelme csakis az egyoldalú elmélkedés ellen emeli fel intő szövegét, a mely a szentírást figyelemre sem méltatván, saját belátásától vezérelteti magát.«³⁾

Szaadjának ily gondolkodása mellett a legnagyobb érdeme abban áll, hogy a zsidóság eredetiségét is megőrizni törekedett. Óriási haladás ez, a melyet a zsidóság a hellenismus óta tett! Elgondolható, hogy ily férfiú eszméi nem maradhattak hatás nélkül. Még mielőtt Szaadját a surai akadémia fejévé kandidálták, tehát még az ő férfikorában fellépett több ifjabb és öregebb kortársa, a kik ugyanazon eszméknek és irányynak hódoltak, mint az ünnepezt férfiú.

Az ősz *Israeli Izsák* (854—955 körül (a kairuváni⁴⁾ hírneves orvos és bölcsész, még inkább ennek tanítványa, az ifjú *Abu Sahl Dunas (Adonim) b. Tamim* (920—980⁵⁾) lelkesedéssel olvassák Szaadja iratait.⁶⁾ Szaadja példáján felbuz-

¹⁾ מלאכת השיעור nemcsak matematikai, hanem logikai tudomány is. (L. Philipp Bloch »Saadia's: Emunoth we-Deoth« 34. old.)

²⁾ Chagiga 11 b.

³⁾ האמונת הדרונית krakkói kiadás, bevez.

⁴⁾ A babyloniai akadémiák mellett akkor a *Berberség* (kül. Kairó-ván) volt a zsidó tudományosság székhelye.

⁵⁾ I. Winter-Wünsche: »Jüdische Literatur« II. 249.

⁶⁾ Literat, d. Orients 1845, 563. old.

dulva Dunas is buvárkodik a rejtélyes »Teremtés könyvé«-nek titkos eszméi felett. A könyvhöz kommentárt¹⁾ készít (955—956). Ezen régi kommentár nem áll valami nagy irodalmi magaslaton, — mert Dunas is a saját eszméinek irányát fedezte fel e könyvben; így aztán annak eredeti értelmétől

¹⁾ Ezen Jacira com. szerzőjére nézve sokáig a legnagyobb bizonytalanság uralkodott. Legelőször Israeli Izsáknak tulajdonították. E tévedés onnan származhatott, hogy Israeli Izsák kommentárt szerkesztett a Genézis I. fejezetére. Ezen fejezetet valószínűleg יצירה ספר-*nak* is hívták, azért a kommentárt a másoló יצירה ספר פריש-*nak* nevezhette. Eme nézetet megerősíti Ibn Ezra pentateuch kommentárjának bevezetése: כתיב יצירה: שחבר שני ספרים מבראשית עד ויכלו כתבם (két kötetet írt Gen. I. fejezetére). Ugyancsak Jedaja Penini is (a פריש שני ספרים) említi ezen kommentárt, de már mint יצירה ספר (L. Senior Sachs: Isak Israeli oder Abu Sahl Dunasch b. Tamim, Orient 1850, No 11, 166. old., tov. Grätz V, 282. és 350. old. és Steinschn. Hebr. Übers. 226. §.). Azonban még tovább fűzték ezen com. szerzőségét Israeli unokájának (?) זקנו וקנו-Zekénenu-tanítónk félreértésével, pedig Israeli élte végeig agglagény maradt), Jakob b. Niszimnek nevéhez, a ki Serira gaonhoz Pumpeditába a kajruváni hitközség nevében a törvényi nevezetességű kérdést intézte. Több kézírathoz u. i. Jakob ben N. neve volt kapcsolva. E feltevés ellen szól többek között az a körülmény is, hogy a szerző születési éve még 908-előttre van téve, mig Niszim Serirával 988-ban levelezett. L. Proben aus Jakob b. Nissim's Einleitung zu seinem Commentare, aus Landauer's hinterlassenen Papieren (a müncheni kézirat szerint), Orient 1845, 562/a. old.; Jellinek nézetét, Orient 1851, 421/a. old.; Orient 1846, 3., 4. és 122. old.; tov. Geiger: Moses b. Maimon, 44. old.; végre S. Sachs כתיב היצירה VIII., 67., 68., 69. old. — Munk Salamon volt, a ki felfedezte és helyesen kimutatta (Notice sur Aboulvalid, 44. old.), hogy ezen Jacira-kommentárt — mint a berlini Luzzato-féle, a párisi és bodl. kézirat felírása is mutatja — Israeli tanítványa Dunas b. Tamim szerkesztette és nem (mint újabban Winter-Wünsche: Die jüd. Liter. II., 249.) Israeli. Ezen kommentár különböző fordításokban maradt reánk. Steinschneider, Hebr. Übers. 228. §. részletesen felsorolja a kommentár 5-féle kéziratát. Mig Steinschn. 1869-ben (Alfarabi 248. old. 1. jegyz.) Munkkal szemben egész határozottan Israelit állítja szerzőnek, addig Hebr. Übers. 398. old. közvetítő ajánlatot tesz és feltételezi, hogy Israeli művét Dunas átdolgozhatta. Hogy a bevezetés határozottan csakis Dunas műve lehet, ezt bizonyítják a szerző nyilatkozata: (Orient VI, 563.) »Szaadja gyakran levelezett a mi tanítónkkal (Fürst szer. nagyatyánkkal?), Izsák b. Salamonnal a külső tudományokról, midőn Szaadja még Fajumban volt (928 előtt) és R. Izsák azon leveleket nékem megmutatta, midőn én még alig voltam 20 éves. Azáltal, hogy Israeli figyelmeztettem Szaadja tévedéseire, ő — tekintvén az én ifjú koromat, ezen nagyon örvendett«.

nagyon is eltávolodott. — de egyrészt a Jecira könyv szövegére, a kabbala történetére, magának Szaadjának¹⁾ és kortársainak²⁾ biografiájára, másrészt különösen a zsidóság tudományköre akkori kiterjedésének ismeretére és a külső, világi tudományok³⁾ történetére a kutatónak fontos okmányul szolgálhat.

Dunas a kommentár előszavában⁴⁾ elmondja, hogy ő Szaadja kommentárját hévvel tanulmányozta, hogy buzgón firkészte a nagynevű szerzőnek előmenetelét a világi tudományok⁵⁾ terén. Végre határtalan lelkesedéssel szól a szurai bölcsről: »Habár hosszadalmas⁶⁾ is, igazi díszére válik a mi könyvünk-

¹⁾ Mert ezen kommentár bevezetéséből (Orient, 1845, 563. oldal) tudjuk meg, hogy Szaadja, még mielőtt szurai gaonnak meghívták volna, még Fajumban nagy tevékenységet fejtett ki, de a Jecira kommentárját Babyloniában valószínűleg a szurai hivatávesztés utáni visszavonultságban fejezte be. Fürst állítása, hogy Szaadja a Jecira kommentárját még Fajumban írta volna, a szövegben való tévedés. L. Orient 1845, 180. old., tov. Grätz V., Note 20., 529. és 533. old.

²⁾ Mint Eldad Hadaninak történetére. L. Orient 1846, 121. oldal.

³⁾ Dunas az összes létező ismereteket két legfőbb osztályba: **היגיוניות** és **בנימיות**, belső és külső osztályba sorozza. A belső tudományok alatt a szentiratok tanait érti. A külső — theoretikus tudományágakat Dunas az akkor uralkodó arisztoteleszi encyklopädia szerint — filozófia megjelöléssel — három rangfokozatba állítja fel: Legfelsőbb fokon állanak a theologiai vagy metafizikai tudományok (**הכמת החרוד לקיבה והענינים הרוחניים**), másutt **אלהיות** az Istennek és a szellemi lényeknek ismerete. Lejebb vannak a természettudományok. Legalacsonyabb fokon állnak a segéd- vagy előkészítő matematikai tudományok, a melyeknek négy ága van: geometria, arithmetika, asztronómia és musika, azon ismert négy matematikai tudomány, a melyhez még Pythagoras tette le az alapot. Ezen felosztás, melyet Dunas az araboktól vesz át (L. Flügel: »Über Inhalt und Verfasser der arab. Encycl.« Zeitschr. d. deutschen Morgenl. Gesellsch. 13. évf. 17. old., tov. Haarbrücker: Muhammed ibn Ibrahim Al-Ansari's (megh. 1348-ban) arab. Encycl. der Wiss., Jahresbericht über die Luisenstädtische Realschule, Berlin, 1859.) a későbbi zsidó filozófusoknál is fellelhető. L. Jellinek: Orient 1845, 622. old., tov. Steinschneider: Ersch und Gruber's Encycl. Sect. II, 27. kötet, 396—397. oldal. Igen érdekes **כרם המד** VIII, 64. old., a **הכמת החבור כלומר המועץ** (= musika) nehézkes kifejezésnél a legkiválóbb tudósok tévedése.

⁴⁾ Steinschneider (Hebr. Übers. 396. oldal, 190. jegyzet) szerint inkább epilogus.

⁵⁾ **בכמתה ההיגיונית שהיא הכמת הפילוסופיא**.

⁶⁾ Ugyanezen kifogást teszi Ibn Ezra is Szaadja ellen a pent. kom. bevezetésében.

nek¹⁾ az ő filozófiai és retorikai bizonyítékaival. Mindenek felett állott ő; kimagaslott összes kortársai közül. Nem volt hozzája hasonló mester az összes belső és külső tudományokban.²⁾

Ime itt már találkozunk a tudományoknak később oly kedvelt »külső« megjelölésével,³⁾ a melynek a későbbi héber irodalomban és felfogásban igen nagy szerep jutott. Dunas, a ki az akkori tudományoknak összes ágait ápolta, a Jecira könyvét az ősrégi héber filozófia forrásának tekinti »a melynek mély értelmébe, titkos eszméibe csak az összes tudományoknak alapos tanulmányozásával lehet behatolni«.

Mintha a tudományos szükséglet ezen hangoztatásánál Szaadja szellemére ismernénk: hogy a nem zsidó talajon eredt tudományok mily testvériesen elférnek a szent tanok mellett, sőt e kettő érintkezésében gyökeredik tulajdonképen a zsidó tudomány életerejé.

Nem sokkal Szaadja elhunytá után a szurai akadémia kapui bezárultak, nem volt többé, a ki tekintélyével tanuló-sereget vonzott volna. A tudomány innen a pumeditai testvér-akadémiába vándorolt, a melyet »Izrael atyjai és tanítói« R. Serira és fia R. Háj (Haja) utóljára tettek nemcsak Babylóniában, hanem részben nyugaton is a tudomány központjává. R. Háj (969—1038) fölvilágosult gondolkodó, a ki a zsidó tudományok mellett az idegen tudományokban, a filozófiában⁴⁾ is otthonos volt és hódolt a Szaadjától megállapított észszerű felfogásnak.

Azokban Háj gaon minden műveltsége mellett is, már nem volt teljesen elfogulatlan, sőt határozottan bizalmatlan volt azon tudományok iránt, a melyek nem zsidó eredetűek voltak. Bennük már fenyegető veszélyt lát a vallásra és a vallásos gyakorlatra. Azért a mily jótékony hatással volt Szaadja az általános műveltség terjesztésére, ép oly mértékben hintette

¹⁾ **ספירו** úgy látszik, hogy **זא"ר** **ἐξοχῆς** a Jecirát jelöli és általános kifejezés lehetett.

²⁾ **רב בכמות (הכמת) פנימיות והיגיוניות** (a kéziratban **הכמת**).

³⁾ Még pedig a »belső tudományok« terminus mellett, a mely kifejezés később nem igen honosodott meg.

⁴⁾ L. Grätz VI, Note 2, 368. old.

el Háj gaon a gyűlöletnek magvát a tudományok ellen, a később oly gyakran idézett responzumával, melyben pálczát tör az idegen tudományok felett.¹⁾ »A ki ezekkel foglalkozik, az eltávozik a hit és vallásosság ösvényéről, minthogy a tanok, a melyek a profán könyvekben vannak írva, reá kártékony befolyást gyakorolnak. Istenfélelem, alázatosság és szentség nem a filozófiai tudományok (הכמות, דברים הרים), hanem csakis a talmud és misna útján érhetők el.«²⁾

¹⁾ Háj gaon ezen tudományellenes responsumát Samuel Hanagidhoz intézte és igen gyakran találjuk a későbbi tekintélyeknél. Midőn felhangzott a csatakiáltás Majmoni iratai ellen, Nachmani (nyílt levele a francia tudósokhoz), Abhamari és Ibn Adret (Minchat Kenaoth 128., 166. old., tov. 169., 172. old.) Háj gaonnak tekintélyét állítták a filozófiai tanulmányok ellen. Ugyancsak megtalálhatjuk ezen responzumot Izsák b. Seset (Resp. 45), Akkói Izsák (מאירת עינים-ban, még kézirat), Jaabecz József (החיים הרים-ban) és Jakob Chabib (En Jakob, agada-gyűjteményében: Chagiga 2. fej.).

²⁾ ובהכמה יחד לא דבריו הכמה בלבד = Nachmaninak egy másik variációja szerint, azaz csak a talmuddal és tudománnyal együtt érhetjük el az istenfélelmet, de a tudománnyal egyedül nem. — Ezen responzum autoritására háromféle nézet uralkodik: S. J. Rapoport (Háj gaon életrajza, כבורי העתים, 10. évf. (1829.) 8. old. és 15. jegyzet) Háj gaon responzumában a בלבד és בלבד ובהכמה יחד לא דבריו הכמה בלבד etc. szavakat eredetieknek tartja. Ezek szerint Háj gaon a talmud mellett az idegen tudományoknak is nagy fontosságot tulajdonított. Ezzel szemben Geiger Ábrahám (Melo Chofnaim LIII. oldal és jegyzet) bebizonyítja, hogy ama szavakat Askenazi Sámuel, József Sal. del Medigo tanítványa illesztette az összefüggésbe, hogy ezáltal Háj gaon szavaiban a filozófia iránti mély megvetést nyilvánítt. Grätz (VI, Note 2) még tovább megy és Háj gaon ezen egész responsumát egyszerű becsempészésnek nyilvánítja (a 13. század elejéről), mint a mely Háj szellemével és felfogásával meg nem egyezik. Azonban Grätz ellen azt hozhatjuk fel, hogy Nachmani igazságszeretétével össze nem férne az, hogy az ellenfélre oly eszközzel támadjon, a melynek hitelességéről határozottan meg ne lett volna győződve. Rapoport nézete ellen vall azon körülmény, hogy e kifejezések már az összefüggésbe sem illenek bele, azonkívül össze nem egyeztetetők Nachmani nézeteivel és törekvéseivel — a ki tudvalevőleg a filozófiának teljes kiközösítését kívánta (להניח העסק מכל וכל) — hogy miért hozta volna ő e responzumot bizonyítékul, a mely a filozófiai foglalkozást megengedi? Végre érthető is, hogy Háj az ő felvilágosodottsága mellett sem vonhatta ki magát atyjának Serirának befolyása alól, a ki a filozófiai irányt elítélte. (L. Grätz V, 387. oldal). Ezen okokból Geigernek nézetehez csatlakozhatunk, a mely szerint csak az idézett szavak lettek a responzumba csempészve.

Spanyolország és a Provence.

A pumpeditai akadémia nem sokkal élte túl a szurai testvérakadémiát. Az utolsó nagy tekintélyek sem tehetők azt többé életképessé. Babylonia egyszersmindenkorra elveszté hegemóniáját. Még az utolsó nagy gaonok alatt hatalmas versenytársra akadt Észak-Afrikában. Észak-Afrika is rövid virágzás után csakhamar hanyatlásnak indult és már most Spanyolország vette át az egész örökséget. A tudányszerető kalifák alatt¹⁾ Andaluzia zsidósága csakhamar szellemi és vallásos központja lett az egész földkerekségen elszórt Izraelnek. Chaszdej ben Izsák Ibn Saprut a cordovai udvar hatalmas államférfia (915—970) és a hírneves szurai tudósok alapították ott meg a kulturát és nagyban hozzájárultak annak felvirágzásához. Ezen szellemi fölényét, melyet a spanyol zsidóság egy évezreden át megtartott, leginkább annak köszönhetette, hogy a kulturának még legsötétebb korszakaiban is fel-felhangzott nála a tudománynak hangja.

Míg Francia- és Németországban a keresztes háborúk véres üldözése között²⁾ a zsidók az egyoldalú talmudtudományban mélyedtek el és ezekben kerestek vigaszt a szenvedésekben, — addig a spanyol zsidóságot az egyoldalú, félszeg tudományosságtól megóvta az a körülmény, hogy a szentírás, szent nyelv és vallásnak alapos tanulmányozása lelkesedéssel töltötte el keblüket, de nem vonták ki magukat a hazai tudományok hatása alól sem. Andalusia zsidóságában talmudista és bölcsész versenyzett egymással az isteni és emberi tudományok minden ágában. A költők egekig magasztalják azon férfiakat, kik az általános tudományosság fellendítésén buzgólkodtak.

Ezen időben kiváló állást foglalt el a granadai királyoknak hatalmas minisztere: *Sámuel ibn Nagdela* (Hanagid 993—1055), a ki pumpeditának utolsó nagy gaonjával Hájjal is levelezésben állott; Sámuel a talmudtudományokon kívül mély jártasságot tanusított a világi tudományokban is. Magas állását

¹⁾ Különösen Abdul-Rachman és fia Alhakem alatt.

²⁾ A mohammedanismus — még pedig szerzőjének felfogása ellenére — soha sem okozott oly vallásos fanatizmusból eredő üldözéseket, mint a középkori kereszténység és ez mentette őt meg a szellemi süllyedéstől.

is főképen ezen ismereteinek köszönhetette.¹⁾ Azért melegen ajánlja is a világi tudományok ápolását: »Foglalkozzál buzzón a világi művekkel« (בכפרי חייך) — hangzik egyik velős mondása²⁾ »azokban megtalálod, hogy mit illik tenned, hogy még a nagyok között is szót emelhesz és neved kortársaid fölé emelkedik«. Tudományos műveltsége mellett vallásos szellemét bizonyítja a gaonhoz intézett nyílt kérdés, hogy a tudományok művelése vallásos szempontból megengedhető-e? A gaon erre írta ismeretes responsumát, a melyet a tudomány ellenségei annyiszor használtak fel veszedelmes fegyverül.³⁾

Sámuel magas állásában fejedelmi bőkezűséggel támogatta és maga is művelte a költészetet⁴⁾ és a tudományokat. A következő kornak jeles költője Mózes ibn Ezra hálásan emlékszik meg róla, mint egy félistenről: »Sámuel korában emelkedett fel a tudomány birodalma alacsony fokáról és az ismeret csillogai ismét tündököltek. Isten magas szellemmel ajándékozta meg, a mely a sphaerákat felérte és a mennyet érintette, hogy a tudományt és annak művelőit szeresse, a vallást és annak terjesztőit dicsőítse.«⁵⁾

A fellendülő új-héber irodalomban és költészetben egyik első helyet vívta ki magának a most említett *Mózes ibn Ezra* (1070—1139) szintén Granadából, a ki — Dukes jellemzése szerint — azon költők és írók sorába tartozott, a kik a mózesi vallást az arab tudományossággal jegyezték el. Azonban ugyanazon költő, a ki a tudományosság nagy terjesztőjét oly magas-toszavakban dicsőíté, midőn hozzátartozóitól való elhagyatottságban, bánatában a tudományban keresi vigasztalóját⁶⁾ és a tudomány sem elégíté ki, elégikus hangon kiált fel:

¹⁾ Grätz VI, 14. old.

²⁾ Sámuelnek משלי-בן-jéből, 1. Dukes: Zur rabbinischen Spruchkunde 81. old., tov. Juda ibn Tibbon testamentumát, a hol fiának e mondatát szívére köti.

³⁾ Grätz VI, Note 2. ezen responsumot hamisítványnak nyilvánítja már azon okból is, mivelhogy Sámuelről, a tudomány emberétől ily kérdést nem is tételezhet fel. Pedig hát vallásos ösztön is vezérelhetette őt e kérdésnél.

⁴⁾ Gabirolnak is Mäcenása volt.

⁵⁾ Poetika, Munknál: Notice 108. old.

⁶⁾ Ginse Oxford 19. old.

»Thórát végy részedre az ajkairól tanítódnak,
Az »idegen tant«¹⁾ vedd el; maradó a gyümölcs
Melyet amaz hoz, míg tudományt a mi nem te sajátod,
Szellő, mint polyvát kergeti, űzi el azt.«²⁾

Azon férfiak között, kik az almoravid fejedelmek alatt az általános tudományokat közvetítették, első helyet foglalt el a csillagász *Ábrahám bar Chijja* (Albarceloni »Hanaszi«-herczeg 1065—1136), a kinek a későbbiek általános mély tudásával³⁾ párosult vallásosságát⁴⁾ annyira magasztalták. Ama vágytól serkentve, hogy az arab nyelvben járatlan francia hitsorsosainak a közéletben fontos, nemesebb exakt tudományokat is közkincsévé tegye,⁵⁾ — »másrészt aggdóva, hogy a profán tudományyal (בהכמה היצרנה) foglalkozó kishitűeknek nem válik-e kárára az idegen világnézet és nem lesz-e korai a felvilágosítás?«⁶⁾ írta az ő matematikai és időszámítási⁷⁾ műveit. »Arab forrásokból eredő geometriája«⁸⁾ — legelső ily munka héber nyelven — már határozott haladást jelent a tudománynak ezen terén.

¹⁾ הכמה זיה, melyet a תורה-val szembe helyez a költő.

²⁾ Dukes: Zur rabbinischen Spruchkunde, 88. old.

³⁾ Jedaia Bedarsi: Salomon ibn Adret 418. responsumában: והנשיא רבי אברהם המכונה צחבה אל שורטה גם הוא התפלסף והעמיק בשבע הכמות

⁴⁾ Semtob a hamonot (לאומות): 3. old. אף האמונה לא הוה להם (לאומות): 3. old. רבי אברהם בר חייא מחשובים הקדמונים כמו הגאון רב סעדיה גאון דל והנשיא רבי אברהם בר חייא הספרי.

⁵⁾ L. ספר העבור ed. Filipowsky, (London 1851.) 4. old.

⁶⁾ Ábrahám bar Chijja: מגלת המגלה, még kézirat a müncheni könyvtárban. E munkájában Ábrahám az óhajtván várt Messiás eljövételét is kiszámítja. A kéziratból — Steinschneider tanár úr szívességéből — 242b: אלא שההבנה הוה יכול וריש שער ה' דף: יהיה מניע לידי אנשים עוסקים בהכמה היצרנה והם מקטני אמנה שיוכל לפתח (לפתח) A kéziratról írt Filipowsky is: ספר העבור X. old.

⁷⁾ ספר העבור ed. Filipowsky.

⁸⁾ Steinschneider Ábr. b. Chijjának geometriáját האמונה és מגלת המגלה kettős címmel felfedezte és belőle egyes részeket (a bevezetést a mathem. és optikához) a Hebr. Bibliographie VII. kötet, 1864. évfolyamban is közzétett. E munka fontosságát bizonyítja, hogy azt már 1116-ban latinra fordították. A szerző neve több ízben egyszerűen mint »Savasorda« (az arab Szahib as- Sorda, rendőrmester?) szerepel. L. Steinschneider: Abr. Judeus Savasorda in der Zeitschrift für Math. u. Physik XII. kötet, 7. old. 9. jegyzet.

Azonban ezen munkák azért is fontosak reánk, mert bennük a szaktudományok héber terminológiájának tulajdonképeni forrását lelhetjük, mely később a Tibbonidáknál már teljesen megállapodott.¹⁾ Ábrahám bar Chija ezen sokoldalú különféle műveiben már mint megállapodott terminust használja a *החכמות החיצוניות* ²⁾ a szentíratokon kívül eső tudományágakra.

Szintén filozófailag képzett, de a tudományok iránt már nem volt oly előítélet nélkül és nem gondolkodott oly szabadon *Juda b. Barzilaj* (Albarcelloni), korának egyik legnagyobb talmudtekintélye, a ki Abr. bar Chijával Marseilleben barátilag együtt működött.³⁾ *Jecira* kommentárjában ⁴⁾ ha nem is ítéli el teljesen a filozófiai irányt, de már gyanakvólag tekintti azt és hódol azon felfogásnak, hogy a filozófia tanulásánál nagyön óvatosnak kell lenni. »A ki filozófiai tanokat másoktól, mint elismert jámborságu gaonectól, a milyenek Szaadja, Sámuel ben Hofni és Almokamecz Dávid voltak, elfogad, azt a filozófiai művek tanulmányozásától vissza kell tartani, nehogy a hitetlenségnek áldozatul essék.«⁵⁾

Másrészt azonban *Juda b. Barzilajt*, ily igazi orthodox nézete mellett is a józan gondolkodás vezérelte, a ki a vilá-

¹⁾ L. Monatschrift für Gesch. u. Wiss. d. Judenthums 1900, 5/6 füzet; Dr. J. Guttmann: Die phil. u. ethischen Anschauungen in Abr. b. Ch. s. Hegion ha-Nefesch.

²⁾ L. Steinschn. המוכר Hebr. Bibl. VII., 88. old. Ábrahám b. Ch. encyclopédiájában: ושבתו חכמים המעיינים בחכמות היוצניות הקש הוהא; וחכמים המעיינים בחכמות החיצוניות חוקרים. tov. az optikában 93. old. *החכמים המעיינים בחכמות החיצוניות חוקרים על הענין הוה יאנו צירך* 6. old. *ספר העבור* találjuk azaz nem kell más idegen bizonyítékot hozni, arra, hogy a földnek felét a szárazföld foglalja el, mert már előzetesen bebizonyította azt a Genesisből. Ez utóbbi helyen a *החכמה היוצונה* a szentírással szembe állítja. Előfordul még egyes számban a fentemlített kéziratban is.

³⁾ L. Rapoport (Hegion ha-Nefes bevezetését XXXVIII. old., tov. Zunz: Zur Gesch. und Liter. 483. old.

⁴⁾ A dagályos nyelvű, de gazdag tartalmu *יצירה ספר פרוש*-ban. Kiadta a Mekicé Nirdamim-ban a paduai egyetlen kézirat nyomán S. J. Halberstam; jegyzetekkel ellátta Kaufmann D. prof. E kommentár merteti David Almokamecz vallásfilozófáját is, melyből egyes részeket már Luzzato (G. J. Pollák קדם הליכות קדם, 1846), tov. J. Fürst (Literaturblatt des Orients 1847, 617. oldaltól) közzétett.

⁵⁾ L. Halichot Kedem 72. old., Literaturblatt des Orients 1847, 618—619. old., továbbá Fürst: Gesch. d. Karäerthums II, 102., 103. old.

gösságot kedvelte. A babona, mely a középkorban széles teret hódított magának, — és astrologia formájában a tudományos Abr. bar Chijja lelkét is megszállta,¹⁾ — nem igen férközhetett hozzája. Határozottan kikel azok szokásai ellen, a kik babonából szombat napon astrolabiumot használtak,²⁾ mely szokást a szombat megszenteltségtelenítésének tekintti.

Továbbá *Juda b. Barzilaj* azon kevés számú férfiak sorába tartozott, a ki az isteni névnek magikus csodaerejét és azon agadai elbeszéléseket — hogy a valóban jámborok, mint hajdanta a próféták, csudákat mivelhettek, élő embert (homunkulust!) és állatot egy szempillantás alatt létrehozhattak — igyekezett észszerűen magyarázni: »Hogy azon teremtett emberek és állatok szemfényvesztés, boszorkányság, varázslás (*החכמות החיצוניות*) művei voltak.«³⁾

Ahhoz, hogy a spanyol tudomány más országokban is elterjedt, nagyban hozzájárult: *Ábrahám b. Meir Ibn-Ezra* (1092 körül — 1167), a kinek kora felett kimagasló szellemét a késő utódok is bámulják. Gazdag tudásával, bámulatos olvasottságával, bátor kutató elméjével tolmácsa volt az arab-zsidó tudományosságnak az arab nyelvben járatlan európai zsidóságnál.⁴⁾ Mert nemcsak tudása az, a mely bennünket irányában tiszteletre ragad, hanem azon törekvése is, hogy ezen tudást hitsorsosainak hasznára fordítsa. Ezért tettek iratai is oly népszerűsége szert; korán megismerték és kommentálták őket.

A matematika, csillagászat és vallásbölcsezet terén is működött, de legnagyobb volt ő mint szentírás-magyarázó. Pentateuch-kommentárjával a tudományos, héber nyelvészeten nyugvó szentírás-magyarázatnak lett alapvetője. A pentateuch-kommentárhoz való bevezetésében öt iskolába sorolja a szent-

¹⁾ *Juda b. Barzilaj* elítélte Abr. b. Chijja babonását, hogy ez egy esketést a kedvezőtlen Mars-csillagzat miatt elhalasztott. L. *הסדר* VIII, 58. old.; tov. Zunz: Zur Gesch. u. Literatur, 483. old.

²⁾ *היה קורא לאצור* לכ בשבת אסור לאו 107. old. *מנחת קנאות*.

³⁾ *היה קורא להכמות החיצוניות כמו חכמת המכשפות* קרוב היה הדבר מחכמות החיצוניות; ואחות העינים korban, midőn azt hinnők, hogy a héber irodalomban egy egészen külön megállapodott értelmet nyert, ime a héber *החכמה היוצונה* kifejezés a terminológiában álló jelentésével találkozunk, a hol mint varázslás, bűvészet szerepel.

⁴⁾ Dr. Bacher Vilmos: Ábr. Ibn E. mint grammatikus, 1. old.

írás-magyarázókat. Az első »exegetikai utat« — mint ő nevezi — a gaonoknak szenteli.¹⁾ A filozófiailag képzett gaon szentírás-magyarázók, mint Izraeli Izsák, Szaadja, Sámuel b. Chofni iparkodtak szentírás-magyarázataikba idegen tudományágakat bevinni, hogy azok tételeit a nagy közönségnek a szentírásban is hozzáférhetővé tegyék és ez által szentírás-magyarázataik népszerűbb legyen. Azért Ibn Ezra kikel ezen eljárás ellen és erősen hangoztatja a világi tudományok (חכמה הדינית) ártalmas voltát a szentírás-magyarázásban.²⁾

Ibn Ezra sokkal is felvilágosultabb volt, semhogy a világi tudományokat³⁾ a szentírással összeférhetlennek tartotta volna. Ő csakis azok ártalmas voltát hangoztatja a szentírásban, mert ez által a kommentár könnyen terjengőssé, élvezhetlenné válhatik, a figyelmet magától a szentírástól elvonhatja. »Csak Isten-nevek és a törvények okai tartoznak a szentírás-magyarázat keretébe.«⁴⁾ »Hisz a ki a világi tudományokat érteni akarja, megtanulhatja azokat a szakferfiak műveiből?«⁵⁾ Minek ezért a szentírást profanizálni?

És valamint Ibn Ezra a világi tudományokat el nem ítélné, úgy — Szaadjához és a scholastikusokhoz hasonlóan — ő is meg volt arról győződve, hogy őseink vallása nem ellenkezik a filozófiai felfogással.⁶⁾ Ha azonban valamely külső tudomány tanai ellentétbe jönnének vallásunk valamely tételével, úgy bizonyára a hiba azon tudomány felületességé-

¹⁾ Friedländer: Essays on Ibn Ezra, héber függelék, 3. old. Közli a II. recensiót. Itt a III. út a gaonoké. L. továbbá Steinschneider: Abr. Ibn E. 84. old. és 91. jegyz.

²⁾ L. Bacher: »Ibn Ezra's Einleitung zu seinem Pent.-Com.« (Aus dem Decemberheft 1875. der Sitzungsberichte der phil.-histor. Classe der k. Akademie, Wien.). Az első recensió szerint a gaonoké az I. út: רב יצחק שהבר שני ספרים מבראשות עד ויכולה ועוד לא כלו מרוב דברים... יבפרשו נפשות החיות הביא החכמות נבדירות. לדעת הקדמות הנזכרות. על פי חכמי הספרות. גם רב שמואל בן הפני... והרועה לעמוד על חכמת היצונות. ולמדס מספרי אנשי הבנות. או יתנון בראיותם אם הן נמונות. A II. recensió szerint a III. út a gaonoké, ott e helyen a következő szöveget látjuk: כי יניחו בספרים חכמות היצונות (t. i. a gaonok)

³⁾ A Chakmatot ha-izimót nála a Chakmatot terminussal váltakozik.

⁴⁾ L. Friedländer: Essays 137. és 146. jegyz.

⁵⁾ V. ö. a kommentár bevezetését.

⁶⁾ L. Rosin: Die Religionsphilos. d. Abr. Ibn E., Monatschrift für Gesch. u. Wissensch. d. Jud. 495. old.

ben keresendő. Azért Ibn Ezra (Jes. 47, 10. versnél)¹⁾ a חכמה המדינית megjelöléssel óva int egy tudománytól, a mely istentagadó elveinél fogva a könnyen hívőt tévutra vezetheti.

Habár Ibn Ezra tiltakozott is a hosszú excursusok ellen, — mint Benjemin supercommentator is megjegyzi²⁾ — ezen kiváltságot magának tartotta vissza és nem ritkán a »titok«³⁾ fátyola alatt hosszú fejtegetésekbe bocsátkozik és ilyenkor (mint Dániel 10., 21. v.)⁴⁾ »a szentírás szavait a külső tudományokból merített bizonyítékokkal is szükségesnek találja megerősíteni«, ha valamely állításának hitelt akar szerezni.

Azonban Ibn Ezra is a középkor gyermeke volt és nem volt ment ő sem korának tévedéseitől. Kabbalisztikus játékaik mellett kedvencz foglalkozása volt az astrologia. Az ő astrologiai tanai később, különösen a 14. században, egész iskolát teremtettek. Ily astrologiai irata volt Ibn Ezrának a ספר המכחירים,⁵⁾ mely az utazásra való szerencsés napok megválasztásáról és más különféle kérdésekről értekezik.⁶⁾ Itt is találkozunk a חכמות היצונות⁷⁾ megjelölésével a világi tudományokra.

Ábrahám bar Chijja és Ábrahám Ibn Ezra nem voltak az egyedüli férfiak, a kik Spanyolhon szellemi műveltségét a külföldi hitsorsosaik között is meghonosítani törekedtek. Ily közvetítő szerepet vitt *Juda ben Saul ibn Tibbon* is. Az ő fellépése a héber műfordításra nagy esemény volt, ő volt annak tulajdonképeni megteremtője, azért méltán nevezték őt el »a műfordítók atyjának.«⁸⁾ Nehéz vállalkozás volt ez akkor,

¹⁾ ונתחמתי ביעתך ודעתך: רמו לחכמה היצונות מחדת השם

²⁾ Benjemin ugyan törekszik őt igazolni, de nem igen sikerül ez neki.

³⁾ Nem akarván azokat leleplezni »a profán tudományokban járatlan« zsidóknak. A סוד és סוד יוד kifejezések Ibn Ezrának sokszor váltakoznak és azonos jelentésűek. L. Steinschneider: Abr. Ibn E. 87. old. jegyz. és 99. old. 152. jegyzet.

⁴⁾ ייש ראה על כל זה מדברי הנביאים גם ראיות מהחכמות היצונות

⁵⁾ Liber electionum, még kézirat *a)* és *b)* recensióban a berlini kir. könyvtárban (l. Steinschneider: Verzeichnisse der hebr. Handschriften: Anhang VII, 146. old.: Abraham Ibn Ezra's astrologische Schriften), továbbá megvan a párisi könyvtárban is. (Emliti: Dukes: Literaturblatt des Orients VIII, 470. old.)

⁶⁾ Mint: mily időben szabad az embernek könyvet írni, valamely idegen tudományt« avagy mesterséget tanulni? (Á recensio IX. és X. ház.)

⁷⁾ A חכמות היצונות ott rimel az על-ימות-sal.

⁸⁾ L. Steinschneider: Hebr. Übers. 215. old.

midőn a bibliai héber nyelv szókincse a filozófiai fogalmak kifejezésére oly szegény, fejletlen állapotban volt. Neki — és később Sámuel fiának — egy új héber nyelvet, filozófiai terminológiát kellett megteremteni.¹⁾ Ezen nehézségnek teljes tudatában, csakis a lüelli Mäcenásnak, az ünnepelt Mesullám b. Jakab ösztönzésének és azon körülménynek engedett, hogy hitsorsosai a »keresztény államokban járatlanok lévén a világi tudományokban²⁾ és az arab nyelvben, az elmúlt időknek legjelesebb bölcsészeti termékeiben sem gyönyörködhetnek.«³⁾

Első fordításához⁴⁾ fűzött előszavában fordító különösen egy hiányról panaszkodik: »Hogy Bachja az ő művének szerkesztése után elmulasztotta megmagyarázni azon terminológiát, a melyet a külső tudományoknál (ההכמות החיצונית) használt, és a nép e szavak, terminusok használatát és jelentőségét nem ismervén, saját észjárására van utalva és a gondolatok értelmét a maguk valóságában fel nem foghatja.«⁵⁾ Ép ezen körülmény a fordítónak a feladatát is megnehezíté, »mert ha bizonyos kifejezések felől kétségben volt, akkor előbb tanulmányoznia kellett ama tudományokról irt műveket.«⁶⁾

Hogy ily tudományokba vágó könyvekben nem volt hiányossága Juda Ibn Tibbonnak, ezt mutatja a Sámuel fiához írott testamentuma.⁷⁾ Ezen irat egyszersmind a legfényesebb bizonyítékot szolgáltatja arra nézve, hogy Juda Ibn Tibbon mily távol állott még azon előítélettől, mely egy emberöltővel

¹⁾ L. dr. Fischer Gyula: Juda b. Saul ibn Tibbon, 43. old.

²⁾ הכמות החיצונית, másutt הכמות אחרות, הכמות.

³⁾ L. Juda ibn Tibbonnak bevezetését a Chóbóth Halebábóth-hoz, mely a Fürstenthal-féle fordításban fordítatlan maradt, habár a műfordítóknak adandó útmutatásnak mintaképeül szolgálhat. V. ö. Steinschn.: Hebr. Übers. 373—375. és 215. old.

⁴⁾ Bachja ibn Pakuda: Chóbóth Halebábóth ez. munkájához.

⁵⁾ L. a bevezetést a vége felé.

⁶⁾ L. a bevezetésben a 6. old. משה שהיה מסתפק לי הייתי מעיין עליו. בספרי ההכמות היה. Sámuel fia e ezéből Majmunival még személyesen is érintkezett.

⁷⁾ Juda ibn Tibbon ezt maga צוואה-nak nevezi. Kiadta: Edelmann a חוקר טובים-ban, London 1852. 3. és 4. old.; továbbá Steinschneider. Ilyféle levelek azon időben, különösen az araboknál, divatban voltak. L. erre nézve: Steinschn., Ersch u. Gruber Encycl. II. Sect., XXVII. kötet. 399. old.; tov. Fischer Gyula i. k. 9. old. 17. jegyzet.

utána már szerte felhangzott: »Hogy az idegen tudományokkal és a filozófiával való foglalkozás a vallásra veszélyt hozhat.« Sőt legszentebb atyai kötelességének ismerte el, hogy fiát is megismertesse az uralkodó szellemi mozgalommal és ne csak a héber, hanem az idegen tudásnak szeretetét is fiának szívébe véssé:¹⁾ »Minden tudományba vágó könyvet vettem számodra — mondja többek között — és nagy fáradtsággal tanítót is hoztam az ország széléről, a ki a külső tudományokban oktasson és sem költséget, sem az utak veszélyeit nem kiméltem...«²⁾ »A Ben-Mislében írva van: — hangzik tovább oktatása — »Tanulmányozd szorgalmasan a világi könyveket, mert azokban megtalálod, a mi a gyakorlati életben hasznodra válhatik.«³⁾

Juda ibn Tibbon műveltségi ideálja — a mint ezt a testamentumában láthatjuk — magában foglalta az akkor ismert tudományok egész encyclopédiáját, de mindenek felett természetesen a vallástudományt, szentírást és talmudot.

A tudományok fénykora.

Midőn a spanyol-arab irodalomnak és tudománynak hangja Spanyolországban a legerősebb volt és a Pyräneusokon áthatolva, viszhangot keltett Dél-Franciaországban és a szomszédos államokban is, — ezen időszakban a hajdan irányjelölő egyptomi zsidóság műveltségi állapota nagyon alacsony fokon állott. Az ősi dicsőséget már-már a feledés fátyola borítá, midőn ép a tudatlanság ezen földjén lett hirnevessé a középkor egyik legnagyobb gondolkodója, ott ajándékozta meg a zsidóságot világraszóló szellemi kincseivel.

*Maimuni Mózes*t a tudományszeretet, egyesülve a vallásért való rajongással, a zsidó-arab fénykorszak legnagyobb magaslatára emelte. Fellépése fordulópontja lett a zsidóság általános szellemi fejlődésének. Tanítványainak és részben kor-

¹⁾ Güdemann: Das jüd. Unterrichtswesen... cz. művében kimutatta e testamentum becét a zsidók neveléstörténetére.

²⁾ והבאתי לך מלמד הכמות 3. és 4. old.: צוואת ר' יהודה אבן תבון והכמות החיצונית, v. ö. Güdemann i. k. 28. old. és Fischer i. k. 17. old.

³⁾ A צוואה 6. és 7. old.

társainak irányában való tisztelete határos volt az istenitéssel.¹⁾ A zsidó irodalom terén még gondolkodó nem is gyakorolt, sem előtte, sem utána annyi irányban és annyi nemzedéken átvonuló befolyást, mint épen Maimuni. Hatása kiszámíthatlan a profán tudományok terén is. Sőt elmondhatjuk, hogy Maimuni az ő »Moréh Nebuchinjával« teremte meg a zsidóknál a profán tudományt, a filozófiának eddig hallatlan mértékben való tanulmányozását.²⁾

Maimuni korszakát méltán nevezhetjük a spanyol-arab zsidóság aranykorszakának, midőn a műveltség még oly országokban is elterjed, ahol azelőtt még elzárkóztak előle, midőn a hét szabad művészetnek (artes liberales) létjogosultságát szentírási versekből bizonyították³⁾ és azokat a szentiratokkal bizonyos tekintetben egy fokra, az aristotelesi filozófiát a teológiával egy sorba helyezték, azon meggyőződéstől vezérelve, hogy a filozófia és theológia két testvér-tudomány, két megdöntetlen igazság, mindkettő az isteni szellem kifolyása és ámbár különböző irányban működnek, de ugyanazon eredményhez vezetnek. A filozófia és tudomány iránti szeretet oly hatalmas volt, hogy a talmudi tilalmat: »Tartsátok vissza gyermekeiteket az elméldéstől« (Berachot 28b), a mely a filozófiát foglalkozás ellen irányul — mindenféle mesterséges exegézissel félremagyarázták.⁴⁾ Ezen buzgalom annyira terjedt, hogy Nőé bárkájának három emeletében az allegóriai exegézis vonat-

¹⁾ Anatoli Jakab: מלמד התלמידים בא, hetiszakasz. לוי הווא (הרמבם). כי הוא הלך דבר ברוח הקדוש ובדרך החכמה כל מה שרבי בענינים האלה - כי הוא הלך (דבר ברוח הקדוש ובדרך החכמה כל מה שרבי בענינים האלה - כי הוא הלך). tov. József ibn Aknin (Grätz VI., 329. old.).

²⁾ És nagyban előmozdítá az aristotelesi nézetek elterjedését. Aristotelest a zsidóknál is egyszerűen »filozóf«-nak hívták, ő benne hitték a filozófiai gondolkodás próbakövét, sőt a világi tudományok főképviseletjét is. Az egyiptomi »rabbi Mózesnek« a scholastikus vezetőkre gyakorolt hatását kimutatták: M. Joel: »Das Verhältniss d. Alb. Magnus zu Maimonides«, Boroszló: tov. J. Guttmann a Revue d. e. J. 18. és 19. és a Monatschrift 38. és 39. kötetében. V. ö. még Güdemann: Unterrichtswesen 35. old. és Grätz VI., 363. old.

³⁾ L. Güdemann: Unterrichtswesen, 41. old. A granadai Ábrahám b. Izsák a hét világi tudományt — erőszakolt értelemmel — Jes. 33, 6-ban találja fel; míg Kimchi József ezeket (ספר הנליו) művében 1 old.) Péld. 9, 1-hez kapcsolja. V. ö. még Steinschn. Hebr. Übers. 388. old. 132. jegyzet.

⁴⁾ József ibn Aknin: Tab-ul-Nufusz cz. művében.

kozást látott a három tudománycsoportra: az exakt tudományokra, a fizikára és a metafizikára.¹⁾

Maimuni kedvenc tanítványa József ibn Aknin (1160—1226) azon nézetben van, »hogy bölseink a profán tudományok tanulásának idejét a köv. mondással jelölték meg: »30 évvel az erőműveletre« (Pirke Aboth). A כח (erő) szó kifejezi a tehetőséget, a melylyel az ember ily korban már a tévedések és kételyek ellen védekezhetik. Azért ha a tanító a tudományos tanok elsajátításához, a melyeknek a végcélja az istenismeret, azaz a Maasze B. és Merkaba²⁾ — bölseink szerint a פנייה — a tanítványban nemes hajlamot és buzgalmat vesz észre, akkor bátran oktathatja őt azokra«. A filozófiát már Ibn Aknin a vallás szolgálatára, ennek védelmére rendeli, a mely nézettel — az araboktól eltekintve, — már a kereszténység tudományos világában is találkozunk.³⁾

Maimuni utáni korszak. A tudományok felett való küzdelem.

Maimuninak eszméi különösen Dél-Franciaország közséjeiben találtak termékeny talajra, a hol a szabad gondolkodás magvát már Ibn Ezra, a Tibbonidák és Kimchidák elvetették.⁴⁾

¹⁾ V. ö. Anatoli Jakab: מלמד התלמידים בה hetiszakaszát, a 12 old. התהים שנים ישישים יעשה בלמדו החכמה הלאמדית והטבעית והאלהית. L. erre nézve: J. Perles: Salomo b. Adret, 14. old. A tudományoknak az aristotelesi encyc. szerint való felosztását l. Maimuni הנהיג, 14. feje.

²⁾ A metafizika.

³⁾ L. Güdemann: Unterrichtswesen... während der sp. arab. Periode 67. és 139. old. József ibn Aknin: Tub'ul-nufusz cz. munkájából a tudományok ágának encycl. átnézetét nyerjük. És nemesak azok száraz felsorolását (mint Niszi b. Noach, Dávid Almokammez és Bachja ibn Pakudánál látjuk), hanem azoknak akkori kezelését, továbbá a tananyagának, ugy a vallásos, mint profán tudományoknak tanítási sorrendjét is eléink tárja. Ezen encycl. rész feltűnően megegyezik Falaquerának »bölcsesség kezdete« című munkájával. Kaufmann szerint mindketten egy közös forrásból: Alfaraiból merítették, míg Güdemann szerint ezen forrás Averroes lenne: L. Dr. D. Kaufmann: Das jüd. Unterrichtswesen (Felsőjosa Güdemann munkájának), Grätz: Monatschrift 1874. évf. 140. old.

⁴⁾ Lünel városnak zsidó közséje kérve-kérte a Mestert, hogy az ő munkáját, a »tévelygők útmutatóját« számukra héberre fordítsa. Maimuni válaszában elismeréssel vallja, hogy csupán Lünel és a körülötte fekvő városok azok, a melyek magasan lobogtatják Mózes zászlaját és elmélyed-

A virágzó Provence iskoláiban a gazdag talmudi tudás mellett, melyhez az életet erő az észak-francia toszafista iskola kölcsönözte, — az arab-zsidó kulturát, a filozófiát, szentírás-magyarazatot, grammatikát is gondosan ápták. Ezen utóbbi tudományok délről, a Pyränei félszigetről vándoroltak be hozzájuk. Azonban, bármily fogékonyak is voltak ezen tudományok iránt, önálló gondolkodókká nem igen fejlődtek. Mivelhogy szellemi tevékenységük forrása két ellentétes irányu földön eredt, innen magyarázhatjuk meg azt is, hogy míg egyrészt a filozófiát ujjongással üdvözölték — a gazdag fordítási irodalom és a »Móréh« korai fordítása tesznek erről tanubizonyosságot — másrészt itt támadtak annak ellenségei legkorábban és Maimuni lelkes tisztelőin kívül, a kik a Móréht ujjongással üdvözölték, itt támadt egy másik párt, a mely a filozófiáról tudni sem akart.

Még Maimuni életében lépett fel egy széles tudományu talmudista: *Ábrahám b. Dávid* (Rabed ¹⁾ 1125—1198) posquieresi rabbi, hogy Maimuninak valláskodexét,²⁾ a Misne-Thorát éles bonczkése alá fogja és rajta kiméletlen kritikát gyakoroljon. Noha Rabed korábban a felvilágosult R. Mesullam iskolájában, a művelt Juda ibn Tibbonnal is benső barátságban fejleszté ismereteit, e férfiagnak és Lünelnek szellemi műveltségét nem birta megérteni,³⁾ ezen idegen gondolatvilágba nem tudta magát beleélni. Korának egyéb tudományával, a mi a talmudon és a szentiratokon kívül esett, épenséggel nem törődött, sőt nem resteli ebbeli tudatlanságát jámbor resignatióval nyíltan bevallani.⁴⁾ Egy későbbi elvtársa, — a ki az ő tudományellenes

nek Rav Asi tanaiban, csupán ők azok, a kik a talmudot és a bölcseséget is ápolják (שארם בעלי בינה והכמה) míg a napkeleti államokból kihalt minden szellemi törekvés. V. ö. Ozar Nechmad II., 3. old.

¹⁾ Ben-Jakob: Sem Hagdolim szer. III. Rabed, Grätz VI., 355. és 225. old. szerint II. Rabed.

²⁾ A Móré Nebuchimot ő még természetesen nem ismeri, azért a Misne-T.-nak vallásbölcészeti része (a ספר המדע) ellen irányozza kritikájának nyilatit.

³⁾ Lünelbe külömben is csak érettebb korában jutott el. L. H. Gross: R. Abr. b. Dávid aus Posquieres; Grätz: Monatschrift für Gesch. u. Wiss. 1873. évf. 343. és 402. old.

⁴⁾ L. Temim Deim 238. resp. הקלים הבראים הקלים ידעתי כנפשי כי מן הנבראים הקלים אשר ברא האלהים אני ולא השגתי לאחת מן החכמות הקלות אשר להכמים

érzelmeit osztotta, — szintén úgy nyilatkozik róla, hogy épenséggel nem büszkélkedhetett »külső tudományokkal« (הכמות החיצונית).¹⁾ Ennélfogva minden kritikai tehetsége mellett is hiányzott benne az objektivitás, saját nézetének igazságáról sokkal jobban megvolt győződve, mintsem hogy más nézetnek helyt adhatott volna.

Könnyen megérthetjük, hogy a Misne-Thorához irt lapszéljegyzeteiben²⁾ Rabed többek közt azt lobbantja Maimuninak szemére, hogy a zsidóságra hozta és szélétben terjeszti a filozófiai nézeteket. Ezért Maimuni filozófiai kijelentéseinél nem igen mérsékli haragját³⁾ és erélyesen kijelenti, hogy a »kinyilatkozással szemben az emberi gondolkodásnak nincs létjogosultsága, mert így támad a kétely az emberi lélekben, más szóval a spekuláció a hitnek megrontója.«⁴⁾

Ábrahám b. Dávid az ő Maimuni ellenes támadásaival azt a hatást érte el, hogy Maimuni iratai felett élénk vita keletkezett. Nemsokára kitört az ellenségeskedés keleten s nyugaton egyaránt — kezdetben még csak félenken. De csakhamar nyílt harc keletkezett. Az ellenségeskedés tüze mindjobban felcsapott, lángra lobbantá és két ellenséges táborra szakítá Izrael községeit — a maimunisták és antimaimunistákra.

A Provenceben hangzott fel a csatakiáltás és innen járta be Észak-Franciaországot és a Pyrenaei félszigetet: »hogy a szabad gondolkodás és tudomány veszélyes a vallásos meggyőződésre, mert ennek alapjait megrendíti.«⁵⁾ A türelmetlen Zeloták élére egy montpellieri kiváló talmudista: *Salamon b. Ábrahám* állott, két tanítványával. E három átkot mondott mindazokra, a kik talmudon kívül Maimuni filozófiai irataival, avagy egyéb tudományokkal foglalkoznak. Együttal felhívták Izrael többi tanítóit is, hogy Maimuni közveszélyes tanait ők

מפני כבוד טבעי ומאשר הציקוני תלאת ועלילות הזמן המתגלגלות על בני האדם... מן השכל אין L. tov. קדוש הדרש Maimuninak השנת הראבד. 7. f.-hez.

¹⁾ L. Rivas 118-ik responsumát: ותפאר כי הראבד ויל לא החוק ותפאר, וימשך בחכמות החיצונית בולסעות értendő.

²⁾ השנות = הגהות, melyekről Maimuninak aligha lehetett tudomása.

³⁾ L. Gross: Monatschrift 1874., 19. és 21. old., tov. Grätz VI., 355.

⁴⁾ L. Gross i. h. 166. old.

⁵⁾ L. Alfachar Juda nyílt levelét Kimechi Dávidhoz: ואינה כדאי הכמת וינית לעקר את הכל.

fűzheti, mert nem hasonló a héber nőhöz az egyiptomi.¹⁾ A Thóra azt felelheti (a filozófiának): »Az én fiam az élő, a tied a halott.«²⁾ Alfacharnak nézetei később a zsidóság egyik legnagyobb gondolkodójának, Spinózának tetszését is megnyerték.

Azonban Spanyolhonban még sokkal is jobban ünnepezték Maimuni emlékét és műveit, mintsem hogy Salamonnak és Alfacharnak kiméletlen eljárását nyugodtan eltűrték volna. Hogy Maimuni tanait megmenthessék, hogy a zsidóságot a szellemére rakott bilincsektől megszabadítsák — Kimchi hatása alatt — különösen Aragóniának legelső községe: Saragossa szállt síkra, élén *Bachja (Balchiél) Ibn Alkonstantinival*,³⁾ Jayme király udvari orvosával és kegyenczével. Bachja és más 11 tekintélyes saragossai férfiú felhívást bocsátott Aragonia községeihez, hogy Salamon b. Ábrahám ellen Maimuni érdekében állást foglaljanak. Ezen felhívás egyik legfontosabb okirat a Maimuni vita történetére, nemcsak azért, mert ez az egyetlen körlevél,⁴⁾ a melyben a mozgalom idejét feljegyezve találjuk,⁵⁾ hanem még inkább azért, mert feltárja azt az óriási hatást, a melyet Maimuni tanai az egész korszellemre gyakoroltak és szemünk elé állítja a maimunistáknak nemes felbuzdulását a tudományért és műveltségért.

Bachja és társai méltó felháborodásukban »Isten nevének megsértését látták Salamon és társai eljárásában, a kik merészelték Mózes⁶⁾ ellen fellépni. Hisz ő vezetett ki bennünket Thórájával⁷⁾ a tudatlanságnak, balgaságnak és tévelygésnek árából, az ő hírét, dicsőségét magasztalják a legtávolabbi vidékek lakói is, a kik jártasak a külső tudományokban...⁸⁾ Bölseink tanítottak arra bennünket, hogy Isten egységes voltáról filozófiailag elmélkedjünk, »külső, világi tudományokat« ápoljunk,

¹⁾ Czélzás Exod. 1, 19-re.

²⁾ I. Kir. 3, 22.

³⁾ Az átoklevélen Bachja ben Mózes aláírással.

⁴⁾ Ki van adva להרמב"ם והשובות ושאלות ותשובות הרמב"ם Amsterdam 1712, 81. old. tov. קובץ תשובות הרמב"ם III. rész: אנרות קנאות 5. old. Kezdődik: מנין קיל שאין מעיר.

⁵⁾ 1232. augusztus = Áb hó.

⁶⁾ Maimuni.

⁷⁾ Misne Thóra.

⁸⁾ בני גדלו הכמתם בחכמות החיצונות.

hogy a hit ellenségeinek megfelelhessünk.¹⁾ Ép így fontos a vallásra a csillagászat, geometria és a kalendáriumnak csillagászati megállapítása, melyeket a bibliából és talmudból el nem sajtáthatunk. Amint Sámuel, a nagy tanító mondá: »A csillagok pályái oly ismeretesek előttem, akárcsak Nehárdéának²⁾ utcái«. Gamliel patriarcha a csillagok megfigyelésére távesövet³⁾ is használt. A »nagy törvényszékek« tagjai csak azok lehettek, kik az általános tudományokban és az orvosi tudományban is jártasak voltak. . . . És íme fellép e három romboló és tévutra vezető a népet, a mestert megtámadván. Sötétségben akarják vezetni a községeket és mindenkinek eltiltani a Mórész és Máddá olvasását és általában a tudományagoknak elsajátítását.⁴⁾ Ezért ég szívünk bensőnkben s haragunk fellángolásában felhívjuk Aragonia királyság összes községeit, hogy hozzánk sorakozzanak és valamint mi, úgy ők is közönsítsék ki Salamont és segítő társait, miglen megtérnek az ő gonosz útjokról.⁵⁾

Ezen körlevélben, mely meggyőző hangjánál fogva nem téveszté el a kívánt hatást, csudálkozva látjuk, hogy még azok is, kik a tudományoknak oly bátor szószólói voltak, a kik a tudományok ápolását oly vallásos kötelességnek ismerték el, mely a talmudban nyeri forrását, már ezen tudományok művelésére ürügyöt keresnek és a tudományokat nem saját magukért, hanem azért tartották oly fontosnak, hogy az eretnekeket saját fegyvereikkel majdan visszautasíthassák. Egy évszázaddal későbbben ily ürügy keresése a profán tudományok elsajátításához már általános lett.⁶⁾

¹⁾ בני הכמני הורינו וההורינו ללמוד חכמת הייחוד וחכמות החיצונות (metafizika הכי הייחוד לאפיקורוס). במה שנושב לאפיקורוס.

²⁾ Szülővárosának.

³⁾ Schleiden szer. természetesen üveg nélküli távesövet! L. Westermann's Illustrierte deutsche Monatshefte 1876: »Die Bedeutung der Juden für die Erhaltung der Wiss.«

⁴⁾ וכל הלמד שום חכמה מחכמות החיצונות.

⁵⁾ Grätz VII, 57. és J. Wiesner: Der Bann in seiner geschichtlichen Entwicklung, 56. old.

⁶⁾ L. Meir Aldabi: Sebilé Emuna Nr. VIII; épígy Ribas, Chaszdaj Kreskas, Simon b. Czemach Durán és másokat. V. ö. Güdemann: Unterrichtsweisen 172. old. Látjuk tehát, hogy itt a חכמת החיצונות mint a metafizikán kívül eső profán filozófiai tudományok szerepelnek.

Természetesen nem hiányoztak olyanok sem, a kik hangjukat a béke és kiegyezés érdekében felemelték, különösen a tudományos középosztályból, a mely sokkal is műveltebb volt, mintsem hogy a tudományt elítélhetné. Minthogy nem merészletre nyíltan sikra szállni, inkább csatlakozik a tudományellenes állásponthoz.¹⁾ Ily közvetítő szerepet vitt *Mózes b. Nachman* vagy Nachmáni Gerundi (1195—1270), a ki hatalmas talmudi ismeretei mellett filozófiával is foglalkozott, tehát ennyiben nagyon is eltért a szigorú talmudi irányhoz hajló észak-francia rabbiktól, de azért Maimuninak a gondolkodásához sem csatlakozott, sőt igen sok helyen élesen megtámadta azt. Míg Maimuni számára a filozófia volt a próbakő, abból indult ki, hogy avval a zsidóságot kiegyeztesse, — addig Nachmani Juda Halévinek orthodox álláspontját követi és csak azon eredményeket fogadja el, a melyek a kinyilatkozással ellentétbe nem jönnek.²⁾

A francia rabbikhoz intézett körlevelében³⁾ kikel azok ellen, »a kik oly érdemdus férfit és annak műveit átok alá helyezték, a kinél nagyobb mester nem támadt Izraelben és a ki emellett minden tudományban jártas. Ily eljárás különben sem érheti el célját... Maimuni valláscodexe mindenütt csak jótékony befolyást gyakorolt, miért kellett annak bevezetését: a Maddát is átokkal sújtani? De meg a Mórénnek kiátkozása is meggondolatlan cselekedet volt, mert Maimuni nézeti eretnokséget nem tartalmaznak. Sőt szükségesek is, mert azelőtt az ifjak, ha gyógyászatra és egyéb tudományokra adták magukat, a görög filozófusokra voltak utalva⁴⁾ és ezáltal megíngott ősi hitük, most azonban a mesternek »Utmutatója« oltalom a tévelygések elől és nem kell többé Aristoteleshez és Galenushoz fordulni tanácsért.«⁵⁾

¹⁾ L. Güdemann: Unterrichtswesen, 144. old.

²⁾ Nachmáni a tudományokról elvetőleg nyilatkozik. L. Derasa, kiadta: Jellinek, II. kiadás, 16. old. és Güdemann: Unterrichtswesen 144. old.

³⁾ אגרת הרמב"ם, a אגרת השו"ב הרמב"ם, III. rész, 8. old.

⁴⁾ Egy kissé erősen hangzik: תחת אשר מלאו כרוסם מהבלי היונים.

⁵⁾ (Czélzás. Jes. 2, 6-ra) בדרך חרותנו לא יעמ קו ובלודי נכרים הספיקו לרחוק מעל ארסמו ונליאנום... והנה שם ולולי מדברי הרב ומפי ספריו חו... לרחוק מעל ארסמו ונליאנום... והנה שם הרב ספריו כתרם בפני מוריעות.

Végre rátér arra a pontra, a melyen a francia rabbikkal egyetért. Közvetítő ajánlata az, hogy a Maddah ellen kimondott átkot fel kell oldani, de szigorú átokkal kell sújtani mindazokat, a kik Mórén tanait és egyéb filozófiai tanokat terjesztenek és a kik a talmudi haggadákat kigunyolják, hogy ezután mindenki csak a szó- és írásbeli tannal foglalkozék. Hasonlóképen tartották vissza őseink még a nagy bölcsesket is, annál inkább kezdő tanítványokat, a logikának tanulmányozásától,¹⁾ a mint ezt találjuk Háj gaon responsumában, hogy ő Sámuel Hanágidot (a herceget) a következő szavakkal intette: »A ki elfordítja szívét ettől²⁾ és olyan dolgokkal³⁾ foglalkozik, eltávozik attól a Thóra és az istenfélelem, mert a profán könyvekben lévő tanok és a filozófiával való foglalkozás kártékony hatást gyakorolnak reá«.

Nachmánnak és különösen Salamonnak kísérlete — hogy a tudományokat és a szabad kutató szellemet a vallás teréről száműzzék — hajótörést szenvedett. Egyik leghivebb szövetségeseik: Dávid b. Saul is elpártolt tőlük és most Salomon a zsidóság ellenségeihez, a dominikánusokhoz fordult és azokkal, különösen Montpellierben, Maimuni iratait elégettette.⁴⁾ Ezzel aztán a zsidóság általános elszörnyűködését magára vonta. Még az észak-francia rabbik is elfordultak tőle.

Ezzel a szabad szellemi fejlődés, a mely veszélyben forogott, a heves támadás daczára egyelőre meg lett mentve és szabad folyásában nem akadályozta azt senki.⁵⁾ Bár ily hatalmas, eredeti jelenségek, bölcseszek és kutatók, mint Ibn Ezra és Maimuni, nem lépnek fel a zsidóságban, de e helyett a műveltség és irodalom általános ápolásnak örvendenek és min-

¹⁾ למנוע מן ההינין.

²⁾ T. i. a misna és talmudtól.

³⁾ Filozófiai tanokkal ויתעסק כדבריהם ההם בלבד, a בלבד kif., mint azt Geiger bebizonyítja, későbbi toldalék. L. Háj gaon-t, 16. old.

⁴⁾ Ezen eljárást az akkori zsidóság a kereszténységtől tanulta el. Mert mielőtt Maimuninak iratai a lángok martalékává lettek volna, röviddel ezelőtt égették el Párizs piacán kath. eretnekeknek és aristotelesi filozófusoknak iratait és ugyanott tiltotta meg egy synodus Aristoteles metafizikájának tanulmányozását. L. Güdemann: Unterrichtswesen, 143. old.

⁵⁾ L. Geiger: Das Judenthum und seine Geschichte, 48. old.

magát a filozófia művelésétől.« »Hisz a régi filozófusok is Sem, Éber és Ábrahámtól, de főképen Salamontól kölcsönözték az ő filozófiájukat. Ismeretes, hogy Salamonhoz a földnek mind a négy széléről zarándokoltak, hogy halgassák az ő bölcsességét, a mint ezt a Kir. könyve (10,24) elbeszéli. Ezen alkalommal mindegyik a Salamontól, avagy annak nevében hallott dolgot a saját nyelvén följegyezte, mint a görögök is, a kik az összes tudományos iratokat nyelvükre lefordították. Ptolomeusról is beszélük, hogy Jeruzsálembé küldött, hogy a papok az ottani tudományos műveket görög nyelvre lefordítsák. Lehetetlen tehát, hogy Salamon ne szerkesztett volna fizikai és metafizikai műveket, csakhogy ezek az exiliumban elvesztek.«¹⁾

Ilyen és ehhez hasonló »középkori« nézetekkel ezután már nagyon gyakran találkozunk, sőt csakhamar megszólal a

¹⁾ L. המעלות 12. old., kiadta és bevezetéssel ellátta Dr. Venetiáner Lajos. Eme hit, hogy az összes profán tudományok tulajdonképen az izraelitáktól erednek, azokat innen plántálták át a kaldeusokhoz, perszákhoz, görögökhöz, innen a rómaiakhoz; avagy hogy már Pythagoras és Aristoteles maguk is Salamonnak tanítványai voltak; Galenus azonos lett volna Gamiellel s. i. t., mindezek igen régi nézetek. Midőn a cultura a 13. és 14. században mind jobban terjeszkedett, a zsidóság írói szívesen elfogadták azon elterjedt nézetet, hogy ezek a tudományok a zsidóság ősi tulajdonai. Cassel (Kuzari 171. old. 2. j.) ezen nézet eredetét a görög tudomány óriási befolyásának tulajdonítja, úgy, hogy a zsidók lehetetlennek tartották, hogy pogány népek a tudományok terén többet műveltek volna, mint »a kinyilatkoztatás népe«. (L. tov. Munk: Guide des Egarés I., 332. old., 3. j.) Azonban ezen nézetek nem csupán a nemzeti büszkeség szüleményei, hanem úgy az araboknál, mint a keresztény világban is el voltak terjedve, a zsidók pedig szívesen csatlakoztak ezen alaptalan ábrándhoz, a mely hízelgett is nemzeti hűségüknek. Csakhogy ezen hit sokkal komolyabb természetű volt, mint azon magyarsodási mozgalom, mely Révai és különösen Horvát nyomában nemcsak a bibliának, hanem a történetnek alakjait is magyar köntösbe öltöztette és e szerint az egész világ műveltségét magyar származásúnak tartotta, mert a műveltségnek zsidó származású hite évszázadokon keresztül fenntartotta magát és ezen meggyőződéshez más nemzetek is csatlakoztak, mint ezt Kaufmann (»Az érzékek« bevezetésében 5. old.) említi és a zsidó forrásokot (u. o. 5-7. old.) összegegyűjti. Ezen adatokhoz Venetiáner המעלות 12. old. XII—XIII. old.) újakat csatol. V. ö. még Güdemann: Erziehungsweisen... in Italien 120 és 121. old. és Munk: Philosophie der Juden, übers. von B. Beer, 96. old. Végre mindezen adatokhoz l. még Kaszpinak és Immanuel Rominak nézetét munkámban. Ilyféle — manapság nevelésgegsnek tetsző — állításoknál rend. Jes. 29, 14. v. vált tipikussá.

türelmetlenség hangja a filozófia és egyéb tudományok ellen. Midőn a zsidóság sorsa mind nehezebbé lett, az üldözések mind jobban lealázták; a külső testi lealázással a lélek is mindinkább elveszté rugékonyságát, a szabad kutatásra való hajlamot. A tudomány lassan-lassan szűkebb térre szorítkozott, végre átengedte az uralmat az egyoldalú talmud tudománynak és a kabbala titkos tanának.

A tudományellenes visszahatás különösen a Provenceban észlelhető, még a zsidóság költői között is, a kik mindenütt és mindig a szabad gondolkodás hírnökei, még itt is mély megvetést hallunk, különösen a filozófiai tanulmányok ellen. Az uralkodó áramlatnak figyelemreméltó képét tárja elénk Ezóbi¹⁾ József-nek didaktikai költeménye,²⁾ melynek szerzőjét Reuchlin »Judaeorum poeta dulcissimus« jelzővel tisztelte meg. »Őrizkedjél« — inti fiát a költő — »a görög bölcseségtől,« hajolj el az ő szőlőkertjeitől, mert Szodoma és Gomorrha mezősegeiről vannak az ő vesszeik... Foglalkozzál néha a grammatikával és a sentirással, de főfoglalkozásod a talmud legyen!... De hogy a megtiltott és megengedett dolgok okait megismerhesd, kutass Alfázi és Maimuni törvénykönyveiben is... Ismerd meg a héber költészetet és vigyázz a szép és tiszta stílusra!«³⁾ A költő nagyra becsüli Maimuni törvénykönyvét, de különösen a talmudot ajánlja buzgó tanulásra.

Németországi viszonyok.

Ezóbi József nyomdokain haladt, sőt azt nagyban túlszárnyalta a németországi zsidóság. Ezeknek szomorú sors jutott osztályrészül. A nyomornak és szorongatásnak minden lépcsőt kellett járniok. Ellenségeik el nem fáradtak abban, hogy új, meg új vádakat kovácsoljanak ellenük. Ilyen állapotok között, hogy is lehetne a szellemi élet frissességét fenntartani? Hogyan állhatna fenn műveltség és irodalom? A német zsidóknak egyetlen vigaszt a vallás és hagyomány nyújtott,

¹⁾ Ezóbi = Hissopaeus, Carmoly szer. = Vaison; l. Güdemann: Unterrichtsweisen 158. old.

²⁾ קערה ככה (= ezüst eszébe) lakodalmi költemény fia számára. Ki van adva a költemény a הקה המסה ה' gyűjteményben.

³⁾ קערה ככה 2. old.

gyűlölettel voltak eltelve minden idegen tudomány iránt.¹⁾ Az ő egész világuk a talmudban volt, gondolkodásukat ennek tere foglalkoztatta, de bár a talmud az emberi élet minden oldalát kutatásának hatáskörébe vonja, az újabb tudományok eredményeiről fogalmuk sem volt. Maimuni vallásfilozófiai iratairól — talán a Maddát kivéve — tudomást sem vettek. Megvetéssel illették mindazokat, a kik ilyesmivel foglalkoztak.

A 12. század második felében fellépett egy férfiú, a ki a középkori német zsidóság jellemző vonásait magán viselte: *Taku* ²⁾ *Mózes b. Chisdaj*. Ép ennek köszönhetette, hogy munkáit kortársai nagy tetszéssel fogadták, míg az utókorunk teljesen feledésbe merültek. A mult század közepén felfedezett polemikus munkájában, a *כתב תמים*-ban ³⁾ vakbuzgóságra mesze túlhaladta montpellier-i Salamon és elvtársainak álláspontját is és merészelte nemcsak Maimunit és Ibn Ezrát, hanem még Szaadja gaont is, — kit mindeddig csak a tisztelet hangjával említették, — az eretnekség vádjával illetni. Taku, a ki nemcsak a szentírásnak, hanem még a talmudi agadának leírásait is a maguk betűszerinti értelmében fogta fel, a ki az istenséget emberi tagokkal,⁴⁾ mozgással, öröm és fájdalom megnyilatkozásaival és egyéb antropomorphistikus tulajdonságokkal ellátva gondolta, a ki a középkori babonának hirdetője és terjesztője volt, ily férfiú természetesen még Szaadjának nézeteit is istenteleneknek találta. »Szaadja ugyanis azt állítja, hogy Isten finom szellemi anyag, távol minden testiességtől és a róla mondott emberi tulajdonságok nem egyebek symbo-

¹⁾ Zerachja b. Saltiel érdekesen jellemzi őket filozófiai commentárjában a Pél. 6,1-hez: *ובראותי כי מבעד זה האיש לא היה סובל אלו הענינים* (פירושו המקרא על דרך פילוסופיא) שפרשתי לו התבוננתי כי הוא מתלמידו האשכנזים אשר לא ראו אור: Ozar Neehmad II., 137. Továbbá: Ozar Neehmad II., 137.

²⁾ Ahol más kiejtés szerint Tachau (csehországi helység) nevéről, a hol egyideig működött, kapta volna e melléknevet. Élt még Regensburgban, Bécs-Ujhelyen is. L. Steinschneider: Ábr. Ibn E., 81. old.

³⁾ Carmoly fedezte azt fel, mint kéziratot, egy párizsi katalógusban, elején és végén megescsonkítva, a szerző és munka neve nélkül. I. Carmoly: Itinéraires 288. old. A művet Kirehheim Rafael adta ki, előszóval ellátva az *חומר* folyóiratban, III. évf. 58—99. old.

⁴⁾ Mindennek daczára Taku azt hiszi, hogy a *ישעור קומה* t a karaiták csempésztek volna be a zsidó mystikus irodalomba. L. Ozar Neehmad III., 62.

likus szólásmódoKNÁL.¹⁾ Ezért Taku Szaadjának vallásfilozófiáját ²⁾ a külső eretnek tudományok (*חכמה החיצונית*) közé sorolja, mert eltereli a közönséget az istenfelelemtől és erősíti az isten-tagadók nézeteit, kiknek kajánság lakozik szívében őseink talmudja ellen.³⁾«

»Vajjon nem elég-e, hogy Jézus tanítványai, a keresztények a Thóra parancsait allegorizálták és hogy a karaiták, Anan, Saul és társaik a szóbeli tantagadták⁴⁾...? Ime bölcseink intettek bennünket, hogy nem szabad kutatni azt, a mi a földi halandó előtt el van rejtve, mert hisz az ember még saját magát sem ismerheti meg eléggé, tehát hogy is kutatná és ismerhetné meg Isten lényegét?...⁵⁾«

»Ime a *ספר האמונות*-ból indultak ki és onnan szívták be a későbbiek a hitelenséget. Szaadja munkáitól buzdítva, folytatták a kutatás munkáját. Ő utána léptek fel az indus bölcsek és filozófusok, a kik mindent megakartak ismerni az ő tudományos kutatásukkal. Ibn Ezra is követte Szaadja nyomdokait, új Thórát és traditiót készített, hogy tagadja vele a mi igaz Thóránkat.⁶⁾ Ibn Ezra is tagadja az isteni lény mozgási képességét, pedig ha ez az embernél megvan, annál inkább Istennél? Az eszes belátja, hogy az ő »eretnek okoskodása« (*דעת החיצונית*) csak arra való, hogy az embereket eltérítse a Thórától, az igaz hittől és attól, a mit bölcseink tanítottak.⁷⁾ Hogyis nyugodhatnánk bele az ő szavaiba, midőn bölcseink

¹⁾ *כתב תמים* 64. old.

²⁾ A *ספר האמונות*-t, a mely műnek ismeretét Taku nem is az eredetiből, hanem csak R. Berachja Hanakdon (élt 1240 körül.) átdolgozásából merítette.

³⁾ 64. old. *קובלנו על ספר האמונות (לר' סיג) כי בא בהכחמת החיצונית והרבה עניות להפליג את הרבים מיראת שמים שלימה.*

⁴⁾ »Az eretnek Anan — folytatja Taku — a ki úgy nyilatkozott, hogy vajha Izrael bölcsei az ő gyomrában lennének, a melyet ha szétvágnának, ő vele együtt azok is elveszhetnének.« Eme passzust Grätz (V., Note 13,3. j.) is említi.

⁵⁾ Szaadjának szabad kutatása ellen irányul.

⁶⁾ 96. old.

⁷⁾ 82. old. *וחכמה זו החיצונית אינה אלה להכשיל בני אדם להוציאם יבין המבין כי לפי דעת החיצונית. Továbbá a 85. old. וכברתם שכתבנו למעלה צריך לכפור מה שדרשו רבותינו חכמת היצונית. Tehát a חכמה היצונית Takunál a *דעת החיצונית*-vel váltakozik, megfelel neki »az eretnek gondolkodásmód.«*

arra tanítanak bennünket, hogy vannak rossz szellemek¹⁾ a világban, melyek részben az emberekhez, részben pedig a szolgáló szellemekhez hasonlítanak? Ibn Ezra ennek daczára tagadta²⁾ azok létezését, ámbár az ő állandó kísérői voltak.³⁾

Ily babonás, korlátolt felfogás Maimuni józan nézeteivel is összeütközésbe jött,⁴⁾ a ki az isteni attributumokat⁵⁾ csak képes kifejezéseknek állítja. Maimuninak másik büne volt, »hogy a filozófusokkal tartott, a kik« — Taku szerint — »nem hisznek a Thóra igazságában.«⁶⁾ Azonban a filozófia nem sokat zavarhatta őt elzárkózottságában.

Az olaszországi zsidók. Renaissance.

Az olasz zsidóság nem igen vett tudomást a Maimuni iratai körül lefolyt harczról, hozzájuk a tudományellenes áramlat el nem jutott. Azt látjuk, hogy a régi héber tananyag szorgalmas ápolása mellett nagy fogékonysággal sajátították el a Dante korában fellendülő tudományokat is. És így csakhamar — a kik eddig tudatlanságban versenyeztek a Németországiakkal — friss szellemi életre ébredtek. A klasszikus ó-kornak felelevenítési munkájában a költészet és filozófia terén ők sem maradtak hátra a többi lakosoktól. Sőt el lehet mondani, hogy különösen a középkori filozófia terjesztésénél nekik jutott az oroszánrész azáltal, hogy az araboknak és a keresztény scholastikusoknak filozófiai iratait lefordították és a nagyközönségnek hozzáférhetővé tették. A fordítók egyuttal maguk is működtek, mint kiváló írók, filozófusok. Nápolyban a »tudomány-

¹⁾ שדים.

²⁾ 97. old. 6. sorban alútról כהן ובשר helyett כהן ובשר olvasandó, l. Steinschneider: Ábr. Ibn E. 81. old. jegyz.

³⁾ »Ezen szellemek segítségével« — folytatja Taku — »juthatott el Ibn E. az ismeretnek oly fokára, a melyre még az angyalok sem emelkedhettek. A szellemek az ő tagadása daczára is megmutatták néki létezésüket. U. i. angoloktól értesültem, hogy a szellemek egyszer fehér ebek alakjában utját állották. Ő közjéjük érve megsérült és e sérülésbe bele is halt.«

⁴⁾ Pedig Maimunit is nem a Móréból, hanem a vallás-kodexéből ismerte.

⁵⁾ Mint ענין ה' ענין ה' אצבע אלהים s. a. t.

⁶⁾ 66. old. Itt Taku Nachmaninak Jób commentárját tévesen Maimuninak tulajdonítja.

szerető Frigyes« udvarán mindenekelőtt a provencei származású *Jakob b. Abbamári (Anatóli)* vált ki (1232 körül) mint fordító, a kinek filozófiai szentírás-magyarázatai¹⁾ — a melyeket ünnepek alkalmával a templomban előadott — később nagy visszahatást szültek. A bevezetésben még szerző is panaszkodik az egyoldalú talmudtanulásról, midőn is a tudományval vajmi keveset törődnek. Elbeszéli, hogy midőn apósánál, Sámuel Ibn Tibbonnál, matematikai tudományokból oktatást vett, ezért néki annyi szemrehányást tettek, mintha az időt sétálással, sőt koczkajátékkal töltötte volna el.²⁾

»A tudományos kutatással« — mondja másutt a szerző³⁾ — »nem szabad az embernek felhagyni, azon ürügy alatt, hogy ez ártalmas és a kutatót az eretnekség karjaiba vezeti. Így csak a rest gondolkodik a tudományról, a ki Salamonnal hangoztatja: »Oroszlán van az utcán, a terek közepén megölhetnek engem«. (Péld. 22, 13). Habár bölcseink ki is mondták: »Tartsátok vissza gyermekeiteket az elmélkedéstől, a görög bölcseségtől«, ezen tilalom csak a gyermekekre és ifjakra vonatkozik, a kiknek még nincs elég erejük arra, hogy megállhassanak a »királyi hajlékban«, aminthogy néha a húst és bort gyermekektől és betegektől elvonják. Azonban a mily kevésbé vonják meg a húst és bort egészséges felnőttektől, ép oly kevésbé szabad őket a tudományoktól távol tartani.« Anatóli tudományszeretete addig ment, hogy a tudományokat — habár a legerőltetettebb allegorizálással — igyekszik a szentírásból leszármaztatni.⁴⁾

Egy másik kiváló fordító és orvos, a veronai *Hillel b. Sámuel* (1220—1295), a ki mint Maimuninak lelkes tisztelője, a Salamon Petittől Palesztinában felidézett Maimuni-vitában maga is tevékeny részt vett. Hillel filozófiai tudása mellett is buzgó hitt a szentírás csudáiban és emiatt élénk levélvitába bocsátkozott a csudákat racionálisan elmagyarázó római filozófussal: *Zerachja b. Izsák b. Saltiel* Chénnel. Zerachja második levelében erélyesen utasítja vissza Hillel állításait: »Nem való a talmudi nézeteket a filozófiával összekeverni. Ezen

¹⁾ מלמד התלמידים Ljck 1866.

²⁾ Gudemann: Erziehungswesen . . . in Italien, 162. old.

³⁾ מלמד התלמידים 99. old.

⁴⁾ L. fennt 27. old.

arra tanítanak bennünket, hogy vannak rossz szellemek¹⁾ a világban, melyek részben az emberekhez, részben pedig a szolgáló szellemekhez hasonlítanak? Ibn Ezra ennek daczára tagadta²⁾ azok létezését, ámbár az ő állandó kísérei voltak.³⁾»

Ily babonás, korlátolt felfogás Maimuni józan nézeteivel is összeütközésbe jött,⁴⁾ a ki az isteni attributumokat⁵⁾ csak képes kifejezéseknek állítja. Maimuninak másik büne volt, »hogy a filozófusokkal tartott, a kik« — Taku szerint — »nem hisznek a Thóra igazságában.«⁶⁾ Azonban a filozófia nem sokat zavarhatta őt elzárkózottságában.

Az olaszországi zsidók. Renaissance.

Az olasz zsidóság nem igen vett tudomást a Maimuni iratai körül lefolyt harcokról, hozzájuk a tudományellenes áramlat el nem juthatott. Azt látjuk, hogy a régi héber tananyag szorgalmas ápolása mellett nagy fogékonysággal sajátították el a Dante korában fellendülő tudományokat is. És így csakhamar — a kik eddig tudatlanságban versenyeztek a Németországiakkal — friss szellemi életre ébredtek. A klasszikus ó-kornak felelevenítési munkájában a költészet és filozófia terén ők sem maradtak hátra a többi lakosoktól. Sőt el lehet mondani, hogy különösen a középkori filozófia terjesztésénél nekik jutott az oroszlanrész általt, hogy az araboknak és a keresztény scholastikusoknak filozófiai iratait lefordították és a nagyközönségnek hozzáférhetővé tették. A fordítók egyuttal maguk is működtek, mint kiváló írók, filozófusok. Nápolyban a »tudomány-

¹⁾ שדים.

²⁾ 97. old. 6. sorban alútról כהן וכפר helyett כהן וכפר olvasandó, l. Steinschneider: Ábr. Ibn E. 81. old. jegyz.

³⁾ »Ezen szellemek segítségével« — folytatja Taku — »juthatott el Ibn E. az ismeretnek oly fokára, a melyre még az angyalok sem emelkedhetek. A szellemek az ő tagadása daczára is megmutatták néki létezésüket. U. i. angoloktól értesültem, hogy a szellemek egyszer fehér ebek alakjában utját állották. Ő közéjük érve megsérült és e sérülésbe bele is halt.«

⁴⁾ Pedig Maimunit is nem a Móréból, hanem a vallás-kodexéből ismert.

⁵⁾ Mint יה' עני' יה' אצבע אלהים s. a. t.

⁶⁾ 86. old. Itt Taku Nachmaninak Jób commentárját tévesen Maimuninak tulajdonítja.

szertető Frigyes« udvarán mindenekelőtt a provencei származású *Jakob b. Abbamari (Anatóli)* vált ki (1232 körül) mint fordító, a kinek filozófiai szentírás-magyarázatai¹⁾ — a melyeket ünnepek alkalmával a templomban előadott — később nagy visszahatást szültek. A bevezetésben még szerző is panaszkodik az egyoldalú talmudtanulásról, midőn is a tudományval vajmi keveset törődnek. Elbeszéli, hogy midőn apósánál, Sámuel Ibn Tibbonnál, matematikai tudományokból oktatást vett, ezért néki annyi szemrehányást tettek, mintha az időt sétálással, sőt koczkajátékkal töltötte volna el.²⁾

»A tudományos kutatással« — mondja másutt a szerző³⁾ — »nem szabad az embernek felhagyni, azon ürügy alatt, hogy ez ártalmas és a kutatót az eretnesség karjaiba vezeti. Így csak a rest gondolkodik a tudományról, a ki Salamonnal hangoztatja: »Oroszlán van az utcán, a terek közepén megülhetnek engem«. (Péld. 22, 13). Habár bölcsseink ki is mondták: »Tartsátok vissza gyermekeiteket az elmélkedéstől, a görög bölcseségtől«, ezen tilalom csak a gyermekekre és ifjakra vonatkozik, a kiknek még nincs elég erejük arra, hogy megállhassanak a »királyi hajlékban«, aminthogy néha a húst és bort gyermekektől és betegektől elvonják. Azonban a mily kevésbé vonják meg a húst és bort egészséges felnőttektől, ép oly kevésbé szabad őket a tudományoktól távol tartani.« Anatóli tudomány szeretete addig ment, hogy a tudományokat, — habár a legerőltetettebb allegorizálással — igyekszik a szentírásból leszármaztatni.⁴⁾

Egy másik kiváló fordító és orvos, a veronai *Hillel b. Sámuel* (1220—1295), a ki mint Maimuninak lelkes tisztelője, a Salamon Pettittől Palesztinában felidézett Maimuni-vitában maga is tevékeny részt vett. Hillel filozófiai tudása mellett is buzgón hitt a szentírás csudáiban és emiatt élénk levélvitába bocsátkozott a csudákat racionálisan elmagyarázó római filozófussal: *Zerachja b. Izsák b. Saltiel* Chénnel. Zerachja második levelében erélyesen utasítja vissza Hillel állításait: »Nem való a talmudi nézeteket a filozófiával összekeverni. Ezen

¹⁾ מלמד התלמידים Ljck 1866.

²⁾ Gudemann: Erziehungswesen ... in Italien, 162. old.

³⁾ מלמד התלמידים 99. old.

⁴⁾ L. felett 27. old.

ferde uton járt Nachmáni is, a ki bár »ordító oroszlán«, jártas és éleseszű volt a talmud terén, de a természettudományokból és filozófiából mitsem értett és nem ismerte a világosság lakóhelyének utját... Ha te is hasonló módon akarsz eljárni, ha a szabad kutatásnak ellenébe a betűt helyezed, akkor térj vissza inkább őseid országába... burkolódzál be imaköpenybe, tanulmányozd a mystikus iratokat, mélyedj el a Jeczira és Szirach könyvébe és az istenség óriási testméreteiről szóló könyvbe,¹⁾ de a fizikai és egyéb tudományos könyvekkel ne foglalkozzál.²⁾

Mindezeknél nagyobb esemény volt a »középkor Heinejének«: *Immánuel b. Salamon* Róminak (1265—1330) fellépte, ki Danteval baráti viszonyban állott és annak eszméit, korának műveltségét teljesen magáévá tette. Jártas volt ezenkívül egy más téren is, a hova őt Dante barátja már nem követhette volna: a zsidó irodalom terén. És Immánuel — filozófiai műveltsége, merész, csapongó képzeleti mellett is — jó, hithű zsidó maradt és a legkönnyelműbb témái mellett olykor-olykor igen komoly hangon és meleg szívvvel lép fel a tudomány, erkölcs és vallás érdekében és lendületes imákban fordul Istenhez és makámáin kívül,³⁾ — melyeket a későbbi kor orthodox felfogása elítélt és az erkölcsre ártalmasoknak tartott, — vannak még igen komoly exegetikus iratai és kommentárjai is a szentíráshoz.

A példabeszédekhez irt kommentárja igen olvasott és népszerű volt egy időben.⁴⁾ Egyes kitérései élénk fényt vetnek korának ferde felfogására, — a melytől ugyan ő sem volt ment, — de egyuttal élénk állítják buzgó törekvését, a melylyel kortársait a tudományok csarnokaiba szólítja. Miután Péld. 22. f. 13-nál ugyanazon intéssel lép fel, a milyennel Anatólinál már találkoztunk, — 25. feje. 16-nál ismét hangsúlyozza, hogy kortársainak mily szüksége van az idegen tudományokra: »Mert régi bölcsseinknek figyelmeztetése: hogy az elmékedéstől magunkat távoltartsuk, nem azt jelenti, hogy a kutatást, a józan észszel felérhető gondolkodást is abba hagyjuk. Ezt csak a balgák és a gondolkodásra is henyék állítják, a kik a

¹⁾ Siur-Kóma.

²⁾ Oczár Nechmad II., 142. old.

³⁾ מתבירית.

⁴⁾ És már 1487-ben nyomtatásban is megjelent.

saját tehetetlenségüket és balgaságukat igazi tökéletességnek —, míg a mások tökéletességét és tudását eretnekségnek szeretnék feltüntetni: a sötétséget világosságnak és a világosságot sötétségnek nyilvánítani.¹⁾

Azon meggyőződés, hogy az »összes idegen tudományok« hajdan a zsidóságból indultak ki, őt is jellemzi. Péld. 26, 13-nál: »A rest így szól: Sakál van az uton, oroszlán a tereken« következőt mondja Immánuel: »Ezen példabeszéd azokra céloz, a kik a tudás elérését elhanyagolják, mert azt veszélyesnek tartják, akár egy sakált. Ugyanis azt mondják: »Hogy is foglalkozhatnánk a természettudományokkal, midőn legtöbben, kik ezekkel foglalkoznak, a mi tanainknak semmi hitelt sem adnak? Hogy ápolhatnánk logikai ismeretet, midőn ez legtöbb embert elámit és csalékony bizonyítékokat szolgáltat a kezébe? A filozófiáról tudni sem akarunk, mivelhogy ez Aristotelesnek és oly férfiaknak teremtménye, a kik a Thórában nem hittek«. De ezen balgák elfeledik, hogy az igazságot mindenkitől el kell fogadnunk, a ki azt adja. Ezenkívül: mindazon tudományok, a melyeket a balgák és tunyák »idegeneknek« (היעזינים) kereszteltek el, Izraelnek ősrégi tulajdonai. Eredetileg a mi szent nyelvünkön tanították azokat, míg aztán — fájdalom — fáradságos bolyongásaink közben ama iratokat elvesztettük. Hisz Salamontól is, a ki annyit szerzett és tanított, csak három irat maradt reánk. Valószínű, hogy a különféle népek királyai és bölcsei Salamonhoz zarándokolván, az oktatásképen nyert tanokat feljegyezték és aztán azoknak a birtokába mentek át, mialatt tőlünk elvesztek. Igazán csuda, hogy a szentírás 24 könyve megmaradt! E szerint lehet, hogy a fizika, metafizika és más tudományok, a melyeknek főmesterül ma Plátót és Aristotelest emlegetik, eredetileg Salamonéi voltak. Hisz látjuk, hogy a zene, egy kiváló tudomány és művészet, hajdan a mi vallásunkban otthonos volt és oly férfiak, mint Ászáf, Dávid, Sámuel és mások mivelték, — míg manapság közülünk senkinek abban a legkevesebb jártassága sincs!... Végre a logika elleni vádra (azt felelem): Nem hogy megtevesztené, hanem még élesíti az észet és az összes tudományok előkészítője. A ki tehát azt »idegen« tudománynak jelenti

¹⁾ L. Gudemann: Erziehungswesen... in Italien, 123. old.

és Plátóról, Aristotelesről, mivel — hogy nem zsidók voltak, tudni sem akar, az hasonlít a renyhéhez, a ki azt hangoztatja: »Sakál van az uton, oroszán a tereken«.

Ilyféle felfogással külobben Immánuel keresztény kortársainál is találkozhatunk. Egy hirneves dominikánus szerzetes: Giordano de Rivalto Florenzben (1304-ben) tartott prédikációiban Szt. Ágostonnak ama nézetét hirdette, hogy az ó-testamentum könyvei eredetileg a kereszténység miatt adtak, tehát a keresztényeké. Mások meg egész Vergilt a kereszténység szellemében fogták fel.¹⁾

Immánuel a vallást és tudományt ugyanazon zsinórmértékkel méri és többször hangsulyozza (Péld. 1, 2; 8, 33; 9, 1): »Mielőtt az ember a metafizika tanulmányozásához fog, előbb a hét előkészítő tudományt sajátítsa el,²⁾ azonban nehogy ezen előfokokat átugorva, mindjárt a metafizikánál kezdje.« Ezen rend megtartásánál a tudományok nemcsak hogy nem távolítanak el Istentől, hanem inkább hozzá vezetnek. Mert: »Istenfélelem a megismerés kezdete, a bölcseséget és erkölcsöt a balgák megvetik.« (Péld. 1, 7.). Salamon ezzel azt tanítja, hogy az istenfélelem és a tudomány nemcsak hogy ki nem zárják egymást, sőt a mint istenfélelem nélkül tudomány nem létezhetik, ugy tudomány nélkül istenfélelem sem és csakis a balgák azok, a kik a bölcseséget (חכמה) és erkölcsöt (מוסר), azaz a metafizikát és a hét szabad tudományt megvetik.«³⁾

(Vége következik.)

Budapest.

DR. HIRSCHLER IGNÁCZ.

¹⁾ Güdemann: i. k. 120. és 121. old.

²⁾ A 7 szabad művészetet, — Immánuel szerint — az aritmetikát, geometriát, zenét, a mechanika két ágát (חכמת המדות és חכמת המשקלות), az optikát és astronomiát. Immánuel a logikát segédtudománynak tekinté: l. Haarbrücker: Muhammed ibn Ibrahim's arab. Encycl. d. Wiss. 18. old., a ki a logikát szintén csak mint eszközt tekinti egyéb tudományok elnyerésére.

³⁾ Güdemann i. h. 125. old.

ZSIDÓ ANGYALTAN.

(Folyt. és vége.)

III.

Középkor.

Mint a biblia a talmud előtt, úgy a talmud az utána következő korok előtt irányadó tekintély. De valamint a biblia nem abadályozta meg a talmudistákat, hogy a benne elhintett csirákból gazdag angyaltant növesztessenek, úgy a talmud sem akadályozta a mystikusokat, hogy az ő angyaltanából egy beláthatatlan angyalbirodalmat varázsoljanak elő. A talmudban meglevő angelológiai elemek és nevek a középkori mystikusoknál is megjelennek, de csak mint alkalmas alap, melyen a magasan szárnyaló képzelet légvárát játszi könnyűséggel építheti fel. A szentírás titkos tant egyáltalában nem ismer, a talmud ismeri az isteni trónkocsi és a teremtés titkos tudományait, de az angelológiát nem tekintette titkos disciplinának. Az esszeusoknak volt ilyen tanuk és mint ilyen jelenik meg a gaoni korban (600—1000) és még inkább a kabbalistáknál, kik Európában a 13. század óta egyre több tért nyernek és végre mindenható befolyáshoz jutnak. A talmudban az angyalok Isten eszközei, a középkorban emberek eszközeivé lesznek, kik nevek és egyéb szerek segítségével idézik őket és szolgálatukba kényszerítik. A talmud ismer angyaljelenségeket, de nem ismer angyalidézéseket, melyek a szellemidézésektől megkülönböztetendők. Ebben a pontban még a gáoni mysticismus is igen tartózkodó, de a »Raziel«-könyve, a mely többféle alkatelemekből áll, mindjárt elején utasításokat ad, hogy mikép lehet a hónap, nap és óra szerint változó angyalokat czitálni és saját czélra, mint pl. a jövő megtudására stb., felhasználni. A kabbala aztán egyáltalában nem ismert határt. A kabbalában, mint az egyptomi mágiában, az a felfogás uralkodik, hogy angyal neve szólításának nem tud ellentállani, ha ez bizonyos előkészületek után alkalmas időben és alkalmas helyen történik.

Természetes ezek után, hogy a talmud utáni angelológiában, a mely *gyakorlati* célokat is szolgált, az angyalnevek

roppantul megszorodtak. Azokon az angyalokon kívül, kik az eget igazgatták, egész sereg létezett, a mely az embervilág specificált tevékenysége fölül volt helyezve és melynek egyénei saját neveket kaptak. Midőn aztán a betű- és számmysticizmus, a mely eredetileg a világteremtés fölötti elmékedés körébe tartozott, az angyalokat is, mint a világ alkotó részét, hatalmába kerítette, számos név keletkezett, melyeket kizárólag rajongó mystikusok fundáltak ki és a melyeknek természetesen nincsen etymonjuk. Ezrivel találjuk ezeket a neveket és jelentékeny részüket a »Raziél könyv« őrizte meg. Ezt a könyvet *Raziél* angyal adta Ádámnak, ki fiának hagyományozta stb. míg Ábrahámra, Mózesre és a profétákra stb. jutott.

Ha eltekintünk ezektől az újból szopott angyalnevektől, melyek a »praktikus kabbalá«-ban alkalmaztatnak, de nem vehetők a néphit alkotórészeiül, bátran állíthatjuk, hogy az angyalnevek és az angelológiai elemek régiebbek, mint az az irodalom, nevezetesen mint a Hékhálóth, Óthijóth di R. Akiba, Raziél és Zóhar, melyben megjelennek, mert minden titkos tudomány általánosan elismert vonása, hogy sokáig valóban titokban és nem irodalmi alakban virágzik, a míg napfényre merészkedik és irodalomná válik. Az angyalneveket, mint a legszentebb alkotórészt, gyakran le sem írták, még kevésbbé nyomtatták, minék következtében részben mai napig ismeretlenek és így nem is kerülhettek Schwab 368 lapos »Vocabulaire de l'Angelologie« cz. szótárába (Páris 1897). Nevezetes, hogy görög isten neveket is becsempésztek, melyeket később bibliai nevekre magyaráltak. Természetes, hogy már a középkorban is voltak írók, kik a költött neveket és a gematriákat azaz a betűk számértékével és felcserélésével való játékot, melyeknek segítségével kitaláltak, mint balgaságokat elítélték.

Az angyalimádást már a talmud tiltja: »Ha valami bajod van, ne szólítsd sem Michaelt, sem Gabrielt, hanem Istent és ő felel« (j. Ber. 13a lent). De a bibliára támaszkodva, hol szószóló angyalok említetnek, mégis azt hitték, hogy mint szószólókhöz szabad hozzájuk fordulni. Mindamellett az imákban összesen csak vagy negyven, többnyire לַאֲנֵלִים-re végződő angyalnév fordul elő és ezek közül 15 kizárólag egy nem

használatos imában. A keresztény egyházakban angyalszólítások otthonosak voltak és a 8. századból eredő imaformulákban zsidóktól átvett angyalokhoz fohászzkodnak. Hosszú és heves harcz folyt a מַנְנִיחַ kezdetű ima körül, mert benne angyalokat szólítanak. Kiváló rabbik az angyalok minden megszólítását elneveztek. Egy szerző így nyilatkozott: »Az őszinte megbánás nem szorul szent szószólókra, minthogy Isten arról biztosította az embereket, hogy a hozzá igazán visszatérőt visszafogadja; a színlelt megbánásnak nem használnak sem halottak és szentek, sem emberek és angyalok.« De a néphit győzött minden tiltakozás ellen és a szóban forgó ima megmaradt (*Zunz*, Synagogale Poesie, 148. és 476.).

A mi az angyalok lényegét, fajtáit, megjelenési alakjait, tulajdonságaikat, stb. illeti, nagyjában az mondható, a mit a második szakaszban előadtunk, azzal a különbséggel, hogy a kicsapongó fantázia rikitőbb színekkel fest. A »Bölcsesség Forrása«-ban, a mely a Hékhálóthból van véve (Jellinek, Béth Hamidras I., 58—61), Kemuel (קַמְוֵאל Gen. 22, 21) az ég kapusa. Hadarniél (הַדַּרְנִיֵּאל) 6000 paraszangával nagyobb és szájából minden mondással 12,000 tüzes villám jön ki, de ennek daczára sem birja ki Szandalfon (σινδάλφων) közelgését ennek tüze miatt és ez nálánál 500 évi járó uttal nagyobb. Rigion (רִיגִיּוֹן) tűzfolyó és parázsa elégeti a szolgálattevő angyalokat, kik benne minden reggel fürödnek és megújulnak, stb. (Phoenixmonda). Egy másik iratban (ugyanott 65) ezt olvassuk: Az a. 36,000 paraszanga távolságban állanak Isten előtt és pedig örökké meghajolva. I. 70 népet teremtett és ezek száma szerint 70 angyalfejedelmet. A népek kisorsolásánál Izraél Istennek jutott osztályrészül. A Mózes haláláról szóló midrasban (u. o. 117) ez áll: Mig Mózes élt, az alsók és felsők teljesen az ő hatalmában voltak, halála előtt I. angyalokkal bezáratta az ég összes kapuit, hogy imája be ne hatolhasson. A pokolban egy-egy angyal büntet egy-egy bűnt (148). Az ember fogantatása óta egy angyal felügyelete alatt áll, ki megparancsolja neki, hogy hagyja el az anyaméhet (154). Egyáltalában nincs sem fű, sem fa a földön, melynek nem volna meg a maga fejedelme az égben (II, 27). A Hékhálóthban, a hol az égi rezidencia van leírva, a mely csupa fény és láng, azt olvassuk (II, 42): »Minden ajtónál 365,000 myriad szolgálattevő angyal áll, kik

a földtől a firmamentumig érnek, tetőtől talpig csupa szemek, minden szem oly nagy mint a hold kerülete, mindegyiknek teste tízes parázs, kinézésükre szövétnekek, szemeik villámok stb., mindegyiknek vannak lovai, lovaik tűzből, kocsijaik lángból valók, kardjaik tűzfáklyák, lándzsáik láng, ijjaik és nyilaik lobogó tűz, minden fegyverük emésző tűz stb., nekik és lovaiknak négy arczuk van, négy szájjal beszélnek . . . dicsőítik Istent 70 nyelven. Az a. mindnyájan teremtve vannak, az első 7 a legbelsőbb teremben végzik a szolgálatot . . . Neveik Orfaniél, Tagriél, Buél, stb. (II, 46 אורפניאל, תגריאל וכו'). Az utolsó szótag mint I. tulajdonát jelzi őket. Hasonló és אל nélküli nevek nagy mennyiségben találhatók, melyeknek idegen eredetét számos izben már az is elárulja, hogy sem a héber sem az aram nyelvből nem etymologizálhatók.

Ezeket a mystikus nézeteket a Kelet teremtette, honnan először Spanyolországba vándoroltak át és innen Francia- és Németországot is elárasztották, ellenben Olaszország a 15. század végéig nagyjában meg volt kímélve. »Sem a régibb zsidó titkos tan, sem a spanyol kabbala nem hozott létre oly gazdag angelológiai és démonológiai irodalmat, sem nem képezték ki oly részletesen, mintegy házi szükségletre az angyal- és démon- tant, mint a német zsidók mysticismusa a 13. században, úgy hogy ez e tekintetben is közelebb áll az egykoru keresztény mysticismushoz, mint zsidó elődeihez. A wormsi R. Eleázár, ki R. Juda Chasid egyik legkiválóbb tanítványa volt, »Angyalok könyve« című iratában az egész világot megtölti angyalokkal és démonokkal; nincs egy zug sem, a melyben ne lennének védő angyalok, mindent I. határoz el és aztán egy angyalt küld, hogy határozatát véghez vigye. Minden embernek van sorsangyala (מלאך מולי) vagy előjárója (ממונה), ki minden jót és rosszat tesz, mely az embert éri«. (Güdemann, Geschichte der Cultur der Juden, I, 162; v. ö. II, 165 és 180).

A kabbala győzelmes előnyomulásával a szertelen angyalhit elleni utolsó oppositio is eltűnt és a mystikus angelológia a Keletet és Nyugatot egyaránt büvkörébe ejtette, melyből a zsidóság jórésze mai napig sem szabadult meg. A chasidizmus az angyalokat még mindig házi szükségletre használja, még amulettjeit is a mindenkori angyal uralkodása szerint készíti. Egy birtokban levő kézirat e czélből felsorolja mindazokat

az angyalokat, a kik a hónapok és napok fölé rendelvek. Ily módon az angelológia az astrologiával a legszorosabb kapcsolatba kerül és a monotheismussal is összhangba hozatik. E messzeágazó balhit részletezése áttörné e cikk keretét, mellőzzük tehát ezt, úgy mint a régibb angyalneveket is, és befejezésül még csak Maimonides nézetét idézzük, ki a zsinagóga legnagyobb bölcsésze.

M. szerint az a. alakok test nélkül, létezésük I. segítségével, mindentudásával és mindenhatóságával összegegyeztetet-
hető. Tisztán intelligentiák, csupán erők, melyeket I. elhelyezett, hogy a világegyetemben és az egyéneken működjenek. A szentírás és a hagyomány sok nyilatkozata csak képletesen értendő. Pl. az, hogy az angyalok tűzből alkotvák a nem személyes angyalok; az anyaméhben az embryót formáló a. nem személyes a., hanem az isteni akaratot közvetítő természeti erő, ép így a gyakran említett »világ fejedelme«, a természet egyes jelenségei fölé helyezett angyalok és sok más. Az angyalokkal való tanácskozás nem szó szerint veendő, hisz I. nem szorult terem-
ményei tanácsára, csak azt fejezik ki általa, hogy I. minden erőt, melyek mint eszközök, angyaloknak nevezetnek, figyelembe vett. Háromféle teremtmény létezik: abszolút intelligentiák, ezek az a., a sphaerák teste és az ősan-
yag. Bár Maimonides az angyalhitet korlátozza és sublimálja, lényegében ragaszkodik hozzá. Rangfokozat is van közöttük, melynek sorában a szentírásban említett következő 10 angyalosztály is talál helyet: Chajjóth, Ofanim, Eelim, Chasmanim, Szerafim, Malachim, Elóhim, Bené Elóhim, Cherubim, Isim (Tévelygők Vezetője I. 49, II. 10. 13; Misné Tóra, Hilkh. Jeszóde Hatóra II. 7).

Irodalom.

I. *Vatke W.*, Die Religion des Alten Testaments. Berlin, 1835; *Dillmann A.*, Handbuch der alttestamentlichen Theologie. Herausgegeben von R. Kittel, Leipzig, 1895 § 36. *Smend R.*, Lehrbuch der alttestamentlichen Religionsgeschichte. 1. Auflage, Leipzig, 1893. 2. Auflage 1899; *Stave E.*, Über den Einfluss des Parsismus auf das Judenthum. Haarlem, 1899.

II. *Brecher G.*, Das Transcendentale, Magie und magische Heilarten in Talmud. Wien, 1850; *Kohut A.*, Ueber die jüdische Angelologie und Daemonologie in ihrer Abhängigkeit vom

Parsismus. Leipzig, 1866; *Schorr J. H.*, Hechaluz VII; *Weber F.*, Jüdische Theologie auf Grund des Talmud und verwandter Schriften. II. Aufl., Leipzig, 1897; *Schwab M.*, Vocabulaire de l'angéologie d'après les manuscrits Hébreux de la Bibliothèque Nationale. Paris, 1897. Supplément 1899.

Budapest.

DR. BLAU LAJOS.

EGY MEGJEGYZÉS.

A M.-Zs. Sz. XVIII. Évf. 164 l., az Évkönyv ismertetésében megjegyeztem Kayserling cikkére (»Luzzato és a magyarországi zsidó tudósok« Évkönyv 1901, 328 l.) Goldmann Márkusról »azt hiszem ugyanaz, ki 1840-ben Zágrábon lett rabbi.« Erre az vezetett, hogy az idézett Goldmann kikeresztelkedett, a zágrábi ugyan ily nevű szintén. Később az identitás egészen biztos lett előttem. Kayserling ugyanis két tévedést csinált. Goldmann neve Móricz, holott héber neve Mordechai, a miből Kayserl. Márkust csinált. Másodszor Goldmann soha sem volt Nagy Szombaton rabbi, hanem szülővárosában csehországi *Turnauban* (1838—1840), a minek héber átírásából טורנא K.-nál Nagy Szombatot lett. Zágráiban felvették rabbinak, mert keresztül utazásakor (Paduából jövet) itt a zsinagóga felszentelésnél beszédet tartott (V. ö. cikkemet M.-Zs.-Sz. XVII. 50 l.). Ime rövid biográfiája: született csehországi Turnauban, 1834-ben Trebits Nahum morva orsz. rabbi avatja rabbinak, majd Prágában Landau Mózes és Kauders Samuel Löw adnak neki diplomát, végre Schlesinger Juda prágai főrabbi és zs. teológiai nyilv. tanító rabbiképzőjébe jár, a hol széles héber nyelvtani ismeretekre tesz szert. 1838—1840 Turnauban rabbi, 1840 Zágrába kerül hitszónoknak, 1843 itt rabbivá lesz, és 1849. Jom kipur napja után kikeresztelkedik.

DR. SCHWARZ GÁBOR.

FOLKLORE.

MAGYAR VONATKOZÁSÚ KALENDÁRIOMI JÓSLATOK.

Még a megszámlálhatatlan sokaságu kalendáriumi jóslatok között is akad egy-egy odavetett szó, melyet a néprajz buvárjának érdemes felfognia. Az egyik a tartalmánál, a másik a régiségénél, a harmadik a származásánál, a negyedik a vonatkozásánál és más oknál fogva lehet érdekes és tanulságos; annál inkább áll ez az alább közlendő jóslatra, melynél mind e szempontok egyesítve vannak, a melynek azonban mind a mellett főbb érdekességét az teszi ki, hogy *lépten-nyomon magyar vonatkozások találhatók benne.*

Az alábbi jóslatokat egy héber nyelvű szövegből fordítottam le magyarra. Szerzője, mint a felirat mondja, *Rabbi Izák Askenázi*, az a híres, a »szent Oroszlán« néven ismeretes kabbalista, a ki 1568-ban a palesztinai Száfet városban telepedett le. Ő tehát kortársa a legdühöngőbb török háborúknak, és innen van, hogy jóslataiban oly sok a vonatkozás az egykorú politikai eseményekre, a melyekben természetesen nagy része van Magyarországnak is. Hogy az égi tüneményekből minő sorsot jóslott valaki a hányatott magyarságnak, mindenestre lekötheti figyelmünket. E jóslatok persze csak *soi-disant* jóslatok, voltaképen azonban a *vaticinia ex eventu* kategóriájába tartoznak, azaz valósággal megtörtént dolgokat öltöztetnek jóslat formába, és így adott alkalommal még az egykorú események némely részletére nézve is foglалhatnak magukban becses adatokat. A történelem pl. nem szokta följegyezni, hogy az egyik vagy a másik potentáta eltörte — a lábát; a mi forrásunkban azonban említés történik egyszer a pápa ő szentségének lábáról (XIII, 8), másszor a török szultán ő felségének lábáról (XIII, 4), sőt általános lábtörés is szerepel, mint egy évnek a különös csapása. Mily igaz pl.

az, hogy: »Ha elsetétül a hold, megbukik Magyarország (Magaria) királya, és a törökök állandóan legyőzik a magyarokat« (VII, 9). Vagy más esetben: »Ha földrengés van a holdfogyta utáni éjjel, az ugor (azaz magyar) király megtámadja ellenségeit, de nem győzheti le őket, hanem csúfos kudarccsal tér haza; idő múltán azonban a török király (értsd: császár¹) támadja meg az ugrokat, legyőzi őket és a felét a kard élére hányja.« Így értesülünk Bécs ostromának részleteiről (XI, 11), egy magyarországi lázadásról stb. Több-ször megemlíti Magyarország királyát is (I, 3. 8); nyilván akkor még Ázsiában is magyar király volt a római császár. Érdekes, hogy egy győzelmet egy magyar királyról, egy variáns szerint azonban a török királyról neveznek el (IV, 6).

De nemcsak Magyarországra nézve, hanem a világ színpadján szereplő összes népek történetére nézve érdeklődés bir e kalendáriom. A szerzőnek ez universalis érdeklődése onnan magyarázható, hogy ő maga is több országban megfordult; Németországból származott, de első nevelését Egyiptomban nyerte, a miért is ez ország sűrűn fordul elő a jóslataiban, és ép úgy Konstantinápoly is, mely városban szintén megfordult; Palesztina pedig, melynek Száfet városában ő végkép letelepedett, már e körülménynél fogva is, de főképen a szerzőnek zsidó volta miatt jött sorra. Ebből magyarázható Syria külön felemlítése is (I, 1), noha ez Törökországhoz tartozik. A legtöbb ország, város- és nép-név rögtön fölismerhető a héber szövegben; csak *Pera* tesz kivételt, melylyel nem bírok boldogulni. Egy helyen (V, 11) az *ugrokkal*, tehát magyarokkal, azonos; más helyen (IX, 11) tán Európát jelenti (olvasd: Ripa = Európa), szemben az Európába betolakodott törökkel. Kétes lehet még a »philiszteusok« országának értelme, mert ez csak bibliai korban létezett, de legalább egy helyen (VII, 12), a hol *Askalón* és *Gáza* városok következnek, nyilván a valódi philiszteusok országa értendő, másutt azonban (XII, 11 és XIII, 7) középkori nyelvszokás szerint a *szlávokra* magyarázom. Ezekkel is hadakoztak a törökök és pl. Lengyelországot (II, 9

¹ A héber nyelvben a császárt is csak királynak nevezik, mivel csak erre van kész héber szó. Ilyen sajáttság pl. az is, hogy az alattvalókat csak szolgálknak nevezik.

Polonia) névleg megemlíti a szöveg. Azonkívül még az olaszok (*Ióazim*) nevééről kell megjegyeznem, hogy az alatt az összes román népek értendők, mint az kitűnik abból, hogy (V, 3) Francia- és Spanyolországot e gyűjtőnév alá rendeli. Azért van az, hogy az *olaszok* neve aránytalan sűrűn szerepel a listában, mert hát sok nép értendő e néven; érdekes továbbá, hogy csak ez összefüggésben van szó szárazföldi és *tengeri* hadjáratokról. Érdekes bizonyára az is, hogy az Észak közös fogalma alatt összekerült *Magyarország* (Magaria) és Oroszország (Rossia) I, 2. Szerzőnk egyébként tud *magyar-orosz* háborúról is (III, 8). Más esetekben csak általánosságban beszélnek Északról és Délről, többször Keletről és Nyugatról, mely utóbbi elnevezés (*Maghreb*) talán egyenesen Észak-Afrikát jelenti az arabs nyelvszokás szerint.

Mind e politikai vonatkozások a műnek azon részében fordulnak elő, mely a mennydörgésekből és földrengésekből (A) jövedől; a kis függelékben, mely a szövegben nincs is a másiktól megkülönböztetve és mely az üstökösökről szól (B), úgy szintén a harmadik darabban (C), mely a szívárványról szól, csak gyéren fordulnak elő népnevek (Perzsia, Média, India, Assyria) és ezekről is látszik, hogy nem az egykorú események okozták említésüket. A számokat én toldottam a szöveghez, hogy ezek szerint idézhessek.

Ime a politika vonatkozások csoportosítása.

Magyarország I, 2. 3. 8; III, 8; IV, 6 (*magar*); VII, 7. 9; VIII, 5. 9 (*Hungaria*); IX, 3. 7; X, 7. 9 (*Ungaria*); XII, 8 (*Ugri*). Összesen 14. — *Törökország*, törökök (*thugar*) I, 1. 5; II, 1. 9. 11; III, 5. 7. 10. 11; IV, 2 (béke törökök és olaszok között); 6. 10; V, 8 (e három helyen a szultán par excellence = úr), 10; VII, 7. 9. 12; VIII, 5. 11 (a szultánt megmérgezik); IX, 3. 8. 9. 11; X, 10 (Egyiptom meghódítása); 11 (Róma ellen); XI, 7. 11 (nagyvezir); XII, 8. 11 (Róma ellen másodsor); XIII, 4. 11 (nagyvezir), 13. — (*Ismael, ismaeliták*) V, 11; VII, 12; VIII, 6 (török karaván); IX, 11; XI, 11; XII, 11; XIII, 11. Összesen 39. — *Olaszország*, olaszok I, 1. 4. 5. 9. 10; II, 1. 7. 11; III, 5. 6. 7. 9; IV, 2. 6. 8; V, 2. 3. 10 (adót fizetnek a töröknek); VI, 9; VII, 11; VIII, 7. 8; IX, 9; X, 7. 8; XI, 4; XII, 3. 7; XIII, 3. Összesen 29. — *Oroszország* II, 6; III, 8; VI, 9;

IX, 7. Összesen 4. — *Németország (Alemannia és Askenaz)* VIII, 8; IX, 7; X, 7. 8. 9. Összesen 5. — *Lengyelország* II, 9. — *Tatárország* II, 6. — *Francoziaország* II, 5; V, 3. Összesen 2. — *Spanyolország* V, 3. — *Egyiptom* II, 9; III, 11; VII, 10. 12; X, 10; C, 5. Összesen 6. — *Perzsia* IV, 11; C, 3. 6. Összesen 3. — *Média* C, 5. 11. Összesen 2. — *India* C, 6. — *Assyria* C, 6. — *Palesztina* XII, 1; XIII, 7. Összesen 2. — *Eldóm* (a keresztény német nemzetiségű római birodalom) XI, 1 (alkalmasint Bécs ostroma); XIII, 7. 11 (itt egy kis eschatológia: az iszlám harcza a kereszténységgel; ez utóbbi a Góg és Mágóg; l. *Ethnogr.* IX, 348). — *Észak* (I, 2 orosz és magyar); sokszor. — *Kelet* (VIII, 11 büntetés az elkövetett bűnök miatt); sokszor. — *Dél* (IX, 2). — *Nyugat* = Maghreb = Észak-Afrika II, 1; X, 9; XI, 6; XIII, 5. 6. 10. Összesen 6. — *Pera* V, 11; IX, 11. Összesen 2. — *Nikápoly* VII, 12. — *Konstantinápoly* XIII, 11. — *Róma* X, 11; XI, 11; XII, 11; XIII, 8; C, 6. Összesen 5. — *Jeruzsálem* vagy *Júda* IV, 11 (éhség); VII, 12 (philiszteusok); X, 11 és XII, 11 (zsidók). — *Keresztények* XIII, 11. — *Görögök* XIII, 11.

Látszik ez összeállításból, hogy e kalendáriumi jóslat édes-keveset beszél Palesztináról és a zsidókról, ezzel is egy esettel többször dokumentálva lévén, hogy a babona országában körülbelül egyenlők az emberek. Legtöbbet a szerző Törökországról és a törökökről beszél; ez volt hazája és ez volt akkoriban az érdeklődés középpontja.

Még inkább általános természetű az az elem, mely bennünket a művecskében a folklóre szempontjából érdekel, t. i. a jóslás; itt aztán absolute nincsen zsidó vonás. Ez a leveles béka sok zöldet és tarkát beszél össze. Jövendöl a társadalmi rétegek szerint királyokról, országurakról, pórnépről, szolgálókról, vagyis alattvalókról stb.; sokszor van forradalom és lázadás, és érdekes, hogy egyszer a vidéki nép nem tart a lázadókkal, hanem megmenti az uralkodót (IV, 5). Mint elemi csapást, jövendöl háborút, tüzet, esőt, jégesőt, fagyot, hót, szelet, vihart, hajótöréseket, halált, betegségeket, asszskórt, sáskát, szembajokat, bordatörést, lábtörést, köhögést, lázt, gyermekhalált, idéltlen szülést stb. Majd bőséget, majd éhséget jósol, sokszor ugyanaz a tünemény sokféleképpen is jelent (XIII, 3).

Érdeklí őt a nagy és kicsiny házi állat állapota, melyben, zsidó szempontból, megkülönböztet tisztát és tisztátlant, és ép úgy a szárnyasban; megemlékezik az erdei vadról (oroszlán, medve, párducz), a halról stb.; megnevezi a bányánt, a szamarat és a tevét. A növényvilágban érdeklí a gabona (buza, árpa, rozs), gyümölcs (olaj, szőlő, bor, — a gránát, ethróg, zsidó remniscentia XI, 2 —) lencse és egyáltalán a vetemények; selyem, gyapjú (vagy gyapot) stb. Azt is megmondja, vajjon drága-e vagy olcsó valami, lesz-e adás-vevés (kereskedelem) vagy sem? — Erkölesi komolyságra mutat, hogy szól a romlottság büntetéséről, elemi csapásnak tartja a rablók elszaporodását, sőt még a hazug embereket is.

Jövendőmondását a holdfogytakor beálló földrengésre és mennydörgésre alapítja; ehhez, mely a fogyta előtt és után, nappal vagy éjjel lehet, mely tehát $2 \times 4 = 8$ esetet ad, járul az az eset, ha a nap vagy hold elsötétül, ez 10 eset; ehhez járul még a különös módu földrengés, és így minden hónap, melyek száma a zsidó szokóév miatt 13 lehet, összesen 11 variáció állhat be. Csak az I. és VII. hónapnál van 12, a XIII. hónapnál 13 eset. Egészben véve a felosztás symmetrikus. Mint égi tüneményt itt-ott tárgyalja még a föld megrázkódását (IV, 7) és a földalatti morajt is; egyszer (VII, 12) a ködöt is.

A művecske soha sem jelent meg önállóan, hanem hozzá van csatolva egy *Milchémet Chóba* (= Köteles Polémia) című gyűjteményes műhöz, melynél hátul azt mondja a szedő (a szedő és a factor meg is nevezik magukat), hogy mivel kériktől a művecskét, hozzácsatolta a nevezett műhöz, kicsi voltánál fogva ugyanis nem alkothat külön művet. A szedőnek hitelén alapszik az, a mit fent a munka szerzőjéről mondtunk; lehet, hogy nem is igaz, és így valami ismeretlen embernek a babonájával van dolgunk. Más, mint a mit alább fordításban közlünk, nem áll a művecskében, és csak a hónapokra való beosztás és a tárgy szerint nevezem kalendáriomnak.

A mű, mely Konstantinápolyban jelent meg 1710-ben, igen gyarló nyomtatás, és minthogy jó régi is, nehezen olvasható. Ritka munka, melyet én azonban mindamellelt 2 azonos példányban használtam és csak a kettőnek segítségével ismertem meg a betűket a törléses helyeken is. Alább adom a fordítását.

A) Mennydörgések és földrengések.

I. *Niszán (Aprilis)*. 1. Ha mennydörgés van a holdfogyta előtti napon, éhség lesz az illető helyen, de nem valamennyi országban, továbbá dögvész a szarvasmarhában, a vadállatok pedig elszaporodnak; must és olaj kevés lesz. Nagy háborúk és zavargások lesznek az *olaszok* országában¹⁾ és az egész nyugaton, csak a keleti országokban fog béke és öröm uralkodni, pl. *Syriában* és *Törökországban*.

2. Ha pedig a holdfogyta előtti éjjelen lesz mennydörgés, sírást, jajveszéklést, czivódást és viszontagságokat jelent az illető helyen, és nagy városok romba dőlnek az északi országokban, pl. *Magyarországban* és *Oroszországban*, és igen sok és nagy lesz a betegség, és egy városban tűz üt ki és elhamvasztja azt. Csakhogy rövid idő múlva a sírásból ismét öröme térnek.

3. Ha azonban magának a holdfogytának idején lesz mennydörgés, nagy bőség lesz az egész világon, és az emberek hirtelen halállal fognak meghalni, és meghal *Magyarország királya* és más jön a helyébe.

4. Ha a holdfogyta után való napon mennydörög, viszontagságok lesznek az *olaszok* között szárazon és vizen, és az eledel egyenletes lesz (azaz közepes, se sok, se kevés), és betegségek lesznek a gyermekekben és meghalnak néhányan.

5. Ha pedig a holdfogyta után való éjjelen mennydörög, nagy bőség lesz, csak a Keleten lesz éhség, és az emberek meghalnak hirtelen betegségben és szembajban; az Isten haragja lesz a városban,²⁾ tűz hull le az égről és elégeti a felét, az égés alkalmával pedig sokan fognak elpusztulni; sok viszontagság lesz az *olaszok* országában és ép úgy *Törökországban*.

6. És ha földrengés lesz a holdfogyta előtti napon, bőség lesz az egész világon, csak a nagy emberekben lesz halál, pl. házi urakban, az uralmon lévőkben, meg sok asszonyban és gyermekben. A házi állat megszaporodik azon a helyen.

7. Ha a holdfogyta előtti éjjel földrengés lesz, éhség

¹⁾ Nyilván annyi mint — *románok* országa, 1. bevezetést.

²⁾ Itt és egyebütt nincs kitéve melyik városban, de alkalmasint Konstantinápolyt érti.

lesz ama helyen, az apró jószágban pedig dögvész lesz; fiuk is meghalnak súlyos betegségben.

8. Ha a holdfogyta után való napon lesz földrengés, akkor nagy bőség lesz a keleten és keletnek királya ellenségei ellen vonul a seregeivel, legyőzi és aláveti őket; idő múlva azonban tűz támad, becsap sok táborba, elégeti őket és *Magyarország királya* meghal és más uralkodik helyette.

9. És ha a fogyta után való éjjel lesz földrengés, nagy bőség lesz keleten, de az *olaszok* országában nagy éhség lesz, úgy hogy sokan meghalnak az éhségben és sokan lovaik husát eszik majd az éhség miatt; csunya betegségek lesznek az embereken, a marhában pedig dögvész lesz, de nem hal el sok, hanem csak kevés; lesznek pedig a halottak negyven évestől fölfelé.

10. Ha elsetétül a hold, sok zavargás lesz az *olaszok* országában, fegyver pusztít közöttük és kevés lesz a gyümölcs.

11. Ha elsetétül a nap, egy király a királyok, uralkodók és közismertek közül¹⁾ meghal és más támad helyette.

12. Ha föltünő mennydörgés lesz, nagy bőség lesz, a gyümölcs sok lesz a világon, meg sok selyem, és ép úgy sok a gabona.

II. *Ijjár (Május)*. 1. Ha a holdfogyta előtt való napon mennydörög, nagy bőség lesz az *olaszok* országában és Egyiptomban (más verzió: *Maghreb*-ben);²⁾ a búza olcsó lesz és halál lesz az emberek között, nagy szél a tengeren és sok hajó összetörik *Törökországban*.

2. Ha a holdfogyta előtt való éjjelen mennydörög, sok esőzés lesz két hónapon vagy negyvenöt napon át, p. o. *Szivan (Junius)* és fél *Tammúz (Julius)* hónapon át, és nagy bőség lesz, de dögvész lesz férfiak és asszonyok között (más verzió: csakhogy nagy szembaja lesz férfiaknak és asszonyoknak).

3. Ha mennydörög a holdfogyta után való napon, nagy asszkór (más verzió: bőség) lesz szőlőkben és gyümölcsökben. csunya betegség az embereken, halál a gyermekekben és a viselős asszonyokban.

¹⁾ Burkolt célzás valamely hatalmas uralkodóra, talán a szultánra.

²⁾ A szó Nyugatot, de arabs módon a par excellence Nyugatot, tehát Észak-Afrikát jelenti.

4. Ha mennydörög a holdfogyta után való éjjel, három napon belül nagy szél lesz, sok gyümölcsfa összetörik, gyümölcs kevés lesz és a selyem is kevés.

5. Ha földrengés lesz a holdfogyta előtti napon, nagy ember fog meghalni és ő miatta sokan fognak meghalni; a gyümölcs olesó lesz. Istennek tüze hull le az égből és eléget nagy várost a benne történt bűnök miatt és mindnyájan elpusztulnak az égésben; sok viszontagság lesz ama városban, kevés lesz a termés; meghal a *francia* király és más támad helyetén.

6. Ha földrengés lesz a holdfogyta előtti éjjel, sok zavarás lesz ama helyen; *Oroszországban* pedig és *Tatáriában* sok és hatalmas háboruk lesznek, és nagy éhség lesz ama helyen.

7. Ha földrengés lesz a holdfogyta utáni napon, halál jön az emberekre, kard az *olaszokra* szárazon és vizen; nagy városokat fognak lerombolni és sok vért fognak ontani.

8. Ha földrengés lesz a holdfogyta utáni éjjel, meghal egy király a keleten, köztük pedig forradalom lesz és igen sok vért fognak ontani ama helyen; súlyos éhség lesz, bor és olaj pedig sok lesz ama helyen, az eső megszaporodik és három napon belül nagy szél lesz.

9. Ha holdfogyatkozás van, nagy eső lesz három napig, úgy, hogy az emberek megfulnak az esőben; nagy viszontagság lesz *Egyiptomban*, a *török* király szolgálai pedig tüzet vetnek *Lenygelországra* és egy részét elégetik (más verzió: [tüzet vetnek] a városra, elégetik a város egy részét és hamar feléptik); csak selyem lesz sok; de halál lesz a kisdedekben és utoljára nagy jólétnek jön a híre.

10. Ha pedig napfogyatkozás van, egy nagy király bukik alá a nagyságából, összeesküdnek ellene a szolgálai, agyonverik és mást tesznek helyette királylává, ki arra nem is érdemes; csak vadállatokban fog dögvész uralkodni és a gabona drága lesz.

11. Ha földrengés közben valami különös mennydörgés lesz, nagy pestis lesz a világon és háborúk a *törökök* és az *olaszok* között, csak hogy a *törökök* fognak győzni, és sok vér fog amazok közt folyni, és ha a *törökök* részén levő városokban gazdagok lesznek, akkor ezek elszegényednek, a szegények pedig meggazdagodnak.

III. *Sziván* (*Junius*). 1. Ha mennydörög a holdfogyta előtti napon, nagy bőség lesz a Kelet országaiban és sok gyü-

mölcs és selyem, sok halál lesz a gyermekekben és súlyos betegség férfiakban és asszonyokban.

2. És ha mennydörög a holdfogyta előtti éjjelen, akkor a búza közepes lesz, sok halál lesz az asszonyokban, inkább mint a férfiakban; hirtelenül tűz támad a szőlőkben, egy pár napig jégeső lesz, aztán asszkór a szőlőkben.

3. Ha mennydörög a holdfogyta után való napon, sok eső lesz és nagy szél, úgy, hogy összetörnek a gyümölcsfák és kevés lesz a gyümölcs; gabona, must, olaj ellenben sok.

4. Ha mennydörög a holdfogyta után való éjjelen, betegség lesz az emberekben és sok köhögés, úgy, hogy a gyermekek meghalnak a köhögésben; kevés lesz az eső, de a bőség nagy, csak hogy hosszú nyár lesz, és három hónapon át eső lesz, p. o. *Tammúz* (*Julius*), *Ab* (*Augusztus*) és *Ellul* (*Szeptember*) havakban; és *Tisri* (*Október*) elején nagy eső lesz, sok ember pedig meghal a háborúban, csak Kelet számára hirtet jót.

5. Ha földrengés lesz a holdfogyta előtti napon, viszontagságok lesznek az *olaszok* és *törökök* között, szárazon és vizen és sok vér fog folyni, csak hogy a *törökök* győznek és berekesztik az *olaszokat* egy városba; és súlyos éhség lesz az *olaszok* országában, szél is lesz és összetörnek a hajók, egy nagy várost pedig elégetnek az emberek.

6. Ha földrengés lesz a holdfogyta előtti éjjelen, meg fog halni egy nagy király az *olaszok* közül, nagy viszontagság lesz közöttük, és legközelebb mennydörgések lesznek, az eső pedig és a harmat és a jégeső sok lesz, és asszkór a szőlőkben, kevés a bor, de sok olaj és sok gyümölcs, csak selyem lesz kevés.

7. Ha a fogyta után való nap lesz a földrengés, a *török* király hadseregeivel háborút intéz az *olaszok* ellen szárazon és vizen, és a *törökök* legyőzik az *olaszokat*, meghódítja őket (a király) és erőszakosan szed tőlök adót; a termés kevés lesz, csak must és olaj lesz sok. Halál lesz a gyermekekben a köhögés miatt, az eső megszaporodik.

8. Ha a fogyta után való éjjel lesz a földrengés, az *ugrok*¹⁾ megtámadják az *oroszokat* és legyőzik őket és a Kelet országából elesik egy nagy férfi, és lesznek közöttük viszálykodások és háboruk és mind a gyümölcs elromlik a világon.

¹⁾ Héberül: *hagriim*, Hágár országából valók. V. ö. Ethnogr. VII, 363.

9. Ha a holdfogyatkozás áll be, egy nagy király az *olaszok* közül meghal és más támad helyette, és nagy viszontagság lesz közöttök (az *olaszok* között).

10. Ha a nap fogyatkozik meg, a *török* király meghódít egy más birodalmat, elfogja a királyt, megöli és trónjára ül örvendve és jó kedvvel.

11. Ha pedig különös mennydörgés lesz, nagy éhség lesz az északi országban és nagy bőség *Egyiptomban*; csakhogy az egyiptomi király hamar megbukik a nagyságában, és egy nagy ember hal meg a *törökök* háborúiban; a keleti országban pedig viszálykodások lesznek, (más verzió: és forradalom lesz a keleti országban a kormány ellen), a selyem pedig sok lesz.

IV. *Tammúz (Julius)*. 1. Ha mennydörög a holdfogyta előtti napon, nagy emberek hálnak meg, nagy esők lesznek és sok lesz a selyem, az eső pedig eltart tizenhárom napig.

2. Ha pedig a holdfogyta előtti éjjelen mennydörög, nagy béke lesz a *törökök* és az *olaszok* közt; nagy bőség, sok gyümölcs, és czivódások a Kelet országában, az adás-vevés (más verzió: és sok bor) pedig sok lesz.

3. Ha a holdfogyta után való napon mennydörög, betegség jön az emberekre, még pedig leginkább a gyermekekre, és a szarvasmarha meghal abban a városban.

4. És ha a holdfogyta után való éjjelen mennydörög, nagy kár lesz úgy szárazon mint vizen; a termés közepes lesz, az eső pedig sok.

5. Ha földrengés lesz a holdfogyta előtti napon, gyűlölség keletkezik a király és az országnagyok között, egy nagy város nyugtalanságba jön, egy nagy ember meghal és ő miatta meghalnak sokan; éhség lesz, a tömeg pedig egyik a másika ellen kél ki, csakhogy a vidék népe nem egyez a tömeg tanácsával, hanem megtámadja azt, fölülkerekedik, megöl egy részt a tömegből és megmentik kezéből a királyukat.

6. Ha földrengés lesz a holdfogyta előtt való éjjel, viszontagságok lesznek az *olaszok* országában, meg czivódások; mindenkéül pedig a tengeren, és a *magyar* (más verzió: *török*) király kivonul a seregeivel az ellenségei ellen, legyőzi és meghódítja őket fegyverrel; csak a maradék áll meg, kiki

szőlőtője és fügefája alatt¹⁾ és adót fizetnek az úrnak, a többi helyeken, csak a hely embereit veszi kard élére.²⁾

7. Ha földrengés lesz a holdfogyta után való napon, megszaporodik az eső, a földrengések és rázkódások megújulnak a nyáron, mind a gyümölcs elromlik, kevés termés lesz, csak must és olaj lesz sok.

8. Ha megfogyatkozik a hold, hirtelen meghal egy nagy király az *olaszok* közül és nagy viszontagság lesz közöttök, sok nyomoruság vonul rajtok át.

9. Ha pedig földrengés lesz a holdfogyta után való éjjel, bőség a Keleten és hirtelen betegség az emberekben, ember és gyermek nagy számmal hal meg és elszaporodik a köhögés és a szembaj betegsége.

10. Ha a nap fogyatkozik meg, a *török Úr* háborúra vonul ki, meghódítja birodalmukat (kikét?), elfogja a királyt, megöli és biztonsággal ül a trónjára.

11. Ha különös mennydörgés lesz, nagy éhség lesz Jeruzsálemben — hogy az Isten építse fel! — és Júda városaiban, és sokan elpusztulnak az éhségben; Perzsiában pedig nagy bőség lesz, csak must és gabona lesz bőségben az egész világ.

V. *Ab (Augusztus)*. 1. Ha a holdfogyta előtt való napon mennydörög, városok és falvak viszontagságba jönnek, sok háboru lesz; a bor sok, de kemény betegség lesz a gyermekekben.

2. Ha a holdfogyta előtt való éjjelen mennydörög, akkor a gazdagok elszegényednek és a szegények meggazdagodnak; az *olaszok* között pedig nagy éhség lesz meg csunya és kemény betegség.

3. Ha a holdfogyta után való napon mennydörög, nagy bőség lesz az egész világban, és háboruk lesznek az *olaszok* országában, p. o. a *francia* király a *spanyol* királylyal; csakhogy a francia király fog győzni.

4. Ha a holdfogyta után való éjjel mennydörög, sok eső lesz, meg bor és termés bőven, csak must lesz kevés és az olaj lesz drága, de selyem sok.

5. Ha földrengés lesz a holdfogyta előtti napon, csunya

¹⁾ A boldogság festése a biblia szerint.

²⁾ »Kard élére hányni« szintén bibliai szólasmód.

betegségeknek jön a híre, a rossz emberek elesnek és nagy urak fognak elszegényedni és uralmukat elveszítik; egyik nemzet támad a másik ellen és egyik uralom a másik ellen.

6. Ha pedig földrengés lesz a holdfogyta utáni napon, egy gonosz király fog nekitámadni és nekiesni szolgálainak és országnagyjainak és megöli őket, anélkül, hogy vétküik volna.

7. Ha földrengés lesz a holdfogyta előtti éjjelen, nagy baj támad (?) az országban; egyik fölkel a másik ellen, hogy földre terítse; csúnya veszedelmek jönnek az urakra és a pórnépre és dögvész a marhára.

8. Ha földrengés lesz a holdfogyta után való éjjel, a török király legyőz egy másik királyt, mind a nép pedig fölháborítottatik (?) a nagy úr által és szolgálja őt adóval.

9. Ha pedig holdfogyatkozás lesz, akkor egy nyugati király kiesik az uralkodásából és nagy éhség lesz ama helyen, mígnem egy mérő liszt négy ezüstbe fog kerülni.

10. Ha azonban napfogyatkozás lesz, viszontagságok és civődások lesznek a törökök és az olaszok között szárazon és vizen, legyőzi őket (a török) és adót fizetnek a töröknek minden évben, egy nagy ember pedig meghal, csak kevés liszt lesz.

11. Ha különösen feltűnő mennydörgés lesz, akkor az ismaelita király eljön seregeivel és háborut intéz *Pera* (?) országa ellen, és elesnek az *ugrok* szörnyű vereségben, de a *törökök* seregéből is sokan elesnek és végre az ismaeliták győznek; a kik pedig megmaradtak *Pera* (?) országában, adóval szolgálják a királyt, a király pedig hazatér jó karban, örvendve és jó kedvvel, mivel az *ugrokat* legyőzte és mivel adófizetésre kényszerítette őket.

(Vége köv.)

DR. KRAUSZ SÁMUEL.

ZSIDÓ DALOK.

Szól a kakas...

Szól a kakas már	Micsoda madár?
Majd megvirrad már!	Sárga lába,
Zöld erdőben sík mezőben	Zöld a szárnya,
Sétál egy madár.	Engem oda vár.

Várj szívem várj!
Majd megvirrad már!
Ha az Isten néked rendelt,
Tied leszek már.

Szól a kakas már,
Megvirrad-e már?
V'olu móšivim v'har lispót esz hár
Bárca volna már!

Várj lelkem várj!
Majd megvirrad már!
Jibneh hamikdos ir Zijon v' malle
Jaj csak jöjné már!

Ezen költeményt, mely szépen mutatja, hogy hogyan tud a zsidó néplelek a magyar nép költészetével harmonikus formában egyesülni, a hagyomány a híres nyirkálló csudarabbinak tulajdonítja. Állítólag ő írta, mások szerint csak kedvenc éneke volt. Bizonyos, hogy zsidó mulatságokon még mai napig is sűrűn énekelik. Tendenciája: a messiás eljövetele utáni sóvárgás, mely a zsidó népdalok legnagyobb részében újra meg újra más és más formában előbukkan. Nem csuda. A szenvedések mindig felújították e hitet, és a lélek sóvárgásának új táplálékot adtak. Az is bizonyos, hogy e költemény hazáját csak ott kereshetjük, ahol a zsidók már régóta tősgyökeres magyarok, mert ilyen igazi magyar-zsidó dal csak ott fakadhatott a nép lelkéből. Az egyik héber vers Obadja próféta 1 feje. 21 verse mely teljesen így hangzik *ישעים יעלו ברוח* »*És fel fognak szállani megszabadítók Czion hegyére, hogy ítéljenek Ezsau hegye fölött, és Istené lészen az uralom!*« Ezt a verset a nép egyébként is jól ismeri az imakönyvből a hétköznapi reggeli imából, a másikat pedig amely annyit jelent, hogy »épüljön fel a szentély, Czion városát töltsd meg« a szombati étkezés utáni énekből. Magát, ezt az éneket is étkezés után, az ima előtt, szokták még a legjámorabb zsidók is énekelni, akik egyébként valamely világi dalt semmi áron sem vennének ajkukra.

Ma kéthete...

Ma két hete vagy már három,
Hogy a számadómat várom.
Amott látom számarháton,
Az lesz talán a mint látom.

Hait' zwai Wochen oder drei,
Erheben dé Juden é grajsz Geschraj.
Se sehen ainen auf'm Esel reiten,
Geb' Gott, Meschiach kumm in ünseren Zeiten.

Ez a kis költemény szintén a messiásra vonatkozik. A mi különösen érdekessé teszi, az az, hogy a magyar népköltészet egyik kedvenc alakja: a számárháton ülő juhászbojtár (Petőfi óta egyébként a műköltészetnek is állandó alakja) összetalálkozik a zsidó néphitnek kedvenc alakjával. Ugyanis a zsidó néphit kiindulva Zecharja próféta 9. fej. 9 verséből, a mely így szól: »Örvendj nagyon Czion lánya, ujjongj Jeruzsálem lánya, ime királyod eljön hozzád, igazságos és szabadító ő, »szegény és számárháton ül és nőstény számárnak vehén«. úgy képzelte a messiást, hogy számárháton ülve fog eljönni az elnyomottak megszabadítására. Ezen néphit nyert ezen népdalban költői kifejezést.

Erdő erdő...

Erdő, erdő, de magas vagy,
Kedves rózsám de messze vagy!
Ha az erdőt levághatnám,
Kedves rózsám megláthatnám.

Goesz, goesz¹⁾ wie grajsz bist dü,
S'chine, s'chine,¹⁾ wie weit bist dü!
Wär des goesz nit saj grajsz gewesen,
Wär de schine nit saj weit gewesen.

Tul a Tiszán...

Tul a Tiszán, innen is
Áldjon meg az Isten is,
Engem rózsám, téged is,
Még a ki fel nevelt is.

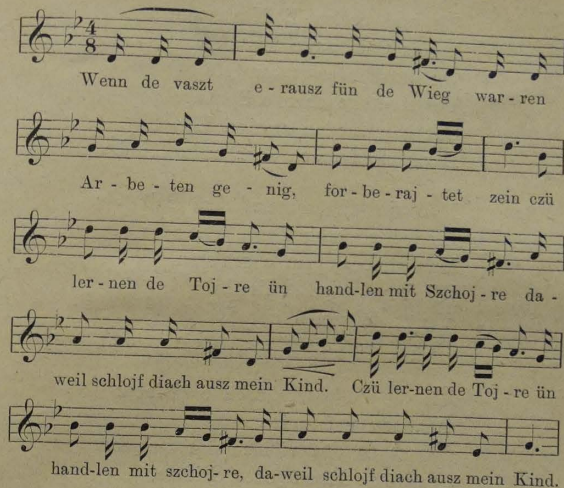
Auf der Seit Theiss auf de andere Seit Bort,
Sall üns alle benschén der liebe Gott.
Mich meine Brüder enk alle dort,
Ün de üns erzogen bensch' der liebe Gott!

Sopron.

DR. POLLÁK MIKSA.

¹⁾ A »goesz« exiliomot, a »schine« isteni dicsőfényt, tágabb értelemben szabadulást jelent.

Wiegenlied.

Wenn de vaszt e-rausz fün de Wieg war-ren
Ar-be-ten ge-nig, for-be-raj-tet zein czü
ler-nen de Toj-re ün hand-len mit Szchoj-re da-
weil schlojf diach ausz mein Kind. Czü ler-nen de Toj-re ün
hand-len mit szchoj-re, da-weil schlojf diach ausz mein Kind.

Wen de vaszt erausz fün de Wig
Varn Arbeten genüg
Forbereitet zein
(Czü lernen de Tajre
Ün handlen mit Szchajre
Daveil slajf diach ausz mein Kind)

Wenn dü vaszt vellen gefellen
Czvisen allen Mamzellen
Varszt dach püczén recht zauber ün nett
(Ün fün dein Vindele
Vart verden e Szervietelee
Daveil slajf diach ausz mein Kind.)

Venn de vaszt zen e jünge Maid
In e zeiden Kleid
Reich, gebildet ün sén
(Vart verden in dein Herczele
A vündig Pleczele
Daveil slajf diach ausz mein Kind.)

Venn esz varn kümen de Machetonem
 Ün varn czélen di Maszemonem
 Boresz Geld auf'n Tis
 (Ei damalsz erszt Jüngele
 Varszt dü machen e Sprüngele
 Czü happen den erszten Küs
 Daveil slajf diach ausz mein Kind.)

Man virđ tanczen auf dem Ball
 In den grajszen Zaal
 Man virđ machen e grajszen Vind
 (Ei damolsz erszt Tatele
 Verszt dü sreien nor Statele
 Daveil slajf diach ausz mein Kind.)

Ün ven dü vaszt hoben e kleinesz
 A sónesz e feinesz
 Varszt dü tón, vi iach mit dir jeczť
 (Vaszt de küsen jedes Glidlele
 Ün zingen dosz Lidlele
 Daveil slajf diach ausz mein Kind.)

(E bölesödalt boldogult Deutsch Samu szegedi tanító
 énekelte a tanítógyűléseken.)

Zsargon dal.

Ünter Majsesz Görten drin
 Macht der Bodri e grajsz Gebrim
 Bisz der Balbosz slajft zach ausz
 Macht das Veibl e Riics herausz
 Dinom Dánom Sum sum sum.

A vargáék kertje alatt
 Bodri kutyám szörnyen ugat,
 Mig a gazda álmodozik
 A menyecske kilopódzik
 Dinom dánom sum sum sum.

Baja.

KUN LAJOS.

PURIMVERS EGY SZAKASZA.

(Dr. Halász Ignác hagyatékából közli Dr. Balassa József.)

Áidešlébm, kráidešlébm,
 bin ꞑx geküme e meréteněš frěgn:
 voz iz haxꞑ vi e hauz,
 vöz iz gešiktꞑ vi e mauz?

Dü narešꞑ böꞑꞑ, dü narešꞑ trap,
 de hašt ka sěxl ün dainen ꞑꞑ.
 Nꞑ rꞑx iz haxꞑ vi dez hauz,
 de kac iz gešiktꞑ vi de mauz.

KÉT HELYREIGAZÍTÁS.

1. »Szombati dal« nem Havdala után, hanem előtt, azaz mihelyt 3 csillag látható.

2. »Virágszaglász« nem a »Wachnacht«, hanem a péntek este divo »Zócher«-en van szokásban némely helyen. A bigot-tabb vendégek, a kik, részint mert más házaknál nem esznek, részint pedig, hogy »az őket haza kisérő két angyalt« is elvigyék magukkal az »uj honpolgárhoz«, már is a templomból hazamenőben betérnek a betegágyashoz. És miután kiddus előtt enni v. inni ugy sem szabad, de bróche nélkül nem akarnak távozni, elmondják a virágszaglász alkalmával előírt benedictiot: ברוך מיני עשבי בשמים

BATÓ J. LIPÓT.

SZOKÁSOK ÉS BABONÁK.

1. Sok községben szokásos volt a tóraöveket במפה ujhold napján [ראש הדרש] az előkelő és jámbor asszonyoknak haza küldeni, hogy ők azokat gondosan összegombolyítsák, és ezáltal a tórának szolgálatot teljesítsenek. Némely községben most is divik.

2. Szukkóth után áldott állapotban lévő asszonyoknak szokás volt odaajándékozni az ethrógokat, kik azoknak bubját [בטנים] leharapták, hogy szerencsésen lebetegedjenek, és hogy figyermeket kapjanak.

3. Ilyen állapotban lévő asszonyoknak a férje iparkodott a templomban minél több alkalommal *הויצאה והכנסה* a tóra kiemelés és visszahelyezés tiszttségében részesülni, mert ezt is csodás szernek tekintették, mely elősegíti a nehéz órának szerencsés kimenetelét.

4. Némely chaszidikus községben szokásos a figyermek bölcsőjébe a körülmételő kést eldugni a körülmételés napjáig. Ez a sédim=rossz szellemektől való babonás félelem miatt történik (Ugyan ezt alkalmazzák a betegágyas asszonnál is).

5. Midőn a havdála (fonott viaszgyertya, melyet szombat este meggyújtottak) végig égett, szabad volt a család női tagjainak uj ruhát kérni a családapától. Hogy hány családapa teljesítette ezen kérést nem állapítható meg pontosan.

6. Verbó községben ezelőtt a jámbor férfiak és asszonyok ujhold napján is szombati ruhát viseltek, mely szokás egyik szertartási munkában sincsen említve.

7. *הקופה* Igen nagy fontosságot kölcsönöztek annak, — némely községben még ma is — hogy a napfordulások időpontjaiban minden folyadék (nemesak zsiros folyadék) vassal érintkezze. Ha tehát a folyadék edénye nem vas, akkor szeget vagy más vasdarábot tesznek bele, hogy ezáltal meg legyen védve a vércsepp ellen, mely akkor a levegőből le szokott esni. Ha ezt elmulasztották, akkor az illető folyadékot nem volt szabad használni. Szintén babona, mely egy ismeretes vallástörvényi műben sincs említve; v. ö. Aruch ed. Landau (Prága) és Ung. Israelit VIII. évf. 18 sz. 145 l.

8. Igen szép, szívreható szokás gyakoroltatott jámbor családok körében, jomkippur előnapján. Mielőtt ugyanis a magas ünnep beköszöntött, összegyűltek a családtagok és összes rokonok a szülők vagy a legtekintélyesebb rokon házába, hogy megáldassanak, azután bocsánatot kérnek tőle esetleges vétkekért, melyeket vele szemben elkövettek, mire aztán sirás és zokogás közt elbucsznak.

Liptóvár.

GALGÓCZI ÁBRAHÁM.

IRODALOM.

LÖW IMMÁNUEL BESZÉDEI 1874—1899.

(Szeged, 1900.)

Az ihlet perceiben, a melyekben lobot vetnek érzelmeink, hatalmukba ejtenek, szárnyaikra emelnek és magukkal ragadnak az eszmék, a melyekért hevülünk, küzdünk, szenvedünk, az önkivület azon perceiben, a melyekben sokszor elveszítjük önuralmunkat, a dolgok és események szokott mértékét, itéletünk köznapi józanságát is elvetjük magunktól a lélek tartalmát gyarlóan tükröztető kifejezések halavány, elnyűtt formáit, azon termékeny pillanatokban, a melyekben erőnk megnő, tehetségünk hihetetlen módon gyarapodik és képeseknek érezzük magunkat a gondolatok legmerészebb röptének követésére, azon diadalmas pillanatokban, a melyekben sejtjük, hogy magunkkal fogjuk ragadni azokat, a kikhez szólunk, hogy szavunk le fog hatolni lelkük legmélyébe, forrongásba ejtve azt, felébredtve és életre keltve, a mi benne szendereg, ilyen pillanatokban, a melyekkel a legkiválóbb is vajmi ritkán dicsekedhetik, a szónok elragadtatva tárgyától, gyakran megfeledkezik azon szabályokról, a melyeket az aesthetikusok az ékesszólás remeikeiből levontak és kötelezőkké tettek azokra nézve, a kik kisebb-nagyobb körben, a templomban vagy a forumon beszélnek és akár az érzelmek világát átalakítani, akár az elméret hatni, akár az akaratot irányítani iparkodnak. Ilyenkor a szónok teljesen egyéniségének hatalma alatt áll és ha nem is tekinti nyügnek a retorika vagy homiletika törvényeit, azoknak csak akkor rendeli alá magát, ha egyéniségével összefér, ha vele született hajlamai nem teremtenek a beszéd számára új alakot, mely a szokott formákat összetöri és elveti. Ne is mosódjanak el soha a szónok egyéniségének vonásai művében, ne tűnjék el énje a kopott sablonok követésében. Valamint a

proféták nem kötötték magukat bizonyos művészi szabályokhoz, hanem megóva egyéniségét, mindegyik sajátos módon hozta kifejezésre azon gondolatokat, melyek lelkét hevítették — *ואין שני נביאים מתנבאין בסניפין אחד* Szanhedrin 89a — azonképpen a szónok is feltékenyen fog örködni azon szabadság és függetlenség felett, a mely minden igazi tehetségnek ismertető jele.

Ilyen önállóságot és a fennálló szabályokkal és formákkal szemben tanúsított függetlenséget tapasztalunk azon beszédgyűjteményben, a mely Löw Immánuel rendkívül sokoldalú szónoki tevékenységének termékeként gazdagítja egyházi irodalmunkat. Meghajlunk Löw fényes tehetsége előtt. Ha a gondolatok bősége, a nyelv pompája, költői lendület, meglepő inventio, ötletesség, dísz adnak a szónoki beszédnek, ha erkölcsi komolyság, férfias bátorság, az emberek és állapotok megítélése, jelentőséggel ruházzák fel a kimondott szót, Löw J. beszédei mindenkor magas polczon fognak állani irodalmunkban. Szívesen bocsátanók meg tehát, sőt talán érdemül is tudnók be, hogy a szónok nem törődik mindig azon szabályokkal, melyeknek hűséges követésében a középserűség a szónoki hivatottság leghitelesebb bizonyítékát látja. Dr. Löw ezzel nem éri be, hanem tudatosan és feltett szándékkal szakít a homiletika hagyományaival és ehhez szó fér.

Úgy véljük, hogy a vallás eszméi a szentírásban öltöttek a legtökéletesebb alakot. Midőn tehát a hiveket bármely alkalommal tanítjuk, a szentírás igéinek magyarázói és tolmácsaiként szólunk hozzájuk. Nem szívesen látjuk ennél fogva a bibliai alapige mellőzését. Löw pedig szándékosan és rendszeresen kerüli és a hagyományos irodalomból meríti textusát. Jellemző ezen irányban Horváth Boldizsár felett mondott emlékbeszéde. »Egyszerű« úgymond »Horvát Boldizsár életének alapigéje, e héten hallók az írásból: Mert tudom, hogy megparancsolja fiainak s az ő háza népének utána, hogy megörizzék az Úr útját és cselekedjenek jogot és igazságot.« Mi sem volna tehát természetesebb, mint hogy a szónok ezen rendkívül alkalmas textushoz fűzze elnéklődését. Löw azonban otthagyja az alapigét és Bertinoronak Sekálim 5, 2-höz való kommentárja után azon öt méltóságról (*בְּהוֹרֵי קִיְהִי לְקַח, סֵגַן, בְּהוֹרֵי גְדוּל*) szól, a melyeknek »feladatait igazságügyünk úttörője magában egyesítette.«

Kitünően értékesíti beszédeiben a midrást és a hagyományos irodalom más termékeit, sokszor Jellinekre emlékeztet, a kit maga is a legnagyobb zsidó prédikátornak mond, de midőn a hagyományt azon helyre állítja, a mely a szentírás illeti meg, nemcsak az egyházi szónoklat tradíciói ellen vét, hanem, azt hisszük, alászállítja a vallás alapkönyveinek jelentőségét és tekintélyét a hallgatók tudatában.

Egy különben gyönyörű búcsúztatója ezen szavakkal kezdődik: »Jobb a halál pihenése a kínos betegség életénél s a sir nyugalma a fájdalom életénél, így szól az elődök bölcsesége *Sirák* könyvében s e szóval jöttünk búcsúzni e ravalathoz.« Vajjon miért kellett a szónoknak egy, igaz, nagy tekintélyben álló, de mégis apokrif könyvhöz fordulnia, holott a szentírásban is talált volna alkalmas szöveget!

És a tradíció ezen dédelgetése egyszersmind nyüggé lesz, mely a szónokot szabad mozgásában megakasztja és merőben felesleges mesterfogásokra kényszeríti. Leveti magáról a régi szabályok béklyóit, de csak azért, hogy másokat, még sokkal kényelmetlenebbeket vegyen magára. Könnyen elkerülhette volna az 5, 6, 7, sőt 12 részből álló beszédeket, ha bámulatos ügyessége, mely semmiféle akadálytól nem riad vissza, fel nem keresteti vele a nehézségeket, hogy megmutassa hallgatóinak, hogy azokkal is meg bir küzdeni, hogy nincs probléma, mely benne emberére ne találna.

Ha valakiről, úgy Löw Immánuelről el lehet mondani, hogy fényes tulajdonságainak hibáit sinli. Kevesen ismerik a magyar költői és történeti irodalmat úgy mint ő. De hogy idézetei között még a legújabb írók, pl. Palágyi Lajos vagy Tóth Béla műveire is akadunk, mindenesetre a szokatlanság benyomását teszi. A tudományos apparatus, mely egyes beszédeire nehezedik, megfosszja azokat az egyházi jellegtől, akadémiai szónoklatokká válnak, cikkelyekké, melyeknek egyes részei között nagyon laza a kapcsolat, szükölködnek azon könnyedség, egyszerűség és népszerűség nélkül, melyet az egyházi beszéd minden komolysága és ünnepiessége mellett feltételez. Ura a nyelvnek, melynek díszivel igazán pazar, fejedelmi bőkezűséggel ékesíti beszédeit, de gyakran felesleges módon halmozza az egyértelmű kifejezéseket (pl. egymással versenyeznek, egymással birokra kelnek és egymással tengelyt

akasztanak, 230. l.) és ritka, avult, idegen vagy tájszók használata és bizonyos sajtószerszűségek által (pl. portál, diadém, gyüremlet, mazur, ajnározó, saslódás, közület, iramos fejlemény, névnek páros említése, ebben a lélekben magyarázzák bölcseink az írást) valami keresettség, mesterkélttség ötlük szemünkbe, mely a közvetlenség hiányára vall és csorbát ejt a hatáson. Lehetetlen, hogy ily szokatlan kifejezések zavarólag ne hassanak a hallgatóra, pedig Löw beszédei, melyek közül egyesek különben is átlélik a hallgatók értelmi fokát (pl. Erzsébet a népiskola gyászünnepe) feszült figyelmet igényelnek és nem engedik meg, hogy ez elkalandozzék egy-egy ritka szó vagy szokatlan kifejezés után. Nem lehet tagadni, hogy ezen külsőségek, melyekhez hébekorba némi homály és a stílusnak még más sajtószerszűségei járulnak, bizonyos különlegességet vagy mondjuk: eredetiséget látszanak adni Löw beszédeinek, de hiszen oly szónok, kinek lelkéből a eszmék oly bőségesen fakadnak, kinek ragyogó tehetőségét a tudásnak oly sokoldalúsága és gazdagsága egészíti ki, nem szorult ilyenmő eredetiségre és nem is tételezzük fel, hogy azt szándékosan keresné.

Löw Immánuel beszédei egy erőből duzzadó egyéniség művei és egyenként valamint összességükben egy előkelő szellem bélyegét hordják magukon. Oly férfiú szava hangzik belőlük, a ki nem a hivatásnak vagy hivatalnak kényszere alatt beszél, hanem azért, mert van mondani valója. És mondja ezt sajátos, a szokott alakoktól elütő módon. Nem hisszük, hogy ezen alakok bármikor ki fogják szorítani azon régi formákat, a melyeknek az egyházi szónoklat mesterei nagy részt alárendelték magukat. De az új alak keresését is érdemnek tudjuk be, hiszen mindenben mindnyájunknak csak *keresünk* adatott.

Nagy-Kanizsa.

NEUMANN EDE.

IRODALMI SZEMLE.

Az amerikai zsidó Encyclopädia első kötete majdnem 700 kéthasábos lapnyi terjedelemmel megjelent és angol-zsidó irodalmi körökben nagy lelkesedést keltett, mint oly mű, a melyhez hasonlót a zsidó tudás eddig nem alkotott. A »Jewish Encyclopedia« tényleg az első irodalmi vállalkozás, a mely a zsidóság összességéről úgy a multban mint a jelenben minden

tekintetben felvilágosítást adni törekszik. Felöleli az egész zsidó irodalmat, a szentírást, a talmudot, az apokryphákat, a középkori műveket, szóval mindazon írott termékeket, melyek a zsidókkal összefüggésben vannak. Felöleli a zsidó teológiát és filozófiát, a régiségeket, a történetet stb. A mult mellett kiváló gondot fordít a jelenkori zsidóság ismertetésére is, úgy hogy a jelenkori zsidóságról is minden tekintetben tájékoztatni kívánja az olvasót. Programmja még szélesebb, mint a most éppen 3. kiadásban megjelenő »Real-Encyclopädie für protestantische Theologie und Kirche« programmja. Vajjon fog-e oly színvonalra emelkedni, a milyenen ez áll, azt a jövő fogja megmutatni. Az eszme mindenesetre nagyszabású és a merész vállalkozásba egy nagy hírű keresztény cég ment belé, a mely majdnem egy millió forintot szándékozik belé fektetni. Az első kötet után a többi gyors tempóban fogja egymást követni, már az őszre új két kötet kerül sajtó alá. Ezen előleges jelentés után majd részletes ismertetést közlünk. A műre aláírásokat a kiadó cég »Funk and Wagnalls New-York (Lafayette Place 30)« fogad el. Az egész mű, 12 kötet, az aláíróknak 60 dollárba kerül, vagyis minden kötet 5—5 dollárba. A bolti ár tetemesen nagyobb. Az aláírók mint a vállalat patrónusai szerepelnek. Remélhető, hogy a vállalat megjelenését az aláírók kellő száma biztosítani fogja. A modern zsidó tudomány nyelve eddig a német volt, úgy látszik, hogy a jövő az angol nyelv.

*

Kaufmann Dávid emléke tiszteletére nagyszabású emlékmű jelent meg, a mely úgy kiállításra mint tartalma tekintetében egyaránt fényes. A megboldogult özvegye, ki megható szavakkal vezeti be a kötetet, nagy áldozatkészséggel a legszebb emléket állította elhunyt hitvesének. A mű tartalma a következő:

1. Német rész.

Rosenthal, David Kaufmann.

Brann M., Verzeichniss der Schriften und Abhandlungen David Kaufmann's.

Barth I., Ueber Sacharia, Cap. 8.

Müller D. H., Strophenbau in den Proverbien.

Reinach Theodore, Notes sur le second livre du Contre Apion de Josèphe.

Büchler Adolf, Zur Verproviantirung Jerusalems im Jahre 69/70 n. Chr.

Blau Ludwig, Wie lange stand die althebräische Schrift bei den Juden im Gebrauch?

Friedmann M., Eine Abraham-Legende.

Löw Immanuel, Die Finger in Litteratur und Folklore der Juden.

Goldziher Ignaz, Die Sabbathinstitution im Islam.

Simonsen D., Tobit-Aphorismen.

Abrahams Israel, An Arabic Fragment of the Scroll of Antiochus.

Schwab M., Des versions hébraïque d'Aristote.

Adler E. N., Aleppo.

Lambert M., Nouveaux fragments du commentaire de Saadia sur Isaïe (XL, 3—5 et 10—11).

Stiauschneider M., Saadia Gaon's arabische Schriften.

Poznański Samuel (Warschau), Jakob ben Efraim, ein antikaaräischer Polemiker des X. Jahrhunderts.

Bacher Wilhelm, Jehuda Ibn Tibbon's Irrthümer in seiner Saadia-Uebersetzung.

Margulies S. H., Textkritische Bemerkungen zum 4., 5. und 6. Capitel des Emunoth we-Deóth.

Gaster M., Geniza-Fragmente.

Porges N., Ueber die Echtheit der dem Dunasch ben Labrat zugeschriebenen Kritik gegen Saadia.

Berliner A., Zur Charakteristik Raschi's.

Neubauer A., Geniza-Fragment.

Epstein A., Die Wormser Minhagbücher. Litterarisches und Culturhistorisches aus denselben.

Bloch Philipp, Ueber Simon Wolff Auerbach, Ober-rabbiner von Grosspolen.

Lewinsky, Der Hildesheimer Rabbiner Samuel Hameln.

Lévi Israel, Alexandre et les Juifs. D'après les sources rabbiniques.

Sidon A., Die Controverse der Synhedralhäupter.

Horowitz M., Aus meinem Briefwechsel mit David Kaufmann.

Feuchtwang D., Epitaphien mährischer Landes- und Localrabbiner von Nikolsburg.

Brann M., Eine Sammlung Fürther Grabschriften.

Büchler Al., Die Grabschrift des Mardochai Mochiach.

Ziemlich Bernhard, Eine Bücherconfiscation zu Fürth im Jahre 1702.

Karpeles Gustav, Heinrich Heine's Stammbaum väterlicherseits.

Baumgarten Emanuel, Zur Mährisch-Ausseer Affaire.

Löwenstein Leopold, David Oppenheim.

Krauss Samuel, Joachim Edler von Popper.

Freudenthal Max, R. David Fränckel.

Bernstein Béla, Die Toleranztaxe der Juden in Ungarn.

Wolf Albert, Das jüdische Berlin gegen Ende des 18. Jahrhunderts in Abbildungen und Medaillen.

Güdemann M., Stellung der jüdischen Litteratur in der christlich-theologischen Wissenschaft während und am Ende des 19. Jahrhunderts.

Klein M., David Kaufmann als philosophischer Schriftsteller.

Cohen Hermann, Autonomie und Freiheit.

2. Héber rész.

Friedländer M. ... פי' לפי בשלח ...

Buber S. ... פי' ר' יוסף קרא על מגלת איכה ...

Schechter S. ... נוסחא בקדוש עפי' כפי מאת הגויה במצרים ...

Rabbinowitz S. P. ... לתולדות הגנויות הישראליות בלשון בימי המאה החמישית

לאחץ השש

Wetstein F. H. ... מפנקסי הקהל בקראקא לקרות ישראל והכמיו רבנו ומנהיגו

בפולוניה בכלל ובקראקא בפרט.

Halberstam S. H. ... דורש רשומות והיא רשימת הדברים אשר הו'יל החכם

המנוח ו'יל מתוך כ"י

*

»Philosophisches in der Kabbala« cím alatt dr. Kaufmann E. H. egy előadást tett közzé (Pozsony 1901), melyben a Zóhar néhány eszméjét tárgyalja népszerű alakban. A farsztóan hosszú bevezetés, melyben a »czéhbeli tudomány«-t szörnyen leszidja, hogy ne mondjuk, legyalázza, nem válik az előadás díszére. Furcsa, hogy a szerző, ki maga is csak czéhbeliektől veszi kölcsön tudományát, ily mélyen megveti szellemi kenyéradóját.

*

Salamon Mózes, turdosini rabbi, kitől »Nethib Móse« cz. alatt már több héber füzet látott napvilágot, ugyanezen cím alatt újabb iratot tett közzé »A vallás jeleiről« (Bécs 1901), a mely úgy témájánál mint tudományosságánál fogva felette érdekes. Szó van benne a circumcisióról s más jelekről. Nézeteinket a hozzánk kéziratban beküldött mű egyes pontjairól szerzőhöz intézett levélben mondtuk el, melyet szerző iratával együtt kinyomatott. E helyen tehát csak a figyelmet hívjuk fel az új iratra, melynek ára 1 korona.

*

Epstein A., a kiváló magántudós, »Die Familie Lurie etc.« cz. héber iratában (Bécs 1901) gazdag ismeretekkel állítja össze a nevezett, messzeágazó tudós család történetét. A szövvényes rokonsági kötelek áttekinthetőségét családfák összeállításával könnyíti meg. A Luria nevet, melynek legismertebb képviselője a híres kabbalista, Loria nevű olasz várostól származtatja. A család még most is létezik és szerzővel rokonsági viszonyban van. Csak ez a rokon szeretet teszi érthetővé azt a nagy fáradságot és buzgalmat, melyet szerző kifejtett.

*

Dr. Schwarz A., a bécsi szeminárium rectora, a tószifta nagy ismerője. Ebbeli tevékenységének legjelesebb alkotása a Zeráim rendjéhez kiadott nagytudományu héber commentárja. Hasonló irat az imént közzétett commentár Chullin tósziftájához, mely Friedmann M. 70. születésnapjának tiszteletére jelent meg. A traktátus neve azért שהימה הולין, mert a traktátus elején erről van szó. Sz. éles elméjét mutatja pl. a 8. lap utolsó során (I, 2.) eszközlött emendatio לעיר המגידל helyett המגידל למגיד. Felötlött, hogy a szöveg következetesen לעירי-nyujt. A magyarázat részletes és találó. Remélhető, hogy a szerző nem sokára ismét egy kötettel fogja megörvendeztetni a hagyomány tanulmányozóit.

KÜTFÖK.

291. sz.

MAGYAR ZSIDÓK PANASZA A HORVÁT KÜLÖN CONTRIBUTIÓRÓL.

I.

Allerdurchl. Röm. Kayser!

Euer Kayserl. Königl. May. sollen wir von aller Welt verlassenen Juden des Bácszer und Tolnauer Comitats vor dero gnädigsten Augen stellen, dass wir durch unseren Oneribus und Contributiones sehr hoch gesteigert werden, dass wir uns fast ausser stand finden dieser zu profitieren, doch willigst in unserer Armuth solches entrichten und da wir leyder unsere Subsistenz in denen 2 Comitaten nicht finden, und uns genöthigter finden, unser Lebensunterhalt und Fortkommen in Nächst anstossenen Comitaten zu suchen; in dem löbl. Baranyavárer Comitad wird uns kein venir gestattet oder applacidiret ausser Marktszeiten hausiren zu dürfen unter der Confiscation und Contrebande strafe unserer Waaren. Sonach wenden wir uns in das Slavonien und Syrmien, so wird uns an Jahrmarktszeiten von jeglichem Kopf, er sei reich oder arm, Herr oder Knecht, sowohl in Dorf, Flecken oder Stadt, ein Gulden praetendirt und abgefordert; welches allbereits unseres Austritts von Esseg den Anfang genommen, auch uns ausser Marktszeiten absolut nicht gestattet hausiren zu dürfen, so sich allschon über 14 Jahre belastet, wodurch während solcher Zeit etliche tausend Gulden zustatten und abzuführen müssen. Nun aber wurden vor 3 Jahren in dem Illoker Comitad neuere Inventiones unseres Tributs zu entrichten auferlegt, dass wann ein unserer Juden allwo ein Handelschaft zu führen trachtet, sogleich 15 Silberzehner sogleich in Voraus erlegen müsse, wissen dahero auch nicht, ob es Euer May. wörtlicher Befehl. Als langete Euer May. fussfälligstes Bitten die allernädigste Verordnung an unsere Obrigkeit ergehen zu lassen, womit wir uns hinkünftig nach Euer May. Gnaden und Wohlmeynen wissen und zu achten haben werden, und gehor-

samst unter Protektion zu Füssen werfende ersterben. Gegeben Oberstadt Esseg, 6. Mai 1770. לִיב פִּין אַפַּטִין (Leb von Apatin). קקטן הלה (olvashatlan) זצ"ר
(Acta consilii regii croatici St 71, St 34.)

II.

Tekintetes nemes Vármege!

Fájdalmasan kéntelenítettünk a Tttes Vármegeynek szine elejében terjeszteni miképen jóllehet azonkívül a sokféle adózással terheltetünk mindazonáltal Horvátországban a hova azelőtt kereskedésünknek üzése végett minden exactió nélkül szabadon jártunk mostan rajtunk, valamikor megyünk minden személytől naponként 2—3 forintokat huznak, holott hogy oly nagy adózásnak, mely(nek) alávetve vagyunk eleget tehessünk eő Felségétül is meg vagyon engedve, akarhol szabadon kereskednünk, Kire való nézve aláztatosan a T. n. Vármegeyék méltóztassék az illetén nyomorgatásunkat, mellyel Horvátországban kezdenek rajtunk, eő Felségének representálni, hogy ugy ottan valamint eddig ugy ennek után is kereskedésünket ily szenvedhetlen exactiók nélkül folytathassuk s következőképen eő Felségének köteleességünkben eleget tehetők maradjunk; mely kegyes gratiáért vagyunk s leszünk . . . a T. n. Vármegeyének aláztatos fejhajtó szolgálái az egész Nemes Szala Vármegeyében lakozó zsidóság.

(23. I. 1769.)

A horvát országos levéltárból másolta és közli:

Zágráb.

DR. SCHWARZ GÁBOR.

VEGYESEK.

Irodalmi hírek. Megjelent és beküldetett: Gedenkbuch zur Erinnerung an *David Kaufmann*. Herausgegeben von Dr. M. Brann und Dr. Fr. Rosenthal. *Boroszló*, 1900. — *Max Grünbaum* Gesammelte Aufsätze zur Sprach- und Sagenkunde. Herausgegeben von F. Perles. *Berlin*, 1901. — *Dr. Maybaum S.*, Die ältesten Phasen in der Entwicklung der jüdischen Predigt (Erste Hälfte. *Berlin*, 1901. A berlini Lehranstalt Értesítőjében). — *Friedmann Gy.*, Obadja, Jóna, Micha és Nachum próféták könyveinek arab fordítása névtelen szerzőtől. *Budapest*, 1901. (dissz.). — Twenty-first Annual Report of the Hebrew Sheltering Guardian Society of New-York Orphan Asylum. *New-York*, 1900. — *Dr. Posnansky S.*, Miscellen über Saadja III. Die Berechnung des Erlösungsjahres bei Saadia. *Berlin*, 1901. (A Monatsschrift 44. évfolyamából). — *Eisler M.*, Az erdélyi zsidók multjából. (A fejedelmi korban). *Kolozsvár*. 1901. (Erdélyi Múzeum 1901. évf.-ből). — *Ugyanaz*; Az erdélyi országos főrabbi (IMIT. 1901. Évkönyvéből). — *Epstein A.*, Die Familie Lurie von ihren Anfängen bis auf die Gegenwart nebst einer Abhandlung über Elia b. Mose Loanz. *Bécs*, 1901. (héber nyelven). — *Dr. Kaufmann H. E.*, Philosophisches in der Kabbala. Vortrag. *Bécs*, 1901. — *Dr. Goldberger J.*, Durán polemiaja az iszlám ellen. *Budapest*, 1901. (dissz.). — *Dr. Schwarz A.*, Chullin traktátus tósziftája rendezve és commentárral ellátva. *Frankfurt a. M.*, 1901. (Héber nyelven és héber czimmel.)

Pollák L., pesti rabbi május hó 27-én ünnepelte 80. születésnapját, mely örvendetes alkalomból a pesti hitközség előljárósága és rabbisága, számos egyesület és magánosok melegen üdvözlötték. Az ünnepelőkhöz mi is csatlakozunk és kívánjuk, hogy az Ur agg szolgálója még számos éven át áldozhassa erőit vallásunk szolgálatának.

Dr. Halász I., kolozsvári egyetemi tanár, 46 éves korában Budapesten meghalt. A magyar nyelvészet kiváló művelőjét vesztette el benne. Áldás emlékére.

Zsidó gymnasium létesül Liptó-Szt.-Miklóson. A szükséges alaphoz a hitközség egy legatum útján jutott. Ennek kamatjából és a dr. Wlassics közoktatásügyi miniszter által engedélyezett államsegélyből fogják a költségeket fedezni.

Zsidó statisztika. Budapesten a legújabb népszámlálás szerint 166,198 zsidó lakik. A szaporodás 10 év alatt 63,000, a mi a vidéki zsidóság elszegényedésének a jele. Mikor fog a szegény zsidó tömegek érdekében valami történni? Bécs városában 146,000 zsidó él. A szaporodás 10 év alatt 28,000.

Elsass-Lotharingiában a zsidók száma állandóan apad; 1880-ban volt 39,278 lélek és 1895-ben 32,852. A főök a kedvezőtlen gazdasági helyzet, a mely a kiskereskedőket elpusztítja. -- Irországban 3769 zsidó lakik, tíz év alatt 111 százelekkel szaporodtak.

Dr. Herzl cionista vezért a szultán fogadta, a mit a cionista sajtó nagy garral hirdetett, de azt a viláért sem árulta el, hogy miről beszélgettek. Megengedte-e a szultán, hogy a kiülőzött román zsidók a szent földön letelepedjenek?

Feldmann Mózes galanthalai rabbit a pesti izr. hitközség megválasztotta rabbisági ülnöknek és egyszersmind megbízta a rabbiság ülésein való elnökléssel. A meghívott rabbi állását május havában foglalta el.

Engel József szobrász, a Széchenyi-szobor megalkotója, Budapesten 86 éves korában meghalt. Életrajzát Reich J. írta meg a »Beth-El«-ben.

Amerikai zsidó történelmi kiállítás. Az amer. zs. történelmi társaság össze akarja gyűjteni mindazt, a mi az amerikai zsidók multját illusztrálja. Pl. Spanyolországban maradt marannosokhoz intézett leveleket, Washington leveleit a zsidókhöz, arczképeket, kéziratokat, nyomtatványokat stb. Érdekes eszme.

Kunewalder F. M., vallásunk lelkes hive, 76 éves korában meghalt. Végrendeletében 179,000 koronát hagyományozott közszélekre, melyből 43,600 korona nem zsidó intézeteknek jut. Áldás emlékére.

Manuel Eugen, neves költő, a közoktatásügyi főfelügyelője, Párisban 78 éves korában meghalt. A központi consistorium tagja volt.

A Magyar-Zsidó Szemle szerkesztősége és kiadóhivatala VII., Kerepesi-ut 68. szám alatt van.

A hitközségi ügykezelés és az izr. felekezetre vonatkozó törvények és ministeri rendeletek gyűjteménye ez. művét *Barta Lajos* június hó folyamán sajtó alá adja. A mű előfizetési ára füzve 6, kötve 6.60 kor., a bolti ár magasabb lesz. A megrendelések és előfizetések szerzőhöz Nagy-Kanizsára intézendők. A hézagpótló művet olvasóinknak melegen ajánljuk.

TÁRSADALOM.

ZSIDÓ FŐISKOLA ÉS ZSIDÓ TUDOMÁNY.

Amerikában, a nagy conceptiók hazájában, dr. *Singer J.*, ki sok akadály leküzdése után a »Jewish Encyclopedia« nagy-szabású művet a megvalósítás felé vezette, felvetette az a jelentős eszmét, hogy a zsidó theologia, történet és irodalom számára Newyorkban egyetemet alapítsanak. Ugyanazzal az erélylyel, melyet első eszméjének keresztültvitelénél mutatott, hozzálát a másik eszme megtettesítéséhez és azt reméli, hogy 1902 végén a »The New-York University for Jewish Theology, History and Literature« meg lesz nyitható. A bizottság, mely az ügyet kezébe veszi, már megalakult, de még nem lépett a nyilvánosság elé, mert először a szükséges összegeket akarja előteremteni. Az egyetem épülete, melyben nagy könyvtár és zsidó muzeum is helyet találna, 1.200,000 koronába kerülne és az évi költségvetés 300,000 koronára rugna. Az előadások angol, héber, német és orosz nyelven lesznek tarthatók. Ugyanis arra számítanak, hogy az új főiskolának német nyelvű tanárokat nyerhetnek meg. A terv nagy feltűnést keltett és ismertetését dr. *Bacher Vilmos* az »Allgemeine Zeitung des Judenthums« idei 32. juliusi számában a következő észrevételekkel kíséri:

»Wer die Gründungsgeschichte unserer europäischen Rabbinerbildungsanstalten und die engen Schranken ihrer Budgets im Auge hat, dem muss der hier gekennzeichnete Plan der neuen Gründung Singers den Eindruck des Abenteuerlichen und geradezu Unglaublichen machen... Aber auch die Zweifler werden der Idee einer Hochschule für die Wissenschaft des Judenthums weder die Berechtigung, noch die Grösse der Conception versagen können. Wer mit offenen Augen die gegenwärtige Lage unserer Wissenschaft betrachtet, wird die Gefahr nicht verkennen, welche ihrem Bestande,

ihrer Fortentwicklung schon lange droht. Die einzige Institution, welche der modernen jüdischen Wissenschaft als Heim zu dienen hat, die Rabbinerbildungsanstalt, ist durchaus nicht genügend, um die Erhaltung und Erweiterung derselben zu sichern und sie vor Verfall zu bewahren. Die wenigen Lehrstühle derselben, deren Inhaber zumeist verschiedene Fächer zu bekleiden und auch andere, ihrem wissenschaftlichen Arbeitsfelde ferner stehende Aufgaben zu erfüllen haben, stehen in keinem Verhältnisse zu den zahlreichen Aufgaben und Zielen der jüdischen Wissenschaft... Die in den Rabbinerschulen zur Pflege der jüdischen Wissenschaft und zur Liebe für sie Herangebildeten aber werden durch die Pflichten ihres Amtes immer weniger in der Lage sein, auch die grosse Pflicht zu erfüllen, die ihnen, als den leider immer mehr ausschliesslichen Trägern der jüdischen Gelehrsamkeit, obläge... So verliert die Wissenschaft des Judenthums, wie man sich dessen zuweilen mit Grauen inne wird, allmählig ihre lebendigen Wurzeln, und die stolze Errungenschaft des neunzehnten Jahrhunderts ist in Gefahr, im zwanzigsten Jahrhundert zu einem todtten, in Büchern vergrabenen Schatze zu werden, für den sich auch Schatzgräber nur in spärlicher Anzahl finden werden. Eine Hochschule, wie sie in New-York erstehen soll, wird ein wirksames Mittel sein, um jene Gefahr abzuwenden.«

Szó szerint idéztük e megjegyzéseket, mert itt minden szó az arany mérlegre van téve. Mennyi fatalizmus és mennyi optimizmus! A tényeket nem tagadhatjuk: a zsidó theologia tanszékei rendszerint nem tudományos állások. Tény, hogy ez így van, de nem látjuk be, hogy ennek így *kell* lenni. Miért legyenek épen a zsidó theológiának nem méltó tanszékei? De nem osztjuk az illusztris cikkiró optimizmusát sem. Tegyük fel, hogy az inségre jutott zsidó tudás már kivándorolt Amerikába és ott szebb hazát talált. Micsoda vigasz van ebben? A nyugat-európai zsidóság talán Amerikából importálja szellemi-lelki táplálékát vagy újra felesküdjek a strámlira, mely után mi felénk néhány tréfi gyomor epekedik?

A mozgolódás, mely a newyorki főiskola eszméje nyomán keletkezett, mindenestre azt mutatja, hogy általános az a meggyőződés, hogy a zsidósággal foglalkozó tudomány műve-

lése nincs kellőleg biztosítva. A keresztény apológiának magának több tanszéke van, mint a hány modern zsidó tudós él. Már félszázad előtt hirdette Geiger Ábrahám, hogy a zsidó irodalomban mindaddig nem lesz rend és világosság, míg keresztény tudósok nem könyörülnek meg rajta, mert a keresztény tudósnak megvan mindaz, a mi a zsidó tudósnak hiányzik: idő, tekintély és befolyás. Ez a várakozás nem teljesült a zsidóság — szerencséjére. Csak az kellett volna még, hogy a biblia után a zsidó irodalom is gazdát cseréljen. Geiger végre 1870-ben maga alapított főiskolát a zsidó diszciplínák számára Berlinben. Az új alkotás azonban csak a főiskola büszke nevét viselte, de a főiskola kellékeivel nem birt. Grätz H. tehát Londonban 1887-ben tartott előadásában az angol hitrokonoknak ajánlotta a régi eszme megvalósítását, miután a rabbiképzőkről körülbelül úgy nyilatkozott mint Bacher. Semmi sem mutatja jobban egy zsidó főiskola szükségességét, mint az a tény, hogy nagyérdemű és nagy tudományú férfiak különböző időkben különböző helyeken oly hévvel szállottak érte sikra. Más megoldást ajánl Ziegler J. ugyancsak az Allgemeine Zeitungban. Szerinte az egyetemeken kellene a zsidó irodalom számára tanszékeket szervezni. Olvasóink tudják, hogy ezért az eszméért Kármán Mór is lelkesedett. Mindkettő előtt nem kisebb ember, mint Paul de Lagarde, a göttingai egyetem nagyhirű theologiai tanára, vetette föl ezt az eszmét. Lagarde nem volt a zsidók barátja, ilyen tanszék felállítását a keresztény theologusok érdekében kívánta. Tudunkkal azonban eddigelé csak a cambridgei egyetem alkalmazott egy Readert a talmud és az új-heber irodalom számára.

A Singer eszméje az orosz-héber írókat is felvillanyozta. A »Hador« cz. héber hetilapban Brainin ez alkalomból azt ajánlja, hogy a zsidóság tudománya számára Jeruzsálemben alapítson egyetemet. Az oroszok egyáltalában nem bíznak a nyugat-európai zsidó tudományosság hosszú életében. Chwolson Dániel néhány év előtt egy orosz rabbiképző felállításával egybek közt azzal is érvelt, hogy a modern zsidó tudomány a Nyugaton kihalóban van és örökösökről kell gondoskodni. Ez az aggodalom nézetünk szerint tulzott, de jellemző, hogy a komoly tudósok egész serege táplálja.

Bármily nagy jelentőségű a newyorki főiskola esetleges

felállítása, a zsidó tudomány sokféle feladatait egymaga megoldani nem fogja. Erre csak egy zsidó tudományos akadémia lenne képes, a mely a szétszórt erőket összegyűjtené, a nagyobb tudományos célokat kitűzné és megvalósítaná. Csak néhány példát említnék. A héber bibliának, keresztény nevén Ó-Testamentumnak, több száz egyetemi tanszéke van a világon. Irodalmának egy-egy évi productiója egész könyvtárt tesz ki; de azért még mindig nincs maszorétikus kiadás, Baer és Ginsburg kiadásai sem tekinthetők ilyennek. Miért nincs? Mert az út a zsidó irodalmon vezet keresztül. A talmudnak nincs kritikai editiója; a héber művek java részének szintén nincs. A közép-kori héber irodalom szókincse nincs összegyűjtve, habár Zunn a német-keleti társaság folyóiratában már egy félszázad előtt ecsetelte ennek szükségét. A Thesaurus mediae hebraicitatis égető tudományos szükséglet. Egy Corpus, a mely felölelné a zsidó történetnek a zsidó irodalmon kívül eső forrásait, megkönnyítené a történet tanulmányozását. Ezeket a példákat azért emlíjük, mert más tudománykörök hasonló feladatait ép most oldja meg néhány tudományos akadémia. Még az egyes akadémiai anyagi és szellemi erejét sem tartják többé elégségesnek a tudomány egyre nagyobbodó feladatainak teljesítésére és az imént Párisban kongresszust tartottak, a melyen 19 tudományos akadémia vett részt. Ez az »Associatio« ezentul minden évben tanácskozássra fog összegyűlni, hogy a tudományok nagy és költséges problémáihoz szükséges anyagi és szellemi tőkét előteremtse. A német akadémiai egy-egy tudományos cél érdekében már régebben állottak össze. Csak a zsidóságra vonatkozó tudomány baktat a régi úton. A zsidó tudományok akadémiajának eszméje sem a miénk, *Jellinek* Adolf már két évtized előtt vetette fel. Azóta ezer hét mult el, tehát ezerszer dicsőítettük magunkat hetilapjainkban és százezerszer hangoztattuk tudományszomjunkat.

Az utolsó évtizedben sok irodalmi társulat alakult, különösen Németországban, hogy a zsidó történetet és irodalmat szélesebb rétegekben terjessze. Ha azonban irodalmunk sorsa iövöben is oly mostoha lesz, mint a jelenben, akkor nincs távol az idő, midőn nem lesz többé mit népszerűsíteni. Mert igaza volt Kohn Sámuelnek, midőn azt állította, hogy a népszerű irodalom ugy viszonylik a tudományhoz, mint a váltópénz

az aranyrudakhoz. Ha nincsenek aranyrudak, aprópénz sincsen. Az ujvilágban felvetett nagy eszme talán megragadja az óvilág zsidósága figyelmét és kötelességei teljesítésére ösztökéli. Talán belátjuk még a biblia szavának igazságát, hogy »az ember nemcsak kenyérből él«. Legkevesébbé élhet meg egy felekezet kenyérből. Gyakorolhatunk jótékonytársaságot ezer alakban: építhetünk kórházakat, árvaházakat stb., ha a zsidó szellem elköltözik belőlünk, nem lesznek se szegényeink, se betegeink, se árváink, se senkink. Minden felekezet első kötelessége, hogy azt a szellemet, mely alkotta és fentartotta, gondozza és ápolja. Ez a szellem pedig nem lebeg a vizek felszínén, hanem a vizek mélyén; nem produkálhatjuk végeljónadásban szenvedő korunkban önmagunkból, csakis nagy irodalmunkból, melybe őseink lángszellemüket behelték. Ha ez a belátás győz, a vén Európa nem fog a fiatal Amerika mögött maradni.

1848. : XX.

Ez a két szó az, a melyeket évek óta a protestánsok gyűléseiken és sajtójukban legsűrűbben emlegetnek. Nincsenek megelégedve a kongruatörvénynyel, ámbár ez a törvény, mint az állam részéről kiutalványozott összegek minden argumetumnál meggyőzőbben bizonyítják, első sorban az ő szervezeteiket és szükségleteiket tartotta szem előtt. Tagadhatatlan, hogy kongruatörvény a czímben említett törvénycikknek nem teljes végrehajtása. Az 1848 : XX. 2. és 3. §. ugyanis így hangzik :

2. §.: *E hazában a törvényesen bevett minden vallás felekezeteire nézve különbség nélkül tökéletes egyenlőség és viszonyosság állapítatik meg.*

3. §.: *Minden bevett vallás felekezeteinek egyházi és iskolai szükségéi közálladalmi költségek által fedeztessenek s ez elvnek részletes alkalmazásával a ministerium az illető hitfelekezetek meghallgatásával a közelebbi törvényhozás elébe kimerítő törvény javaslatot fog előterjeszteni.*

Erre a törvényre egyértelműen hivatkoznak, de a követelések tekintetében két párt alakult. Az egyik párt a törvény loyális végrehajtását követeli, nem kíván a maga számára se többet se kevesebbet mint az ország többi bevett felekezetei

számára. Ez tiszta álláspont, méltó a protestáns felekezet dicső multjához. A jogegyenlőséget nemcsak követeli, hanem adja is. A másik párt ellenben az 1848.: XX. t.-cz. végrehajtását nem kívánja, csak azt követeli, hogy az állam újabb évi összegeket engedélyezzen. Nem kívánja, hogy az állam a bevett felekezetek egyházi szükségait saját költségvetésébe állítsa be, hanem csak azt, hogy a hiányokat pótolja. Ez alatt azt érti, hogy az egyházi adó leszállítását tegye lehetővé. A hiány megállapításánál tág tér nyílik az önkény, az alku-dozás stb. számára. Ezen a párton belül ismét két árnyalat van. Megegyeznek abban, hogy az államsegély törvény által biztosítottassék. De míg az egyik árnyalat megelégszik ezzel, hogy az állam a meghatározandó összeget évenként egyszerre adja ki a felekezet képviselőjének, addig a másik árnyalat azt követeli, hogy az állam a meghatározandó évi segély megfelelő tőkét adja ki egyszerre a felekezetnek. Ha pl. az újabb évi segély két millió koronát tenne ki, akkor az állam egyszer s mindenkorra adjon ki állampapírokból 50 milliót. Ez a másik párt, akár hitelteli az államnak a tőkét, akár nem, az önzés álláspontján áll. Olyan előnyöket kíván a saját felekezete számára, a milyennel más felekezet nem bírván, ezzel letér a jogegyenlőség dicső álláspontjáról abban az esetben, ha az államsegélyt csak a maga számára követeli.

Annak eldöntéséhez, hogy melyik párt fog győzni, nem kell sem profétai tehetség, sem államférfiai bölcsesség. Az ügy magában véve is elég tisztán áll, de a nyilvánosságra került tények minden kétségen felül helyezik azt, hogy *egyelőre*, nem örökre, az »államsegély« kerül ki mint győztes a heves belső harcából. *Tiszta Kálmán* ugyanis egy egyházi gyűlésen egyebek után a következő nyilatkozatot tette:

»Én a magam részéről lényegében, talán egészében is ajánlom elfogadásra az előadói véleményt, t. i. hogy az egyház szükségletei s a meglevő fedezet összeirandók s a hiányzó fedezet a törvényhozás által megállapítandó *államsegélyből* pótlandók. Ennek alapján először fenntartatik az erkölcsi összeköttetés az anyagi hozzájárulás által ezentulra is lelkész és hívek között, azután pedig megtörténik az egyházi adó-reform, a mely a tulságos és nehezen elviselhető terhet leszállítja. Ha hiány lesz a teher és fedezet között, az a hiány az

állam által fedezendő, nem évenkénti kegyadományyal, hanem törvényben biztosított összeggel. Erre helyezem én a fődílyt, mert míg az adományt minden évben megszavazhatja vagy elvonhatja az államkormány: addig az állam által adott összeg nem olyan, mely rendszerváltozás által visszavonható volna. Csak azt kívánom még megjegyezni, hogy annak az adóreformnak azt a kiszámítást meg kell előznie és azt is megjegyzem még, hogy a konvent két éve igyekszik adatokat szerezni, hogy kiszámíthassa: mennyi az adó és mi a szükséglet, hát támogassuk a konventet, mert még eddig semmi, vagy még nem bizható adat jutott annak a kezébe. És csak arra kívánok még figyelmeztetni, hogy okvetlenül szükséges ezen kívánatba belevenni azt, a mi az indítványban van, mert ha az államkincstár érdeke másként lehetetlenné teszi: fokozatosan léptesse életbe a teljes segélyt, de ezek a fokozatok is legyenek a törvényben meghatározva.«

Csak rövid idő telt el ezen nyilatkozat után, midőn a »Magyar Szó« egy interwiewt közölt, mely szerint Széll Kálmán hasonló szellemben nyilatkozott. A harmadik hatalmi tényező, a katolikus egyház, ugy látszik, szintén meg van elégedve ezzel a megoldással, mert a »Magyar Állam«, a katolikus klérus organuma, a mely a protentáns egyházat nem szokta keblére ölelni, örömmel üdvözölte a vázolt tervet.

Mi szívből kívánjuk, hogy minden felekezet boldoguljon és a protestánsok törekvéseit, a mennyiben nem egyoldalú előnyök kivására irányulnak, rokonszenvenvel kísérjük. Szomorusággal gondolunk azonban arra, hogy felekezetünk az egyházi adónak oly magassága mellett, a milyent más felekezetek nem is ismernek, sem képes egyházi és iskolai kötelezettségeinek kellő mértékben megfelelni. Sok nagy kerületi község rabbit sem alkalmazhat és akárhány iskoláját volt kénytelen felosztatni. Az államsegély nagyon ráférne és reméljük, hogy a törvény, jog és igazság kormányja Wlassics Gyula miniszternek a felekezetek egyenlőségéről csak az imént tett fenkölt nyilatkozata szellemében az izraelita felekezet sebeinek gyógyításáról is fog gondoskodni és nem marad pusztá szó Szilágyi Dezső ama politikai hitvallomása, mely szerint az állam gondozása és jótétményei az összes felekezeteket egyenlő mértékben illetik meg.

Rövid, de fényes pálya volt az, melyet Makai Emil, az élte virágában elhervadt költő megfutott. Néhány évi írói munkásság után nevéet szárnyaira vette a hír és halála a magyar közönség széles rétegeiben mély részvétet keltett. A napi sajtó, az irodalmi és művészvilág igaz fájdalommal siratta, ritka egyértelműséggel fonva a babérkoszorút sápadt homlokára. Kedves egyénisége és gyengéd szive szeretetet keltett mindenfelé; korunkban ritka jelenség volt, nem gyűlölt és gyűlöletet nem keltett. Nagy tehetségei osztatlan elismerést arattak, alkotó erejét, költői sokoldalúságát, verseinek dallamosságát, nyelvének szüz magyarságát, hivatott tollak ecsetelték, meghatóan tolmácsolva, az olvasóközönség fájdalmát és a nemzeti irodalom veszteségét.

A gyászolók közé tartozunk mi is, kik az ifjú fejlődését reményekkel szemléltük, dicsőséges pályafutását büszkeséggel kísértük. A gyászolók közé tartozik az orsz. rabbiképző-intézet, mely a ifjút szeretettel nevelte és folyóiratunk, a zsidó irodalom magyar organuma, a mely 1887-ben a 16 éves költőt a magyar irodalomba bevezette, kezdő lépteit irányította, tehetségét táplálta és becsvágát sarkalta. Kilencz évig volt a magyar rabbiképző jeles növendéke és öt éven át lapunk szorgalmas munkatársa. Szellemének zsenyével, csakhamar érett gyümölcseivel közönségünket gyönyörködtette, folyóiratunkat gazdagította. Mindezek nevében egy-egy cypruságat teszünk le korán felhantolt sírjára.

*

Makai Emil költői pályája első felében kizárólag a középkori héber költők átültetésével foglalkozott. Ezek a költők a középkorban éltek, de szellemük nem azonos azzal a szellemmel, melyet mi a középkor fogalmával összekapcsolni szoktunk. A keresztény Európát a XI—XIII. században szellemi sötétség borította, a mohamedán Spanyolországot ellenben a tudomány és irodalom gazdag sugarai ragyogtak körül. Teljes virágában pompázott a bölcsészet és a költészet. Az arabs kultúra a görögök szellemi termékeiből táplálkozott, mint a renaissance óta az európai kultúra. Innen van az a rokonság, a mely az arab-spanyol fénykorszak és a modern kor szellemi világa közt észlelhető. A zsidó minden időben és minden

helyen azzal kulturával bir, melylyel a nép, melynek kebelében él. A pyrenaei félsziget arabs uralom alatt álló országaiban a zsidók is nagy buzgalommal vetették magukat a műveltség mezőire, a bölcsészetet és költészetet örökbecsű alkotásokkal gyarapították. A kiválóbb költők egyszersmind bölcsészek is voltak.

Ezeket a költőket olvasta és tanulmányozta Makai az ismeretekre szomjazó ifjú mohóságával, míg érzelmi és szellemi világuk fogékony lelkét szinültig megtöltötték. Ís, úgy hiszszük, hogy Makai lyrikus versein ez az első benyomás mindvégig érezteti hatását. Az örökös tépelődés, a kiapadhatatlan fájdalom, a szenvedés és lemondás első sorban ebből a forrásból ered. A zsidó nép ezer szenvedését dalló héber költők megihlették az ifjú rokon lelkét és végig kísérték utolsó lehelletéig. Makai Emil magyar költő volt, de szívet és elméjét zsidó költők termékenyítették meg és babérkoszorujából nem egy levél illelti meg Salamon Ibn Gabirolt, Juda Halévit és a héber muzsa többi fényes csillagait. Hogy a magyar közönség Makai verseiben semmi idegenszerüt nem lát, az csak azt mutatja, hogy a régi bort mesterien öntötte át az új tömlőkbe és talán azt is, hogy a sok küzdelmen és szenvedésen diadalmasan átment magyar és zsidó néplelek rokon elemekből alakult meg.

*

Makai nem volt úttörő és nem volt az egyetlen, ki a héber múzsa remekeinek átköltésére vállalkozott. A héber költők magyarítására az orsz. rabbiképző-intézet költői hajlamu ifjai közül egész gárda sorakozott a Magyar-Zsidó Szemle körül. Az impulzust szerkesztő elődeim, Bacher Vilmos és Bánóczy József, az orsz. rabbiképző-intézeten a héber és magyar irodalom kiváló mesterei, adták meg és az első, ki ez irányban kísérletet tett, Vajda Béla jelenleg losonczyi rabbi volt. Folyóiratunk első évfolyamának 3. füzetében (1884 márczius) Ábrahám Ibn Ezra gyászdalát, melyet fiának a mohamedán hitre való áttérésekor költött, ültette át. Juda Halévi híres Ozionjának első magyar verses fordítása szintén tőle ered. Vajda nyomdokaiba lépett Keeskeméti Lipót, jelenleg nagyváradi rabbi, ki ugyan csak 1884-ben (deczember) Gabirol egyik gyászdalának fordításával lépett a nyilvánosság elé. Zs. P., mely betűk alatt egy nagytudományú rabbi rejtőzködik, szintén közzétett néhány fordítást, valamint Cserháti Mihály (Spitzer, korán elhalt

szemináriumi növendék) 1886-ban. A legtermékenyebb műfordító Keeskeméti volt, mint folyóiratunk 1884—87. évfolyamai mutatják, és tevékenységét jelentékeny siker koszoruzta. »Zsidó Költők közből« című kötetét (Budapest, 1887.), melyet »A Magyar-Zsidó Szemle Irodalmi Vállalata« mint első (és egyetlen) kötetet adott ki, a kritika kedvezően fogadta és a napilapok külön tárczában méltatták. Ez abban az eszlári időben nagy dolog volt.

Vajdát és Keeskeméti, kik egy évben léptek fel, sok rabbijelölt követte: Gömöri (Lederer) Ignác (1887), Mosonyi (Moskovitz) Albert (1889, most orvos), Kis (Klein) Arnold (1890) s mások. A legfényesebb sikert azonban Makai aratta, ki 1887 december havában lépett először a nyilvánosság elé: »Jedaja Peninü Bedarsiz« című műfordításával (M.-Zs. Sz. IV. 609.). A következő évben, midőn az érettségi vizsgára készült, még csak két költeményt fordított, az egyiket Mózes, a másikat Ábrahám Ibn Ezrától (M.-Zs. Sz. V. 216. és 409.), melyeket számosak követtek folyóiratunkban 1892-ig. Ebben az évben összegyűjtötte verseit és »Zsidó Költők« cz. alatt fényes kiállításra, rajzokkal díszített kötetben bocsátotta közre. Írói hírért ez a kötet nagyban emelte és nem tudjuk vajjon az irodalmi babér vagy belső hajlandóság vezette-e, midőn emez újabb sikere után a rabbiképzőből kilépett és ezzel nemcsak a rabbipályának, hanem eddigi műfordítói tevékenységének örökre hátat fordított, a hirlapírásnak és a szépirodalomnak szentelve ragyogó tehetségeit.

Ez utóbbi körbe tartozó, írói tevékenysége második felébe eső alkotásainak méltatására nem tartjuk magunkat hivatottaknak, de örömmel konstatálhatjuk, hogy kompetens bírálók azokat kiváló dicséretekkel halmozták el. Héber műfordításait azonban szabad néhány szóval jellemeznünk. Mind szépek, dallamosak, magyarosak; ezek az ékes tulajdonságaik az évek folyamán, midőn tehetsége a gyakorlat folytán egyre izmosodott, folytonosan fokozódtak. Átköltései jó részt oly sikerültek, hogy a fordítói irodalom remekei közé sorolhatók. Túl-szármalyják nemesak a héber-magyar, hanem a héber-német átültetéseket is. Sok fordításának azonban, különösen a későbbieknek, — a mi Makai földi életében, fájdalom, csak két-három évet jelent — nagy szépséghibájuk van, nem hivek. Némely-

kör a fordítás czime alatt egészen eredeti versek jelennek meg (Lederer J., M.-Zs. Sz. IX. 325—41.). Az igazság a halál után is igazság marad és az elhunyt költő érdemei a héber-magyar műfordító irodalom körül oly nagyszabásnak, hogy az igazságot minden baj nélkül kibírják. Legsikerültebb fordításai — írónál ritka eset — ebbeli tevékenysége kezdetéről származnak, midőn a felette nehéz eredeti megértése végett tanárainál keresett felvilágosítást, a helyett hogy a gordiusi csomót egyszerűen ketté vágta volna. Ritka képességre vall mindenetre az, hogy Makai kedvelt héber költői szellemébe oly mélyen hatolt be, hogy némely eredeti verse ezeknek lobogója alatt evezhetett a nyilvánosság elé. Makai műzsája abban az időben oly közel állott a héber költészethez, hogy a szerzőt magát is félrevezethette.

*

Makai rövid élete külső eseményekben nem gazdag, érettségi bizonyítványa körülbelül mindent elmond. Makón született, 1870 november 17-én. Szülőföldjén a polgáriskola 4 osztályát elvégezvén, atyja, ki makói főrabbi és az orsz. rabbiképző-intézet vezérő bizottságának tagja volt, felhozta a nevezett intézetbe, hol 1884 szeptember 1-én a latin nyelvből és a héber tárgyakból a felvételi vizsgát sikeresen kiállván, rendes tanuló lett. Szorgalmát és tehetségét mutatja az alább közölt jeles bizonyítvány, melyet mindjárt az első évben kapott. 1889 junius 30-án kitüntetéssel tette le az érettségi vizsgálatot. Nagy hévvel vetette magát a teológiai tanulmányokra a rabbiképző felső tanfolyamán, a második évfolyam végén az alapvizsgálaton az összes tárgyakból, nevezetesen a szentírásból, talmudból és szertartásstanból, zsidó történetből és vallásbölcsestetből a legjobb osztályzatokat érdemelte ki. Ebben az időben még nem gondolt arra, hogy pályáját abbahagyja, a hirlapírás azonban lassanként magához csábította.

Korán érett elme volt, az önképző-körnek verselője, szavalója, bírálója és titkára. Felfedezésre nem szorult. Tanulótársai tehetségeit nagyra becsülték körükben jegyzőkönyvi dicséretekkel honorálták szerzeményeit, mit a szerkesztőségek folytattak. Írásai csak részben vannak meg a kör archivumban — maga kérhette ki a hiányzókat — és jövő számunkban talán kinyomatunk belőlük valamint, ezzel is kifejezvéni igaz hódolatunkat a szomorú sorsú költő szelleme iránt.

BIZONYÍTVÁNY

a budapesti

Országos Rabbiképző-Intézet

alsó tanfolyamában

végzett tanulmányokról.

Fischer Emil

született Makón, Csanádmegye, 1870 november hó 17-én,
az 1884/5 évben az Országos Rabbiképző-Intézet alsó tan-
folyamának első osztályát mint rendes tanuló végezvén,
következő bizonyítványt érdemelt:

Szentírás, Pentateuch :	jeles
Szentírás, Prófétaék :	jeles
Talmud stal. :	jeles
Talmud curs. :	jeles
Héber nyelv :	jeles
Zsidók története :	jeles
Magyar nyelv :	jeles
Latin nyelv :	jó
Görög nyelv :	jeles
Német nyelv :	jó
Történet és földrajz :	jeles
Mennyiségtan :	jeles
Természettan :	jeles
Természetrajz :	jeles
Magaviselet :	jó

Kelt Budapesten, 1884 június 3-án.

Bloch Mózes,
elnök.

Bánóczy József,
osztályfőnök.

A DUNÁNTULI RABBIEGYESÜLET
KÖZGYÜLÉSE.

A dunántuli rabbiegyesület ez év augusztus 12 és 13-án tartotta IV. közgyűlését *Szombathelyen*. Midőn öt évvel ezelőtt megalakult az egyesület, még a vérmesebb reményű kolégák sem igen hitték, hogy így fogunk haladni közgyűléstől közgyűlésig. De hát sikerült. Igaz, hogy nem csekély munkába került, azt csak a beavatottak tudják, mert bizony kortársaink nagy része végtelenül közömbös és nehéz őket a nemtörődömségből kiugratni. Ha ez nem így volna, akkor a dunántuli rabbiegyesület mellett már kellene legalább még egynek, akár tiszáninneni, akár tiszántulinak lenni, a mely azon vidék rabbijait egyesítené a mienkéhez hasonló munkára. Ez már azért is szükséges, mert ha be is lépnek a dunántuli egyesületbe más vidékekről is, a minthogy ez év júniusában miniszterileg jóváhagyott alapszabályaink melléklésével szétküldött felhívásunk folytán 12 be is lépett, a távolság nagysága miatt nem igen remélhető, hogy közgyűléseinkre eljőjenek. A személyes megjelenés pedig egyik főcélja a közgyűlésnek, hogy ezáltal egymással közvetlenül érintkezve erősítsük a laza kartársi szellemet és buzdítsuk egymást szent munkáinkban.

Szombathelyen, eddig a legnagyobb szám, 17 dunántuli rabbi volt együtt és pedig: az alsó-lendvai, bonyhádi, győri, kaposvári, keszthelyi, komáromi, körmendi, kőszegi, nagyatádi, nagykanizsai, rohonci, soproni, székesfehérvári, szigetvári, tapolczai, veszprémi és alólírott, a többiek elmaradásukat levélben vagy sürgönyileg kimentették. A szombathelyi közgyűlés, a múlt évi szegzárdival együtt, teljesen különbözött külsőleg az első kettőtől. Mert míg az első két alkalommal az illető községek, a hol gyülesezünk, tudomást sem vettek rólunk, addig Szegzárdon és Szombathelyen a hitközség a maga teljes hivatalosságában nyilvánult egyesületünkkel szemben. És ez igen fontos, mert kívánatos, hogy a hitközségek eleve tudomást szerezzenek a rabbiegyesület munkásságáról, hogy az egészen a felekezeti érdekének szól.

Szombathelyen már a rabbik fogadtatásában is résztvevő a hitközség, a midőn elnöke és előljáróságának kiváló tagjai fölváltva megjelentek a pályaudvaron, hogy a különböző

vidékekről érkező papokat köszönték és magánlakásukra kísérik.

Augusztus 12-én reggel az istentiszteleten a hitközség színe-java, nagyszámu ifjuság, sőt hölgyközönség is megjelent azon alkalomból, hogy a rabbi egyesület tudós, ősz elnöke, dr. Schnitzer Ármin, alkalmi beszédet tartott.

A szombathelyi község tagjai mindig hálásan fognak visszaemlékezni azon élvezetes félórára, a melyre a komáromi főrabbi ékesszólása figyelmüket lekötötte. A beszéd különben nyomtatásban is meg fog jelenni, azért bővebben nem foglalkozunk vele. Azt hisszük, hogy ezen intézkedés, miszerint a gyűlés alkalmából a sacharisz végével egy-egy kartárs, a kit az illető község rabbija fölkér, beszédet mondjon, fenn fog maradni, mert csak üdvös eredménnyel járhat, a mennyiben már ezáltal a vendéglátó község valamit nyer a rabbi egyesülettől és kapcsolatba lép vele.

Nemkülömben fogható fel a nyilvános népszerű felolvasások tartása, a mely ügyben Szombathelyen történt meg az első lépés. Dr. Singer Bernát, tapolczai kollégát illeti meg az uttörés dicsősége, a ki »Mit tegyünk jövőnk érdekében« czímen felolvasást tartott. Nem mondhatunk nagyobb dicséretet róla, minthogy daczára igen kényes témájának — a czionizmusról van szó — nagyon ügyesen oldotta meg feladatát és méltán megérdemelte a tiszteletére megjelent díszes közönség elismerését.

Nem vagyok ugyan a politikai czionizmus híve, nem tartom helyesnek az egész mozgalmat, már azért sem, mert oly vallástalan egyénektől indult ki, a kiknél nem tételeznek fel igaz lelkesedést a zsidóságért, sem tiszta rajongást vallásáért, de azt hiszem, Singer kolléga is csak bizonyos határig megy el és nem a Herzl—Nordau-féle czionizmus katonája. Az azonban tény, hogy nem kell fáznunk azon kérdés tárgyalásától, mint erősítsük faji összetartásunkat az egész földkerekségén, ép úgy, mint föltétlenül helyes, hogy üldözött hitsorsosainkat földműves gyarmatokban letelepíteni és munkájukban támogatni szent kötelességünk. Így pl. támogatandó a tarnowi »Ahawath Zion« egyesület, melynek czéljaira Szombathelyen három év óta minden hósánó rabbókor gyűjtést eszközölünk.

A rabbi egyesület népszerű felolvasásai a vidéken határozottan üdvös czélt szolgálnak — ugyanerre törekszik az izr. irod. társulat is — és csak kívánatos, hogy az egyes községek közönségét mindig megnyerje az ügy számára, a mi véleményünk szerint feltétlenül sikerül is.

Természetes dolog ugyan, hogy a házigazda, ha vendégeinek lakosztályát használatra átadja, személyesen üdvözlőket, de a rabbi egyesület üdvözlése az egyes hitközségek részéről nem pusztá udvariassági aktus, hanem részvétel az egyesület czéljainak előmozdításában. Ezt bizonyította be a szombathelyi hitközség képviselőtestülete is, midőn a közgyűlést Geist Lajos, hitk. elnök, majd dr. Engel Sámuel iskolaszéki elnök által igazán lelkesen üdvözölte és azután órákon keresztül végighallgatta a közgyűlés tárgyalását.

Délben a hitközség nagy társasbédet adott a vendég rabbik tiszteletére, a mely négy óra hosszat elhuzódott. Ez a része a hitközségi részvételnek az, mely egyébről nem is szólva, alig éri meg azon nagy időáldozatot, melyet ugy a rabbik, mint a hitk. tagok részéről igényel és azért valószínűnek tartjuk, hogy jövő közgyűlésünk alkalmával ennek melleszére fogunk törekedni.

A mi már most a közgyűlés lefolyását illeti, az a legkielégítőbb volt.

Dr. Schnitzer elnöki jelentése világos képet nyújt az egyesületnek mult évi tevékenységéről, főleg megelégedéssel konstatálja, hogy hittani tantervünk végleg megállapítva és könyomatva általános elismerésre talált. Az elnöki jelentés köszönettel vétetvén tudomásul egész terjedelmében jegyzőkönyvbe lesz igtatva.

Miután pénztáros jelentését bemutatta és a felmentvényt a közgyűléstől megkapta, a tisztikar lemond és ujnak választásához dr. Rosenthal elnöke alatt fog a közgyűlés.

A választás eredménye: Elnök: dr. Schnitzer Ármin; alelnökök: dr. Perls Ármin és dr. Steinherz Jakab; pénztáros: dr. Herzog Manó; ellenőr: dr. Pollák Miksa; jegyzők: dr. Lövy Ferencz és dr. Kis Árnold.

Igen fontos tárgya volt a közgyűlésnek az egyesület tanterve alapján készülő tankönyvek szerzése. A mult év végén kiirt pályázatunknak, mely e lap hasábjain is megjelent, nem

volt kellő eredménye. A beérkezett pályamunkák közül csak az imakönyv magyar fordítása lett elfogadva, dr. Steinherz előadó alapos bírálatát folytán. A fordítás nagy ügyességre és jártasságra vall, kiváló előnyökkel bír, de azért nem kifogástalan. Nem következetes, egyes részeket igen eredeti de elfogadhatlan módon ad vissza, úgy hogy csakis a tanügyi bizottság revisiója után adható ki. A közgyűlés ily értelemben fogadta el és elhatározta, hogy a tanítóegylet kiadójának, Singer és Wolfnernek ajánlja fel kiadásra. A fordítás kiváló szerzője: *Füredi Ignác*.

Alólírott a 3 történeti pályamű bírálatát terjeszti be, mely szerint a תורה הכתובים jellegű végtelenül pongyola, felületes munka külsőleg ép úgy mint belsőleg. Szerző — úgy szólván — előttünk törlő izzadságát, de sehogysem keltheti azon bizalmat bennünk, hogy képes lenne a munkát méltóan elkészíteni, miután a benyújtott néhány fejezetet oly könnyelmű módon mutatja be, hogy minden sorából kirí a felületesség, azért is elfogadhatatlan.

A második שמע ישראל jellegű a négy polgári osztály számára akar szolgálni. Teljesen kidolgozott munka, mely azonban nem alkalmazkodik a rabbiügyesület tantervéhez, miután már annak előtte volt készen. Határozott írói kvalitásra vall, ámde minden lehet, csak tankönyv nem, mivelhogy rendkívül fellengős, frázisos nyelvezetű és szerzője — úgy látzik — nem képes egyszerűen írni. Így a munka, eltekintve hibás állításaitól, melyekbe főleg a bibliai kor után esik a szerző, elfogadhatlan. Ilyen könyvből nem tanulhat a gyermek, ez nem ad tudást és ismeretet, még a legfontosabb történeti eseményekről sem, hanem csak szappanbuborékhoz hasonlító frázisokat.

A harmadik לה עליו המלאכה jellegű igen helyes beosztást, teljesen az egyesület tantervéhez alkalmazkodik, de a benyújtott részletekből egy végzetes hibája tűnik ki, az, hogy szerző nem ura a magyar nyelvnek és nincs stílusa. A néhány fejezetben, melyet kidolgozott, 23 hibát találtunk, részben szórendit, részben kifejezésben rejlő, általában germanizmusok. A bírálat ezekre példákat idéz, valamint a dologi hibákat is felsorolja és azon eredményre jut, hogy a munkát elfogadásra nem ajánlhatja.

A közgyűlés előadó bírálatát a maga egészében elfogadja. Majd Makai Emil elhunytá fölétt fejezi ki a közgyűlés fájdalját és elhatározza, hogy annak bátyjához, dr. Fischer Jakab főorvoshoz, részvétiratot intéz.

A délután tartott felolvasás után következő ülésben ugyancsak alólírott referált két héber ABC-ről. Az egyik, Sasvári Béla, Héber hangoztató és olvasókönyve, már a múlt évben érkezett be az egyesülethez; előadó a tanügyi bizottság többi tagjainak bírálatával egyetemben, nem tartja a könyvet jelen alakjában ajánlandónak, előbb gyökeres átdolgozáson kellene keresztülmennie.

Másként áll a dolog Gypsz Ignác és Klein Sámuel תורה המקרא Héber Alapkönyv cz. munkájával, mely teljesen új csapásokon halad és alapos kilátást nyújt arra, hogy tényleg jóval megkönnyíti a héber olvasás tanítását. Előadó ajánlja ugyan, de miután a tanügyi bizottság többi tagja nem ismeri, csak július végén érkezett be, kiadandó előbb azoknak is véleményezés végett.

Ezután a tisztán héber szövegű imakönyv ügyére kerül a sor. Miután a tanító-egylet imakönyvének legújabb kiadása lelkiismeretlen könnyelműséggel lett corrigálva, alig van lapja, hol ne volna hiba, feliratai is rosszak, feltűnően magyartalankok, a közgyűlés nem tartja megengedhetőnek, hogy iskoláink kizárólag ily imakönyv használatára legyenek utalva. Elhatározza azért, hogy bár nincs szándékában az egyesületnek anyagi téren a versenyt felvenni a tanító-egylettel, mégis a Schlesinger-czég által a múlt évben kiadott imakönyvet elfogadja az illetőnek ajánlata szerint átvizsgálás és javítás céljából. Ezen nagy körütekintést és lelkiismeretes fáradozást igénylő munka végzésével pedig dr. Perls Ármin kartársát bízta meg.

A talmudi előadás חולין 58a, dr. Rosenthal T. bonyhádi collega által tartva, fejezte be és pedig elég élénken és érdekesen a napnak munkáját.

Augusztus 13-án folytatja a közgyűlés napirendjének tárgyalását. Alólírott indítványára elhatározza, hogy bár a meghívón ki volt írva, hogy tankönyvek készítésére megbízást ad a közgyűlés, mégis, nehogy bármely oldalról szemrehányásnak tegye ki határozatát, fölszólítja az elnök utján az egye-

sület összes tagjait, vajjon hajlandók-e a kívánt tankönyvek megírására vállalkozni és ha igen, melyik részre? A beérkezendő ajánlatok alapján végleges megbízást a tanügyi bizottság ad az elnökséggel egyetemben. A munkák a megbízástól számítva *egy év* alatt adandók be kéziratban, sajtó alá készen. A tanügyi bizottság birálata után jelenhetnek csak meg, mint az egyesület kiadványai; a szerzőnek ívenként 40 korona tiszteletdíj biztosítandó.

Majd dr. Neumann Ede jelenti, hogy az agendakönyv számára mily szép anyagot kapott már és előadja a könyv tervét, miszerint az egyes alkalmi imák a szerző neve alatt lennének közölve, egy-egy alkalomra több ima. A 3 tagu szerkesztő-bizottság ez alapon megbízást nyer a könyv elkészítésére és az elnökség kiadó keresésére.

Ezután került sorra a közgyűlés piéce de resistance-a, az orsz. nyugdíj-intézet tervezete. Dr. Lövy Ferencz a mult évi közgyűlés megbízását teljesítve igen alapos, minden részletre kiterjedő munkálatát olvasta fel.

Sorra veszi a lehetőségeket, melyek szerint nyugdíj-intézet létesíthető volna, behatóan megokolva nézeteit.

A lelkiismeretes tanulmányt a közgyűlés nagy figyelemmel hallgatta végig és igaz elismeréssel adózott előadónak fáradságos munkájáért. A tervezetet megokolásával együtt 5 tagu bizottsághoz utasítja, ennek feladata lesz azt átvizsgálni, azután kinyomatni és gondoskodni arról is, hogy az ügy a legszélesebb körökben propagáltassék.

Tudjuk jól, hogy egyelőre csak ez lehet feladatunk, mert ismerjük azon óriási nehézségeket, melyek az orsz. izr. nyugdíj-intézet létesítése elé gördülnek. Annyi azonban bizonyos, hogy elaludni nem szabad engedni az ügyet, mert annak diadalra jutása nemcsak a rabbik és hitközségi alkalmazottak, hanem a hitközségeknek is életbevágó érdeke. Reméljük, hogy buzdításunknak lesz eredménye és az illetékes körök mindenütt készek lesznek a kellő részvételre.

Addig is a rabbik dolga, hogy hitközségeikben terjeszszék az ügy ismeretét, a szöszéket is használják fel ennek érdekében. Eredmény e tekintetben sem maradhat el, minden község megkezdheti a nyugdíjalap létesítését a maga körében, hogy azután esetleg beolvadjon az orsz. nyugdíjintézetbe.

Szombathelyen pl. már a mult évben megkezdődött a munka és a község elhatározta, hogy a templomi és egyéb adományokon kívül évente bizonyos összeget vesz fel a nyugdíjalap czimén budgetjébe és már is van kézzelfogható eredménye.

Meg kell említenünk, hogy dr. Büchler Sándor keszthelyi collega már most évi 50 koronát ajánlott fel az orsz. nyugdíjintézet alapja javára, a mit a közgyűlés köszönettel vett tudomásul.

Még néhány indítvány tárgyalása után a közgyűlés kimerítette napirendjét. Jegyzőkönyvi köszönetet szavaz a szombathelyi hitközségnek a tanácsterem átengedéseért, valamint szives vendéglátásáért és erről a községet átiratilag értesíti. Ugyancsak hálás elismerését fejezi ki az elnöknek fáradhatlan tevékenységeért, az ülés tapintatos vezetéseért, mire elnök imával zárja be a közgyűlést, további buzgó munkálkodásra kérve a tagokat.

Ezzel kimerítő leírását adtuk a nevezetes közgyűlésnek, mely, hiszszük, nemcsak a dunántuli rabbi-egyesület, de a felekezet életében is maradandó emléket fog biztosítani magának — eredményeivel.

Szombathely.

DR. BERNSTEIN BÉLA.

TÁRSADALMI SZEMLE.

Szilágyi Dezső, a nagy államférfiu, hirtelen halála az egész nemzetet mély gyászba borította. A fájdalom elhunytá felett annál sulyosabb, mert mély bölcseségétől, nagy tetterejétől, rettenhetetlen bátorságától és tántoríthatatlan jellemétől nagy alkotásokat remélt még az egész ország. Szilárd szikla volt, melyen a középkori visszafejlesztés sötét hajjai megtörtek. A tiszta jogegyenlőség és általános szabadság zászlótartója és mint ilyen, a gyengék védpajzsa volt. Midőn a magyar faj és a nemzeti politika ezen incarnatiója az ezredéves ünnepély alkalmával a koronás királynak a nemzet hódolatát bemutatta, a nemzet ezeréves multjából levonta a nemzetet örökké uraló eszméket és a következő örökké emlékezetes kijelentést tette: »Mint a magyar nemzet politikai egysége, épp oly sérthetetlen a faj- és valláskülönbőség nélküli egyenlő-

ség az egyéni és politikai jogok terén és az igazságos és egyenletes részesedés az állami védelemben és az állami gondozás jótéteményeiben. A mult dicsősége és szenvedései, az áldozatok és az elért eredmények, hazánk megszentelt földje és azok a politikai kincsek, a melyek történetünkben fel vannak halmozva, az egész magyar politikai nemzet műve; érdeme és tulajdona mindazoké, kik hű szívvvel a haza iránt küzdöttek és szenvedtek.« A magyar Izraél Szilágyi Dezsőben a haza fiát siratja, a hamisítatlan szabadelvű államférfiu emlékét örök kegyelettel veszi körül.

*

Azt a pusztítást, melyet a szövetkezetek véghez visznek, a nagyvárosi ember nem tudja felgondolni. Máról holnapra egész családok mennek tönkre. A faluból kiszoruló boltos és korcsmáros azonban nemcsak maga válik koldussá, hanem a városba szorul és megnehezíti az amugy is csak tengődő kis existenciák megélhetését, úgy hogy anyagi romlásába azokat is belesodorja, kikre a klerikálisok nem vetették ki hálójukat. A czim a szövetkezés, a mozgató ok azonban az otromba zsidófalás. A jó falusiak nem ismerik a magas politikát, őszintén beszélnek, még tanult papjaik is, kik közül nem egy egyszerűen kimondja, hogy a faluból pusztulni kell a zsidónak és a reformátusnak. Először takarodják ki a zsidó, a reformátusra ráérünk azután. De azért a református falvak követik engesztelhetetlen ellenségeik példáját. Ők is szabadulni akarnak a szegény zsidó boltostól, még akkor is, ha évtizedeken át szolgálta őket tettel és tanácsal és szegény maradt mellette. Csodálatos jelenség az, hogy a szövetkezet alapításakor nagy szabadelvűséggel hirdetik, hogy nem követnek felekezeti célokat, de nyomban az alapítás után az antisemitizmus üti fel a fejét. Ha a szövetkezet beválik, ütik a zsidót, ha megbukik, akkor — még erősebben ütik a zsidót. A jogállam nem engedheti meg, hogy egyes polgárait valamely helységből kiüzzék, de a bojkottot megengedi. Persze csak a zsidóval szemben. Az eredmény ugyanaz, mint a legsötétebb középkorban, akkor kiüzték a zsidót nyers erőszakkal, most kiüzik gazdasági erőszakkal. És kinek lesz ebből az üldözésből haszna? Az államnak nem, hisz legkiadósabb adóobjektumait veszti el. De a társadalomnak sem. Mert bármit beszél-

jenek a fehér meg a zöld asztalnál, nincs sem a falunak, sem a mezővárosnak hivebb rabszolgája a zsidó boltosnál. Kora hajnaltól késő estig szolgálja a népet azért a szegényes kenyérért, mely osztályrésze. Olcsóvá tette a mindennapi szükségletek kielégítésére szolgáló árut, oly olcsóvá, hogy a szövetkezetek tagjai külön kötelezik magukat, hogy a zsidónál még olcsóbban sem vásárolnak. Arra a munkára, melyet a szegény boltos végzett, legalább három hivatalnokot fognak alkalmazni, kik nemcsak enni, hanem inni is akarnak majd. Valóságos forradalom az, a mely a csendes felszínű társadalomban a zsidók, eme békés felekezet ellen, dühöng, melynek eredménye minden egyéb lehet, csak nem a nép boldogulása. Egy szövetkezet jobban kiszipolyozza majd, mint akár tiz zsidó. Be fog következni az, a mi a középkorban elég gyakori eset volt, hogy a nép összecsődült és követelt kenyeret és — zsidót.

*

A czionizmus nagy erőfeszítéssel dolgozik hazánkban is, hogy hiveket toborozzon, különösen most, hogy az általános reactio által felforgatott talajt alkalmasnak találja a czionista mag befogadására. Az utolsó congressus előtt külön magyar röpirattal igyekezik eszméinek propagandát csinálni. Ismerve a magyar zsidóság intransigens magyarságát és hazafiságát, a röpirat szerzője főleg azt az állítást czáfolgatja, hogy a czionizmus nem fér össze a hazafisággal. Érvelésének lényege az, hogy a czionisták csak a hazátlanná tett zsidókkal akarják a szent földet benépesíteni. Nem tudjuk, hogy a czionizmus milyen sikerrel dolgozik nálunk, de azt tudjuk, hogy a hazai klerikális pártok sikereiből majd táplálkozhatnak. A szövetkezetek által koldusbotra juttatott zsidók végre a czionizmus szárnyai alatt fognak menedéket keresni, hisz őket is földönfutókká tette a vad zsidógyűlölet, kiket telepíteni kell.

*

Friedmann M., bécsi lector és szeminariumi tanár, 70-ik születésnapját széles körökben ünnepelték. A kitünő tudós a midrasirodalom első művelői közé tartozik, még pedig kettős értelemben: az elsők közt volt, kik az elhanyagolt midras-művek tudományos kiadása körül buzgólkodtak, és az elsők közt van munkáinak beese folytán. Uttörő volt, kit többen

követtek, de tul nem szárnyaltak. Mint tanító szintén kiváló érdemeket szerzett és tanítványai közé tartozik Schechter S. londoni tanár is. Szeretetre méltó egyénisége, a mely a jószívű és bölcs gondolkodót árulja el, a zsidóság egymással ellentétes köreiben egyenlő népszerűséget szerzett a kiváló férfinak. A nagyszámu ünneplőkhöz mi is csatlakozunk és szívből kívánjuk, hogy az Ur még sokáig tartsa meg testi és szellemi frissességben, a zsidóság és a tudomány javára és tisztelői öröme.

TUDOMÁNY.

A KÜLSŐ TUDOMÁNYOK (CHOCHMOTH HACHICZONOTH) SZEREPE ÉS TÖRTÉNETE A KÖZÉPKORI ZSIDÓKNÁL.

(Folytatás.)

Spanyolország és a Provence.

Küzdelem a rationalismus ellen.

Eközben több mint egy félszázad zajlott le, mióta az első Maimuni feletti vita a zsidóságot két ellenséges táborra osztotta. Ötven év, mely alatt a műveltségi viszonyok tetemesen megváltoztak. Egyrészt a kabbalának titkos tana, mely eddig csak csendben terjedezett, egyszerre — különösen a felvilágosultság székhelyén: Spanyolhonban — mind hangosabban felemelte szavát, hogy a józan észet elsőtétítse és tekintélyes, ünnevelt személyiségektől is elismerésben részesült; másrészt a kabbalisztikus mozgalom elleni visszahatásul a Provence községeiben egy másik szélsőség kapott lábra és a legveszedelmesebb rationalismussá fajult el:¹⁾ A provencei zsidóságban egy új allegorikus iskola alakult. Keletkezésének forrása abban keresendő, hogy Maimuninak filozófiai exegézise nagyon is átment a néptudatba, de még inkább azon körülményben, hogy a francia zsidóknak sokféle alkalmuk volt a keresztény allegorikus szentírás-magyarázókkal megismerkedni. Philónak allegorizáló szelleme behatolt a zsinagógába — az egyházatyák utján.²⁾ »A szentírásnak első mondatától egész a kinyilatkozásig mindent allegorizáltak.« Symbolizáló játékaiktól a bibliának alak-

¹⁾ L. Güdemann: Unterrichtsweisen, 160. old.

²⁾ Ezt Kaufmann D. mondotta ki: Simon b. Josef's Sendschreiben, Zunz: Jubelschrift 145—147. old. Állítását bizonyítja Ábr. ibn Ezra, kit Kaufmann is említ, de még inkább Taku Mózes kifakadása a keresztény allegoria ellen. L. fent 41. old.

jaít, még magát Mózeset sem kimélték meg, hanem átültették az allegoriának legendászerű világába.¹⁾

Midőn ezen methodus már a tetőpontját elérte, a rationalisták és a filozófiai irány ezen kinövése ellen — mintegy a keletről jövő, alig lecsillapult küzdelemnek viszhangjául — (1304-ben) egy mozgalom keletkezett, melynek megindítója és mindvégig éltező szelleme volt: *Abbamári b. Mózes*, a tudományoknak és filozófiának vakbuzgó ellensége, de a ki minden tiltakozása daczára Maimuninak filozófiáját egészen magába szívta.²⁾ »Már őseink korlátot állítottak fel« — mondja³⁾ — »a Máászé Beresith és Merkába tanulmányozásánál is, annál nagyobb óvatosság ajánlandó annak, a ki Aristoteles műveivel, avagy annak kommentárjaival foglalkozik, hogy mézet hozhasson elő méhek sejtjéből, gyémántkövet viperák testéből...«
»A ki magát ezen tanulmányoknak adja, a melyek a lelkekre vadásznak, csakhamar ingadoznak lábai, a nélkül, hogy észrevenné. Ha pedig valaki ellenvetné, hisz »a nagy mester«⁴⁾ is a filozófia emlőin növekedett nagyra? Annak azt felelhetjük, hogy ő már előbb teleszivta magát az isteni tannal és alig 28 éves korában befejezte nagy törvénykönyvét.«⁵⁾ »És ki volt nagyobb mint Háj gáon? Tökéletes volt minden tudományban és mégis óva intette az ember fiait minden tudományok és a filozófusok utjától.«⁶⁾ »Azért senki se tanuljon bölcseséget az ő könyveikből, csak kiváló férfiak, a kik meg tudják különböz-

¹⁾ מנחת קנאות, Salomon ibn Adretnek 7-ik levele, tov. 153. old.

²⁾ L. Abbamári hitvallomását a מנחת קנאות bevezetésében és a ספר הירח (ozélszás az ő szülővárosára: Lünelre) elején. Abbamárinak köszönhetjük a vitairatoknak a מנחת קנאות-ban (kiadta Bisseliches, Pozsonyban 1838-ban) való összegyűjtését egészen a barcellonai kiátkozásig — természetesen saját pártján lévő iratokra nagyobb súlyt fektetett. Ezen iratok tulajdonképen már eredetileg úgy voltak írva, hogy az olvasóközönség azokat tanulmányozhassa, mert sokszorosították és elterjesztették őket. Abbamári azon szándékát, hogy a montpellier-i ellenátokra vonatkozó iratokat is kiadja, nem vihette keresztül. Simon b. Józsefnek (En Durán de Lünel) Menáchem Meirhez intézett vitairatát Kaufmann adta ki. Tehát Abbamári és En Durán de Lünel elvtársak, két különböző szemlélyben.

³⁾ ס' הירח 5. fej.

⁴⁾ Maimuni.

⁵⁾ 10. fej.

⁶⁾ 12. fej.

tetni a gyümölcsöt a héjától, és szavaikat — még ha igazságot tartalmaznának is — senki figyelmére ne méltassa.«¹⁾

Abbamári nem is nézhette tétlenül a rationalistáknak Anatóli és Levi b. Chájim hatása alatt keletkezett műveit. »Ez a gögös nemzedék« — írja keserűen Salomon ibn Adretnek Barcellonába — »a zsidósággal teljesen szakított. Az isteni tant megvetve, idegen tudományokhoz fordul.«²⁾ A logikában és fizikában mélyed el folyton, Averroes és Aristoteles az ő kedvence, elmékedése végcélját a csillagászat és astrologia képezik.«³⁾ De legnagyobb aggodalomra a prédikációk adtak alkalmat: Hogy még Isten házában is az új eretnek nézeteket (רברים היצונים)⁴⁾ terjesztik, hogy még a szöszékekről is a szentírás igéi helyett — különösen az ifjabb szónokok ajkairól — merész, allegorikus legendák hangzanak le. Észak-Francziaországban a szellemi élet egészen kihalt, a talmudtekintélyek rég lehunyták szemüket, a megmaradtak véleménye úgy sem sokat lendíthetett az ügyön. Azért Abbamári ezen sajnos állapotok miatt egyenesen Salomon ibn Adretet szólítja fel, hogy a hitűek élére álljon és a harcot az újítók ellen megkezdje.⁵⁾

Salomon ibn Adret (1234—1310) méltó is volt a vezérszerepre, melyre őt Abbamári kiszemelte, a ki egyik legkiválóbb talmudtekintélye volt az egész évszázadnak. Nemcsak honát hanem a Pyrenai bérceken át, az egész kontinentet bejárta az ő hire. Spanyolországban ugyan akkor az izlam hatalommal együtt a tudományos, szabad szellem is gyengülni kezdett, de Salomon ibn Adret még a régi Spanyolország szülőtte volt, világos, átható szellemmel megáldva; tehát az alapos ismereteknek, a filozófiai foglalkozásnak nem lehetett ellensége. Tisztelettel viseltetett irántuk, de csak addig, a míg szerényen lépnek fel és a vallásnak tanait nem érintik. »De hogy azt

¹⁾ 14. fej.

²⁾ Az ismert jesajási képes kifejezés: 2, 6 ישיבין בהם בילדי נרים.

³⁾ מנחת קנאות I. levél.

⁴⁾ L. Mózes b. Sámuel levelét (18-ik levél, 58. old.) barátjához, Abbamárihoz: ענין הדרשות הנאמרות בבית הכנסת על אשר רובם דברים.

⁵⁾ L. a harcz részletes lefolyását Grätz VII, a vitairatok parafrázisát: Dr. J. Perles: R. Salomo b. Adret, sein Leben u. seine Schriften.

megtírje, hogy Aristoteles aegise alatt szónokok lépjenek fel és a szentírásnak igéit és alakjait filozófiai fogalmakká változtassák át — ennyire nem ment a filozófia iránti szeretete.«¹⁾

»Elöttem valóban több becsben áll egy mohammedán,« — írja Don Vidal Kreskásához²⁾ — »mint azon férfiú, ki nem átallja Ábrahámot és a többi patriarchákat filozófiai fogalmakká változtatni. Levi b. Chájim és elvtársai nemcsak a zsidóságnak, hanem minden pozitív vallásnak ellenségei és ha a keresztények és mohammedánok tudomást vennének az ő működésükről, akkor legnagyobb szigorral járnának el irataik ellen és azok ellen, a kik egyáltalán a görögök könyveit tanulmányozzák.«³⁾ Mindezekért Salamon ibn Adret az idegen tudományokat (הכמות הבריות),⁴⁾ különösen a filozófiát teszi felelőssé, mely ily korshajtásokat növesztett. Meg van arról győződve, hogy a ki a filozófiát műveli, az annak kártékony befolyásától nem menekülhet és a szentírás törvényeit elhanyagolja. Vallássosság és kutatás: két ellentét, a melyeknek irányai homlokgyegyenest eltérnek.«⁵⁾

Salamon ibn Adret, ki eleinte a békét megbontani nem volt hajlandó, Abbamárinak és számos hitközség ösztönzésének engedve, most már határozottan fellépett és Abbamárihoz, továbbá beaucairei Todroszhoz nyílt levelet intézett,⁶⁾ hogy azt Montpellier község tagjai is tudomásul véve, a kiközösítési határozathoz hozzájáruljanak. De a csatlakozás helyett ép az ellenkezőt érték el. Mihelyt a tudomány ellenségeinek terve köztudomású lett, kitört ellene a méltatlankodók haragja és a montpellieri községet két ellenséges pártra osztotta. Ennek folytán Ibn Adret levelének felolvasását a következő ünnepekre halasztották el és *Todrosz*⁷⁾ erről Salamon ibn Adretnek és

¹⁾ 7-ik levél 41. oldal.

²⁾ 14-ik levél.

³⁾ 52. oldal.

⁴⁾ Rasbo a 416. resp.-ban azt írja: והגורם הגדול הזה אשר אהבו הכתומות נבריות... תחת היותם משכימים לתורת בית רבם כרת היהודים.

⁵⁾ 7-ik levél és responsum-gyűjtemény I. 414.

⁶⁾ A 20. és 21-ik levél.

⁷⁾ Beaucaire-ből דבלקייירי, l. Zunz: Zur Gesch. u. Litter. 476. és 478. oldal.

kollégiumának tudósítást¹⁾ küldött. Todrosz — többek között — maró gúnnyal festi le az ellenpártot, »hogy hazug jel-szavak ürügye alatt behozzák és szelvében terjesztik az eretnek, külső tudományokat (הכמות היצרנית), mintha bizony ezek nélkül az istenismerethez el sem juthatnának.«²⁾

Eközben feliratok érkeztek Ibn Adrethez a szélrózsa minden irányából, a melyek a szomorú állapotok festése után döntő cselekvésre buzdították. Ily tette serkentő, szép nyelven írt levelet intézett Ibn Adrethez *Ábrahám b. József b. Ábrahám Aix-ből*.³⁾ A levél írója rajongó tisztelettel írja Ibn Adrethez: »Ki ébreszti a buzgalmat... ki tartja fenn a világnak oszlopát, ki védelmezi méltóan a világot és teremtményeit igazsággal?... Nemde te, királyunk, a szakadás befalazója, Izraelnek lámpája és világossága a föld széléig... a ki megvilágítja a földet és a rajta lakókat!...« A magasztalásnak eme hangja után ő is az állapotok aggasztó voltát festi. »Jáván fiai behatoltak, hogy elfoglalják a mi hajlékainkat... Feltámadtak a tévútra vezetők, mondván: »Mi hasznunk Ravina és Rav Asi tanaiból?« A tal mud minden szava profán tudományoknak (הכמות היצרנית)⁴⁾ tűnik fel az ő szemekben és az ősöknek szavait kényük-kedvük szerint változtatják, allegorizálják«. Mindezen állapotok miatt gyors cselekvésre van szükség.

A másik pártnak élén, a ki a hatalmas Ibn Adrettel is fel merészelté venni a harcot, egy férfiú állott: *Jakab b. Máchir* (Tibbon), a ki előkelő származásánál⁵⁾ és nagy tudományánál fogva a keresztény körökben is⁶⁾ nagy tekintélynek örvendett.

¹⁾ L. a 22-ik levelet, mely rendkívül dagályos, muziv-stilban van írva és rimek gyanánt értelemzavarólag אבש kif. ismétlődik és mintegy rimes prózává válik. A levél épen az állapotok leírásánál szakad meg.

²⁾ 63. old. אהות כובים ושקרים אשר מי לא ידע אותם שמו אהותם לא יראה שלום ונקמה לא יקרה אך ידע דעת עליון והוא לא ידע נפש בהמות.

³⁾ Aix = Aquae Sextiae; i. Zunz: Zur Gesch. u. Litter. 477. és Perles i. k. 41. old.

⁴⁾ L. 44-ik levelet, 97. old. להכמות היצרניות כל דברי התלמוד להכמות היצרניות בעיניו נחשב.

⁵⁾ Messulam de Lüneltől származott és a Tibbonidákkal rokonságban állott.

⁶⁾ Don Profiat és Profatius név alatt lett ismeretessé. Számos munkái közül az általa feltalált »Quadrans novus vagy judaicus«-t latinból héberre

Csakhamar hozzája csatlakoztak a tudománynak lelkes bajnokai és Ibn Adrethez felhívást bocsátottak, hogy őt szándékáról eltérítsék. Ezen felhívás kiválik a stílusnak finomságával az összes röpiratok közül. »Nálunk általában a szent tannal foglalkoznak. A kik emellett még a világi tudományoknak is hódolnak, elismerik a Thórának fensőbbiségét. Egyébként a világi tudományok nem-e az isteni szellemnek kifolyásai? Hisz a talmudnak számos bölcei jártasak voltak az astronomiában, filozófiában és egyéb tudományokban, sőt már a szentírás elbeszéli, hogy Salamon bölcsesége kiterjedt a fák és kövek fölé, tehát a természetkutatásra is. Tehát minő joggal átkozzátok ki ezen tudományokat?«¹⁾

»Hanem én ismerem a te titkos törekvésedet, mely a tudománynak kitagadására irányul — minthogy te a tudományokról és azok terjesztőiről már többször megvetőleg nyilatkoztál, sőt a Mesternek²⁾ magyarázatait is helyteleneknek nyilvánítottad...³⁾ Megengedem, hogy a görögök könyveiben vannak hitetlen tanok is, de azért miért ne vonjuk ki azokból a jót és hasznosat, a melyet tartalmaznak, a minthogy nyeretünk balszamot még a sárkányok testéből is? A mi tudományos törekvésünk arra szolgáljon, hogy a keresztények színe előtt is mutassuk be bölcseségünket és értelmességünket, hogy azok ne mondogathassák, »hogy minden nyílt gondolkodástól és tudománytól üres a mi szívünk.«⁴⁾ Igen, mi őket e tekintetben mintaképpül állíthatnók fel magunknak, a kik a tudományos iratokat nyelvükre átültetik, nagyra becsülik a tudományt és művelőit és nem kérdezik, hogy mely vallásból származott

is átfordították. A fordító bevezetésében különös dicsérettel halmozza el e munkát »a mely alapját képezi az összes hét tudománynak«. L. Steinschneider: Hebr. Übers. 613. old.

¹⁾ 24 levél, 67. old.

²⁾ Maimuninak.

³⁾ Tehát részben Maimuni ellene irányulna Rasbo támadása.

⁴⁾ L. 39 levelet, 85. old. Jakob b. Máchirnak ugyanezen nemes gondolkodásával találkozhattunk később »Euklides elemeinek« (ed. Kraft és Deutsch) bevezetésében: **ישאני לבי אני יעקב בן מנור להחזיר אברה לבעלים ולעשות לנו שם כשם הנדולים להסיר מעלינו הרפת הערלים האומרים כי מכל ולעשות לנו שם כשם הנדולים להסיר מעלינו הרפת הערלים האומרים כי מכל** הכמה אני משוללים. Tehát még ő is osztotta az általános hitet, hogy a tudományoknak a zsidók voltak eredeti tulajdonosai, csakhogy azok elvesztek tőlük.

légyen? — habár azon tudományok az ő egyházi nézeteikkel homlokegyenest ellenkezének is. Mi állíthatnók-e, hogy ezáltal hitehagyottakká lettek, hogy feladták az ő vallásos meggyőződésüket? Annál kevésbé rendülhet meg ezen tudományoktól a mi hitünk, a melynek igazsága oly szilárd alapon nyugszik.»

Jakob b. Máchirnak ezen levelei *Ibn Adretet* mélyen megindították. Mélabús hangon aggkorával, a világ mulandóságával kezdi levelét, a mely írójának alakját mintegy fénynyel övezi körül megismertetvén annak nemes, önzetlen gondolkodását, a ki becseinek tudatában is távol minden világi hiúságtól és becsvágytól írja: ¹⁾ »Habár mások sasszárnyakon emeltek is a magasba, Ég a tanum! hogy nem lett gögőssé szívem és nem emeltem magasra szemeimet... De itt nem a magunk érdekéről, nem magán ügyről van szó, hanem a hit legbecsesebb javairól... Mi a ti érdemeiteket nem kisebbitettük, mint barát és testvérek jöttünk hozzátok és még is csudálkozunk, midőn azt írjátok: ²⁾ »Ti bölcsek, helyezétek vissza a büntető kardot hüvelyébe, erkölcsitanításokat nem fogadjuk el, mert csak a tudomány árnyékában lehet erkölcs. Hisz ismert dolog, hogy Izrael fiai születésüktől, kora ifjúságuktól fogva be vannak avatva az idegen tudományokba (הכמות הנכרית),³⁾ mert későbbi korban nem lesz többé fogékonyságuk a tudományok iránt, ha azokat az ifjúságban elhanyagolták.«⁴⁾ Ilyképen szoltok ti. A mi szívünk pedig tudja, hogy a tudományok alapja, csirája már az emberi természetben rejlik és ha az ifjúság ezeket ápolja, a szívre oly vonzóerőt gyakorolnak, hogy azokat onnan semmi el nem távolíthatja«. »Azért« — mondja Ibn Adret másutt⁵⁾ — »nem a saját érdekem fekszik előttem, hanem a te méltóságodért aggódom. Tudom, hogy kortársaid bölcseséged miatt mily magasra emeltek és most a helyet, hogy a csillagok között foglalnád el helyedet, leszálls a magasból és ifjakhoz csatlakozol, a kik lelkük vágyait követve más tudományok karjaiba vetik magukat és astrologiai álmadozások és nyüllábú

¹⁾ V. ő. a 30-ik és 40-ik levelet.

²⁾ 24 levél, 68. old.

³⁾ 76. old. **הכמות הנכרית מבטן**.

⁴⁾ Prägnansul fejezi ki e gondolatot: **ישאם אין גדים אין תשים**.

⁵⁾ 40-ik levél, 87. old.

sylogismusok¹⁾ az ő vesszőparipáik... Már pedig tökéletes béke a filozófia és egy kinyilatkoztatott vallás között elgondolhatatlan.

A küzdelem így folyt tovább, a nélkül, hogy az egyik pártot is győzelemre segítette volna, míg a tudományellenes párt egy hatalmas szövetségest lelt korának egyik legnagyobb talmudistájában: *R. Áser b. Jechielben* (1250—1327). *R. Áser b. Jechiel* a hírneves rothenburgi *R. Meir b. Báruch*nak legjobb tanítványa, Németország szülőtte volt. Törekvéseiben ép oly tisztá, önzetlen czélok vezették, mint a barcellonai rabbit: vallásunk fennmaradását akarta biztosítani és attól az idegen elemeket távoltartani. Épúgy jellemzi őt is *Ibn Adret*nek szerénysége és alázatossága: Német-, Francia- és Spanyolországban ünnepezték nevét, nem büszkélkedett vele.²⁾

Egyben multa fölül *Ibn Adret*et: a tudományok elleni buzgalomban, a hol nem ismert kiméletet. Németországnak nyomasztó légköre, a kiállott kegyetlen üldözések elfogulttá, bizalmatlanná tették minden iránt, a mely nem zsidó talajon vette eredetét. Elvei ez irányban teljesen megegyeznek *Taku Mózes* honfitársáéval. Vakbuzgalma addig terjedt, hogy büszkeségét helyezte abba, hogy a tudományokban teljesen járatlan. Álláspontját a saját nyilatkozata³⁾ jellemzi legalaposabban. »Midőn egy toledói tanítványa, *R. Izrael* házassági ügyben egy kérdést intézett hozzá azon megjegyzéssel, hogy ilyen ügyben csak az hivatott dönteni, a kiben a logikai ítélőképesség egyesülve van az arab nyelvtudással; a kiben ezen tehetségek meg vannak, azt, még *R. Ási* sem czáfolhatná meg«... »A mi az ítélőképességet illeti« — feleli büszkeséggel a mester — »van annyi zűrtan észtehetség bennem, melyet *Mózes* tanítónk tanából merítettem mint *Spanyolország* összes tudósaiban. Habár a ti külső tudományokat, logikákatok (הכמה היגיונית שלכם) nem is ismerem. Hála legyen Istennek, hogy megőrizett tőle!⁴⁾ Mert a filozófia,

¹⁾ *הגרי* I. Perles i. h. 38. old.

²⁾ L. testamentumát a fiához.

³⁾ *שיית הראש כלל זה סוף* a velencei kiadásban.

⁴⁾ *ואף על פי שלא ידעתי מהכמה היגיונית שלכם ברוך רחמנא* *דשבוני מינה* *הכמתם חכמתם* *היא* *לא למדנה ברוך רחמנא די שבוני מינה* *היא* *לא למדנה ברוך רחמנא די שבוני מינה* Rosnak az általános tudásban való járatlanságára jellemző: M. K. 111. old. és Rasbo resp. gyűjteménye I, 772. Rosnak még az általánosan ismert astrolábról sincs tudósa.

az ő logikai következtetésével, bizonyítékaival eltereli az embert az istenfélemtől. — Az arab nyelvben pedig, elég ha te jártas vagy, rád támaszkodhatom. — A mi szent tanunk azonban nem oly hiábavaló fecsegés, mint a ti logikátok, a melyből minden hitű férfiú őrizkedjék bizonyítékot meríteni. Mert már megalapítói sem hittek *Mózes*ben és az ő tanaiban, annál kevésbé azoknak az allegorizálásos szokott követői.

Ros ezen szellemet, melyet Németországból magával hozott, a *Provenceban*¹⁾ és végre *Spanyolországban* is terjesztette és nagy tekintélyénél fogva kortársai felfogására és a tudomány elleni küzdelem lefolyására — kevés idő alatt is — óriási hatást gyakorolhatott²⁾ és nagy része volt abban, hogy 1305. év júliusában *Ibn Adret* collegiuma legszigorúbb átkot mondott azok ellen, a kik 25-ik életévükön alul tudományok iratokat olvasnak.³⁾ *Áser b. Jechiel* még a maga részéről kijelenti, »hogy aláírásával személyes meggyőződése ellenére csatlakozott *Ibn Adret* kiátkozási határozatához, hogy a többiek ezáltal aláírásukat meg ne tagadják. Mert nézete szerint a profán tudományokkal való foglalkozás még a 24-ik életév után is káros és az egész életre ki kellene a tilalmat terjeszteni.«⁴⁾

Jakob b. Máchir és barátjai ekkor hasonlóképen választak a tudomány ellenségeinek. *Montpellierben* kimondták az ellenátkot azok ellen, a kik a tudományoktól — habár azok eretnek tudományok is — gyermekeiket fanatizmusból vissza-

¹⁾ Midőn Ros a provencei tartózkodásáról megemlékezik (52-ik levél, 111. old.) a lakosokat kevés kivétellel feketéknek, bűnösöknek nevezi, mert ifjúságtól fogva mindenféle profán tudományokkal foglalkoznak és a Thórától eltávolítják az ő útjokat.

²⁾ Sajnálatomra nem oszthatom dr. Farkas József nézetét, — a ki *Ros* biográfiájánál szüntelen annak »bámulatos szabad gondolkodását« (3, 20, 25. stb. old.) hangoztatja — már Rosnak fentemlített nyilatkozata miatt sem. Továbbá idézett azt állítja, hogy Ros csakis *Ibn Adret* collegiumának engedve írta alá az anathémát hirdető körlevelet, és ezen állítására (»Ros élete« 18. old.) bizonyítékul hozza fel Rosnak saját szavait a M. K. 99-ik leveléből: *ועל כמה הייתי ויעל כמה הייתי ויעל כמה הייתי* *היא* *לא למדנה ברוך רחמנא די שבוני מינה* *היא* *לא למדנה ברוך רחמנא די שבוני מינה* *היא* *לא למדנה ברוך רחמנא די שבוני מינה* Rosnak leginkább szerette volna az átkot és a tilalmat nemcsak a 25. életévig, hanem az egész életre kiterjeszteni! L. M. K. 99. levelét.

³⁾ Tehát *Maimuni* műveit is.

⁴⁾ 99-ik levél, 178. old.

tartják, továbbá, a kik a nagy Maimunit avagy műveit eretnek-séggel vádolják.¹⁾ Így állott a két párt egymással szemközt. Ekkor a barcellonai collegium álszenteskedve, nagy hangon tiltakozott különösen azon gyanusítás ellen, mintha Maimuni és iratai is a kimondott átokban foglaltatnának.

Ily értelmű levelet intézett egy testvérpár *Seset és Jakob b. Saltiel b. Izsák* is Abbamarihoz: »Hogy az eddigi türhetetlen állapotnak véget vessünk« — hangzanak a levél szavai — »azért hoztuk a határozatot, hogy mindenki résen legyen azért, hogy senki se foglalkozzék más népeknek műveivel és hogy a hithű ne féljen az eretnek, külső tudományoknak (הכמות היצונית) hibáit leleplezni,²⁾ hogy ezáltal az igaz tannal teljék meg az ember belseje.« A levél további részében visszatartásítják a vádat, mintha a határozat Rambamnak az »isteni férfúinak« iratai ellen volna irányozva: »Távol legyen tőlünk kivégezni az igazat a gonoszszal? Ki merné kinyujtani kezét büntelenül az Úr felkentje ellen, a kinek művei és szavai szentek és minden böles szívű igaz örömet lel bennük és égi manaként fogadja őket.³⁾

Jakob b. Máchir mellett más tekintélyes férfiak is elítélték Ibn Adret collegiumának határozatát. Mindnyájok között legkiválóbb volt: *Don Vidal Menáchem b. Salamon Meiri* (Perpignanból 1249—1306), hatalmas talmudi tudása mellett, egy felvilágosult, logikusan gondolkodó fő. A talmudnak és az agadának csudás mondáinál szerette a filozófia módszerét alkalmazni és ily mondákat észszerűen magyarázni, de azért nem ragadta el a filozófálás szelleme és korának azon ritka férfiai közé tartozott, kik megmaradtak az arany középuton: a racionalizmus és mystika között; a szentírás parancsainak és elbeszéléseinek szószerinti, józan értelméhez ragaszkodott. Talmudi ismereteit Ibn Adret is nagyabecsülte és élénk eszmecséserét folytatott vele.⁴⁾

Mélyen behatolni és rendezni tudó szellemét leginkább

¹⁾ 76-ik és 94-ik levél.

לבד לתעסקו כאשר יתעסקו בו עממין ולא יחוש המאמין לבקר בהכמות היצונית.

²⁾ 96-ik levél, 162. old.

³⁾ L. többek közt: Rasbo resp. I., 1249; III., 11; IV., 40. a. s. t.

mutatja a talmud-traktátusokhoz irt kommentárja,¹⁾ a talmudnak tudományos alapon való feldolgozása, melyben itt-ott Maimunit is helyreigazítja. Ezen kommentárban felsorolja és részrehajlatlan kritikával ellátja a régiebb íróknak, gaonoknak tevékenységét.²⁾ Szaadjánál elismeréssel adózik »annak fíradhatatlan működéséért, az írott és szóbeli hagyomány, a grammatika és a külső tudományok (הכמות היצונית) terén.³⁾ Szaadja iratainak legnagyobb része zsinórmértékül szolgálhat, kivéven a סהמנות-nak némely tanait, melyeket őseink hagyománya nem támogat, ezeket hívőnek követnie nem szabad«. Ezen kijelentéséből is láthatjuk, hogy a mint elismerte e tudományok jogosultságát és szükségességét, ép úgy ragaszkodott a századok szentelte ősi hagyományos magyarázathoz is.

Meiri egyébként a lefolyt küzdelemben nem nagy tevékenységet fejtett ki, ámbár a vitakozásban az az előnye is megvolt, hogy mindkét irányban nagy tudással rendelkezett. A pörben elfoglalt álláspontját saját szavai leghivebben jellemzik⁴⁾ és élénk tárják felvilágosodott gondolkodását, hogy a tudomány és vallásosság szépen elférhetnek az emberben. »Habár olykor-olykor egyik-másik elbotlik is spekulációjában — írja Simon b. Józsefnek⁵⁾ — bűnhődjék az, de a tudománynak miért kell ezért meghalni? Elzárassanak-e a Pardesz (kutatásnak) kapui, a miért egy Elisa b. Avuja kijött belőle? Ime, mióta hozzánk érkezett a mesternek igaz utmutója, nincsenek-e körünkben a Thórának és talmudnak nagy-

¹⁾ בית הכחירה, befejezte 1300-ban.

²⁾ Ezért becses irodalomtörténeti adalékul szolgál.

³⁾ L. Meiri bevezetését az Áboth traktatához 17. old., kiadta Stern: *וכן דור אחר דור עד שהגיע ומן לרבינו סעדיה גאון, הובא מארץ מצרים* (Talán סורא מן) וחבר ספרים רבים אין קץ בתורה שבכתב, ובתורה לשפיר (= סורא מן) ושכנל פה ובדקדוק ובהכמות היצונית alatt láthatólag Szaadjának vallásfilozófiai műveit érti, mert utóbbiakat külön nem sorolja fel.

⁴⁾ Levele, — a melyről Abbamári megemlékezik (M. K. 172. old.) és a melyet kiadni is szándékozott, — az idők folyamán elveszett. Egy másik vitairatának töredékeit, a melyekre Simon b. József (En Duran de Lunel) Abbamárinak elvtársa irt ezafolatot, dr. Kaufmann D. adta ki pompás bevezetéssel és jegyzetekkel; megjelent: Zunz: Jubelschrift gyűjteményben, Berlin 1884. és külön lenyomatban is.

⁵⁾ Zunz: Jubelschrift 162. old. és külön lenyomat 21. old.

tekintélyű bölcsei, a kik egyttal a filozófiának is ügyes kezelői? Vajjon ki ne hallotta volna Szakail Sámuelnek ¹⁾ és az ország egyéb bölcseinek nevét, a kik mintaképpül szolgáltak kortársaiknak. Habár egyesülve volt is bennük a talmu tudomány az általános tudással, vajjon ismersz-e csak egy igét is szájukból avagy irataikból, a mely gáncsolásra méltó lenne, avagy ők maguk nem-e elég istenfélők és önzetlen férfiak?»

Mig az élemedett koru Meiri nemes gondolkodásával szerényen félrehuzódott és a küzdelembe is csak ritkán ártotta magát, egy montpellieri költő: *Jedája Penini (Bedarsi)* ²⁾ (1280—1340) az ifjuság sugalta bátorsággal lépett az ünnepelt férfihoz Ibn Adrethez, egy hozzá intézett védőíráttal, ³⁾ hogy az elítélt tudománynak segélyére siessen. »Nem az átoklelvél miatt, a mely hozzánk is elérkezett, zugalódunk, — mondja panaszosan a költő — mert bár a tudománnyal való foglalkozók száma a nyomasztó üldözések alatt nagyon megfogyatkozott, de mig Isten ígéje lesz a szájukban, nem lesztek képesek a tudományukat kiírtani, mert a tudomány halhatatlan. Hanem a minek hallatára megcsendültek füleink és elnmultunk, hogy a föld széléig a gyalázatnak adatok bennünket martalékul, azt állítván, hogy amíg ama kártékony nézetek ⁴⁾ fennmaradnak, Isten neve veszélyeztetve lesz... És te azt állítod: »hogy mindezen vigasztalan állapotoknak okozója az, hogy az »idegen tudományok« (הכמות נכריות) elterjednek és az ifjuságra titkos vonzóerőt gyakorolnak, a helyett, hogy zsidó szokás szerint a mesterük ígét hallgatnák.⁵⁾ És a gyermek, a mely a profán tudománnyal mintegy vele születik, mihelyt látja Aristoteles bizonyítékait, vakon követi azokat és így válik aztán hitelenné«.

¹⁾ Halberstam nézete szerint ez nem Sulami Sámuellel, hanem Sámuel b. Salamonnal azonos. L. Kaufmann i. h. VIII.

²⁾ Beziarsból, hitsorsosai הנמליין-nek, a keresztények pedig »a zsidó Cicerónak« nevezték el. L. Zunz: Zur Gesch. u. Liter. 467. old.

³⁾ Fel van véve Rasbo resp. gyűjteményébe, 418. szám alatt. Címe: כתב ההתנצלות אשר שלח ההכם אנונימי אברם לרשב"א ז"ל על אשר התקצף ביושבי ארץ פרוניצא המתעסקים בלמוד הכמות היוצגניות הרעות ההם.

⁴⁾ את אשר האבו הכמות נכריות אשר על הטבע לבד בנויות... תחת היותם משכימים לתורת בית רבם כרת היהודים. L. Ibn Adret feleletét Jakob b. Máchirnak (M. K. 76. old.), tov. Rasbo 416-ik responsumát. Ibn Adret a הכמות נכריות alatt leginkább a logikát érti.

Erre Jedája Penini szép költői fordulattal a tudományt megszemélyesíti, a mely keserüen panaszkodik ¹⁾ félreértése és lealáztatása miatt. Aztán bemutatja »az idegen tudományoknak magára a vallásosság fejlesztésére és a kártékony habonaság eltávolítására. Csak a mély, tudományos gondolkodással érheti fel az emberi szellem Isten létét, egységes és testnélküli voltát. A filozófia taníthat meg bennünket az emberi akaratszabadságra és Isten mindenhatóságára. Jól ismerték a zsidó gondolkodók a tudományoknak sokoldalú hasznát, azért irtak már Szaadja óta számtalan műveket. Tehát hol rejlik a nagy veszély a zsidóságra, melyet ti a filozófiában és tudományokban kerestek?» ²⁾

»Most pedig« — mondja végül keserüen a költő ³⁾ — »nem elég-e az elnyomás és üldözés a zsidóság ellenségei részéről, maga Israel is csatlakozik ellenségeihez, hogy saját magát felemészze és ellenségeinek kárörömét lássa. A zsidóság szive nem fordulhat el a tudomány szeretetétől, — mert a tudomány az ő életeleme — mindaddig, amíg tökéletes az ő tanaiban és cselekedeteiben. Még ha egy Józua támadna is fel és tiltaná meg a tudományt, nem engedhetnék tilalmának. Mert a nagy mester ⁴⁾ dicsőségeért kész a zsidóság harcolni és szent tanáért vagyonát, gyermekeit és életét is cserébe adni, amíg csak az életszikra ki nem hal belőle«.

DR. HIRSCHLER IGNÁCZ.

(Folytatása következik.)

SALAMON B. SÁMUEL SZÓTÁRÁHOZ.

E czim alatt közöltem jelen évfolyam első füzetében (61—67. l.) azokat a felvilágosításokat és értelmezéseket, melyekkel több tudós az urgendzi *Salamon b. Sámuel* héber-perzsa szótárában tartalmazott »ismeretlen szók« magyarázatához hozzájárult. Azóta más folyóiratokban is megjelentek

¹⁾ אלו תרעומות; továbbá: הכמות בחוץ תרנה קול מנאבות תשמיע וההכמה ושענותיה להציל את נפשה.

²⁾ Mindegyik tudományt מתועלתיה-val vezeti be.

³⁾ Rasbo resp. gyűjteménye (kiadva 1811-ben) 418. resp. 46-ik old.

⁴⁾ 49b. old.

⁵⁾ Maimuni.

adalékok az általam ismeretleneknek jelzett szók fölismeréséhez vagy fejtegetéséhez. A »Deutsche Litteraturzeitung«-ban (1901. márczius 23.) C. F. Seybold, tübingeni tanár, az »Ismeretlen szók« lajstromjának 23. számához helyesen megjegyzi, hogy מריה téves írás מריה helyett, ez pedig az ismert bibliai szó, melynek arab és arameus jelentését adja szerzőnk; mert סבבר két szónak olvasandó: סבב (arab *szabab*) és סר, a mi מריה rövidítése, מריה pedig épen a targum-szó, mely מריה fordítására szolgál (pl. Gen. 21, 11.). A 76. sz. alatt Seybold szerint מריה három szóba választandó el מריה (perzsául: »bor vagy ecet«). — Az »Orientalistische Litteratur-Zeitung«-ban (1901. februári sz.), a hol Perles F. azon megjegyzéseit tette közzé, melyeket első közleményemben fölvettem, ugyancsak Perles nyomatta ki Löw *Immánuel* megjegyzéseit e czim alatt: »Bemerkungen zu dem ... Hebräisch-persischen Wörterbuche. Aus Briefen von Immanuel Löw an F. Perles.« E megjegyzések a lajstromnak több mint száz szavára vonatkoznak és ezeket többnyire találóan magyarázzák, vagy pedig fölismerik az illető szónak romlott írását. Részben megegyeznek az általam közölt, más helyről adott magyarázatokkal. Igen sajnálom, hogy a M.-Zs. Sz. olvasói számára nem közölhetem itt valamennyit. Csak arra figyelmeztetek, hogy Löw a Salamon b. Sámuel szótárában Ben-Szirából idézett szóknak egy részét a Steinschneider által kiadott »Alfábéta di Ben-Szira« czimú későbbi műben találta; és e szerint nem a Szirach héber eredetije az, a mit szótárírónk Bar-Szirának nevez, a mint ezt különben már magam is gyanítottam, midőn a Maimuni által (a Szanhedrin X. fejezetéhez való bevezetésében) idézett מריה בן ספיר utaltam (l. a német kiadás 39. lap 4. jegyzetét).

Utóljára dr. Horovitz S., a boroszlói rabbiszeminárium tanára, behatóan foglalkozott az »Ismeretlen szók« lajstromával. Ennek 1089 száma közül 152-re teszi közzé nagybecsű megjegyzéseit és kimutatásait a boroszlói Monatsschrift-ban, mely hosszabb szünet után újra kezdett megjelenni. A nevezett folyóirat 1901. (45.) évfolyama első (kettős) füzetében található Horovitz terjedelmes czikke (75—92. l.), mely megjegyzéseit olykor hosszabb, tanulságos fejtegetéseké bővíti. Löw megjegyzéseivel, melyeket nem ismer, harmincz számban találkozok (17, 24, 44, 66, 69, 73, 129, 144, 254, 259, 269,

309, 379, 428, 443, 479, 487, 514, 525, 575, 659, 670, 804, 877, 1026, 1032, 1039, 1054, 1067, 1075). A szegedi és a boroszlói tudósnak együttvéve az »ismeretlen szók« jó részének földerítését köszönöm. Természetesen még igen sok maradt, a mi még értelmezésre, illetőleg a romlott írású szóalak kijavítására szorul. Azért hálásan veszek ezentul is lajstromom egyes számaira vonatkozó javaslatokat. Ujabbán dr. Goldfahn S. H. bácstopolyai rabbi úr sziveskedett néhány számhoz való megjegyzéseit nekem beküldeni, a melyeket itt nyilvánosságra hozok.

666. יקיא, l. Haláchóth Gedólóth, ed. Hildesheimer, 600. lap, 2. sor. ה' מתה כהנה = ה' מתה כהנה e helyett: הלכות כהנות עשרים יארבעה מתה כהנה, mert a H. G. e része így kezdődik: הלכות כהנות עשרים יארבעה מתה כהנה. A szóról, mely a szirben קהל fordítása, l. Kohut, Áru ch com-pletum, V, 381 a. S. b. S. mindenesetre félreértette.

660. נוספה (Löw javaslata: נוספה vagy עירופה) nem más, mint מנופה, Bába Bathra VI, 2 (93 b).

663. ינקם ebből lett: מוקם (Genesis rabba c. 36, 9. §. Eszter r. 1, 12-re, Sir r. 7, 9-re).

664. ישיקין alapja בנישיקין (beneficium). Az Áru chban is e szó (Jelamdénu קרה nyomán, l. Tanchuma, ed. Buber) nyel. III. cz. a. említették, mert első betűjét viszonyítónak tekintették. — Igy magyarázza Löw is (levélben, Perles nem közölte).

665. יקן nem más mint ennek a mondatnak יקן וננור עירה (Jebám. 109 a) első szava. Az egyik kéziratnak olvasata szerint S. b. S. מתקן-nel magyarázza, a mi nem más, mint a héber יתקן, a mivel a talmudi kifejezést összefüggése szerint értelmezi.

1024. ריגול. L. Sabbath V, 3 (54 a) és Rasi magyarázatát e szóra.

A 703. számhoz megjegyzendő, hogy סטריא a. m. סטריא és ez a misnában is (Szóta I, 7, 66 a) egyes számnak van használva. A misna e helyéből merítette S. b. S. azon fölfogását, hogy törvényszolgáltatási helyet jelent.

ישׁיגן igének azon grammatikai használatát, melyet művemben (102. lap) jeleztem, *Goldfahn* helyes megjegyzése szerint Tóbija b. Eliézernél sokszor találjuk; l. Buber bevezetését a Lékach tóbbhoz (30. l.).

A mi מילום folyónévnek variánsát (מילום) illeti, melyet S. b. S. Zakharia 14, 18 targumából idéz, az a Buber által

kiadott, מדרש אנדרה című pentateuchus-kommentárban található (Mózes IV. k., 1, 7, 75. l.), a hol ezt olvassuk: וְלִמָּה נִקְרָא שְׂמוֹ הַחֶשֶׁן שִׁירָד לְחַשְׁוֹל שֶׁל יִם הַחַלָּה בְּטָרִם שֶׁנִּבְקַע וְגוֹן מִחַלְּהָ (I. Szóta 37 a) בְּלִמָּה כִּמוֹ שֶׁמִּצְוֵנוּ נִשְׁכַּח לְשׁוֹחֵת יָלוּם נִיּוּם וְנִעְלַם מִמֵּי כּוֹוֹתוֹ. Nyilván az említett kommentár szerzője, úgy mint S. b. S., a targumban a Nilus folyó nevét יָלוּם alakban olvasta.

Budapest.

BACHER VILMOS.

A ZÁGRÁBI KÖZSÉG A XIX. SZÁZAD ELEJÉN.

József császár türelmi törvénye megnyitotta a zsidók számára Zágrábot is, a hol már tíz évvel azelőtt (1770.) »ha zsidót észrevettek az ország törvénye értelmében a városból kiűzték«, míg Horvátország más megyéiben és városaiban legalább heti és évi vásárookra engedték a magyar zsidó kereskedőket és házalókat, ha a rájuk szabott 1—2 frtnyi türelmi taksát (így nevezték) megfizették, Szlavóniában pedig ezen az időn kívül is.¹⁾ A Horvát- és Magyarország között fennálló élénk kereskedés és forgalom dacára eleinte igen gyéren költöztek zsidók Zágrábba. *Stiegler Jakab* volt az első zágrábi zsidó lakos, odajött pedig 1787-ben, *Weisz Jakab* a második, ki két évvel utána jött. A század elején csak kilencz család lakik Zágrábban és engedélyt kap 1806-ban községet alakítani. 1808-ban összeíratik a zsidó lakosság. Ezen összeírási táblázat (consignatio) megvan Zágráb városának levéltárában és érdekes adatokat tartalmaz.²⁾ Az egyik összeírást jul. 5-én *Stiegler Jakab* »Vorsteher der Jud. Gemeinde« végezte, kivüle még *Weisz Jakab* is aláírta, elől a nevéket, családi állapotot, foglalkozást, kort, szülőhelyet, mióta lakik kiki Zágrábban és minő alapon. Ezen összeírás szerint a 9 család 57 személyből állott, 2 család gyermektelen volt, a melyek közül az egyik fiatal pár, mely 1806. kelt egybe a hatóság engedelmével, mely az apósznak öregsége (70 éves) miatt megengedte, hogy leányát egy kanizsai kárpitosnak nőül

¹⁾ Lásd erről a tárgyról értekezésemet a Dr. Bojuidé szerkesztésében megjelenő »Vyeskich zem. arkiva, 1901.« szeptemberi füzet.

²⁾ 1808, 876 sz.

adhatja és vele együtt lakhatik.¹⁾ Zágrábban született 12 lélek, más horvát helyiségben 3 (Károlyváros 1, Varasd 2),²⁾ a többi nagyobb rész Magyarországból való, még pedig leginkább a szomszédos N.-Kanizsából, a mely 6 lélekkel van képviselve (három családapa), Kis-Márton 4, Schlaining 3, F.-Lövvő, Lakompak, Rechnitz, Güssing 2—2 lélekkel, Lengyelország kettővel, Morvaország négygyel, Németország egygyel.

Család ugyancsak kilencz volt, de ezek üzleteiben foglalkoztattak rokonokat és idegeneket, egész családokat mint a másik *Stajdoher József* városi jegyző és a »zsidó község komiszáriusa« készítette »conscriptio«³⁾ mutatja, mely szerint 7 rokont és 12 idegent foglalkoztatott e 9 család. Foglalkozásra nézve 2 család annyira szegény volt (depauperati), hogy a többiek segélyéből élt, árendátor egy se volt, iparos kettő volt, egy II. és egy III. osztályu, azaz egy főorvos 250 frt. és egy kárpitos 150 frt. évi jövedelemmel, falusi házalással egy se foglalkozott, kiskereskedő három volt, mindhárom III. osztályu, azaz 500 frtnyi évi jövedelemmel, végre két nagykereskedő, az egyik 2000 frton felüli, a másik 2000 forintnyi évi jövedelemmel. Az utolsónak üzletében volt egy unokája, egy könyvvezető és egy legény, két férfit foglalkoztatott termény (Produkten) üzletében, két férfit *Podasche*-gyárában, azonkívül kocsi és szolgát, csupa zsidót, az elsőnek pedig a közeli *Jaska*-ban volt fióküzlete. Látnivaló, hogy ezek a nagykereskedők az akkori viszonyokhoz mérten valóban nagy üzletekkel bírtak.

Rabbija természetesen nem volt e kis községnek, hanem *Weisz Jakab*, kinek négy gyermeke volt, házitánítót tartott *Breuer Israel*, kivüle még *Löbl Jakab* volt tanító, a ki valószínűleg metsző is volt, hisz külön előimádkozóra akkor még nem volt szükség.

¹⁾ 1806. decz.-ben, a tanács jegyzőkönyvében.

²⁾ Ennéltögtva 1799-ban Károlyvárosban zsidók laktak.

³⁾ Ez a conscriptio a foglalkozás szerint lajstromozza a zsidókat, így: a) Mercatores: I. ultra bismille fl. II. usque bismille fl. III. usque mille fl.; — b) Quaestores: I. usque bismille fl. II—1000 fl., III—500; c) quaestores circumforanei: I—250, II—150, III—100 fl.; d) opifices: I—500, II—250, III—150; e) arendatores; I—1000. II—500, III—250 fl., f) depauperati et subsidio aliorum maxime viventes.

Mind a 9 család a hatóság engedelmével lakott Zágrábban, így pld. *Stiegler Ábrahámnak* röviddel az összeírás előtt engedtetett meg hogy üzletet nyithasson, mert idevaló család (Stiegler Jakab) tagja.

Mint gyarapodott ez a kis község az évek multán, arról 1840-ig nincs adat feljegyezve, arról se, hányan voltak 1811-ben, a mikor 300 firtért sirkertnek való telket vásároltak, a mely ma is fennáll, de teljesen el van hanyagolva, alig két-három sirkő ép benne és olvasható felirattal bir, mind a többi össze van törve az unokák kegyeletlensége folytán.

Zágráb.

DR. SCHWARZ GÁBOR.

FOLKLORE.

MAGYAR VONATKOZÁSÚ KALENDÁRIOMI JÓSLATOK.

(Folytatás és vége.)

VI. *Ellul* (Szeptember). 1. Ha a holdfogyta előtti napon mennydörög, megszaporodik az eső, meg jégeső és aszkór lesz a szőlőkben; must és olaj azonban olcsó lesz, és némi betegség lesz az embereken és egy részük meg is hal.

2. Ha pedig a holdfogyta előtti éjjel mennydörög, jót lehet hírül adni az egész világnak és sok a gyümölcs.

3. Ha a holdfogyta után való napon mennydörög, nagy vihar lesz a tengeren, eltörnek a hajók és sok ember belefűl a tengerekbe és folyamokba, és elszaporodnak a rablók az országutakon.

4. Ha a holdfogyta után való éjjel mennydörög, akkor az eledel közepes lesz, sem olcsó, sem drága, sok betegségek lesznek az emberek közt és egy részük meghal.

5. Ha a holdfogyta előtti napon földrengés lesz, ama klimák¹⁾ alatt czivódások lesznek és nagy bőség lesz; csak a bor kevés és az adás-vevés megcsappan.

6. Ha a holdfogyta előtti éjjel lesz földrengés, súlyos gyász, nagy sirás és jajveszéklés uralkodik ama helyen, súlyos betegség lesz a gyermekeken és (Istennek) szigorú ítélete fog uralkodni.

7. Ha holdfogyta után való napon lesz földrengés, nagy fagy és hó lesz és sok eső; sok a bor és sok az adás-vevés; tűz támad a városokban, égni fog és nem alszik el, mignem mindannyi elhamvad.

¹⁾ Ugyanezen görög szó átment az arabsba és innen a héberbe a középkorban.

8. Ha holdfogyta után való éjjel lesz földrengés, romba dől ama város, és sok falu elégeti a rossz embereket, és egy nagy ember meghal az illető klíma alatt, aztán férfi, asszony és gyermek is sok hal meg, csunya és kemény betegségek újulnak meg azon helyen; sok nagy és hatalmas város fog elpusztulni, egy várost pedig a nyomoruságban fölépítenek; gyümölcsfák kidőlnek, aszkór a szőlőkben, és az Isten haragja lesz azon helyen, mígnem kiirtja őket; gyilkosok vannak a pusztákban és sok hajót is elperzselnek a tengeren, bőség lesz, és nem lesz igen nagy tél egy éghajlat alatt sem; sok lesz a földrengés, és *Tébet (Január)* elején havazni fog; áldásos év lesz, csak az olaj kevés.

9. Ha megfogyatkozik a hold, nagy bajt jelent az országban az *olaszok* országa felől és sok viszontagság fog uralkodni; a földrengés helyén azonban jólét, öröm és vígság adatik hírül.

10. Ha megfogyatkozik a nap, kár lesz a keleti királynak és jelent halált és nagy viszontagságot a Keleten; sok marha meghal, és kevés idő alatt forgó szél lesz. *Oroszország* királya meghal és fia fog helyette uralkodni.

11. Ha pedig különös mennydörgés lesz, nagy harag lesz az illető országban, meg dögvézt és pestist jelent; csak Keleten jelent háborút és elszaporodnak a rablók az országutakon, egy pár kereskedőt megölnek, egy párt pedig rabszolgákká tesznek. Halált jelent az apró marhán, és halál a pusztában levő vadállatokon, p. o. oroszánokon, medvéken és párduczon.

VII. *Tisri (Október)*. 1. Ha mennydörög a holdfogyta előtti napon, az borzalmas tüneményeket jelent és betegségeket az *olaszok* országában; sok termés, de forradalmak némely országban; harmat és eső bőven.

2. Ha mennydörög a holdfogyta előtti éjjelen, erős jég fog esni; ha pedig zavar van a holdban, erős tél lesz és sok eső; ha a földből moraj hangja hallatszik, éhség (más versio: földrengés) lesz az illető városban.

3. Ha a holdfogyta utáni napon mennydörög, az némely helyre nézve jeget jelent; csak liszt lesz bőven és az árpa olcsó lesz.

4. Ha a holdfogyta utáni éjjel mennydörög, az kevés napig tartó nagy szelet jelent, a hajók elsülyednek, Istennek haragja lesz ama városon, tüzet hullajt az égből, a mely sok

házat eléget és sokan elpusztulnak a tűzben; a várost felforgatja mint Szodomát, mígnem pusztává és sivataggá változtatta.

5. Ha földrengés lesz a holdfogyta előtti napon, az aszkórt jelent a veteményekben; nagy gyűlölség fog lábra kapni, nagy nyomoruság jön a népre, meg nagy félelem és nagy rémület lesz.

6. Ha földrengés lesz a holdfogyta előtti éjjelen, nagy háboruk lesznek szárazon és vizen; az urak elnyomatnak az ellenök támadók által; (Istennek) szigorú ítéletét jelenti és halált a világban élő kis leányokon.

7. Ha földrengés lesz a holdfogyta utáni napon, egy nagy király megtámadja ellenségeit és nagy háboruk lesznek az *ugrok* és a *törökök* között és mindkét részről sokan elesnek, csakhogy a győzelem a törökök részén lesz. Selyem sok lesz.

8. Ha földrengés lesz a holdfogyta utáni éjjelen, forradalmak és fegyver lesz a városban, meg sok betegséget jelent és a nagy háziállatokon halált jelent. Az olaj sok; adás-vevés megcsappan.

9. Ha megfogyatkozik a hold, *Magyarország* királya lehanyaglik a nagyságából és a törökök folyton legyőzik Magyarországot.

10. Ha megfogyatkozik a nap, meghal *Egyiptom* királya és más támad helyette; és éhség lesz Keleten.

11. Ha köd esik, áldásnak és jólétnek jön híre, meg sok szél és szaporodik a kenyér.

12. Ha feltűnően mennydörög, a *török* király kivonul seregével *Egyiptom* országára, elfoglalja és sokan esnek el Egyiptomban a törökök miatt, a kik nagy zsákmányt hoznak magukkal, de a törökök tömegéből is sokan esnek el; győznek az *israeliták*, fölperzselik a várost, a megmaradt nép pedig meghódol a királynak és szolgálják őt adóval; *Nikápoly* városában tűz támad és háromszor égeti el, de fölépítik. Nagy éhség lesz a *philiszteusok* országában, pl. *Askalónban* és *Gázában*; az illető helyen azonban sok jólétnek jön híre és mindenféle gabonáról jön hír.

VIII. *Chesván (November)*. 1. Hogyha mennydörög a holdfogyta előtti napon, halált jelent a nagy házi állatokon és

sok szélt hirdet; sok hajó törik el, a hal pedig megáldatik (azaz elszaporodik) a tengerben.

2. Hogyha mennydörög a holdfogyta előtti éjjelen, sok betegséget és fájdalmat jelent a bordákban (más versio: a szemekben); köhögés a fagy miatt és pestis a bárányokban.

3. Ha mennydörög a holdfogyta utáni napon, elszaporodik az eső, és halált jelent az apró marhában, csak hal lesz kevés.

4. Ha mennydörög a holdfogyta utáni éjjel, három hónapig nagy fagy lesz, p. o. *Kiszlév (Deczember), Tébet (Január)* és *Sebat (Február)* hónapokban; halál a nagy háziállatban; forradalmak és éhség lesznek a Keleten, és törés gyümölcsfában és gyümölcsben (más versio: szőlőfürtökben); fű (?) kevés; halál a tiszta vadban, p. o. szarvasban és őzben.

5. Ha földrengés lesz a holdfogyta előtti napon, hirtelen halál lesz az emberek közt, fájdalom a bordákban, és gonosz szeleket jelent és halált a nagy háziállatokban. Nagy háborúk törökök és ugrok között, az ugrok közül sokan elesnek, de nem oly sokan, mint a törökök közül.

6. Ha földrengés lesz a holdfogyta előtti éjjelen, civódások lesznek az emberek közt az illető helységben; az urak elesnek uralmuktól és sok lesz a rabló az országúton és megölik az *ismaeliták* karavánjait, de a rablók közül is elesnek kard által és sokan közülök elmenekülnek (más versio: . . .);¹⁾ dögvész lesz, tűz támad nagy városokban és elégnék.

7. Ha földrengés lesz a holdfogyta utáni napon, megszorodik az eső és a földrengés; Istennek haragja lesz az *olaszokon*, egy város pedig az olaszoké közül elpusztul a világról; sokan pedig elpusztulnak a város jajveszéklése miatt (?), és sok lesz a baj.

8. Ha földrengés lesz a holdfogyta utáni éjjel, háborúk lesznek az *olaszok* között, *Németország* királya pedig meghal; nagy hó lesz és nagy éhség lesz Németországban.²⁾

9. És ha elsetétül a hold, *Magyarország* királya kivonul a seregeivel Hungária ellen és legyőzi őket.

¹⁾ A régi rossz nyomtatás itt olvashatatlan.

²⁾ Első helyen a szövegben *Alemannia*, a másikon *Askenaz*, mindkettő Németország.

10. Ha pedig a nap sötétül el, nagy viszontagságok lesznek a Keleten és nagy fagy; a vetemények jók, csak selyem lesz bőven.

11. Ha különös mennydörgés lesz, két város elpusztul a Kelet országában a bennök történt bűnök miatt, és tűz száll le az égből és elégeti Kelet egy részét, lakosai pedig elpusztulnak az égésben, és kiönti őket a vízben, de sokan megmenekülnek és letelepednek más városban. *Ismáel* királya pedig meghal idegen földön, mert felbőszülnek ellene a szolgálai és halálos mérget adnak neki innia, úgy hogy meghal és fia uralkodik helyette. Ennek minden napjai iszonyú háborúkban telnek el, de nem nyugszik, hanem megöli szolgálait, a kik atyja ellen összeesküdtek volt; miután pedig tönkre verte őket, nyugodtan fog ülni a trónján.

IX. *Kiszlév (Deczember)*. 1. Ha mennydörög a holdfogyta előtti napon, ez sok szelet jelent és nagy vihar van a tengeren, úgy hogy sok hajó összetörik és az emberek belefullnák tengerekbe és folyamokba. Dögvész a marha közt.

2. Ha mennydörög a holdfogyta előtti éjjelen, nagy bőség lesz a Kelet országában, csak a Dél országában van nagy éhség és dögvész lesz a tisztátalan marhán.

3. Ha a holdfogyta után való napon mennydörög, nagy viszontagságok lesznek a *törökök* és az *ugrok* között és a törökök közül sokan esnek el, de végre mégis győznek.

4. Ha mennydörög a holdfogyta után való éjjelen, örömmel és vígalomnak híre jön. És ha a moraj hangja hallatszik a földből, ez az emberek menekülését és forradalmakat jelent; a láz betegsége pedig elszaporodik az emberek között.

5. Ha mennydörög a holdfogyta előtti napon, öröm és vígalom lesz az emberek között, de a nagy házi állatban halált és a gyermekekben halált jelent és sok esőt jelent.

6. Ha mennydörög a holdfogyta előtti éjjelen, öröm és vígalom lesz az emberek között és halál a marhában; a buza kevesebb lesz, a halak elszaporodnak és az árpa drága.

7. Ha földrengés lesz a holdfogyta után való napon, nagy viszontagságok lesznek *Magyarországon* és *Oroszországban* az északi országban meg *Alemanniában* (Németországban); és éhség lesz azon a helyen, a hol a földrengés van, csak kender lesz bőven.

8. Ha földrengés lesz a holdfogyta után való éjjelen, egy király megtámadja ellenségeit és legyőzi őket; a *török* király összeszedi erejét és legyőzi ellenségeit és kardja élére hányja őket; elfoglal nagy városokat, mindannyit összegyűjti (?) és sok foglyot hoz magával.

9. Ha pedig elsetétül a hold, egy király az *olasz* királyok közül elesik a *törökök* háborújában.

10. Ha pedig a nap setétül el, meghal a keleti király és más uralkodik helyette; ennek mind a napjai nagy nyomorúságban folynak el és viszontagságba jönnek ama helység lakosai.

11. Ha különös módon mennydörög a földrengés közben, akkor a *török* király kivonul seregeivel *Pera* (?) országa ellen elfoglalja és sokat elejt *Pera* (?) királyának vitézei közül, de a *törökök* tömegéből is sokan esnek el; győznek az *ismaeliták*, tűzzel égetik el a várost, és a midőn azt látják, mindannyian meghódolnak *Ismael* királyának és adót fizetnek; a király pedig elvonul a város alól és békében haza megy városába.

X. *Tebet* (Január). 1. Ha mennydörög a holdfogyta előtti napon, megszaprodik a házi állat és hidegláz lesz az embereken; nagy tűz támad a városban, úgy hogy sok ház elég; nagy viszontagság lesz, csak nagy bőség lesz.

2. Ha mennydörög a holdfogyta előtti éjjelen, ez sok szelet jelent, és két hónapon át sok eső lesz, pl. *Tebet* (Január) és *Sebat* (Február) hónapokban; asszók a szőlőkben; a gyermekek meghalnak; sok sáska hull a mezőkre.

3. Ha mennydörög a holdfogyta után való napon, a terhes asszonyok meghalnak, a szülők pedig csak mintegy kihullatják a magzatot; a nagy házi állatban dögvész lesz.

4. Ha mennydörög a holdfogyta után való éjjelen, ez sok szelet jelent, és sok esőt két hónapon át, pl. *Sebat* (Február) és *Adár* (Márzius) hónapokban; emberek sülyednek el tengerekben és folyamokban; törés a gyümölcsfákon, gyümölcs pedig kevés.

5. Ha földrengés lesz a holdfogyta előtti napon, vihar lesz a tengeren és sok hajó sülyed el embertömeggel; eledel és búza olcsó lesz, de a gyümölcs elromlik.

6. Ha földrengés lesz holdfogyta előtti éjjelen, háború lesz a tömegben, egyik küzdvén a másik ellen, meg sírás és jajveszéklés; nagy városok dőlnek romba; nagy viszontagságok

a tengeren és nagy fagy; de a gyümölcsfák díszlenek és a termés sok lesz.

7. Ha földrengés lesz a holdfogyta után való napon, nagy háborúk lesznek az *olaszok* országában meg *Magyarországon*; *Németországon* pedig fegyver vonul keresztül.

8. Ha földrengés lesz a holdfogyta után való éjjelen, háború lesz az *olaszok* között és *Németország* (szöveg *Allemania*) királya között; halál, sok hó, meg éhség *Németországban* (szöveg: *Askenáz* országa).

9. És ha elsetétül a hold, meghal vagy *Magyarország* vagy *Németország* királya, és viszontagságok a Nyugat országában.

10. Ha elsetétül a nap, meghal *Egyiptom* királya és nagy viszontagságok lesznek Egyiptomban, egyik a másik ellen harcol, de aztán megy a *török* király és meghódítja őket.

11. Ha különös módon mennydörög, nagy eső lesz *Róma* földjén, elsülyed hat nagy ház, elpusztul huszonhatezer *római* ember, megtörik a bátorságuk és megtörnek a *római* király karjai;¹⁾ tűz hull az égből, elégeti *Rómának* egy részét és a *zsidók* közül is elpusztul vagy négyezer; nyolcvan országúr is meghal és *Róma* királya kibukik a nagyságából, mert *Ismáel* királyának kezébe adatik, a ki őt megöli; a háború elején azonban iszonyú vereségben a *törökök* közül is esnek el, de a végén győznek. A nagy pusztában pedig elsokasodnak a vad állatok és bős harag lesz *Róma* földjén, vadállat bocsátatik rájuk, mely őket elpusztítja.

XI. *Sebat* (Február). 1. Ha a holdfogyta előtti napon mennydörög, sok eső lesz és jónak jön a híre; nagy áldás lesz a termésben és a búza olcsó.

2. Ha a holdfogyta előtti éjjelen mennydörög, kevés és csúnya eső lesz, asszókrt jelent; a veteményeken csak must, olaj és gránátalma lesz sok.

3. Ha a holdfogyta után való napon mennydörög, sok eső és hó lesz; a kis házi állatok meg a tiszta madarak elhalnak.

4. Ha a holdfogyta után való éjjelen mennydörög, éhség lesz, meg a láz betegsége lesz az embereken és szembaj meg

¹⁾ Megtörik a hatalma.

halál a gyermekekben; az eső elszaporodik, búza és árpa drága.

5. Ha földrengés lesz holdfogyta előtti napon, az *olaszok* országában nagy háborúk lesznek, egyik küzdvén a másik ellen; nagy városok fognak romba dőlni; viszontagságok a tengeren és szárazon, és nagy éhség az *olaszok* országában.

6. Ha földrengés lesz a holdfogyta előtti éjjelen, a *Kelet* országában megbukik valamely király, meg sok czivódás lesz, meg nagy bőség a *Nyugat* országában.

7. Ha földrengés lesz a holdfogyta után való napon, a *török* király kivonul ellenségei ellen, meghódítja őket és lerombol sok várost, akkor aztán meghódolnak a királynak, meg a többi megmaradt városok is és adót fizetnek a királynak.

8. Ha földrengés lesz a holdfogyta után való éjjelen, halál jön az emberekre és nagy betegség asszonyokra és gyermekekre, meghalnak a szülő asszonyok, de életben marad a magzatjuk, és nagy bőség lesz.

9. Ha elsetétül a hold, az (Istennek) szigorú ítéletét jelenti a világ legnagyobb részén.

10. Ha pedig a nap setétül el, nagy viszontagságok lesznek a világon, és a szerint, hogy mely részről setétül el a nap, azon részről kezdődik majd a baj a világon; nagy hegyek leomlanak és egészséges emberek halnak meg.

11. És ha feltűnő módon mennydörög, az *israelita*¹⁾ király kivonul seregeivel az *edómita*²⁾ király ellen és megöli őt a kard élével; a háború elején azonban elesik a *török* király helyettese,³⁾ mert összeesküdnek ellene a szolgálai és hirtelen megölik nyállal, úgy hogy meghal; az *edómiták* pedig életmegvetéssel fognak harcolni az *israelita* királylyal és mindkét részről sok nép esik el; a megmaradt nép azonban meghódol a (*török*) királynak és évenként adót fizetnek; onnan elvonul és *Róma* földjére megy nagy sereggel, harcol *Róma* királyával és a *törökök* közül megmérhetetlen sokan esnek el, de a *rómiaiak* tömegéből is sokan esnek el; erre megfogván a *török* király serege, segítség jön a már meghódoltatott hely-

¹⁾ = mohamedán = török.

²⁾ = keresztény = római (a jelen esetben tehát osztrák házbeli német) császár.

³⁾ = nagyvezír.

ségekből, harcolnak *Róma* földje ellen, elfoglalják azt és elfogják *Róma* királyát, a kit a *török* király elé hoznak és ez megöli őt a kard élével; a megmaradtak erre meghódolnak a *török* királynak és adóval szolgálják őt; a király pedig hazamegy városába békében, vígan és jókedvvel.

XII. *Első Adár (Márczius)*. 1. Ha mennydörög a holdfogyta előtti napon, nagy bőség lesz meg egészség az emberek közt; a gyümölcs és selyem sokasága.

2. Ha mennydörög a holdfogyta előtti éjjelen, nagy háborúk lesznek szárazon és vizen meg nagy éhség; újfajta betegségek a gyermekekben.

3. Ha a holdfogyta után való napon mennydörög, eső lesz három hónapon át, pl. Niszán (Április), Ijjár (Május) és Sziván (Június) hónapokban, és nagy bőség lesz a *Kelet* országában, de az *olaszok* országában nagy és súlyos éhség lesz.

4. Ha mennydörög a holdfogyta után való éjjelen, czivódások és viszontagságok lesznek a *Kelet* országában és sok termés; meg tűz támad a városokban és nagy vihar lesz a tengerben, úgy hogy összetörök sok hajó; csak szőlő és kender lesz sok.

5. Ha földrengés lesz a holdfogyta előtti napon, iszonyú harc lesz az országurak és királyuk között, harcolnak egyik a másik ellen és mindkét részen lesznek halottak.

6. Ha földrengés lesz a holdfogyta előtti éjjelen, a király karagra lobban szolgáira és sokat közülök megöl, azután azonban megkönyörül a megmaradtakon, szeretni és tisztelni fogja őket.

7. Ha földrengés lesz holdfogyta után való napon, nagy gyűlölség támad a királyok közt az *olaszok* országában és karddal kezükben nagy háborúkat fognak viselni; éhség lesz közöttük és sokan meghalnak az éhségben.

8. Ha földrengés lesz a holdfogyta után való éjjelen, a *magyar* (szöveg: *ugri*) király megtámadja ellenségeit, de nem győzi le őket, hanem csúfos kudarczczal haza tér; sok idő mulva azonban a *török* király támadja meg a *magyarokat*, legyőzi őket és a felerésztt kardra hányja.

9. Ha elsetétül a hold, nagy éhség lesz és sok elhal a nagy és kis házi állatból; nagy újfajta betegségek keletkeznek meg szembaj; a hal kevés lesz és az árpa drága.

10. Ha pedig a nap sötétül el, hatalmas király esik el a *Keleten*; czivódások lesznek meg halál a tevékben; tűz támad egy nagy városban és elhamvasztja. Jelent továbbá sok bort is.

11. Ha különös módon mennydörög, az *ismaelita* király másodszor megy *Róma* földjére és elpusztítja a városban maradt maradékot és megveri a várost a kard élével. Az *ismaeliták* elégetik a város maradványát, úgy hogy boszut vesznek a zsidók véreért, melyet *Róma* királya Palesztina földjén kiontott, most tehát megtörik a hatalma. Lesz pedig háború a törökök és a *philiszteusok* között, és (a török) elfoglalja városait és kard élére hánja őket; ekkor vitéz férfiak fognak elesni a háborúban, de sok *ismaelita* is meghal. Mielőtt azonban *Rómát* elfoglalná, a török a *philiszteusok* országára tör és éhség lesz a *philiszteusok* országában, mert ők be lesznek zárva egy városban, úgy hogy többen halnak meg az éhségben, mintsem amit fölemész a kard; midőn pedig látni fogják, hogy nem bírnak ellenállni a törököknek, átadják nekik a várost, adót fizetnek a török királynak és szolgálni fogják őt. Eddig van *Róma* városának ítélete.

XIII. *Második Adár* (*Márcezius* a szökő évben). 1. Ha mennydörög a holdfogyta előtti napon, különös mennydörgésnek kell lenni, és megsokasodnak az esők és nagy bőség lesz mindenben és egészség az emberek között; ellenben veszedelem lesz a juhban, de szőlő és kender sok lesz.

2. Ha mennydörög a holdfogyta előtti éjjelen, betegség lesz az emberek között, de nem halnak bele. Veszedelem lesz a juhban. A *keleti* király fia föllázad apja ellen, megöli és uralkodik helyette.

3. Ha mennydörög a holdfogyta után való napon, akkor sok lesz a mennydörgés, meg eső is sok lesz három hónapon át, vagy tovább. Meg bőséget jelent és sok lesz a gyümölcs. Meg szembajt jelent, meg az illető helyre nézve vigasságot és jólétet jelent.

4. Ha mennydörög a holdfogyta után való éjjelen, napról napra sokasodik az eső és nagy szelek lesznek, tűz támad a városokban, meg betegséget jelent a gyermekekben. Megsokasodik a gonosz szem az emberben. A török király lábát töri, midőn bemege a városba, a lábak fejedelmét (?) pedig

karddal öli meg a tömeg. A török király meghal a *Keleten*, ekkor jön a fia és uralkodik helyette. Ennek egész idejében öröm és vigáság lesz, kiki szőlőtöje és fügefája alatt fog ülni.

5. Ha földrengés lesz a holdfogyta előtti napon, nagy viszontagságok lesznek ama helyen és sok vér fog omlani azon nyáron a *Nyugat* országában; sok elsülvedés lesz a hajókban, és nagy éhség a *Nyugat* országában és elszaporodik a vad a pusztákban.

6. Ha földrengés lesz a holdfogyta előtti éjjelen, nagy gyűlölség lesz a Kelet és Nyugat királyai között, meg dögvész lesz a számarakban és halál az embereken, bőség lesz a Kelet országában. Meg sok gyümölcsöt és selymet jelent.

7. Ha földrengés lesz a holdfogyta után való napon, ez szigorú ítéletet jelent, meg sok betegséget. És nagy bőség lesz abban az országban, csak *Edóm* (azaz: a kereszt. Európa) országában és a *philiszteusok* országában lesznek nagy viszontagságok, meg iszonyú háborúk és nagy éhség lesznek közöttük.

8. Ha földrengés lesz a holdfogyta után való éjjelen, forradalmak meg tanácskozások, amint a tömeg összetanácskozik az urak ellen, ámde nem fog nekik sikerülni, mert végre is elesnek, az urak pedig megmaradnak uralmukban, nagyságukban és tiszteletükben. Meg lábak törése, úgy hogy eltörik *Róma* királyának lába, és harcolnak egymás ellen a városban.

9. Ha elsetétül a hold, nagy viszontagságok lesznek és háborúk a *keleti* királyok között; egy hatalmas király el is esik egy nálánál kisebb ember által. Az illető helyen azonban jó dolgokat és mindenféle gabonát jelent.

10. Ha pedig a nap setétül el, a *keleti* királyok harcolnak egymással és az, aki közelebb esik a *nyugati* részhez, győzni fog. Egy hatalmas király megöletik, mert összeesküdenek ellene a szolgálói és megölik és más uralkodik helyette; de ezt megtámadják az ellenségek, midőn éppen ágyán fekszik, és megölik kard által.

11. Ha pedig különös módon mennydörög a földrengés közben, ez *Góg* és *Mágóg* háborújának és *Amálék* háborújának jele, akik mindannyian végkép elpusztulnak. Nagy háborúk lesznek *Edómban* (azaz a kereszt. római császárságban), mert

Ismael (a török) királya újra beront Edómba és háborút kezd Edómmal és megöli őket. Ekkor teljesezésbe megy az irás, ami mondva van: Boszúmat töltöm Edómon népem Izrael által (Ezékiél XXV, 14); Isten haragja lesz Edómon, Isten tüze hull le az égből és elégeti Edóm egy részét. A *török* király nagy háborút visel *Edóm* királyával, úgy hogy sok vér fog folyni és pedig mind Edómból, és a vér úgy megy ki a város kapuiból, mint áradó patak. Győznek a törökök és a város megmaradt részét elégetik tüzben, fogságba viszik feleségeiket és harmukat meg gyermekeiket. Azután pedig sokan elesnek a törökök közül háborúban, még a kiály helyettese (= nagyvezír) is elesik a háborúban. Ekkor a török király kiirtja Edóm maradékát, elfogják Edóm királyát és felakasztják. Nagy zsákmányt hoznak Edómból és nagy fogolysereget hoznak Edómból, akik pedig megmaradnak a városban, adót fizetnek az úrnak (a szultánnak). Ez elpusztítja a maradványt, elhamvasztja váraikat és képeiket tüzben, sok fogolyt és sok vagyont visz magával, amire a török király békében tér haza a városába. — Csak must és olaj díszlik. — Konstantinápoly városában pedig sok vér fog omlani, még pedig mind a keresztények hadából, akik az utcán hevernek, mint a kutyák; lesz pedig a megöltek száma 793, mindannyi görög. Sok lesz a földrengés. *Ismael* királya visszatér a városába jó karban és biztonságban uralkodik az országban, vigan és jó kedvben, mivel hosszut állt ellenségein.

12. Ha pedig mennydörgések sokszor ismétlődnek egymás után *Tisritől* (októbertől) *Niszánig* (ápriliséig), egyszer a hónapban vagy többször, akkor ez szigorú ítéletet jelent és újfajta betegségek keletkeznek az emberekben az illető helységben és éghajlatban; nagy mennydörgés lesz Keleten, a többi éghajlatok alatt pedig nagy viszontagságok.

13. Ha pedig a földrengések szaporodnak meg *Niszántól* (áprilistől) *Tisriig* (októberig), ez végnélküli háborúkat jelent, vagy egy hónapig havazást, vagy sok esőt, és nyomorúságot az utasoknak, meg sok czivódást az *olaszok* és a *törökök* közt szárazon és vizen, amikor is sok vér fog folyni, de a győzelem a törököké lesz úgy szárazon, mint vizen; bőség lesz *Egyiptom* országában.

B) Az üstökösről.

1. És ha üstökös lép elő a tavasi napfordulat és a nyári napfordulat közti időben, és földalatti moraj hallatszik, tudjad, hogy azon helyen, ahol lehull, Isten mentsen, baj lesz valamely tájon, vagy Keleten, vagy Nyugaton, vagy Délen, vagy Északon. Az azon levő király meghal és más uralkodik helyette.

2. Ha pedig az üstökös föllép a nyári napfordulat és az őszi napfordulat közti időben és moraj hallatszik, ez viszontagságokat és háborúkat jelent ama tájékon. De mustot és olajat jelent ama tájékon és a gyümölcsfáknak jégtől való letörését.

3. És ha az üstökös föllép az őszi napfordulat és a téli napfordulat közti időben és moraj hallatszik, akkor félelem és rémület lesz ama tartományban és nagy csapás lesz; továbbá halált jelent az uraknak és a királynak ama tájékon: ellenségeik kardjától nem menekülnek meg.

4. Ha pedig az üstökös föllép a téli napfordulat és a tavasi napfordulat közti időben és moraj hallatszik, tudjad, hogy bőség lesz a termésben és gyümölcsben, de a tengeren végnélküli és határtalan viszontagságok lesznek, úgy hogy sok hajó fog elsülyedni a tengeren és a folyamokon, de a szárazon is lesznek nagy háborúk — béke Izraelnek.

C) A szivárványról.

1. *Niszán* (Április). Ha a szivárvány Kelet felől látszik, a keleti király haragudni fog a helyettesére (nagyvezírre), ha pedig Nyugatról, a mezei vadak elhalnak, de bőség lesz borban; gyapjú és lenese díszlenek.

2. *Ijjár* (Május). Ha a keleti világtájról, mint rendszeren, akkor három évig (mi?...) lesz; ha pedig Nyugatról, egy király haragudni fog a helyettesére és elveszi minden vagyonát. A pusztában levő vadak elhalnak, és sok eső lesz.

3. *Sziván* (Június). Ha Kelet felől, nagy nyomorúság jön az országokra, de nagy bőség és sok eső; éhség *Perzsiában*. Ha pedig Nyugaton, búza lesz a Földön.

4. *Tammúz* (Július). Ha Kelet felől, országok fognak pusztulni, de aztán csend és béke lesz a Földön; ha pedig Nyugatról, ez jót jelent szegényeknek és szükkölködőknek.

5. *Ab* (Augusztus). Ha Keletről, éhség lesz a világon és pénzüke; háború *Egyiptom* királya között és *Média* királya

között, a végén azonban békét kötnek; ha pedig Nyugaton, éhség lesz *Médiában* három évig. Elszaporodnak a hazugul beszélők.

6. *Ellul* (Szeptember). Ha Kelet felől, háború *Perzsiában* és harcolnak *India* embereivel, még pedig az *indiaiak* győznek; ha pedig Nyugaton szerencse a falvakban.

7. *Tisri* (Október). Ha Kelet felől, nagy bőség *Assyriában* és *Róma* földjén, de halál lesz a világban; ha pedig Nyugaton, nagy király támad a világban és szolgák láznak uraik ellen.

8. *Chesván* (November). Ha Kelet felől, csillagokat lehet látni nappal; a jel pedig azt jelenti, hogy éhség lesz és halál három évig; ha pedig Nyugaton, egy király megöli a másikat.

9. *Kiszlév* (Deczember). Ha Kelet felől, sok lesz a búza és mindenféle vetemény; három hónapig eső lesz és ez betegséget jelent az emberekben; ha pedig Nyugaton, egy hatalmas király háborút visel, még pedig szerencsésen.

10. *Tébet* (Január). Ha Kelet felől elfognak egy királyt, de megmenekül és megölik azokat, kik őt elfogták volt; a szőlők díszlenek; ha pedig Nyugaton, olcsó a búza.

11. *Sébet* (Február). Ha Kelet felől, nagy hőség lesz, a király pedig és országnagyjai a seregeivel háborúba mennek a Nyugat királyával; ha pedig Nyugaton, díszlik a gyümölcs, és háború *Médiában*.

12. *Adár* (Márczius). Ha Kelet felől, a pusztában sok az eső, úgy hogy az emberek szerencsések az útjaikon; ha pedig Nyugaton, sok lesz a víz, meg éhség és nyomorúság a pusztákban.

Budapest.

DR. KRAUSZ SÁMUEL.

ZSIDÓ KÖZMONDÁSOK.

(Folytatás a 154. laphoz.)

Bolondos (Narr).

140. *Narrensphil brauch raum.* (A bolondos játék a tulajdonos nagy területet igényel.)

141. *Kinda ün narren zógen devoret.* (Gyermek és bolondos igazat mond.) משהרב בית הכבודש נכנסה הנבואה בשוטים וכו'.

142. *Liba fün e chóchem* (הכנס) *e pats, vi fün e narr e küs.* (Errare malo cum Platone, quam cum istis vera sentire. Cicero, Tuscul 1, 17, 39.)

143. *E narren zal me ka üingebaut hauz czeigen, zünszt zógt a, ez iz eingefallen.* (Épülőfélben levő házat ne mutassunk a bolondosnak, különben azt állítja, hogy bedült.)

144. *E narr ken mear frógen, vi e chóchem* (הכנס) *tsüve* (השובה) *gében.* (Többet kérdezhet a bolondos, mint a mennyire az okos felelni tud.)

145. *E narr slógt mit haufen drei.* (Doronggal neki megy a bolondos.)

146. *Mit e narren macht me den vég.* (Utat törünk bolonddal.)

147. *Bisz zach da chóchem* (הכנס) *bezint, bezint zach da narr ách.* (Mig meggondolja az okos, teszi azt a bolond is.)

148. *E narr stojszt zach an e stüp.* (Csak a korholásnak enged a bolond.)

149. *Vear czüfil lacht, iz ez entwéda a narriskat, aber e azeszkat* (עווה). (A sokat nevető vagy bolondos, vagy nevetetlen.)

150. *E narr iz e gzar* (גור). (Csapása a bolondos környezetének.)

151. *A narr macht e szach* (סך) *narren.* (Egy bolond sokat csinál.)

152. *Vósz gét miach narrenbarg* (Nürnberg) *ó?* (Mit csinálók én 8 óraker Gyöngyösön?)

153. *Czü güt iz halb narris.* (Félbolond a tulságos jószivű.)

154. *Iach lachet ách, ven da narr niksza mia keret.* (Nevetnék én is, ha a bolondos az enyém nem volna.)

דלוור. (Szegénység.)

155. *Da rachta dalesz* (דלוור) *kümt niksza fün gat.* (A nyomorságos elszegényedés nem isten végzete.)

156. *Dalesz* (דלוור) *geb masz* (נס) *!* (A szegénységet nem lehet megadóztatni.)

157. *Dalesz* (דלוור) *slojfszt?!* (Szegénység alszol?)

158. *Fa dalesz* (דלוור) *veiszbrojt.* (Szegénységből kalácsot.)

Gúny.

159. *Dalesz* (דלות) *ün gajve* (גאיה) *tüt ka gütsz.* (Szegénységben büszkének lenni nem praktikus.) (שטוט נבלה בשוק ואל) (תעטרך לבריית)

160. *Dalesz verékam hojsiönó!* (דלות וריקם הוישיעה נא.)

161. *Ojzer dalim* (עוזר דלים) *ojzer hat den dalesz, hojsiönó!*
E két idézet aposztrofálása, finom célzása a czifra nyomoruságra.

162. *Vea zach fórnemt, af dea velt den dalesz* (דלות) *czühöben, ün af jene velt slek czüebekümen, hat nikszt einzübiszen.* (Nincs veszíteni valója annak, a ki nem törődik az e világi nyomorral, valamint a túlvilági kárhozzátással.)

Zsidó.

163. *E jéda jid eszt e chazarl* (חזיר) *auf.* (A szigorú étkezési törvények következtében alig van zsidó, a ki vagy tévedésből, vagy pillanatnyi könnyelműségnél fogva ebbeli parancsot meg ne szegné, úgy hogy bátran lehet állítani: Életén keresztül minden zsidó egy malacznit költ el.)

164. *Vi esz zach jidelt, ezój krisztelt esz zach.* (Akár zsidó, akár keresztény, egy huron pengenek azok.) (Vallás-talan az egyik, hitetlen a másik.)

165. *Vi e zój vasz jene jidene, daz iach rachele* (רחלה) *hasz?* (Honnan tudja az a zsidóasszony, mi az én nevem?)

166. *Kümt ausz, vi e früma jid* [= an arma mó] *an erev sablesz* (ערב שנה).

167. *E jidese szimche* (שמחה) *darf nikszt fa fül zei.* (Sirva vigad a zsidó; ha magyar is.)

168. *Alle jiden haben á sechel* (שכל). (Egyformán, egyaránt gondolkoznak a zsidók mind.)

169. *Jéda jid eszt kügl.* (Minden zsidónak van magához való esze.)

170. *Vea an jidesen gat vil brachen!* (A ki a zsidó istent tagadja: azaz vedlik.)

171. *Dreimól iz jiden geracht.* (Háromszor a zsidó igazság.)

172. *Czva fastelte get ez = czvamól ün jór fastelt me zach: Purim* (פורים) *de jiden fa gojem,* (גוים), *jomkipér* (יום כפור) *de gojem fa jiden.* (Évente kétszer öltének maszkát: Purimkor a zsidó, nem zsidónak; jomkipurkor a hitetlen, igaz hitűnek.)

173. *Mit e jiden iz na güt in süil czügén.* (A zsidóval csak jó a templomba menni.)

174. *Purim* (פורים), *peszach* (פסח), *bauch.* (Ha a szegény embernél a farsang, valamint a husvét után »lebetegedés« várandó, egymásutáni 3 rémkiadás, rá nézve kétségbeejtő. Ez a rendkívüli csapások netovábbja.)

175. *Slep mach, ach gé gean.* (Borosa, nem panaszkodol, hanem dicsekszel.)

176. *Ea slojft, ün zeine rvóchem* (רוחם) *gén.* (Nyugszik babérjain.)

177. *De kinda geróten de mütsaz brida nuach.* (רוב בנים) (הולכים אחרי אחי האם.) (A gyermekek rendszeren az anya fivéreire hasonlítanak.)

178. *Da gemiczta farcht zach fa de rüt.* (A megvesszőz-tetett fél a vesszőtől.) (Cui dolet, meminit. Cicero, p. Murena XX. 42.) (»Das gebrannte Kind fürchtet das Feuer.«)

179. *Ach bét dach mehüle* (מחילה), *biz nuach nüle* (ניעילה). (Felebarátunk iránt elkövetett bűneinket jomkipur csak akkor engeszteli ki, ha a megbántott előbb megbocsátott már. Azért sokan tévesen csak a záróima *utánig* békülnek ki. Álszentekedés, mert ezután megint folyik a régi harcz.)

180. *Vü da kap zal ligen, trugen am de fiz.* (Az ember nem kerüli ki sorsát.)

181. *Fün e smóle lincz bekümt me ka braten ars* = תחת (Szűken mért eledeltől nem igen hizhatni.)

182. *Vea de kümt nikszt czüma, dea kümt nikszt czüma.* (A ki nem tart velem, nem is tartozik hozzám.)

183. *Fün vósz dez harcz fül iz, gét da münd über.* (A mi keblünket dagasztja, a szánk elárulja.)

184. *Vea e szach* (שך) *ela brauchen ken, ken nikszt fil evek gében.* (A ki maga is sokat költ, nem ajándékozhat sokat.)

185. *Habcz mach nikszt ezój gean, habcz mach liber lang gean!* (Inkább sokáig, mint nagyon szeresettek!) Minden zsidó hivatalnok pöszekje.

186. *Nikszt árgasz, avü ven czva geracht zen.* (Nehéz az ítélet, a hol mind a kettőnek igaza van.)

187. *Vü czva ligen af a kisen, zal zach ka dritta misen.* (Ne avatkozzék a harmadik, a hol kettő egy vánkoson fekszik.)

188. *Küzrebele* (koczarabbi). (A »gomolyá«-t a jargon kázel = czvargel = törpécskének nevezi.)
189. *E sikara* (שפור) *münd red fün harczen gründ.* (Szíve mélyéből beszél az ittás.)
190. *Amól iz kamól.* (Egyszer az semmi.)
191. *Varf dei brojt afn vaszer, geniszenz deine kinda.* (שלה להמך על המים, פי ברוב ימים תמצאנו.)
192. *Ven da chóchem* (הכם) *félt, félt a grab.* (לפום הרפא) *שבשתה.*
193. *Vósz ám nikszt czükumt, iz révach* (ריח). (Tiszta haszon, a mit nem szenvedünk. Mert *דם לעמל יולד.* (A jargon posztót »tuach«-nak, mit cselekszem? vósz tuach? mondja. Kényszerhelyzetben nem tart a német költővel: »Was thun? spricht Zeus«, hanem a »tuach gilt«.)
195. *Miach stróf nikszt, az mia vat nikszt.* (Engem ne feddjél, mert nem használ.)
196. *Alt varren iz racht, aba jung zal me dabej bleiben!* (Mevénülni az csak járja, de teljes ifjúságunkban maradjunk.)
197. *Alle ünzelige veiba zen ün de kinpet* (Kindbett) *zélíg.* (Sok nő csak a gyermekágyban jó gazdasszony.)
198. *Alle üngezichte mamesz villen geczichte kinda hóben.* (Minden műveletlen anya jól nevelt gyermekeket kíván.)
199. *Ze bildt zach ei, ze bildt zach ausz.* (A kis pénzmagra szert tett falusi zsidó is már mindenekelőtt zongorára taníttatja leányát, elhitetvén, hogy ez már műveltség.)
200. *Ven ma lébt, elébt me fil.* (Ha sokáig élünk, sokat érünk el.)
201. *E jéden iz auferlégt e ojser* (עושר) *czü várn, nar e jéda erlébtsz nikszt.* (Mindenki meggazdagodhatik, ha eléri.)
202. *De gancze velt, á stót.* (Az egész világ egy város.)
203. *Klá ün kek, slágt grojsze e vek.* (Kicsi a bors, de erős.)
204. *Óne geld ka chaszene* (החניה). (Pénz nélkül nincs házasság.). (If money go before, all ways do lie open! Shakespeare, »Windsori vig nók« 2. 2.)
205. *Százrie ün meczórie* (מצוריע) *gét beizamen.* (Pares cum paribus facillime congregantur. Cicero, Cato major III. 7. Mind a két szakasz fekélyekről szól.)

206. *Aner iz brojgez* (בריוג), *ün da andere get nikszt drauf.* (Az egyik haragszik és a másik nem törődik vele.)
207. *Czólen vat eoz, ün gilten van mia!* (Szegény, de arrogans hitk. tagok ész- és szójárása.). (»Fáradjon más, én majd eszem.« Vörösmarthy, Madárhangok.)
208. *Vósz me züacht, dósz gefünt me* (A mit keresünk, azt találunk.)
209. *Fün nemen vat me nikszt arbm.* (Az ajándékok elfogadásától nem szegényednek meg.)
210. *Ven da strik am beszten cziet, reiszt a ón.* (Mikor legjobban feszít a kötél, elszakad.)
211. *Gatt laszt gefrian nuach de kláda.* (A milyen a ruházat, olyan az időjárás.)
212. *Dez pónem* (פנים) *fakaft den óars.*
213. *Czün e hauz bauen brauch me kláne stána ách.* (Kis kövek is kelleneek egy ház építéséhez.). (אכן מאסי הבונים.) (היתה להאש פנה)
214. *Bein e mispet* (משפט) *hert me czva czü.* (Az ítélet-hozatalnál mind a két félt hallgatják meg.)
215. *De beszte éeze* (עצה), *vósz me zach ela get.* (A legjobb tanács, a mit az ember maga magának ad.)
216. *Vea da smüiszt fün tachlesz* (תכלית), *versmüiszt den tachlesz.* A boldog emlékü Ullman, váczí főrabbi, szokta mondani, ha a jesivában sokáig szoktak tanakodni az iskolaév kezdetén a fölött, mi volna »czélszerü« tanulni. (»Genug der Worte, lasst uns endlich Thaten sehen!«)
217. *Vea de vánt, iz üngeracht.* (A ki sir, annak nincs igaza.)
218. *Aner tüüt vósz a vász, ün ána vász vósz a tüüt.* (Az egyik tudja, hogy mit cselekszik; a másik megint azt cselekszi, a mit tud.)
219. *Mit »ven«* (tót) *treibt me e hünd erausz.*
220. *Hat mez nikszt ün kap, müz mez hóben in de fisz.* (Ha nincs a fejben, kell lenni a lábban.)
221. *Véh dén hauz, vósz ünnevendig brent!* (Jaj a háznak, a mely belülről ég!)
222. *Frajnd hab ach of e lojt, sneiden ze zach e krije* (קריעה) *afn czenten!*

223. *Mei tate iz ka ojser* (עושר) *gevézen.* (Atyám sem volt hatókrös gazda.)
224. *Züdel dez fläs, ün fresz elá!* (Maszatold a hust és zabáld magad!). (A ki rokonainak becsületében gázol, maga vallja annak kárát.)
225. *Get mez nikszejánkov* (יעקב), *get mez észav* (עשו). (Ha nem adunk a barátoknak, adjuk az ellenségnek.)
226. *Vü me zach kacht, ezój eszt me.* (A hogyan főzünk, ugy kell ennünk.)
227. *Vü me zach bett, ezój ligt me.* (A milyen ágyat vetünk, olyanba kell feküdnünk.). (Ut sementem feceris, ita metes. Cicero, de oratore II. 65., 261.)
228. *Nar ün e krank bet zal me zach nikszejerei legen!* (Csak egészségtelen ágyba ne feküdjünk!)
229. *E soó* (שעה) *fa sabesz* (שבת) *iz e gancze voh.* (Egy órával is szombat előtt megáldhat isten egy egész hétre valóval; vagy: szombat előtti óra felér egy egész héttel.)
230. *Ezój lang me lébt, darf me nikszejéden, ün ven me gestarbn, ken me nikszejéden.* (Mig élünk, nem szabad, holtunk után pedig nem lehet beszélnünk.)
231. *Zeit dez starben iz aufgekümen, iz me dez leben nit zicher.* (Mortem effugere nemo potest. Cicero, Phil. VIII. 10.)
232. *Ezój láng güf* (גוף) *ün nesóme* (נשמה) *beizamen iz, zal me de hoffnung nikszejaugeben.* (Mig test és lélek együtt van, a remény ne hagyjon el!)
233. *Bei karpfen müz me bei jeczieszej nesóme* (ציאת נשמה) *zei.* (Pontyot csak elevenet kell venni.)
234. *Nuach dén ajrach* (אורח) *gerót de kügel.* (A jó sütemény a vendég érdeme.)
235. *Vü gat e czága erausz stekt, iz e vartszhausz.* (בל מום רע, M. V. 15, 21.)
236. *A stinkt nikszej a smekt nikszej.* (Sem fehér, sem fekete.)
237. *Ven me e make* (מכה) *hat, zal me ze frei trógen.* (Ne titkoljuk el a csapást!)
238. *Gor nikszej hab ach gehat, üm allem bin ach gekümen.* (Semmim sem volt és mindenem odaveszett.)
239. *E áden hat e óda fün svea.* (A vő az apósára vall.)
240. *Kitzel dach ela, lach ela.*

241. *Alle orme leit haben güte harcza.* (Szegény embernek jó a szive.)
242. *Fastünkene fis ün slek daczü.* (Büzhödt hal és verés is.)
243. *E jéde trümpét hat e andere tralt.* (Minden trombitának más a sallangja.)
244. *Überal iz güte e hilf, na bei de sisszej nikszej.* (Mindennütt jól esik a segítség, csak a tálnál nem.)
245. *Alle mesümodem* (משומדים) *gezógt!*
246. *Ima besza, nima arga!* (Mindig jobban, csak nem rosszabb.)
247. *Ver de trógt czüma, der trógt fün ma.* (A ki pletykát hoz, az pletykát visz is.)
248. *Parsasz smini* (פרישה שבוע) *kümen de svalben.* (Mikor olvassák a smini heti szakaszt, rendszeren visszatérnek a fecskék.)
249. *Ven de chaszidem* (חסידה) *razen, régent.* (Őszi esőre jár az idő, ha a golyák vándorolnak.)
250. *Ven gat am den szechel* (שכל) *nemen vil, nemt a am daz veib.* (A kit Isten esztől meg akar fosztani, elveszi a hitvest.)
251. *E lüгна müz e güten zikoren* (זכרון) *hoben.* (Mendacem memorem esse oportet. Quintilian, IV. 2., 21.). (Il faut bonne mémoire, après qu'on a menti. Corneille, Le Menteur 4. 5.) (Jó emlékezőhatséggel bírjon a hazug.)
252. *Me müszej zach streken nuach de deken.* (Metiri se quemque suo modulo ac pede verum est. Horaz, Epist. 1., 7., 98.) (Az ember nyújtózkodjék, a meddig takarója ér.)
253. *Me müszej dez ajzen smiden, ezój láng ez varm iz.* (Matura dum libido manet. Terenz, Phormio IV. 5.). (Addig üssük a vasat, a mig meleg.)
254. *Hja! lemán jirbe* (לביען ירבו) *iz emöl veit fün emesz* (אמת)! (Messze esik az igazságtól, mint Makó Jeruzsálemtől.)
255. *Vü da üntalánda bócha* (בוחה), *dea af prezsborg* (Pozsony) *kümt mit »Nist«, ün e ham tüet mit »Nikszej«.* (Szójátékos közmondás, mely a »semmi«-nek különböző jargonán — Alföldön: *nist*; Pozsonyban: *nikszej* — alapul és sz. hazánk nyelvén annyit jelent, mint: »Eben gubát cserélt.«) (Jean s'en alla comme il était venu. Lafontaine sirkövének felírása.)

256. *Veszalachtí laavojni ki rav hü.* (וסלחתי לעוני כי רב הוא.)
(*Gat zal mia meine neveresz majchel [עברות מוחל] zei, vóz fa róf dóz iz!*). (Isten bocsássa meg bűneimet, milyen rabbi ez!)
Utolsó hármát Komárom megyében hallottam.

257. *Genast, gekoszt, haszt niksz geszen.* (Cacatum non est pictum. Weber, Democritus VI. 70.). (Kóstolás nem evés.)

258. *Fa devóret iz me brojgez* (ביינו). (Obsequium amicos, veritas odium purit. Terenz, Andria I. 1., 41.). Mond meg az igazat, betörik a fejed!

259. *Dreimol geczojn iz amol ógebrent.* (Three removes are as bad as a fire. Franklin Benj.: »Út a gazdagsághoz«.) (Háromszori hunczolkodás annyi, mint egyszer leégni.)

260. *Da rak iz ma nóth, dez hemt iz ma néta.* (Tunica propior pallio. Plautus, Trinumus V. 2.). (Közelebb testemhez az ing a kabátnál.)

Ó-Buda.

BATÓ J. LIPÓT.

IRODALOM.

ZSIDÓ ENCYCLOPÄDIA.

Az amerikai »Jewish Encyclopedia«, melynek létesülése fázisairól és első kötetének megjelenéséről az egyes alkalmakor hirt adtunk, oly fényes kiállítású és oly gonddal van szerkesztve, hogy az érdeklődő közönséget és a könyv-barátokat általában valósággal elragadja. Papirosa, nyomása és illusztrációi igazi diszmunkává avatják, nem is ismerünk tudományos lexikont, mely e tekintetben vele versenyezhetne.

Tartalmáról szintén alig lehet túlzott dicséretet mondani. A zsidóságra vonatkozó ismeretek oly gazdag tárháza, hogy gazdagabbat remélni sem lehetett. A zsidóság tudománya három főcsoportba van összefoglalva: I. Történet, életrajz és sociológia; II. Irodalom; III. Theológia és Filozófia. Hogy mennyire kimerítően ismerteti az Encycl. ezeket a főcsoportokat, mutatja az, hogy I. 13, II. 12 és III. 8 alcsoportra oszlik. Alig van a zsidósággal összefüggő kérdés, melyről ebben a thesaurusban nem található felvilágosítás. A cikkek túlnyomó részét első rangú szakemberek írták, kik abban a tudományágban, melyhez az általuk feldolgozott cikkek tartoznak, elismert tekintélyek.

A legtöbb munkatárs Európából került ki, de tekintélyes számban vannak amerikaiak is, és örömmel konstatáljuk, hogy ez utóbbiak is derekasan kitétek magukért és meghazudolták azt a kicsinylő véleményt, melyet Európában tudományos képességeikről táplálnak.

Atlapozván a 683 lapra terjedő kéthasábos nagy 8-o kötetet, nem jutott eszünkbe egy cikk sem, melynek felvételé kívánatos lenne és hiányoznék, ellenben sok cikket láttunk, mely kellemesen lepett meg bennünket. Különösen gazdag a theológia, ami annál meglepőbb, mert a zsidó theológia nincs

oly rendszeresen és oly gazdagon feldolgozva, mint más felekezetek theológiájá. Az Encycl. az első mű, ahol az összes kérdések tárgyalva lesznek. A legtöbbször meglátszik *Kohler K.* szakavatott keze. A zsidó folklore, ez a fiatal tudomány, szintén hű gondozásban részesül.

A cikkek rendszerint megfelelnek céljaiknak: minden alaposság mellett népszerűek, rövidke és tömöttek. Az előadás egyszerű és világos. Az olvashatóság rovására meg azonban a sok zárjel, melyekben egy-egy mondathoz az eredeti forrás oda jegyeztetik. Így vannak megírva a Pauly-Wissowa a klaszikus 6-korra vonatkozó Real-Encycl. és jórészt a német Protest. R. E. cikkei. Ezt a módot nem tartjuk helyesnek és nézetünk szerint ezeket a munkatársakat jövőben figyelmeztetni kellene, hogy a zsidó Enc. nem tisztán tudósok számára készül. Ép így nem helyeselhető, hogy némely cikk a szerző új ötletét is nyújtja. Új kutatások természetesen nem zárhatók ki, sőt kívánatosak, de csak abban az esetben, ha nem merész föltevés. Szerencsére ezek a kifogások aránylag csekély számú cikkre illenek és az egész mű képét nem változtatják meg. Némely cikk a kelletténél többet nyújt, ami a mű terjedelmét szükség nélkül nagyobbitja. Ez még megjárja, hiba azonban az, hogy némelykor az egész témáról adandó kép helyett csak részleteket találunk. Ez az aránytalanság azonban minden lexikonnál megvan, amelyen több száz tudós dolgozik.

Az első kötet »Apocalyptic Literature«-ig terjed, tehát az A betű sem meríti ki. Minthogy az A betű a legtöbb cikket tartalmazza, nem kell attól tartani, hogy a többi betű szintén ennyi tért fog követelni. Mindamellett bizonyos, hogy a tervbe vett 12 kötet nem lesz elegendő az egész anyag fellelésére. Még akkor sem, ha fenti észrevételeink figyelembevételével némely munkatárs kezére kis féket alkalmaznak. Egy-két kötetrel több azonban nem fog ártani és a művet nem fogja túlságosan megdrágítani. A mű terjedelmének kérdése mindenesetre óvatos megfontolást igényel, mert a sikeres befejezés jórészt ettől függ oly múnél, mely a zsidó irodalomban eddig példátlan nagy összeg befektetését igényli.

Bajos volna egyes cikkeket kiemelni, pedig sok van, amelyek először az előttünk fekvő műben dolgoztattak fel. Fe-

lette érdekes pl. Gaster M. ismertetése a héber nyelvű alchemiáról (*Alchemy*), Buttenwieseré a zsidó apocalyptikus irodalomról. Nagyszabásuak az »America« és az »Amsterdam« cikkek és igen sikerült Harkavyé Anan ben Davidról, a karaita szekta alapítójáról. Mindenkinek persze más-más tetszik és csak taláalomra nevezzük meg ezeket.

Végül néhány megjegyzés. A ראשי תיבות és ראשי תיבות terminusokhoz (*Abbreviation* 39 b lent) utalok megjegyzéseimre M.-Zs. Sz. XII. (1895) 572. 41 a lent נבט=נפת, nem, rendesen a ב betűt פוטיקים-ra oldják fel. Mindenesetre helyesebb, ha többszámra פוטיקים oldjuk fel. — *Abracadabra* (83 a) utalok »Az ó-zsidó bűvészetre«-re, magyar kiadás 126, német 142 s köv. ll. — A nagyidai zsidó zsinathoz (*Ageda* 232 a) lásd *Kelen* M.-Zs. Sz. VIII. (1891) 177—186. — A talmudi adatokhoz a négyzetes betűkről (*Alphabet* 445 b), v. ö. Tanulmányok a bibliai bevezetés köréből II. szakasz — Ó-Budáról nagy cikket olvasunk J. K. aláírással, kiről az író jelek listája azt mondja: *Julius Klein, elhunyt pozsonyi főrabbi*. Bizonyára *David Gyula* a szerző. Klein Gy. ó-budai főrabbi régebben halt meg.

A zsidó encyclopädia kiadására keresztény cég (*Funk & Wagnalls*, New-York, 30. Lafayette Place) vállalkozott és oly összegeket fektetett belé, a milyenek zsidó irodalmi vállalatoknál eddig a legmerészebb álmokban sem szerepeltek. Az angol nyelvű zsidóság, alig másfél millió lélek, nagy lelkesedést tanúsított, midőn 7000 példányt irt alá. A mű létesülése tényleg elsőrangú zsidó érdek és a legmelegebben ajánljuk a szakköröknek és gazdag hitrokonainknak, kik benne tartalmas és tanulságos díszművet nyernek.

Miután e cikk már ki volt szedve, egy angol füzetet kaptunk, melynek első közleménye egy prédikáció a zsidó Encyclopädiáról. *Dr. Silvermann I.*, az amerikai rabbiegyesület elnöke, ebben a gondolatokban gazdag beszédben gyönyörűen fejtegeti hallgatóinak a szóban forgó mű nagy jelentőségét a zsidóság szempontjából. Példáját számos rabbi követte, sőt Európában is akadtak követői. Az angol birodalom főrabija, *Dr. Adler H.*, szintén a szószékről üdvözölte a művet és, úgy vagyunk értesülve, hogy *Zadok Kahn*, Franciaország főrabija, követni készül angol kartársá példáját. A

zsidó tudománynak, a felekezet hamupipókéjének, ez az általános felkarolása már magában véve egy tett. Az említett füzet még kilencz neves amerikai rabbi levelét közli a J. E. tárgyában. Az amerikaiak tudnak lelkesedni és cselekedni.

Budapest.

DR. BLAU LAJOS.

GRÜNBAUM M. ÖSSZEGYŰJTÖTT DOLGOZATAI.

(Grünbaum, Max, Gesammelte Aufsätze zur Sprach- und Sagenkunde. Kiadta F. Perles Berlin, S. Calvary & Co. kiadása, 1901.)

Egy szerény, de nagy tudósnak összegyűjtött munkálatait tartalmazza e diszesen kiállított 600 oldalra terjedő kötet. Grünbaum Seligenstadt-ban (Hessen) született 1817 júl. 15-én, és miután Bonn-ban és Giessen-ben elvégezte az egyetemet, a mostoha viszonyok arra kényszerítették, hogy házitánitónak szegődjék el majd Bécsbe, majd Triestbe, majd egy kis *magyarországi* városba (jó volna tudni, hova), megfordult Amsterdamban, Londonban és New-Yorkban, és csak 1870-ben telepedett meg Münchenben, a hol mindhaláláig megmaradt, 1898. decz. 11-ig.

Ez adatokat az előszóból vesszük ki, melyet a munka gondos kiadója, Perles Felix, jelenleg rabbi és hitoktató Königsbergben, irt meg, az elhunyt tudós és a tárgy iránt való nagy szeretetből. A nagyhirű magyar származású müncheni rabbinak, Istenben boldogult Perles Józsefnek e tudománykedvelő fia, ezzel a kiadással is gyarapította irodalmi érdemeit és hátlára kötelezte vele a zsidó tudományt. A kiadásban segítségére volt neki dr. Löw Immánuel szegedi rabbi, akinek nagy tudása és gondossága e kötetben is meglátszik. Grünbaum összegyűjtött munkálataihoz tehát magyar szempontból is sok közünk van.

E hazai vonatkozások egyik részleteképen közlöm azt az egyetelen levelet, melyet az elhunyt tudóstól bírok. 80 éves évfordulója alkalmából üdvözöltem és felkértem, hogy a rabbinikus irodalomban előforduló görög-latin szavak szótárához adná a német-zsidó zargonban előforduló latin szavak jegyzékét. Válasza, kuszált betűkkel, dátum nélkül, így hangzott:

München, Schleissheimer-Strasse 40.

Sehr geehrter Herr Doctor!

Zunächst meinen herzlichsten Dank für Ihren Glückwunsch. Was die lat. gr. Fremdenwörter im Jüdisch-Deut-

schen betrifft, so sind deren meiner Ansicht nach nur wenige und Sie u. Dr. Löw werden wohl auch nicht viel finden. Ich habe nach Empfang Ihres Briefes meine jüdisch-deutschen Schriften und noch einige jüdisch-deutsche Bücher gelesen und dabei folgendes gefunden: מַשְׁרָט, אִשְׁרוּרִים, אִפְקָרוֹס, דְּרוֹשׁ, הַגְּמֵוֹן, וְהַגְּמֵוֹן, und noch einige. Mein leidender Zustand, zu dem sich vor Kurzem Neues gesellte, ist Veranlassung zur späten Ankunft dieser Zeilen. Bitte deshalb um Entschuldigung. Mit vorzüglicher Hochachtung

Ergebenst M. Grünbaum.

Grünbaumnak terjedelemre és tartalomra nézve legfontosabb műve a zsidó-német zargon Chrestomathiája (Jüdisch-Deutsche Chrestomathie, Leipzig 1882). Jellemző a zsidó irodalom állapotára, hogy e műnek második kötete nem jelenhetett meg nyomtatásban és mai napig is kéziratban hever. Az, hogy a jelen kötet megjelenhetett, annak az érdekes körülménynek köszönhető, hogy L. Bamberger, a ki egészen más téren, a politika terén, szerzett magának érdemeket, a tudós iránti barátságából és tiszteletből bizonyos összeget testált Grünbaum műveinek kiadásához, melynek költségeihez még egy kereskedelmi tanácsos és a müncheni hitközség is hozzájárultak. A többit megtette földijének, Perlesnek, kegyelele és buzgósága.

A kötetben foglalt állításokról és tudományos kutatásokról nem mondhatunk véleményt, mert mind e dolgok már azelőtt megjelentek volt nyomtatásban és most csak az összegyűjtésük teszi ki az ujdonságot. A kiadó pontosan beszámol arról az eljárásról, melyet Grünbaum elszórt dolgozatainak kiadásánál követett. Az anyag kiválasztásánál bizonyára az egység szempontja vezérelte, a minthogy a fölvevő dolgozatok mind a »Sprach- und Sagenkunde« fogalma alá tartoznak. Grünbaum maga is egyik legujabb művét e czim alatt adta közre: Neue Beiträge zur semitischen Sagenkunde, Leiden 1893. Nem tudom, szándékos-e vagy véletlen, hogy a jelen kötetben összefoglalt dolgozatok mind olyanok, melyek korábban a német keleti társaság folyóiratában (ZDMG) jelentek meg; a mai világban, a midőn a szegényebb író kénytelen a legkülönbözőbb folyóiratokat dolgozataival felkeresni, nem is nevezhető elszórtágnak, hogy ha, mint a jelen esetben, a legtöbb

dolgozat egy folyóiratban jelent meg, és így talán helyesebb lett volna, ha a kiadó csakugyan Grünbaumnak *elszört* dolgozatait azaz a más folyóiratokban levőket is összegyűjtötte volna, legalább annyiban, a mennyiben a nyelvészethez és a mondavilághoz tartoznak. És ezzel kapcsolatban nem átalom még azt a kérdést is felvetni, vajjon nem lett volna-e helyesebb Grünbaum még részben kiadatlan Chrestomathiáját a világnak hozzáférhetővé tenni? Mert bármily hasznos dolog is, hogy egy kötetben egyesítvék a szerzőnek egy pár dolgozatai, ezeket utóvégre anélkül is felkereshette volna az, a ki velök foglalkozni akar, míg a kézirati munka ugyancsak soká várhat a megváltójára. Az eljárást csak az menti, hogy a szerző maga inkább dolgozatainak összefoglalását kívánta.

Perlesnek kiadói munkássága még abból is áll, hogy némely helyen — igen ritka esetben — rekeszek között ráutal valamely kérdéses pontnak helyesebb felfogására. Az ilyesmi igen kényes vállalkozás és mindig kihívja a bírálatot. Logikusan ebből az következik, hogy egyébként, ahol a kiadónak nincs megjegyezni valója, minden rendben van; ám lehetséges-e, hogy ilyen vaszkos kötetben ne legyenek olyan állítások, melyeket azóta kiszorított a helyesebb felfogás? Vegyük p. o. azt, hogy Grünbaum szerint *הדרוי* (Targ. j. Lev. 16, 10) valamely Dudael nevű daemont jelent (72. l.), holott ennek ellentmond már az, hogy a kitétel *בית ה'* (recte *הדרוי* rés-sel), ami a Herodion nevű kastélyt jelenti; ez csak nyilvánvaló tévedés és Perles nem glossálja!

A kötetnek jó harmadát a »Schem hammephorasch« című értekezés teszi ki (238—434. l.), sőt Grünbaum, akinek egyik hibája a rendszertelenség és a roppant kiterjedésű tudással együttjáró azon szokás, hogy ugyanazon egy értekezésben a legkülönbözőbb dolgokról beszél (l. Perles előszavát), Grünbaum mondok, már az első értekezésben is (190. l.) kimondja és roppant tudással bizonyítja, hogy a *שם המפריש* = der geheime verborgene, nicht auszusprechende Name (240. l.). Grünbaum csak csavaros, tekervényes nyelvészeti fejtegetések útján jutott el e magyarázatához, és nézetem szerint, ha egyáltalában, itt lett volna a kiadónak kötelessége megjegyezni, hogy az egész épület, melynek hibás az alapja, halomra dől és jobb, ha az olvasó nem vesz róla tudomást. Löw Immánuelnek roppant

megtartóztatásába kerülhetett, hogy oda nem biggyesztette atyjának, Löw Lipótnak, józan gondolkodás mellett egyetlen helyes magyarázatát: *שם המפריש*: der (im jerusalemischen Tempel) ausgesprochene Name; jegyzetben: Diese einzig richtige Erklärung hat schon Kassel (olv. Cassel) Kus. 78 Anm. 1 (Gesammelte Schriften I, 197). Hasonló magyarázatot ad Geiger is (Urschrift 264. l.). A Grünbaum-féle magyarázattal már Blau L. is rövidesen végzett: »Es dürfte . . . am allerwenigsten den »verborgenen« (Grünbaum) Namen bezeichnen« (Das altjüd. Zauberwesen p. 125). Perles tehát, ha helyreigazítani akart volna, választhatott volna bőven a régibb és újabb tekintélyek között.

Ahoz, amit Grünbaum (175. l.) érint, hogy a praeteritum a jelenben való létezés tagadására is szolgál (fuerunt, non sunt), adalékul szolgálhatna a magyar szólásmód: régen volt, tán igaz sem volt. Magyar szempontból kiemelem Grünbaum magyar szómagyarázatait: *κόρη* (magyar betűkkel is írhatnám) 281. l., szombat 292. l. és haramija 375. l. Ezek a szavak csak halvány fogalmat nyújtanak arról a gazdagságról, melyet Grünbaum művei tartalmaznak.

Kiválóan gazdag és egyszer kivételesen stílus tekintetében is szabatos a részegségről való értekezés (Die verschiedenen Stufen der Trunkenheit in der Sage dargestellt 435—441. l.). Ki lehet egészíteni a *bolgár* mondával: »Midőn Noé a szőlőt felfedezte, levágott egy venyigét és elültette azt, de nem vízzel, hanem vérral öntözte. A vér pedig a báránytól, az oroszlántól és a disznótól származott. Miután megöntözte, ekképen megáldá: »ki bort iszik, legyen vidám, mint a bárány, ki többet iszik belőle, legyen borzasztó hős, mint az oroszlán; ki mértéken felül iszik, az bukjon el és legyen olyan, mint a disznó« (Strauss, Bolgár Néphit, 72. l.). Ez a legenda, melyben nem négy, hanem három állat szerepel, hasonlít ahoz a versióhoz, melyet Grünbaum (437. l.) a Midras Abkhir-ből idéz. Az egész téma pedig — amit Grünbaum nem említ — igen gyakran a képzőművészetnek a tárgya; v. ö. Mihalik József, A bor hatásának allegóriái a régi ötvös műveken (Archaeol. Értesítő 1899., XIX., 196); valóban mulatságos nézni, mily drasztikusan állítja elének a művész a bor hatását. A művészeti alkotás nem indul ugyan ki Noé legendájából, inkább úgy látszik, hogy

görög-latin a motivuma, mégis bizonyára vonatkozásban áll a bibliához csatlakozó legendával, sőt az is lehetséges, hogy épen a művészetnek ilyenmü alkotásai adták meg az impulsust ama midrás keletkezésére.

Cham azonosítása Zoroasterrel sokkal régibb, mint P. Comestor és a Grünbaum által fölhozott egyéb auctoroknál (199. l.); Chorenei Mózes már Berosusra vezet vissza, de ismerte már legalább Alexander Polyhistor is (Freudenthal, Hellen. Studien II, 224), más forrásokat én állítottam össze (Nemzeti Krónik. bibliai vonatkozásai 34. l.). Amit pedig Grünbaum Szerugról (Σερουχ) idéz, jobban megvan Suidasnál a Σερουχ cikkben. Nem kifogásnak, hanem csak kiegészítésnek mondom. »Probetage« (227. l.), azaz, hogy bizonyos napok időjárásából következtek a többi napokra, szintén kiegészíthető (legközelebb szólni fogok róla a hamburgi »Mitteilungen« című folyóiratban).

Sajtóhibák: 49. l. Handungen olv. Handl. — 127. l. erhebt olv. erbeht. — 198. l. 26. sor olv. επαξάμενος. — 419. l. 10. sor egy zum törlendő.

Budapest.

DR. KRAUSZ SÁMUEL.

IRODALMI SZEMLE.

Zetterstéen K. F. az upsalai egyetemi könyvtár héber és aram kéziratának jegyzékét tette közzé (Verzeichnis der hebräischen und aramäischen Handschriften der kgl. Universitätsbibliothek zu Upsala. Lund, 1900), a mely összesen 38 számot foglal magában és a melynek egy részét Neubauer A. a Letterbode II. évfolyamában már ismertette. Az első 10 szám bibliai codex, részben targummal, 11—17. homiliák és kommentárok, a többi túlnyomóan liturgia és kabbala. A jegyzék inkább külső leírás és nem vall szakismeretekre. Az I. számban 9. lapon ezt találjuk: »Am Ende folgendes Gebet: ברוך אתה יהוה אלהינו מלך העולם אשר וי, hiszen ez rendes bekezdő formula minden benedictionnál? A וי, melyet szerző még háromszor használ (XXI. és XXXII.), csak bibliai versnél alkalmazható, máskülönb en וי-t kell írni. Ezenfelül még különös a XXI. számban ez az idézet וי נשאלת ידים וי, hisz ott vége van a benedictionnak? A XI. számnál

בסוקי חורר és ép így a prófétákról és Chajjé Szára szakaszról kétségtelenül mászorétikus adat. De miről? Talán a versek számáról; ez nem illik a Chajjé Szarához, hol csak egy számról lehetne szó. Szükséges valamely közelebbi adat. A ררוש (XII—XIV.) nagyon általános. Úgy látszik, kabbalistikus homiliák. A tartalomból minden bizonynyal a szerzők is megállapíthatók. A XV. kéziratban egy lapon van ארוך המן לברוך עם על דלה ידע בין ארוך המן לברוך, mire szerző Eszter III. l. s köv. versekre utal, a mi igen furcsa. Természetesen a talmudi szabályra kell utalni, mely szerint az ember köteles purimkor annyit inni, hogy ne tudja megkülönböztetni a »átkozott legyen Hámán«-t az »áldott legyen Mordechai«-tól (Megilla 7b). Van-e még nép a világon, melynek meg kell parancsolni, hogy igyék? A zsidók azonban mai napig sem képesek felfogni, hogy az ember oly tökrészeg lehessen, hogy ne tudná megkülönböztetni Hámánt és Mordechait. A szóban forgó tételre tehát magyarázatot kell keresni és találnak is, a melyet azonban rendesen már józan állapotban is nehéz megérteni. A XVI. sz. utóversében az áll: »az Isten segített engem, hogy megkezdjem és befejezzem e magyarázatokat a 24 könyvre általában«; azután »megkezdtem 5354. év Áb hó előnapján« (בער"ה מנה) = Áb hó, mit szerző, ki a pótlékokban a XXX. számnál »den 12. Menachem 5358« említi, talán nem tudott); a 423. lapon szintén található ez az évszám אני ודעי mint פרט. Az akrostichon Gerson bar Nathan. Ha őt szerzőnek vesszük, mint Zetterstéen, akkor fel kell tételoznünk, hogy alig két hónap alatt ily rengeteg kommentárt írt, ami hihetetlen. Valószínűbb, hogy Gerson csak másolója a kommentárnak. Miután 5354. Áb hó említettik, nincs kétség, hogy 1594. évben készült, hibás tehát 1593/94. irni. Említésre méltó, hogy az upsalai könyvtár birtokában van egy nagy kéziratot munka, melyben Mózes ben Áron Kóhén krakói zsidó, keresztény néven Kemper János, a kereszténység és a kabbala megegyezését bizonyítja. Van benne pl. שער המשיה שער השליש, שער מטרוין. Ugyanettől a szerzőtől megvan az Újtestamentom héber fordítása. A mysticismus és a kereszténység között tényleg sokkal több a kapocs, mint a csodarabbik és a modern hitrokonok gondolják. A XXVII. sz. leírt עין חיים (Luria műve) teljesen azonos a nyomtatottal, kár volt részletezni.

A kritikusok eddig egyhangúlag az I. Makkabeusok könyvét tartották a megbízhatóbbnak, utójára *Kautsch E.* az általa kiadott »Die Apocryphen etc.« cz. gyűjteményes műben. Főkép arra alapítják ezt a véleményt, hogy az 1. könyvben kevesebb a csodás elem mint a 2-ban, továbbá nagyobb korra terjed ki és valószínűnek látszik, hogy szerzője, mint a hasmoneus dynastia barátja, hivatalos forrásokot használt. Niese B., Josephus kiadója és a »Geschichte der griechischen und makedonischen Staaten« szerzője, tehát hivatott kritikus, a 2. könyv régi szerzősége (125 ante) és hitelessége mellett tör lándzsát. Minthogy ez a könyv Kyreai Jason kivonatának vallja magát, ezt az írot jellemzi, ki művét 161 és 125 között, az utolsó elbeszélte esemény és a kivonatkészítés éve között írta. Érdekesen bizonyítja N., hogy az egykorú pogány görög történészek époly rhetorikus irályt és époly csodás elemeket használnak, mint Jason és elesik a kritika főargumentuma a II. Makk. későbbi szerzősége mellett. A mű jellemzése és az egyes események vizsgálása igen tanulságos. Csak az I. Makk. könyvének kritikája látszik mesterkéltnak. Igaz pl. hogy ez bibliai kifejezéseket használ, de ebből nem következik semmi hitelessége ellen. Merésznek látszik az a bizonyítás is, hogy már a héber eredeti a görög történetírás befolyása alatt állott. Nem hihetjük azt sem, hogy Matathiás, kit a II. Makkab. k. nem említ, mintegy utólag lett költve és hogy Chasmon mint ősi I-ben szándékosan van elhallgatva, hogy a makk. dynastia nem tiszta papi származását homályban tartsa. Valószínűbb, hogy Chasmon mint ősi a könyv elején adott családfából kiesett. Ezt látjuk Szirach könyvében is, hol a szerző családfája a görög fordításban megrövidült és ez a szokás a talmudban is. Hogy Chasmon mint őst, ha ugyan személy volt, nem titkolták, eléggé mutatja a zsidó hagyomány, hol a családot soha másképp nem nevezik. Hisz az egész makkabeus név, a mely eredetileg csak Juda mellékeve, a palesztinai zsidók között bizonyára sohasem alkalmaztatott az uralkodó családra és a héber-aram forrásokban elő sem fordul. Lehetne még több állítás ellen kifogást emelni, de ez mit sem von le a »Kritik der beiden Makkabäerbücher« (Berlin 1900, lenyomat a Hermes 35. kötetéből) cz. irat érdeméből és érdekességéből. Még egy megjegyzést nem hallgathatunk el. E mű olvasása közben némelykor a pilpul jutott

eszünkbe. Azt hisszük, hogy ez az emberi elme egyik sajátosága, a mely nem ismer sem felekezetet, sem szakmát. Vannak történészek, kik nem talmudisták és mégis mepalpeloznak, akár csak a jogászok és az ujságírók, kik egyebet sem tesznek. Persze gyakran gyengén.

Ha zsidó ügyekben nem szünne meg az emberi ész, csodálkozni lehetne azon, hogy több mint másfélezer éven át a kereszténység alapiratait az ezen iratokkal egykorú zsidó történet és irodalom ismerete nélkül akarták megérteni. Hisz a keresztény vallás alapítója, terjesztői és első közséjei zsidók voltak. Az evangéliumok az agáda termékei, még pedig mind formailag, mind tartalmilag. A mi a görög eszmevilágból beléjük csöpögött, az éppen csak egy csepp. A zsidóság, ez a vallásos nép, sohasem volt egységes gondolkodású; kebelében a legkülönbélebb vallások érzelmek és eszmék vetődtek fel és találtak hívekre. A messiási eszme sokféle alakban szállotta meg a lelkeket, különösen az időszámításunk előtti két és annak első századában. Egyik alakja az volt, a mely a keresztény hithez vezetett. Nyomatékosan hangsúlyozza ezt újra *Baldensperger W.*, a protestáns theológia professora, kis iratában: »Das spätere Judentum als Vorstufe des Christenthums« (Giessen 1900). Helyesen emeli ki azt is, hogy a kereszténység megalapítói még a bibliát is — Ó-Testamentomról akkor szó se volt, mert nem volt még új — csak a zsidó hagyomány szemüvegén át olvasták. B. hiába erőlködik, hogy az új szektában valami új eszmét fedezzen fel, mert a trinitást kivéve, valamennyi élt a zsidóságban. Még a Pál-féle törvény elleni oppositio is. Felette érdekesek e szempontból B. befejező mondatai, melyek így hangzanak: »Denn das Originale im Christenthume sind nicht sowohl die einzelnen Lehren oder überhaupt die Predigt Jesu als vielmehr sein persönlicher Glaube, seine religiöse Lebensfülle. Wenn er im übrigen alle nach seinem wissenschaftlichen Dafürhalten geschichtlich constatirbaren Brücken zwischen dem Judenthum und dem Urchristenthum geschlagen hat, sieht sich der Historiker veranlasst, vor der persönlichen Art dieser geschichtlichen Individualität Halt zu machen. Das Räthsel bleibt eben diese Person, ein Räthsel nicht im kirchlich metaphysischen Sinne

des Zusammenseins von zwei unvereinbaren Naturen, sondern im historisch psychologischen Sinne eines unbegreiflich tiefen Glaubenslebens«. A zsidóság azonban Mózeset is embernek tekinti, sőt megengedi, hogy életében hibázott is.

*

Büdecker utikönyvei előnyösen ismeretekes és nem szorulnak ajánlásra. A legsikerültebbek közé tartozik az a kötet, a mely Palesztina és Syria kalauza. Szerzője Socin, az elhalt ismert tudós; az 5. kiadás Benzinger, a szent föld jeles ismerője, keze alól került ki. (Palästina und Syrien. Fünfte verbesserte und vermehrte Auflage. Leipzig, 1900.) Minthogy a Kelet egy évezred alatt sem változik annyit mint a mai Nyugat egy emberöltő alatt, a mai Palesztina leírása sok tekintetben, különösen a szokások és az életmód tekintetében, az évezredek előtti állapotokat tünteti föl. Így pl. a vendég tiszteletére még most is levágnak egy juhót, mint Ábrahám egy borjút, stb. Csak két évszak van, a mit a talmud »a nap és az eső idejének« nevez. Az ég igen tiszta és számtalan csillag ragyog; innen származik a bibliai kép a csillagok sokaságáról. Palesztinában vannak szerzetesek, kik nem esznek húst. Ilyen jámborok a régi zsidók között is voltak és a keleti kabbala hatása alatt keletkezett chaszidizmus némelyik híve ma sem eszik húst. Az ima befejezésekor a mohamedán fejét vállán át jobbra és balra, hátra hajtja (LXXXV). A tefilla végén ez a szokás a zsidóknál is megvan. A mohamedán ilyenkor az oldalán levő két árangyalt üdvözli. Az ima előtt mosdani kell, a pusztában homokkal is végezhetni ezt a mosást (LXXXIX). A zsidó törvényes szokás szerint szintén lehet a kezét víz helyett a falhoz dörzsölni. Sok példával illusztrálhatnánk még, hogy milyen sokat tanul az ember, ha a Büdeckerrel utazik a szent földre — szobájában. A műnek elismert tudományos becsé van. A közölt legujabb statisztikai adatok szerint a szent földön több mint 100,000 zsidó lakik, az összlakosság 1/6-a. Tulnyomó többségben a zsidók csak Jeruzsálemben vannak, körülbelül 50,000. Syriában a lakosság ritkább, a német birodalom népességi sűrűsége mellett elférne benne 25 millió ember, a jelenlegi lakosság csak 3 millió. Itt a cionisták alapíthatnak telepeket.

*

Schwarz A., bécsi rektor, a Kal-Váchomerről terjedelmes monografiát tett közzé az igazgatása alatt álló szeminárium Értesítőjében e czimen: »Der hermeneutische Syllogismus in der talmudischen Litteratur. Ein Beitrag zur Geschichte der Logik im Morgenlande«. (Bécs, 1901.) A 3 részre és 13 fejezetre tagolt munka a nagy kiterjedésű anyag — körülbelül 900 ʔ — tanulmányozásán épül föl. Az első rész az összes methodologusok állításainak ismertetését és kritikai megvilágítását adja. A második rész a KV. történeti fejlődését tünteti föl, melynek három korszakát: 1. bibliai, 2. szóferi, 3. tannaitikus, különbözteti meg. A 3. rész főképp azt bizonyítja, hogy a KV. lényegében azonos Aristoteles syllogismusával. Egyszeri olvasásra, behatóbb tanulmányozás nélkül, az a benyomásunk, hogy a nagytudomány szerzőnek igaza van az eddigi elméletek bírálatában. Széles filozófiai ismeretekkel és éles elmével bizonyítja, hogy a KV. a részletesről az általánosra való következtetés. A míg olvassuk, szerző varázskörében állunk és csakugyan elhiszszük, hogy a KV. azonos az aristotelikus syllogismussal, sőt különb nálánál, mert nincs meg benne amannak a hibája. Ha azonban a könyvet betettük és nélküle gondolkozunk, nem szabadulhatunk egy ellenvetéstől. Ha a KV. nem más mint következtetés a részletesről az általánosra és ha a tannák tudatosan így fogták fel, miért nem nevezték az általuk jól ismert פירט וכלל műszóval. Ugy rémlik előttünk, hogy Sch. fényes előadásával inkább rábeszéli az olvasót, mint meggyőzi. Ezzel a pár szóval azonban csak ketyünknek akarunk kifejezést adni és itéletünket az egészen új elmélettel szemben függőben tartjuk. A terminus Schwarz szerint קול וחומר (Kol Vachomer) és nem קל וח (Kal Vach.), két főnév és nem egy melléknév és egy főnév. Ez olvasás helyességét kéziratokból is bizonyítja. Hogy miért iratik — ritka kivétellel — defektive קל és miért olvassák általánosan Kal-nak, rejtély marad. A terminus keletkezéséről Schwarz »Die hermeneutische Analogie« cz. iratának ismertetésében azt a nézetet koczkaztattuk, hogy az a következtetés két legjellemzőbb szava. Pl.: שבת החמורה וכן וכן טוב הקל וכן טוב יום טוב. A קל műkifejezés tehát nem azt mondja, hogy a könnyűről következtetünk a nehézre vagy megfordítva, hanem csak azt, hogy ez oly következtetés, melynek anyaga »egy könnyű és

egy nehéz». Lehet tehát következtetés a minori ad maius és a maiori ad minus. Ezen felfogás mellett esik az a sokat vitatott kérdés, hogy miért nem neveztek: מקל הוסיף ומוסיף וקל stb. A פ' nézetiünk szerint a legrégebb szabály és azért áll Hillél 7 szabálya közt első helyen. Általában azt hisszük, hogy az említett szabályok sorrendje chronologiai értékű. A formula ומה הדין? אם וכו' ki: ומה הדין? אם וכו'. Rövidebben ומה אם és még rövidebben a föltétel kiesésével מה. Ha nem előzi meg ומה הדין? vagy ומה הדין? stb., akkor tényleg nem következik מה. A לא כל שכן, melyből כל שכן rövidítve van = nincs-e így minden, a mely ilyen? A fokozás a kérdő alakban van kifejezve. Schwarz szerint ez a kitétel így értendő: Nem bizonyítja-e minden, hogy így van. A nagyszabásu munkáról külön tanulmányt kellene írni, — mi néhány odatett megjegyzésünkkel csak hálánknak akarunk kifejezést adni azon sok tanulságért, melyet a szóban forgó műből merítettünk.

*

Luncz M. A., a »Jerusalajim« című negyedéves folyóirat kiadója, a szent föld tudományos ismertetését célzó gyűjteményt indított meg, melynek első kötetét Esztori Parchi »Kaf-tor Vaferach« című nagybecsű műve képezte. Az 1900-ban közrebocsátott második mű Schwarz József rabbi »Tebuóth Haárecz« című munkájának második kiadása. Ez a felette becses, Palesztina földrajzát és történetét tárgyaló munka német és angol nyelvre is le van fordítva. Az új kiadás több irányban mondható javítottnak. A javítások részben a rég elhunyt szerzőtől és részben a kiadótól származnak, ki a szerző életrajzával is ellátta. Schwarz német származású volt, ki azért vándorolt ki Palesztinába, hogy az ősök földjét a helyszínen tanulmányozhassa. Minthogy nemcsak a szentírást, hanem a hagyományt is alaposan ismerte, munkája oly előnyökkel ékeskedik, melyek a nagyarányu Palesztina-irodalom egyéb termékeiben nem találhatók. A héber stylus is igen szép, úgy hogy ez a munka nemcsak hasznos, hanem élvezetes olvasmány is. Ára mindössze 5 frank és megrendelhető a kiadónál.

*

König E., a héber nyelvtudomány első rangu képviselője, »Hebräisch und Semitisch« czím alatt (Berlin 1901) oly munkát adott ki, a mely a sémi nyelvek történeti grammatikájának

alapját kívánja lerakni. Beszél az összes sémi nyelvekről és egymásközi viszonyokról. A 10 fejezetből álló munkából kiemeljük a következőket.

1. Über den Ursprung der Sprache.
2. Über die Hauptrichtung des Sprachlebens und den Weg zu ihrer Erforschung.
3. Grundtendenz der Entwicklung im Semitischen.

Érdekes, hogy a szerző mikép egyezteteti össze azon nézetét, hogy a héber nem a legrégebb nyelv, a szentírás idevonatkozó kijelentéseivel. A főkérdés persze az, hogy a sémi nyelvek történelmileg mikép következnek egymásután és hogy felvehető-e egy ős sémi nyelv. Ezekről a problémákról és sok egyébről szokása szerint kutatva-vitatta beszél K.

*

Hartmann Ph. D. »Das Buch Ruth in der Midraschlitteratur« (Frankf. a. M. 1901) adalék a szentírás magyarázat történetéhez. Forrásai nemcsak a midras, hanem az egész hagyományos irodalom, ideértve a targumot, sőt a Pesitát és az arabs fordítást is. A bevezetés szől Ruth könyve személyeiről stb. Az irat derekát a versről-versre haladó midras, targum stb. megjegyzések felsorolása alkotja. Lapozgatás közben azt a benyomást nyertük, hogy szerző alaposan dolgozott. Kívánatos, hogy a Szentírás más könyvei hasonló módon dolgoztassanak fel, hogy a hagyomány értelmezései szélesebb körnek váljanak hozzáférhetőkké.

*

Alapos Ratner B. kiadása סדר עולם רבה (Wilna 1897), melyhez az anyagot kéziratok, régi nyomtatványok és a hagyomány irodalma szolgáltatották. R. a modern tudomány elveit követi munkájában: semmi frázis és semmi psetli. Magyarázatai, melyekkel a szöveget megszakítás nélkül kíséri, kitünők és lehetővé teszik, hogy a kutató minden egyes helyről azonnal tájékozva legyen. A kiadó külön füzetben (Mebó etc.) értekezett a Széder Olam általános kérdéseiről. Jelenleg, mint levélbelileg értesít bennünket, sajtó alatt van egy munkája a palesztinai talmudról, melynek nagy várakozással nézünk elébe.

*

A 4. Ezra érdekes apocryph irat, a mely viziókban adja elő a jövőt, tehát apokalyptikus könyv, időszámításunk első

százada végéről. *Schiefer F. W.* vallástörténeti szempontból dolgozta fel »Die religiösen und ethischen Anschauungen des IV. Ezrabuches im Zusammenhange dargestellt« (Lipsee 1901) című iratában. Hét csoportra osztja az anyagot, melyek a következők: Isten, a szellemek világa, kosmogonia és kosmosophia, mythológia, az ember, messiástan, eschatologia. Mindezekről oly nézeteket vall a IV. Ezrakönyv, melyek a talmud és midrasban szintén találhatóak. Az apocryph iredalom illusztrálása a nevezett forrásokból igen hálás téma volna. Eddigélég még igen kevés történt. Természetes, hogy ily összehasonlító tanulmány a zsidó hagyományra is sok fényt derítene. A IV. Ezrakönyvet különben Gunkel H. dolgozta fel nagy alaposággal Kautsch »Apocryphen und Pseudepigraphen d. A. T.« című gyűjteményes művében és külön is, úgy hogy egy talmudista az anyagot készen találja.

*

Renan népszerűvé tette a sémi népek jellemzésének témáját, a mely körül már nem egy csatát vívtak, mert a tudományos antisemitizmus gyökere tulajdonképen ebben a kérdésben rejlik. A meglevő kutatások alapján *Köberle J.* »Die geistige Kultur der semitischen Völker« című előadásában (Lipsee 1901) megrajzolja a sémi népek kulturájának képét, vagyis inkább ezen népek szellemi tehetségeit. Luzzato S. D. állította fel azt a tételt, hogy a zsidó szellem aphoristikus, míg a görög szellem systematikus. Lényegében K. is azt a fundamentális különbséget állítja fel a sémi és árja szellem között. (I. 16. lap.) A zsidóságot találoán jellemezhetjük K. szavaival: »Vor allem begnnet uns fast überall gleichzeitig grosse Leidenschaftlichkeit, glühend heisses Gefühlsleben verbunden mit einem überaus scharfen, nüchternen Verstand, der ebenso aufs Praktische gerichtet, wie zu scharfer Abstraction fähig ist« (I. 13. lap). A sémi nyelvek főképp a vallásos érzelmek kifejezésére alkalmasak. (22.) Nem az arabok voltak az elsők, kik iskolákat állítottak fel (26. lap), hanem a zsidók, kiknek már 2000 év előtt voltak iskoláik. Igaz, hogy ezek az iskolák vallásos célból állítottak fel, de az európai iskolák szintén vallásos ismeretek terjesztésére alakultak és ezen jellegük még 200 év előtt is élesen kidomborodott. A gyalázó versekhez (28.) megjegyzendő, hogy a szapulás a zsidóknál is virágzott és a »másab

léczim« (Zsoltár I, 1) bizonyára ilyen gyülekezeti jelöl. Előadása végén (49) K. szóról-szóra ezt mondja: »Alles in allem lässt sich nicht bestreiten, dass an bleibenden geistigen Gütern die Menschheit dem kleinen israelitisch-jüdischen Volk weit mehr verdankt, als der so glänzenden, aber rasch entschwindenden Kultur der Araber«.

*

A zsidógyűlölet fokozódásával szaporodnak a vérvádak. Az eszközök, melyekkel ezeket fabrikálják, nem oly közönségesek, mint a középkorban, midőn a gyermekhullát becsmépszék akár a rabbi lakásába és nyomban megjelentek nála a város vezetői, hanem egészen modernnek találunk egy megölt embert. Ki ölte meg? A zsidók! Miért ölték meg? Kell nekik keresztényvér a husvétii kenyérhez! És megmozdul a zsidófaló sajtó. Ezer bizonyítékot szolgáltat minden nap minden kéznél levő zsidó ellen. Az újságírók törvényszékké alakulnak, kik bírják és főügyészek, a tanukat már könnyen előteremtik. Ez a szomorú helyzet bírta rá Chwolson Dániel orosz tudóst, hogy orosz munkáját a vérvádról és egyéb középkori vádakról németre fordíttassa és az Irodalmi Hírekben közölt czim alatt kiadja. Chwolson D. zsidó volt, még pedig talmudista. Származását soha nem tagadta, sőt minden alkalommal előtérbe tolt. Művében lépten-nyomon hivatkozik arra, a mit ő mint zsidó hallott és nem hallott. Az igazság megvédésében sohasem rettentette vissza az, hogy ő zsidó volt, most pedig pétervári egyetemi tanár és akadémius. Szóban forgó munkája hivatalos véleményből keletkezett, melyet egy vérvád alkalmával tőle kértek. Nagy tudományos apparátussal operál, talán a legnagyobbal, melyet a zsidókat védő iratokban találni. A zsidók ellen írók persze a poklot is átkutatták, nem ritkán sok kötetbe öntötték ki mérgeiket. Chwolson az összes vádakot tárgyalja 362 lapos művében. A gyűlölet lélektanát sehol sem lehet annyi sikerral tanulmányozni, mint ebben a munkában, a hol tarka jelenségei sorra felvonulnak. Nincs az a badarság, melynek hívői ne akadtak volna, ha zsidók ellen lett feltalálva. A vérvád pl. 16-féle alakot öltött. A büszke ész foszlányokra oszlik, ha a »zsidó« megjelenik előtte. Chwolson művét melegen ajánljuk a sociologusok figyelmébe.

*

Dr. Carlebach E. »Die rechtlichen und socialen Verhältnisse der jüdischen Gemeinden: Speyer, Worms und Mainz von ihren Anfängen bis zur Mitte des 14. Jahrhunderts« (Lipce 1901) című monográfiája találó képet ad a nevezett községek külső és belső életéről. Stobbe ismert munkájának mintájára osztja fel az anyagot és szóba kerülnek a királyi védelem (Kammerknechte), az adóügy, a kereskedés és pénzügyletek, a lakóhelyek, a községi és törvénykezési viszonyok, a társadalmi helyzet és természetesen az üldözések. E nevezetes három község (שייט), melyek a 14. századig a német zsidó községek legtekintélyesebbjei és vezetői voltak, rég felköltötte a történészek érdeklődését, monográfiák sem hiányzanak. C. mindezeket felhasználta. Eredeti talán csak azon kérdésben, hogy mikor jött Olaszországból a tudós zsidó család Mainzba. A kép, melyet fest, sötét: a zsidó nem ember, hanem fejős tehén. Pénzt sajtolnak belőle a császártól a városi tanácsig. Ilyen sorsa volt a többi német községnek is. A zsidó községek monográfiái úgy hasonlítanak egymáshoz, mint a tojások. A fekete előítéletekhez járult a 14. század közepén a fekete halál, a melyet szintén a zsidóknak tulajdonítottak. A fekete halál megkímélte őket, a polgárok kiöldösték őket. Mind a három község kipusztult. Néhány évvel később azonban ismét laktak zsidók a 3 városban.

*

Gordon J. L. 25 éves írói jubileuma alkalmával, 1882-ben, az oroszországi héber irodalom barátai elhatározták, hogy a költő tiszteletére kiadják összegyűjtött verseit. E célra több mint 5000 rubelt ajándékozott néhány lelkes férfi. De a vihar, a mely az orosz zsidókra rátört, késleltette a nemes terv megvalósítását, úgy hogy csak 1898-ban láthattak napvilágot Gordon összegyűjtött munkái 6 kötetben, közönséges (olcsó) és diszkiadásban. Az 1. és 5. lírai verseket, a 2. és részben a 4. parabolákat (meséket kötött beszédben) és a többi költői beszélyeket tartalmaz. Gordon a héber költészet elismert mestere, sokoldalú, mély érzésű és gondolkozású költő. A משה-ról kis tanulmányt találunk, melyben főképp az aesopusi mesék elterjedése a zsidók közt állíttatik. A nem héber idézeteket sok sajtóhiba torzítja el. Az alanyi versek között akad szerelmi dal is, egyben a kedves bájai vannak nagy ügyességgel leírva.

Idegenszerűen hat. A versek pontozva vannak, itt-ott némileg feltűnően. Igazán élvezni ezeket a verseket csak azok tudják, a kik a bibliai és talmudi vonatkozásokat kiérik. Eposzaiban (Dávid stb.) a bibliai anyagot költői szabadsággal dolgozza fel. A gyűjtemény címe: כל שירי ידורה ללב נאראדן (Vilna 1898) és 3 rubelért kapható.

*

Az Irodalmi Hírekben említett műben Dr. Horovitz M., frankfurti rabbi, kiadja a régi frankfurti temető sírfeliratait, szám szerint 5934-et, melyek a szükséges lajstromokkal lettek ellátva. A halottak nem egy esetben beszélnek el azt, a mi az élők között történt és a minnek nincs nyoma az archívumokban, fellelhető a temetőben. Hogy csak egy dolgot említsünk, a zsidó lakosság számára következtetés vonható a fenmaradt sírkövek számából. Sok jeles férfi koráról ad felvilágosítást a frankfurti temető és ebből a szempontból már ezelőtt is több tudós használta fel Dr. Horovitz sírfelirat-gyűjteményét. Érdeemes munkát végzett tehát a jólismert tudós rabbi, midőn ezeket az epitaphiumokat egy vastos kötetben kiadta és nagy hála illeti meg a frankfurti községet, a mely a kiadást nagy áldozatkészséggel lehetővé tette. Dr. Horovitz kiadásához négy (nem hat, mint XLII. lapon hibásan nyomva van) értekezést csatolt. Kis bevezetés után értekezik a sírkő történetéről, azonban inkább halachikus mint archaeológiai értekezést ad. Felhasználhatta volna Löw Lipót észrevételeit (Graphische Requisiten I 17. és 18. fejezet és Ges. Schriften III 449—460); továbbá Luncz M. A. értekezését az általa kiadott »Jerusalajim« című folyóiratban. A 2. értekezés a régi temető leírásának van szentelve; a 3-ban »Zur Statistik« éles elmévé használja fel a sírköveket statisztikai adatok kikutatására és bizonyítja, hogy a frankfurti középkori városi tanács hamis adatokat jegyeztetett be a zsidókról, nevezetesen a zsidó adóról vezetett könyvébe. Dr. Horovitz műve jelentékeny forrás a zsidók középkori történetéhez.

*

A prófétaí inspirációt különféleképp magyarázták. Müller Miksa szerint egy belső szózatra hallgattak, mint mi is; Giesbrecht szerint oly ekstatisz állapotban vannak, melynek kíséző jelenségei a látás és hallás. Ezen és sok más feltevés

ellen *König E.* előadásában »Das Berufungsbewusstsein der alttestamentlichen Propheten« (Barmen 1900) azt bizonyítja, hogy a prófétákat, kik hivatásuk tiszta és biztos tudatában voltak, e világon kívüli szellem vezérelte. »In der Religionsgeschichte Israels ragt das Jenseits in das Diesseits herein. Deshalb bleibt auch dies nicht unerklärlich, dass innerhalb der antiken Menschheit nur das Volk Israel, nur dieses Volk der Religion par excellence wahre d. h. aus Gott entspringende Prophetie besitzen konnte.« So eröffnet sich in der Religionsgeschichte Israels ein Ausblick in eine übernatürliche Ordnung der Dinge« (27. lap). Ez az előadás egy sorozatban látott napvilágot, melyet egy »Traktat-Gesellschaft« ad ki. Valamennyi népszerű előadás szakembertől származik. Hasonló vállalat köreinkben is áldásos gyümölcsöket teremne.

*

Halevy Izsák, ki néhány év előtt »Dóróth Harisónim« című munkájának harmadik részét adta ki, a mely a gáoni korszak történetével foglalkozott, most közzé teszi a második részt egy 600 lapot meghaladó vaskos kötetben. H. ebben a 200—500-ig terjedő korszakot tárgyalja, tehát az utolsó tannának kezdű és a talmud lezárásával végzi. Munkája végig nagy polemia, főképp Grätz és Weiss művei ellen, a mi az olvasót tulságosan kifárasztja. Czélszerűbb lett volna a »német kutatók« tévedéseinek felderítését a jegyzetekbe szorítani, a szövegben pedig a talmudi korszakról saját kutatásai alapján tiszta képet festeni. A mű eleje és vége több fejezetének olvasásából azt a benyomást nyerjük, hogy H. a forrásokat — a két talmudot — teljesen kiaknázza és a Széder Hadórot számos elemi tévedését derítette ki. Érdekes és termékeny gondolat az, hogy a Jerusalmi egyáltalában nem lett szerkesztve. Innen van az, hogy benne a mondások pusztán egymásután következnek, minden összekötő kapocs nélkül és hogy egyes részek olyan helyeken állanak, hova nem valók. Helyes észrevétel pl. az is, hogy a Babilit nem R. Asi rendezte először, hanem már előtte is volt *סדר גמרי*, ő csak szerkesztette és lezárta. Végleges ítéletet még nem alkottunk magunknak és e sorokkal csak a figyelmet hívjuk fel a minden esetre nagy-szabásu műre.

ORSZÁGVILÁG.

JOM KIPPUR LONDONBAN.

Utazásom alatt, melyet az igazgatásom alatt álló jeruzsálemi árvaház érdekében tettem, úgy esett, hogy az engesztelő nap Londonban ért, a mit nincs okom sajnálni. Örökké emlékemben marad e nap. Ezt a Jom Kippurt oly ünnepélyesen ülték meg, a milyent még sohasem láttam. Azt hiszem tehát, hogy a tisztelt olvasók szívesen vesszék, ha elbeszélem, hogy az angol gentelmenek milyen mélyen gyökereznek még a zsidóságban.

A Great Portland Streeten fekvő Central-zsinagógában tartott Istentiszteleten vettem részt. Londonnak igen sok és nagy zsinagógája van, de a nagy ünnepekkor az ülések le vannak foglalva. Az idegen biztos lehet benne, hogy jegy nélkül be nem bocsátják, és én csak a véletlennek köszönöm. Hogy bejuthattam. Dr. Friedländer, a Jewish College (rabbi-szeminárium) rektora, ugyanis két zsinagógában bir üléssel, és szíves volt az egyiket rendelkezésemre bocsátani.

A Central zsinagóga külseje nem nevezhető szépnek: hosszú, magas ívezetű helyiség, a tetőn levő ablakokkal és asszonygalériával. Összesen — férfiak és nők — vagy ezren férnek el benne. Ha az olvasó erre gondol, oly kép áll előtte, a milyent az életben már sokszor látott, a nélkül, hogy Londonban lett volna. Hasonló épületek London többi zsinagógái is. De a mi a belső berendezést illeti, a kontinensnek egy zsinagógája sem mérkőzhetik Great Portland Street zsinagógáéval. A falak burkolata, a bima körüli művészi alabastrom-faragványok, a frigyszekrény körül lévő csillogó márvány, az óriási márványoszlopok, melyek a nógallériát tartják, a finom kiviteli padok drága fából — mindezek az idegen szemléltet megbűvölik.

A padok lépcsőzetesen emelkednek. A bima a középén van, ott olvasnak és előimádkoznak is. Tőle keletre 3 zártszék van az előjárók részére. Az énekkar a templom nyugati oldalán külön erkélyvel bír. Orgonája és vegyes énekkara csak a reformzsinagógának van.

A középhajó első padjában, a frigyszekrénytől jobbra, van Rothschild báró ülése, még pedig az első az övé. Délután 5 óraker érkeztek a fogatok és pont $1\frac{1}{2}$ óraker kezdődött az Istentisztelet, a mely este 10-ig tartott. Mindenkin, a 8 éves gyerekektől felfelé, frakk és cylinder van és valamennyi talitht vesz fel. A Kol Nidré háromszori eléneklése után következett a prédikáció, a mely nagy tetszést aratott, noha a szónok szabadjára eresztette a féket. Az ájtatosság ugy este, mint nappal valóban felemelő volt. Az Istentisztelet megszakítás nélkül kora reggeltől késő estig tartott. Neila előtt Singer rabbi, ki magyar születésű és London egyik leghíresebb szónoka, lelkes szónoklatot mondott, a mely 25 perczig tartott. A szónoklat annyira tetszett, hogy sokan megköszönték. Egyetlenegy ember sem hagyta el nappal a templomot. Neila után minden egyes a feje fölé huzta a talitht és hangosan kiáltotta 7-szer **ה' הוא האלהים** »Az Örökkévaló, ő az Isten«. A maarib befejezése után mondott kaddis mintegy jeladás volt a kivonulásra, melyet Rothschild is követett. Én pedig csak akkor vettem észre, hogy a lélekemelő napnak vége van, midőn egyedül maradtam a zsinagógában, melynek képe oly mélyen vésődött be emlékezetembe.

DR. GRÜNHUT LÁZÁR.

MTA. KÖNYVTÁRA
SCHEIBER
GYŰJTEMÉNY

KÜTFÖK.

290. sz.

HAMBURGER LŐB NÉMET-KERESZTURI RABBI
RABBILEVELE 1751. ÉVBŐL.

מזל טוב : טוב הוא : טבא להו :

בריש הרמנתא דמלכא עולאה, התאספו ראשי עם יחד שבטי ישראל היה האלוף קצני ראשים וטובים עדין והאלופי נבאים דמתא והאלופי ממנו אחד עשר אנשים.

אנשים ספונים והשובים וגם צרפו עמהם כל יחידו עם סגולה ועדה הקדושה המה בעלי סכומי להעמיד להם איש אלקים אשר ילך ויבוא לפני העם ה' בראש הצבא ואשר יורה להם הדרך אשר ילכו בה ואת המעשה אשר יעשו להאיר להם באור הורתו ובפלפולי הרפא ובשאר מדות שמנו חויל מרישא לסיפא ובהקהיל את הקהל והביטו בהבטה מלמטה למעלה בואת תורת העולה, עלה אר"י דבי עילאה ותתאה נבר בנובךן חריפין מוציא לאור תעלומת במילין יקירן מרגלאין ספרין וכל העם רואים הקולם ושומעים את הגשמע שמועה טובה תדשן עצם קול מדבר דבר על אופינו כאופי המראה פנים לכל הצד שוה כולם לטובה ויענו כל העם יחדיו ויאמרו אמירה נעימה להתקבל עליהם לה'יה הרבני המופלא בחכמי התורה כ"ש מפוארים במה"יר ל"ב המבורגר נר"ו שהוא נעת דין מצויני דקיק מפוארה דפראנ יע"א ואוהלו אחל ישרים יפריה וישגיה בעיניו פקוה כאשר כבר הוריה שמה כי ישם שואף ארח הוא ישכון בשמנת עווו בגבהי מרומים ירים ונשא להיות נשיא אלקים בתוכינו פה קהלתנו קיק צעלם וצל נכפיו יפרוש עלינו ולעשות משפט עמו דבר יום ביומו ויחוק בתורת ה' הולך וחוק מאוד ובכבודו יעמוד ימים רבים, ימים אשר יהיו בהם הפץ ואם הפץ ה' בני וצדק ושלום נשקו ביום נשק על פיו ישק כל עם ה' אלה על פיו יצאו ויבואו ובלעדו לא ירים איש את ידו להורות מרה הגדול יהיו ובשם שנכנס לברית להכרית על כל דברי המבוארים בשטר הקבלה הלז כה יהיו וכה יקום בקומה שיש בו בו הידור וברית כרותה לשפתים לדבר דברי הקהל שאין לקנין צריכין, והן הן הדברים הנערבין הרב המולל כמהורר אר"י ל"ב כימתורר והושע דין דקיק פראנ יע"א הוא מקובל פה קהלתנו מהיום על משך שלשה שנים רצופים להיות אביד צדק לדין דין אמת בדיני ממונות בין איש לרעהו כאשר שכבר נתחסד עמנו בכל אסקינו מדבר גדול

וקמן במשמע ובדיו יהיו מקל עון תפארה לנפש האדם לזון בדין באומר
 וחרם זממה' ולקטום אותו המסבד בממון הציו להשירה ידיו והציו לצדקה
 וכפי ראות עיניכם של האלופי ר"ח ועמ"ק יצו והמה מחויבים למועד על
 ימיו צדקו במשמעם התקדו אשר ירשם בפניכם הקהל דה' . גם את זה
 נאמר בכתבי תורה לכתבו אוריתו שיתן הרב אביד המל השמחה מעולה למועד
 לבני ישראל עדתי צאן קדושים הנטקו של בית רבן שלא ידיו מלאכת ה'
 בימי חיי אצל המלכדים' ומה גם מצאנו להיות טוב או חרה לרושם
 לעם ה' בכל שבת וישבת קודם מנחה שעה א' ולומר שיעור' הבני בביתו
 דהא ולהוכיח בתוספת מוסר ישמע חכם ויוסף לקח' כאשר שכל ימי השבע
 הביט מעיניו וסמך פרנסתהומו וביים השבת ויחם קהלו כולם לשמור דבריו
 העצמים . כה יהיו כל הימים . וכן יעשה הרב המל בכל עסקי קהלתו מה
 שמועד ליראת ה' בדרך כלל ופשי יהיו באיה אופן שדיו מרת טובו לדרוך
 שלום בין איש לרעהו שלא יהי שלדבת של קמטי ומייבי' יעלה בין עם ה' .
 ואת זה לעומת זה נעשה עשוי לשם שמעם ששכירות של הרב אביד המל
 יהי מקפדת הקהל דקהלתו יצו מדי שבועי ושבעו שני דתי רישיש' ובאותו
 שבוע שחל ייש בחמו ובשבת הכלה אשר ידירש כבדו לשל המל האלופי ר"ח
 כפי ראות עיניהם . גם מחויבים האויף קהל ליתן לרוב המל דיהו ציא ויבט
 לפי בתום על היוצאות הקהל יצו . וגם מקום בביתו לפ כבודו ובעות הנשט
 לאשתו הבנת על הוצאות הקהל יצו . ויאת ה' ראשת הנכה לבין ברכת התורה
 מדי שבת בשבת יהי חיוב לעלות לשלישי' ובאשר השנה ויחם בשירותי וכל
 הרגלים ויהיו דוקא ביום הראשון לן ביהו או בתל . ובאופן באם שחיה הקצין
 יהי יצו הוא לא כון ולא לוי או יהי תלמי' עלישי' לשת הרב אביד יצו' בשבת
 א' ויהיה יצו' בשבת ב' כזה אחר זה . אמנם כן יהי שיהיה הוא כון או לוי
 או יהי אביד יצו' ממד חיוב שלישי' לשת כניל . ובכיר האמנות וישב כיתוב
 השירות ובתוב יהי הכל שידן לרוב אביד המל לן מעסק משא ומתן ולידת
 ... ושתי מדידת קרקעי ומהלום מלמולה ומכלל זה נעשה באם שיוכתב
 על הכל יהי ידו המנהיג התום מלמולה ומכלל זה נעשה באם שיוכתב
 והתומים יצו' אחרים אוי אוקן ששירות וכו' יהי כשלין ומכונלין ונאמ' ונאמ'
 נחשבין ולא יתעב לוח דינא כלל לא באייה ולא בדי' . נחמה שבי קדושתו
 יהי כפי המנות המולה . גם את זה נאמר ונשנית עבתי הקבלת הרב אביד יצו'
 המבואר' במעלדין שהוא מקובל על שלשה שנים רצופים מה קהלתו ומה
 יתון כסאו לעד לא יכתיב ימים ושנים על שלשה שנים רצופים מה קהלתו ומה
 דהא קהלתו כדי לקבל אותו לאביד בקהלתו כמשך המון השמחה ונאמ'
 זה . וגם כה יעשה הרב אביד המל כניל ע"י השמש אשר יהי בימים היום והם
 האלופים קהל יצו' לא ישאו ויהנו בענין הקבלת אביד המל או יהי שותקו
 כהודאה דמי יהיו הרב אביד המל מקובל בקהלתו עוד על שלשה שנים
 רצופים בכל אופנים המבוארים בשטר הקבלת הרב המל . וכל המל והמבואר

Feleket :

ומבואר : ומה יהי
 מול טוב : טבא הוא

דאורייתא מחד שמעתי אליבא דהלכתא י"י פיה בש מפאדים כמורה לבי
 המבואר י"י אביד דקהלתו ק"ק צעולים יצו"א
 וענין מבוא' בתוכו . ויהל קיי ב"י רב יהי

במעלד' נעשה ע"י רובם ככולם רוב מנין' ורוב בנין בצירוף כל בעלי סמומי
 ויהיו עם סגולה' ויאוישר ויקוים בכל חוקף ועון ופדונו כלל חוקפי כה ועון
 לשטר הקבלה הלו כחוקף על מעשה הקהל הנעשה באספה אחת ודברי הקהל
 אינו ציריפו קצין ונעשה ונמנו כבי טוב ביים גימל שיהפסלו בו כי טובי הוא
 איה דוח השבועות לסדר ולפט וישמו את שמי על בני השבועות וישמו ונמי
 ורובם ויהיו לראי' מהומא וכו'ראו באנו אנתו ערות האלופים ראשם וסובים
 והאלופים ונאיים והאלופי' סמומי' מנהיגי' ערת ישורון' ויהשל מה קהלתו ק"ק
 צעולים יצו"א

וגם יעקב ביה מדברי זיל
 וגם אבני ביה לעמל
 וגם הקן יעקב במחר האשר לעמל
 וצל בניצבונת
 וגם לפסאז ביה יודא זיל
 וגם נחום בדידי יהושע זיל
 וגם משא בדידי ארי' לבי
 וגם נוסף בדידי יהודא כהן

וגם וזלף ביה איעוד זיל
 וגם הקן יצחק בן כמיה יודא
 וגם הקן יצחק בן אברהם
 וגם ישורן בן הרד אברהם
 וגם אליעזר בן בדידי נוסף
 וגם יעקב יהודה ביה אליעזר

היום יום ב' כיב מרחשון הקמפי' נאמאפי ר"ח צעירוף י"א אנשים והסכמו
 כולם כאחד לקבל ולהתדין כתב הרבנות על שלשה שנים רצופי' מיום המל
 ואלא נאמרו ונשנו לפיש הסתום האמרי' מעול דהו מה שזכור בכתב הרבנות
 באותו שבוע שחל י"ש בחמו ובשבת הכלה אשר ידירש הרב יכבדו הקהל לפי
 ונפי ראות האלופי' ר"ח ונפי ראות עיניהם הסכמו דעת הקהל המל שיהיה זה
 כבי יתון לרוב לפני דירשה סך שני' והובי' מקופת הצדקה מנכאים דמתא ר"ח
 של פסח שחל לן אחא אפה קמחא דפסחא וקמחא דקמחא יתון לו ככל אחר
 ומה יהי בעל אחד לוח השבועות דהי' . וכמה הסוכות ושמיני' עצינה ילו שני
 שפולין ועולה לשנה אחת המישה כפולין' כפי שניות הנזכר בבנה הרבנות
 הרב יהי הכרב כסל' יהי דקא שירות אבל ח"כ יהי' בחוקף ועון עם כל
 הנאמנים בו המל נעשה באספה ביום המל ולהיות לראי' באו הקצני' האלופי'
 ר"ח ע על החתום ביום המל .

A ZSIDÓK ÚTADÓJA ZEMPLÉN VÁRMEGYÉBEN
1811-BEN.

1811-ik esztendőben Szt-Mihály havának 24-ik napján tarttatott Közgyűlésben A Banko czedulák értékének Le szállítása tekintetéből jelentette a Sur. Másod alispány, hogy mivel a megyebéli Zsidóság eddig az Utak 's minden közönséges Vármegye munkáját pénzbe az az 6000 hat ezer R forintokba váltotta fel. ezen summa penig már most elégséges ezen munkák váltóságáért nem lenne, kérvén a megyét, hogy ezen Tárgyba nékie ujj utasítás adattasson.

Mellyre, minthogy ezen Megye a szegény adozó nép (a kik közzé számlálatnak a Zsidók is) felleggelése tekintetéből a mult Katonai Esztendőre t. i. e folyó esztendő oktober utolsó napjáig a Házi pénz Tárba befolyó adót nem öttszörött, a mult Katonai Esztendőre ezen Zsidók által fizetett summa is tsak a régi értékébe vétessen meg, hanemha az öttszörött Domesticca Cassa dolgába ezentúl valami végzés találna következni, a jövendőre penig meghagyatik a Jelentést tevő másod alispánynak, hogy a Zsidóságott maga eleibe idézvé, ő töllük tudgya meg, mire hajlandóbbak légyenek, ezen 6000 forintból álló summát az ujonnan Folyamatba teendő pénzbe lefizetni az az Váltó czedulákba esztendőndént 6000 forintokat fizetni, vagy peniglen az uti és egyéb ehez hasonló terheket, úgy valamint a többi adófizetők in natura megtenni? Kötelességül tétetvén azon Surogatus másod alispánynak, mely szerint a kivevendő nyilatkoztatását a megyebéli Zsidóságnak a legközelebbi Gen. gyűlés eleibe mutassa bé. Kiadattatott Tekintetes Nemes Zemplén Vármegye Fő Notar S. Soos László által.

Az ennek következtében megtörtént megállapodásról következő német szövegű, zsidó aláírásokkal ellátott szerződés jött létre:

Endesgefertigte geben zu wissen und bezeugen hiermit, dass wir dem Inhalt des löbl. Comitats-Beschlusses zufolge und vermög geschlossenen Vertrag mit Gnädige Herrn Thomas von Horváth Surrogirte Vizegespan in Rücksicht der Erlösung sämtlicher Comitats-Arbeiten, nämlich: Wegarbeit, Forspann und Brieftragen verpflichtet sind 4500 sage Vier Tausend Fünf Hundert Einlösungsschein zu entrichten, jedoch so, dass selber Vertrag durch Verlauf dreyer ¹⁾) geltend sey.

Sig. Ujhely den 21 April 1812.

¹⁾ Érdekes, hogy a Contractusban a »Jahre« szó kimaradt.

נאום אברהם טייטלבוים ממאדי	Teitelbaum Abraham (Mád)
אישל סגל הארמשטיין מפאטאק	Harstein Ansel (Patak)
היק שמואל פראפער מומונא	Propper Samuel (Homonna)
היק יהודא דייטש ¹⁾	Deutsch Pinkesz
היק יואל ראשען בערג מדארברין.	Joël Rottenberg (Dobrin)

(P. H.)

Coram me Thoma Horváth de András Com. Zempl. etc.

A Zemplénvármegyei levéltárból 193. pócz, 39. sz. a. (bevezetve az 1812. évi 138. kötet 475. lapján.)²⁾

Közli: DR. FRIEDLIEBER IGNÁCZ.

¹⁾ Az illető a megye székvárosában lakott, azért feleslegesnek találta megjegyezni, hogy sátoralja-ujhelyi.

²⁾ Az Index következőképen regisztrálja az ügyet: »A zsidó nemzet az utak dolgozását penzel felváltván, az erről szöllő Contractus az Archivumba tétetett.«

VEGYESEK.

Irodalmi hírek. Megjelent és beküldetett: *Dr. Grünhut L.*, Széfer Hálikutim. V. Jeruzsálem, 1901. (Héber nyelven.) — *Dr. Schwarz A. Rector*, Der hermeneutische Syllogismus in der talmudischen Litteratur. Ein Beitrag zur Geschichte der Logik im Morgenlande. Bécs, 1901. (A bécsi rabbiszeminárium Értesítőjében.) — *Dr. Horovitz M.*, Die Inschriften des alten Friedhofs der israelitischen Gemeinde zu Frankfurt a. M. *Erf. a. M.*, 1901. — *Dr. Chwolson D.*, Die Blutanklage und sonstige mittelalterliche Beschuldigungen der Juden. *Erf. a. M.*, 1901. (Oroszból fordítva.) — *Rattner B.*, Széder Olam Rabba. *Wilna*, 1897. (Szöveg és jegyzetek.) — *Dr. Weiszbürg Gy.*, A biblia könyvei, tartalmi ismertetés bevezető fejezetekkel és szemelvényekkel. *Budapest*, 1901. — *Dr. Frisch A.*, Szemelvények a Zsoltárok könyvéből, bevezetéssel, tárgyi és nyelvi magyarázatokkal. *Budapest*, 1901. — *Milhoffer S.*, A régi zsidók gazdasága. *Kassa*, 1901. — *Füredi J.*, Magyar nyelvhibák javító és magyarázó szótára, tekintettel az okszerű helyesírásra. *Budapest*, 1902. Ára 2 korona. — *Ugyanaz*, Magyar Rimszótár. *Budapest*, 1902. Ára 1'50 korona. — *Bloch M.*, A mózesi-talmudikus bűnvádi eljárás. *Budapest*, 1901. (az orsz. rabbiképző-intézet Értesítőjében.) — *Bánóczy J.*, Az orsz. izr. tanítóképző-intézet Értesítője a 43. és 44. tanévről. *Budapest*, 1901. — A dunántuli rabbiegyesület egyetemes, részletes hittani tanterve. *Szombathely*, 1901.

Kornfeld Zsidmond vezérigazgatót súlyos csapás érte fia Kornfeld György ügyvédjelölt elhunytá által. A köztisztelőtben álló férfi iránt a részvét általános.

Rabbiválasztások. Dr. Kis Arnold (Veszprém) Budán főrabbiává és dr. Edelstein Bertalan, az orsz. rabbiképző-intézet végzett hallgatója, szintén Budán rabbivá választatott.

Az országos rabbiképző-intézet idei Értesítőjéből veszszük a következő adatokat: A növendékek száma 70 volt, 17 felső és 53 alsó tanfolyambeli, kik közül évközben elmaradt 8. A tanulók segélyezésére 9200 koronát fordítottak. Az Écz-Chajim vagyona kerek összegben 140,000 korona. A végzett hallgatók közül dr. *Blumgrund N.* Nagy-Abonyban, dr. *Hers-*

kovics M. Somogy-Szillben rabbivá és dr. *Weiszkopf A.* Rozsnyón hitszónokká lett megválasztva. A könyvtár ajándékozások és vételek útján jelentékenyen gyarapodott. A vallás- és közoktatásiügyi miniszter dr. Blau Lajost állandó könyvtárnokká nevezte ki.

Orosz Rabbiszeminárium. Ez a hosszú évek óta vajudó ügy most végre dülőre kerül, mert az ügyért az orosz közoktatásiügyi kormány száll sikra.

Zsidó hagyomány keresztény egyház számára nem ritkaság. A párisi Rothschild a felekezetek lelkesének félmillió frankot testált. Ebből a zsidó és a protestáns lelkesek 150,000—150,000, a kath. klérus 200,000 frankot kapott.

A londoni szefard község fennállásának 200 éves jubileumát ünnepelte. A községet Spanyolországból és Portugáliából kiűzöttek ivadéakai, köztük sok marannos, alapította. Az askenaz zsidók, kik most a főközséget alkotják, később vándoroltak be.

A prágai régi temető, a mely ritka nevezetesség, a városzabályozás folytán részben lebontatik.

Pályadíj. Tencer Pál a zsidók történetére kitűzendő 2500 koronás pályadíjat összegyűjtötte és átadta az I. M. I. T. igazgatóságának. A hiányzó 700 koronát Bosán Jakab, pesti előljáró egymaga adta.

Frigyes özvegy német császárné fenkölt gondolkozású nő az antisemitizmust mélyen megvetette. Több berlini zsidó intézménynek haláláig protektora volt és, nem egy izben nagyobb adományokkal tüntette ki őket. Áldás emlékére.

A bécsi rabbiszemináriumnak, mint ezidei Értesítőjéből látjuk, 25 hallgatója volt (1 rendkívüli), származásra 10 galicziai és 1 magyar. A Schorr O. H. nagy alapítványból 16 hallgató 600—600 koronás ösztöndíjban részesült. Az intézetnek csupán felső tanfolyama van; olyanok számára azonban, kik az intézetbe be akarnak lépni, de a szükséges theologiai előképzettséggel nem bírnak, előkészítő tanfolyamot tart fenn, melyben bibliát és talmudot tanít *Friedmann M.* lector. E mellett különálló hitoktatói kurzus van, melyet dr. *Büchler A.* vezet.

Zsidó statisztika. Az egész világon összesen 11,242,665 zsidó van. Ezekből lakik Európában 9,351,730; Ázsiában 368,000; Afrikában 403,800; Amerikában 1,103,135; Ausztráliában 16,000. Az összlakossághoz aránytva legsűrűbb a zsidó lakosság Marokkóban (30 százalék), a legritkébb Belgiumban (0'06 százalék). A »Jewish Year Book« részletes számítás után jut ezekhez az eredményekhez.

A falasák abesszíniai zsidók, és körülbelül 200,000-en vannak. A zsidó-missió most ezekre is rávetette magát, minden évben állítólag 100-at térítenek meg. Mibe kerül 100 falasa?

Dr. Steiger Lajos, a pesti hitközség helyettes titkára, élte delén elhunyt. Hivatásán kívül a zeneművészetnek élt és folyóiratunk is közölt tollából zsidó zenetörténeti czikket. Aldás emlékére.

Zsidó munkástelep Berlin mellett. A vándorkoldulás megszüntetésére nagy munkástelepet létesítettek a német zsidók. Egy emberbarát lovagbirtokát ajándékozta e célra; az épületekhez szükséges összeget a Jewish Colonization Association adta kölcsön; 14.000 márka évi szükségletet pedig évi járulékokból fognak fedezni. A telep a legújabb vívmányok szerint van berendezve. Mindenféle munkára fogják a koldulót és addig tartják a telepen, míg alapos a remény, hogy kenyerét megkeresheti. Ekkor azt az összeget, melyet munkájával a telepen keresett, kikapja és a zsidó munkásközvetítő-egylet munkát szerez neki, úgy hogy gazdaságilag ismét önálló lesz. A »snorrerek« az egész német birodalomból erre a telepre fognak kerülni.

Dr. Grünhut Lázár, tudós munkatársunk, az igazgatása alatt álló jeruzsálemi zsidó árvaház érdekében fővárosunkat is meglátogatta.

Zsidó képviselők. Az új képviselőházban 16 felekezettinköz tartozó képviselő lesz. A szabadelvű párt tagjai: dr. Beck Marcell, dr. Heltai Ferencz, dr. Mandel Pál, dr. Nagy Sándor, dr. Neményi Ambrus, dr. Neumann Armin, Révai Mór, Sándor Pál, Weisz Berthold, Vészi József és Wolfner Tivadar. A függetlenségi Kossuth-párt tagjai: dr. Bakonyi Samu, dr. Barta Ödön és dr. Reich Aladár. Dr. Visontai Soma az Ugron-párthoz tartozik, dr. Vázsonyi Vilmos pedig demokrata párti.

Az orsz. izr. tanítóképző-intézetnek a lefolyt tanévben 150 növendéke volt. Képesítő vizsgálatot tett 24 intézeti növendék és 8 idegen. *Dr. Bánóczy J.* igazgató buzgólkodása folytán a tanulók segélyezésére 1895-ben külön Egylet alakult, melynek jelenleg 26.000 korona vagyona van. Az egylet évi tagsági díja 4 korona. Bánóczy igazgató, ki az Értesítőt, a honnan ezeket az adatokat vesszük, összeállította, a tanítóképzőre vonatkozó összes tudnivalókat közli.

A nemesített zsidó családok száma — az Egyenlőség összeállítása szerint — 73. A német birodalomban 37 zsidó nemes család van. Tekintetbe veendő azonban, hogy Németországban a nemesített keresztény családok száma is sokkal kisebb, mint nálunk, úgy hogy aránylag legalább annyi német hit-sorsos kapta meg a nemességet, mint magyar.

MTA KÖNYVTÁRA

SCHEIBER

GYŰJTEMÉNY

TARTALOM.

TÁRSADALOM.

	Lap
A vér	1
Az egyházi házasságkötés	3
Az izr. községkerületi elnökök gyűlése és az izr. orsz. irodájának jelentése	5
Izraelita Magyar Irodalmi Társulat	28
Társadalmi szemle	32
Néhány szó a misszióról	113
Társadalmi szemle	116
Izraelita Magyar Irodalmi Társulat	119
Társadalmi szemle	209
Zsidó főiskola és zsidó tudomány	305
Az 1848: XX. törvényezikk	309
Makai Emil	312
<i>Dr. Bernstein Béla</i> : A dunántúli rabbiegyesület közgyűlése	317
Társadalmi szemle	323

TUDOMÁNY.

<i>Dr. Blau Lajos</i> : Zsidó angyaltan	39
<i>Dr. Schwarz Gábor</i> : A halálbüntetés a hagyományban	43
<i>Dr. Weisz Mór</i> : Katholikus főpapok elhunytát gyászoló zsidók	58
<i>Dr. Bacher Vilmos</i> : Salamon ben Sámuel szótárához	61
<i>Dr. Grünhut Lázár</i> : Két megjegyzés a héber-perzsa szótárhoz	67
<i>Dr. Krausz Sámuel</i> : Helyreigazítás	68
<i>Dr. Blau Lajos</i> : Zsidó angyaltan	121
<i>Dr. Grünhut Lázár</i> : Numeri 24, 18—24. a zsidó forrásokban	136
<i>Dr. Büchler Sándor</i> : Reuchlin bosnyák származásu védője	141
<i>Dr. Leipniker Márk</i> : Jób—Izrael	144
<i>Dr. Friedmann Gyula</i> : Óbadja, Jóna, Micha és Nachum próféták könyveinek arab fordítása névtelen szerzőtől	213
<i>Dr. Hirschlér Ignác</i> : Külső tudományok (chochmoth hachiezo-noth) szerepe és története a középkori zsidóknál	226
<i>Dr. Blau Lajos</i> : Zsidó angyaltan	269
<i>Dr. Schwarz Gábor</i> : Egy megjegyzés	274

	Lap
<i>Dr. Hirschler Ignác</i> : A külső udományok (chochmoth hachiczo-noth) szerepe és története a középkori zsidóknál	327
<i>Dr. Bacher Vilmos</i> : Salamon ben Sámuel szótárához	339
<i>Dr. Schwarz Gábor</i> : A zágrábi község a XIX. században	342

FOLKLORE.

<i>Dr. Blau Lajos</i> : Vázlatok a zsidó varázslásból	69
Két magyar népdal zszargon fordításban	80
<i>Galgóczy Ábrahám</i> : Zsidó közmondások	81
<i>Dr. Blau Lajos</i> : Tájékoztató	147
<i>Bató J. Lipót, Dr. Rosenberg Ede</i> : Zsidó közmondások	148
<i>Kun Lajos, Bató J. Lipót</i> : Magyar népdalok zszargon fordításban	157
Apróságok	160
<i>Dr. Krausz Sámuel</i> : Magyar vonatkozású kalendáriumi jóslatok	275
<i>Dr. Pollák Miksa</i> : Zsidó dalok	286
<i>Kun Lajos</i> : Wiegenlied. — Zsargondal	289
<i>Dr. Balassa József</i> : Purimvers egy szakasza	291
<i>Bató J. Lipót</i> : Két helyreigazítás	291
<i>Galgóczy Ábrahám</i> : Szokások és babonák	291
<i>Dr. Krausz Sámuel</i> : Magyar vonatkozású kalendáriumi jóslatok	345
<i>Bató J. Lipót</i> : Zsidó közmondások	358

IRODALOM.

<i>Dr. Grünhut Lázár</i> : Nagy héber szótár	88
Irodalmi szemle	89
<i>Dr. Schwarz Gábor</i> : Az IMIT. évkönyve	162
<i>Dr. Vajda Béla</i> : A zsidók története Budapesten	166
<i>Dr. Blau Lajos</i> : Bevezetés a görög ó-testamentumba	172
Irodalmi szemle	177
<i>Dr. Neumann Ede</i> : Lőw Immánuel beszédei	293
Irodalmi szemle	296
<i>Dr. Blau Lajos</i> : Zsidó Encyclopädia	367
<i>Dr. Krausz Sámuel</i> : Grünbaum M. összegyűjtött dolgozatai	370
Irodalmi szemle	374

ORSZÁG-VILÁG.

<i>Dr. Rosenspitz Sándor</i> : Az amerikai zsidóság	96
<i>Dr. T. B.</i> : Jeruzsálemi levél: Idők jele	105
<i>Dr. Rosenspitz Sándor</i> : Amerikai nők	201
<i>Dr. Grünhut Lázár</i> : Jom Kippur Londonban	387

KÜTFÖK.

A circumcisióról szóló belügyminiszteri rendelet visszavonása ..	Lap 108
Magyar zsidók panasza a horvát külön contributióról. Közli: <i>Dr. Schwarz Gábor</i>	301
Hamburger Lőb németkereszturi rabbi rabbilevele 1751. évből. Közli: <i>Mandl Bernát</i>	389
A zsidók utadója Zemplén vármegyében 1811-ben. Közli: <i>Dr. Friedlieber P.</i>	392

VEGYESEK.

Irodalmi hírek. — A porosz zsidók iskolai statisztikája 1886—1896. között. — Zsidó parasztkok Oroszországban. — Héber tan-nyelvű iskola. — Statisztikai kimutatás az időségi zsidó sajtóról és a német zsidó intézményekről. — Posen zsidó lakossága. — A polnai vérvád. — A konitzi vérvád. — Fleissig Jakab. — Bein Károly. — Győri Adolf. — Zsidó évi gyűlés. — Jewish Encyclopedia. — A bécsi hitközség. — Új árva-ház. — Halász Náthán. — Bató J. Lipót. — Zsidó gymnasium. — A cincinati rabbiszeminárium. — Dunántuli rabbi egyesület ..	109
Irodalmi hírek. — Zsidó népiszkolák. — Rabbivatás. — A bécsi antisemitizmus. — Victoria angol királyné. — Jeruzsálem. — A boroszlói rabbiszeminárium. — London zsidó lakossága. — Zsidó könyvtár. — 24 millió korona a missió céljaira. — A florenczi rabbiszeminárium. — Jewish Encyclopedia. — Zsidó katonatisztek. — Porosz zsidó statisztika. — Keresztény ruhaszövetkezet. — Lewis M. — Rotschild W. báró. — Dr. Schmiedl Adolf. — Zsidó pénzügyminiszter. — Dr. Schapiro H. — Segélyakció. — Korfú. — Zsidó és jezsuita. — Dr. Goldziher J. — Castelli Dávid. — A perzsa trónörökös. — Az amerikai rabbi egyesület. — Zsidó statisztika. — Hit-községi ügykezelés ..	204
Irodalmi hírek. — Pollák L. — Dr. Halász J. — Zsidó gymnasium. — Zsidó statisztika. — A zsidók Elsass-Lotharingiában. — Dr. Herzl. — Feldmann Mózes. — Engel József. — Amerikai zsidó történelmi kiállítás. — Manuel Eugen. — A hitközségi ügykezelés ..	303
Irodalmi hírek. — Kornfeld Zsigmond. — Rabbiválasztások. — Az országos rabbiképző-intézet idei Értesítője. — Orosz rabbiszeminárium. — Zsidó hagyomány. — A londoni szefárd község. — A prágai régi temető. — Pályadij. — Frigyes özeveg német császárné. — A bécsi rabbiszeminárium. — Zsidó statisztika. — A falasák — Zsidó nemesek ..	394

A megbeszélt munkák lajstroma.

	Lap
<i>Ben Schuda E.</i> : Millon hebräisches Wörterbuch. <i>Jeruzsálem</i> , 1900	88
Izraelita Magyar Irodalmi Társulat Évkönyve. <i>Budapest</i> , 1901 ..	162
<i>Büchler Sándor</i> : A zsidók története Budapesten. <i>Budapest</i> , 1901 ..	166
<i>Swete H. B.</i> : An introduction to the Old Testament in Greek. <i>Cambridge</i> , 1900	172
<i>Löw Immánuel</i> Beszédei. <i>Szeged</i> , 1900	293
Jewisch Encyclopedia. <i>New-York</i> , 1901	367
<i>Grünbaum M.</i> : Gesammelte Aufsätze zur Spach- und Sagenkunde Herausgegeben von F. Perles. <i>Berlin</i> , 1901	370

Számos mű hosszabb-rövidebb megbeszélése az Irodalmi Szemlében.

ANZLXNDOT
 1901
 1901